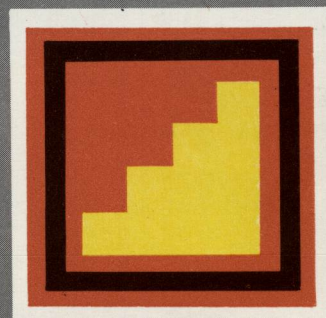

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη ΠΑΣΟΚ-ΕΟΚ-ΣΟΚ; 'Αριστέδη Μπαλά Το συνέδριο του ΕΔΠ, 'Αγγελου 'Ελεφάντη, Το τάλιρο του «δημοκρατικού» τύπου, Το «νέφος» και τα ΝΕΑ, Σταύρου Λιβαδά 'Ο «'Ηρακλής» και η Λερναία Ύδρα ■ Λαωνίδα Λουλούδη 'Η πολιτική του φόβου και ο φόβος της πολιτικής, Γιώργου Πάσχου 'Η ανασυγκρότηση της εκτελεστικής εξουσίας ■ Γιώργου Τσιόκαλου Για την εκπαίδευση των 'Ελληνοπουλων στη Δοτ. Γερμανία ■ Μιχ. Παπαγιαννάκη, Τα οικονομικά της Γιουγκοσλαβίας ■ 'Αντώνη Μαντάκη 'Η σχέση κράτους και κοινωνίας στην πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ, Λουί 'Αλτουσέρ 'Η τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μάρξ ■ Γιώργου Καρρά 'Η κριτική Ευρωκομμουνισμού ■ ■ ■ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Τάκης Σινόπουλος Το γκρίζο φως, Δ. Ν. Μαραννίτης Πρώτη ανάγνωση -■ Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες Μία άπ' αυτές τις μέρες, Το φθινόπωρο του Πατριάρχη, 'Η θλιβερή ιστορία της 'Ερντιρα, ο Γκ. Μάρκες μιλά στον μεταφραστή του Claude Couffon, Τάκη Θεωρόπουλου Για τα εκατό χρόνια μοναξιάς Π.Α. Ζάννα, «'Αντιποίησης άρχης» του Α. Κοτζιά, Γιώργου Κουρουπού, 'Ωδεία: Παιδαγωγικά ιδρύματα ή επιχειρήσεις; Μαριάννα, Δήτσα 'Ο υπερρεαλισμός ανάμεσά μας; Παντελή Μπουκάλα Σκιάζομαι...

Μηνιαία επιθεώρηση ● τεύχος 35 ● 'Ιούνιος 1980 ● 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση ● τεύχος 35 ● Ιούνιος ● 80 δρχ.
Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη	ΠΑΣΟΚ-ΕΟΚ-ΣΟΚ;
Άριστείδη Μπαλτά	Τό συνέδριο του ΕΔΠ
Άγγελου Έλεφάντη	Τό τάλιρο του «δημοκρατικού» τύπου
.....	Τό «νέφος» καί τά ΝΕΑ
Σταύρου Λιθαδά	Ό «Ήρακλής», ή Λερναία Ύδρα, αλλά καί ό Νορεντίν Χότζα καί ή κόπρος του Αύγειου
Λεωνίδα Λουλούδη	Ό πολιτική του φόβου καί ό φόβος τής πολιτικής
Γιώργου Πάσχου	Ό άνασυγκρότηση τής εκτελεστικής έξουσίας
Γιώργου Τσάκαλου	Γιά τήν εκαίδευση των Έλληνόπουλων στή Δυτ. Γερμανία
Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Τά οικονομικά τής Γιουγκοσλαβίας
Άντώνη Μανιτάκη	Ό σχέση κράτους καί κοινωνίας στήν πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ
Λουί Άλτουσέρ	Ό τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μάρξ
Λογοτεχνικός Πολίτης
Γιώργου Καρρά	«Ό Κριτική του εύρωκομμουνισμού» του Έρνεστ Μαντέλ
Άλληλογραφία

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 400 δρχ., ετήσια 800. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώ-
πης: έξάμηνη 550 δρχ., ετήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 600 δρχ. ετήσια 1200 ● Για
Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 600 δρχ., ετήσια 1200 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Έκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή, Όδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής:
Άγγελος Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ Όμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ●
Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού, Στυφαλίας 8 - Περιστέρη, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκά-
λας ● Έπιμέλεια, Άφροδίτη Άντωνάκη

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ΠΑΣΟΚ - ΕΟΚ - ΣΟΚ;

Ἡ Εὐρώπη ἄρχισε νά «ξεφεύγει» ἀπό τόν ἀμερικανικό ἔλεγχο καί ἀναπτύσσονται πιά οἱ δυνατότητες γιά οἰκοδόμηση γνήσιας εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς μέσα στό σύστημα διεθνῶν σχέσεων. Καί ἀφοῦ οἱ Εὐρωπαῖοι κάνουν τέτοια δήματα πρὸς ἡμᾶς, ἐμεῖς, χωρίς ν' ἀλλάξουμε τίς θέσεις, μποροῦμε στό ἐξῆς νά ἀντιμετωπίζουμε μέ νέο τρόπο τήν εὐρωπαϊκὴν πολιτικὴν, νά μετέχουμε στά ὄργανα καί τούς θεσμούς τῆς ΕΟΚ, νά συνεργαζόμαστε πολιτικά μέ τίς εὐρωπαϊκῆς σοσιαλιστικῆς δυνάμεις κ.λπ. Αὕτῃ εἶναι, μέ λίγα λόγια, ἡ οὐσία τῶν ὄσων εἶπε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου σέ συνέντευξή του στά ΝΕΑ τῆς 26.5.80.

Οἱ δημόσιες ἀντιδράσεις στή σημαντικὴ αὕτῃ πολιτικὴ ἐκτίμηση καί δήλωση ἦσαν, σχεδόν χωρὶς ἐξαιρέση, στό κλίμα πού προωθεῖ ἡ νέα κυβέρνηση, ἦπιες. Στό κάτω-κάτω αὐτό πού ἀποκαλεῖται πολιτικός κόσμος τῆς χώρας καθὼς καί τὰ λεγόμενα «μέσα πληροφορήσεως καί ἐπικοινωνίας» ἀπὸ καιρὸ περιμέναν τὴν στροφή αὕτῃ, σέ σχέση μέ τό πολύ πρόσφατο παρελθόν τοῦ ΠΑΣΟΚ πάνω στήν εὐρωπαϊκὴν πολιτικὴν, ἡ ἀκόμη καί προετοιμάζαν τό ἔδαφος γιά τὴν ἀνακοίνωσή της. Ἦταν κοινό, καί ἀνοιχτό, μυστικό στους παροικοῦντες τὴν Ἱερουσαλήμ ὅτι ἡ δύναμη τῶν τετελεσμένων γεγονότων, ἡ δυναμικὴ τῆς πορείας πρὸς τὴν κυβέρνηση (δυναμικὴ «τῶν πραγμάτων» ἢ τῶν ἐπιθυμιῶν, τό ἴδιο κάνει), τό φλέρι πρὸς τό Κέντρο καί ἄλλοι παράγοντες ἐκεῖ ὄδηγοῦσαν τίς ἀναλύσεις τῶν ἡγετικῶν κύκλων τοῦ Κινήματος καί ἰδιαίτερα τοῦ ἀρχηγοῦ του. Τό πρόβλημα ἦταν τό πότε καί τό πῶς. Λύθηκε κι αὐτό.

Ἐνα δεῦτερο πρόβλημα ἦταν καί εἶναι πῶς θά «περάσει» ἡ στροφή αὕτῃ στή «βάση», μέλη καί ὄπαδούς τοῦ κινήματος. Καί δέν μπορεῖ κανεὶς νά ξέρει λεπτομέρειες ἢ νά κάνει προφητείες. Ἦδη ὅμως ὑπάρχουν δείγματα πλευροκοπήματος ἀπὸ τὴν μεριά τοῦ ΚΚΕ, στή βάση «εἶδατε πού σᾶς τὰ ἀλλάζει;... ἐνῶ ἐμεῖς σταθεροί στά ὄχι μας...». Καί δέν ἔχει κανένα νόημα νά τονιστεῖ ἐδῶ ἡ σαθρότητα τοῦ ἐπιχειρήματος ἢ τό ἀνάλογο παρελθόν (καί παρόν καί, πιθανότατα, μέλλον) ἀνάλογης συμπεριφορᾶς τοῦ «ἐνός καί μοναδικοῦ» κόμματος πρὸς τούς ὄπαδούς του (βλ. πρόσφατα παραδείγματα στό θέμα τοῦ Ἀφγανιστάν π.χ.). Ἀπὸ ἴδια πολιτικὴ διαπαιδαγώγηση λογικό, σ' ἕνα βαθμὸ τουλάχιστον, εἶναι νά περιμένει κανεὶς ἴδιες ἀντιδράσεις. Ἀλλὰ στό κάτω-κάτω εἶναι δικά τους προβλήματα αὐτά.

Ἐκεῖνο πού εἶναι λιγότερο δικό τους, γιὰ ἀφορὰ τό σύνολο τῶν «δημοκρατικῶν δυνάμεων», στό ὅποιο μᾶς στριμώχνουν ἐκόντες ἄκοντες καί μᾶς, ἀλλὰ καί στή γενικότερη ποιότητα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας, εἶναι βέβαια ὁ τρόπος μέ τόν ὅποιο γίνεται ἡ ἐπεξεργασία τῆς πολιτικῆς γραμμῆς καί τῶν ἀποφάσεων καί ὁ τρόπος μέ τόν ὅποιο στή συνέχεια μᾶς «διαπαιδαγωγοῦν» ὄλους μας, δικαίους καί ἀδίκους. Καί ὁ τρόπος μέ τόν ὅποιο τό ΠΑΣΟΚ μᾶς «περνάει» τὴν νέα γραμμὴν του θυμίζει, καί ὄχι ἄδικα, παλιές καλές μέρες ὅποτε κανεὶς δέν μποροῦσε «νά ἔχει δίκιο πρὶν ἀπὸ τό κόμμα». Τὰ ὅσα, λίγα καί φτωχά, ἐπικαλεῖται ὁ πρόεδρος του γιά νά δικαιολογήσει τὴν «στροφή» του ἔχουν εἰπωθεῖ, μέ ἀναλύσεις, ἐπιχειρήματα καί παραδείγματα (πολλῶν καί ποικίλων τάσεων καί κατευθύνσεων), ἀπὸ χρόνια τώρα, καί ὅπωςδήποτε ἀπὸ τότε πού ἄρχισε ἡ ἡμιτελής καί κολοβωμένη (ἀπὸ δική του εὐθύνη ἐπίσης) συζήτηση γιά τὴν ἐλληνικὴν ἔνταξη στήν ΕΟΚ. Καί τότε στελέχη καί βάση τοῦ ΠΑΣΟΚ, σέ ἀγαστὴ ὁμοφωνία, πρόγkαραν ὅσους τὰ ἔλεγαν καί τούς ἐβριζαν σέ διάφορους τόνους (ἀπὸ τὴν χυδαιότητα μέχρι τόν ἐξυπνακισμό) σάν «οὐρές τῆς δεξιᾶς», «βλάχους μέ θελάδα», «ἡττοπαθεῖς καί ξιπασμένους ξενομανεῖς» καί ἄλλα τῆς αὕτης ποιότητας, δηλώνοντας πῶς δέν ἀναγνωρίζουν «τετελεσμένα γεγονότα», πῶς ἡ Εὐρώπη εἶναι «τυμπανιαῖο πτώμα», πῶς οἱ εὐρωπαῖοι σοσιαλιστές εἶναι λακέδες τῶν ἀμερικανῶν, πῶς ἡ ΕΟΚ εἶναι ἡ οἰκονομικὴ βάση τοῦ ΝΑΤΟ (μέ τό ὅποιο εἶναι τό ἴδιο «συνδικάτο», καί ὄχι μόνο γιά τὴν ῥίμα...) καί λοιπά, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς.

Ἡ ἀλλαγὴ ὅμως τῆς γραμμῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ δέν ὀφείλεται στό ὅτι ὁ ἀρχηγός του καί τὰ στελέχη του διάβασαν τίς παραπάνω ἀναλύσεις καί τίς ἐνστερνί-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στηκαν, ούτε φυσικά στό ότι λυπούνται και αποκηρύσσουν τόν τρόπο μέ τόν όποιο τίς αντιμετώπισαν. "Όχι, τέτοιες ένδείξεις δέν υπάρχουν. "Ισα-ίσα, ή άλλαγή γίνεται μέ τόν ίδιο τρόπο: όσο άσχετες μέ τό θέμα ήταν τότε οί συνθηματολογικές διαβεβαιώσεις του ΠΑΣΟΚ, άλλο τόσο είναι και τώρα. "Όση ύποτίμηση τών όπαδών τών στελεχών και τών πολιτών διαφαίνονταν τότε, άλλη τόση και τώρα. "Ιδια σιγουριά, ίδιος τουπές, ίδια πίστη στή δυνατότητα τής δι' αποκαλύψεως αλήθειας νά πείθει τούς έφ' όλης τής ύλης όπαδούς, αλλά και τούς άλλους, για τή σοβαρότητα τών ενεργειών και έλιγμών («κάτι θά ξέρει αυτός...»). Και όσο αυτή ή πίστη δέν διαψεύδεται, ό χορός θά κρατεί καλά και ή επικίνδυνη αυτή μεθοδολογία θά συνεχίζει νά ροκανίζει τίς σάρκες του λεγόμενου «δημοκρατικού» χώρου. Και νά προκαλεί ακόμα και φαινόμενα πολιτικής σχιζοφρένειας: στίς συνοικίες τής Αθήνας συνεχίζονται οί επιθέσεις κατά τών τοίχων μέ τα «ξεπερασμένα» (;) πιά συνθήματα, έ λαμπερά πράσινα χρώματα, μέ πρώτο και καλύτερο τό «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ, τό ίδιο συνδικάτο». "Η μήπως πρόκειται για ιδιότυπη μορφή συμμετοχής (έλλείψει άλλης) στήν ένδοκομματική συζήτηση; Σίγουρα, ή νέα ευρωπαϊκή πολιτική του κ. Ανδρέα Παπανδρέου δέν θά αποφύγει κάποια, παλιά, προβλήματα.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Τό συνέδριο του ΕΔΠ

Από τίς 29 Μαΐου μέχρι τήν 1η Ιουνίου 1980 συνήλθε στή Πάντειο τό 5ο Πανελλαδικό Συνέδριο του Έπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού (Βοηθοί - Έπιμελητές) τών ΑΕΙ όλης τής χώρας για νά έπεξεργαστεί τόν άπολογισμό του κλάδου για τή χρονιά πού πέρασε, για νά συζητήσει τόν προγραμματισμό δράσης για τό έπόμενο ακαδημαϊκό έτος και για νά εκλέξει νέο Κεντρικό Συμβούλιο.

Τό 5ο Συνέδριο βρήκε τόν κλάδο σε μία κατάσταση μεγάλης συνδικαλιστικής κάμψης. Παρόλο πού ή μεγάλη άπεργία του (Φεβρουάριος - Μάιος 1978) κατέληξε σε μερική νίκη, τό ΕΔΠ δέν κατόρθωσε στή συνέχεια ν' αντιμετώπισει τήν πρωτότυπη έπίθεση έναντίον του πού συνιστούσε ή παροχή πλουσιοπάροχων συντάξεων για όσα μέλη του ήταν διατεθειμένα ν' αποχωρήσουν από τό Πανεπιστήμιο μέσα στο χρονικό διάστημα πού καθόριζε ό Ν. 815.

Μέσα και από τίς διαδικασίες κοινωνικής και πολιτικής απομόνωσης του άγώνα, πού εκδηλώθηκαν κατά τή διάρκεια τής άπεργίας - σχεδόν πλήρης άδιαφορία τών φοιτητών, διαρκής και πολύμορφη ύπονόμευση από τό ΚΚΕ, άρνηση του ΠΑΣΟΚ νά καλύψει πολιτικά τό τελευταίο και άποφασιστικό στάδιο τής άπεργίας - τό ΕΔΠ είδε ξαφνικά πώς από πολλές μεριές θεωρείται άχρηστο. Η πίστη του στή δημοκρατική προοπτική του άγώνα κλονίστηκε, τά μέλη του είτε αναγκάστηκαν ν' αποδεχτούν τήν έξαγορά είτε όδηγήθηκαν στήν ένδοστρέφεια και ό κλάδος συνολικά βρέθηκε, από τά πράγματα, ύποχρεωμένος ν' ακολουθήσει μία καθαρά άμυντική τακτική έναντια στίς εκδικητικές διώξεις πού έξαπόλυσε έναντίον του ένας σχετικά μεγάλος αριθμός καθηγητών (άρνήσεις άνανεώσεων θητείας και μονιμοποιήσεων μέ κριτήρια τά όποια, στή συντριπτική πλειοψηφία τών περιπτώσεων, στήν ουσία αναφέρονταν στή συνδικαλιστική δράση ή και - παράδοξα - στήν έπιστημονική έπάρκεια τών ύποψηφίων). Από τό 1978 μέχρι σήμερα τό ΕΔΠ σχεδόν ύποδιπλασιάστηκε. Έτσι, ανάμεσα στον συνακόλουθο ύπερδιπλασιασμό τής δουλειάς του και στήν αναγκαία άμυνα για νά συνεχίσει νά υπάρχει μέσα στα Πανεπιστήμια, ό κλάδος δέν βρήκε ακόμη τήν ευκαιρία ν' αναπτύξει περισσότερο τά στοιχεία κρι-

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

τικής πού ανέδειξε ή 100ήμερη άπεργία του, τά σχετικά μέ τό ρόλο πού παίζει, μέ τό χαρακτήρα τής δουλειάς πού κάνει, μέ τόν προσανατολισμό πού μπορεί νά βρεί ως προοδευτικός διδακτικός και έπιστημονικός φορέας, στοιχεία κριτικής τά όποια, άν αναπτύσσονταν, θά μπορούσαν ν' άποτελέσουν ένα μεγάλης σημασίας ιδεολογικό όπλο ενάντια ακόμη και στην πολιτική έξαγοράς πού εισήγαγε ό 815. Άπό τό τέλος τής άπεργίας μέχρι σήμερα ό συνδικαλισμός τού ΕΔΠ παρέμεινε άναγκαστικά άμυντικός συνδικαλισμός, χωρίς νέα ποιοτικά στοιχεία.

Μέσα σ' αυτές τίσ συνθήκες, τό ΕΔΠ δέν βρέθηκε έτοιμο για τό «κίνημα τών καταλήψεων» τού περασμένου Δεκέμβρη. Δέν μπόρεσε δηλαδή νά εκμεταλλευτεί τίσ περιστάσεις και νά παρουσιαστεί ξανά στό προσκήνιο διεκδικώντας τό δικό του αυτόνομο λόγο για όλα τά θέματα πού άφορούν τό Πανεπιστήμιο και πού άνέσχυραν στην επιφάνεια οί καταλήψεις. Τό ΕΔΠ έδειξε νά μίν έχει τίποτε νά πεί ούτε για τό έξεταστικό ούτε για όσα άλλα φάνηκε ν' άπασχολούν τούς φοιτητές, άποκαλύπτοντας έτσι μέ τήν άπουσία του ως κενό ουσιαστικού περιεχομένου ιδεολόγημα τήν άνένα επαναλαμβανόμενη διακήρυξη περί «συμμαχίας ΕΔΠ - φοιτητών». Ουσιαστικά μόνη παρέμβαση ύπήρξε τότε ή κοινή δήλωση τών 74 μελών τού ΕΔΠ άπ' όλη τήν Ελλάδα, και ή όποια, και αυτή, παρέμεινε έλάχιστα γνωστή.

Έμμεσα πάντως τό «κίνημα τών καταλήψεων» έδρασε ύπέρ τού ΕΔΠ. Έπειδή ή άνάμνηση τής άπεργίας τών 100 ήμερών λειτουργούσε ακόμη τόσο για τήν κυβέρνηση όσο και για τό καθηγητικό σώμα, ή ισότιμη συμμετοχή τού ΕΔΠ στην Έπιτροπή για τήν έπεξεργασία ενός νέου Νόμου Πλαισίου για τά ΑΕΙ (ή σύσταση τής όποιας άποτελέσε τήν καραμανλική πολιτική άπάντηση στις καταλήψεις) επιβλήθηκε σχετικά εύκολα.

Τό ένδεχόμενο νά συνταχθεί και νά ψηφιστεί σύντομα ένας τέτοιος νόμος άπότηλεσε και τό στίγμα τού 5ου Συνεδρίου τού ΕΔΠ: οί εργασίες του ουσιαστικά περιστράφηκαν γύρω άπό τίσ θέσεις και τή στάση τού κλάδου άπέναντι σ' ένα τέτοιο ένδεχόμενο. Έτσι όλες οί πλευρές άναγνώρισαν λίγο ή πολύ ρητά τήν ύπαρξη μιάς εκσυγχρονιστικής τάσης στό πλαίσιο τής Κυβέρνησης και μιάς αντίστοιχης εκσυγχρονιστικής πολιτικής στα θέματα Παιδείας. Τό Συνέδριο δέχτηκε ως καταρχήν θετικές όρισμένες άπό τίσ προτάσεις τής Έπιτροπής (οικονομική και διοικητική αυτότέλεια τών ΑΕΙ, όρθολογικότερη διάρθρωση, κατάργηση έδρας, άνοιγμα διδακτικού φορέα, συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης άποφάσεων κ.λπ.) Τό γεγονός αυτό άξίζει νά σημειωθεί γιατί μέχρι σήμερα ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ άρνούνται συστηματικά νά δεχτούν ότι ύπάρχει όποιαδήποτε διαφοροποίηση στα πλαίσια τής δεξιάς όπως και όποιαδήποτε αυτόνομία (έπί τό αντιδραστικότερον) τού καθηγητικού σώματος άπέναντι στην εκσυγχρονιστική κυβερνητική τάση.

Άπό κει και πέρα ή κύρια σύγκρουση κατά τή διάρκεια τού Συνεδρίου άφορούσε τό θέμα τού διδακτορικού. Η μιά πλευρά στηρίχθηκε σε μιάν άνάλυση τής σημερινής πραγματικότητας τού Έλληνικού Πανεπιστημίου: άνυπαρξία προϋποθέσεων για ουσιαστική έπιστημονική δουλειά, άνυπαρξία έπιστημονικής ζωής, άνυπαρξία αλλά ένδεχόμενα και έγγενής άδυναμία νά καθιερωθούν μεταπτυχιακές σπουδές, λειτουργία τού καθηγητή ως φορέα έξουσίας πού έξαργυρώνεται άμεσα στό πολιτικό επίπεδο και όχι ως έπιστημονικού καθοδηγητή, τό διδακτικό - αλλά και τό γενικότερα έπιστημονικό - έργο τών ΑΕΙ διεξάγεται κατά κύριο λόγο άπό τό ΕΔΠ και μάλιστα ως ενιαίο σώμα, δηλαδή ανεξάρτητα άπό τήν κατοχή ή όχι διδακτορικού κ.λπ. κ.λπ. Η ίδια άποψη στηρίχτηκε στην πολιτική δούληση ύπέρβασης τού εκσυγχρονιστικού πλαισίου πού φαίνεται ν' άποδέχεται σήμερα ή κυβέρνηση (πράγμα πού θά άσκούσε και έμπρακτη κριτική στην σημερινή πανεπιστημιακή ιεραρχία, τή βασισμένη σε έξωακαδημαϊκές ή και συγγενικές σχέσεις και τυπικά κριτήρια) και ύποστήριξε πώς τό Συνέδριο όφείλει ν' άποσαφηνίσει τίσ θέσεις τού κλάδου και νά δηλώσει ρητά πώς δέν δέχεται, μέσα στις σημερινές συνθήκες, τό διδακτορικό ως αποκλειστικό κριτήριο για τήν ένταξη τών μελών του στον υπό συζήτηση φορέα διδασκόντων και τήν έξέλιξη μέσα σ' αυτόν.

Η άλλη πλευρά άρνήθηκε μιά τέτοια άποσαφήνιση. Έτσι, είτε επιχειρηματολόγησε στό όνομα ενός Πανεπιστημίου - Ιδέας χωρίς καμιά άπολύτως σχέση

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μέ το υπάρχον σήμερα Έλληνικό Πανεπιστήμιο (άλλά με πολλή ύλική και αυστηρότητα ιεραρχική υπόσταση στις επέκεινα του Δυτικού καπιταλισμού χώρες) και αναγόρευσε το διδακτορικό, με μιά κλασική διοικητική λογική, σε πεμπουσία της επιστημοσύνης, είτε αρνήθηκε τελείως να μιλήσει (καταψηφίζοντας, πάντως, την πρόταση άποσαφήνισης) θέλοντας να 'χει ελεύθερα τά χέρια για μιά ένδεχόμενη συνολική καταγγελία αν και όταν οι γενικότερες πολιτικές συνθήκες και οι επικείμενες βουλευτικές εκλογές το καταστήσουν αναγκαίο. (Παρεμπιπτόντως, ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ έχουν από καιρό καταθέσει στη Βουλή από ένα σχέδιο Νόμου-Πλαίσιου, τά όποια όχι μόνον αναγνωρίζουν το διδακτορικό ως τό κριτήριο για τήν ένταξη στό φορέα διδασκόντων αλλά και ή συνολική τους σύγκριση με τό σήμερα επεξεργαζόμενο Ίσως δέν τά κατοχυρώνει ως αυτόχρημα προοδευτικότερα). Τελικά, και σε κατάφωρη αντίθεση με τό κοινό αίσθημα τών μελών του ΕΔΠ, ή πρόταση για άποσαφήνιση τών θέσεων του κλάδου ως προς τό διδακτορικό καταψηφίστηκε με αποτέλεσμα τό ΕΔΠ να βρίσκεται σήμερα πολιτικά άφοπλισμένο άπέναντι στην κυβερνητική έκσυγχρονιστική τάση άκόμη και στενά στό έπίπεδο τών ένδοπανεπιστημιακών σχέσεων όπου και, κατά κύριο λόγο, κινήθηκε μέχρι σήμερα ό προβληματισμός του.

Μέσα σ' αυτό τό κλίμα οι λίγες παρεμβάσεις συνέδρων που έθιγαν όρισμένα ουσιαστικά ζητήματα στρατηγικού προσανατολισμού του κλάδου, ουσιαστικά, δέν άκούστηκαν. Έτσι δέν άκούστηκαν και δέν συζητήθηκαν:

- ή ανάγκη να άσκηθεί κριτική στό ρόλο του άνακριτή και χωροφύλακα που έπιφυλάσσει στό ΕΔΠ τό σημερινό έξεταστικό σύστημα και να διαμορφωθεί μιά αντίληψη που θα έντάσσει σωστά τίς έξετάσεις μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία.
- ή ανάγκη ν' άνοιξει τό πρόβλημα της σχέσης του Πανεπιστημίου με τό κοινωνικό περιβάλλον και του ΕΔΠ με τή δουλειά του.
- ή ανάγκη να έξεταστούν οι φυσικές και οι τυπικές διακρίσεις - κατά φύλα, κατά ήλικία, κατά επιστημονική «έπαρκεια» κ.λπ. στό πλαίσιο του ΕΔΠ, όπως και οι έπιπτώσεις αυτών τών διακρίσεων στην δουλειά μέσα στό Πανεπιστήμιο.
- ή ανάγκη να έξεταστεί τό περιεχόμενο και οι μορφές της συμμαχίας του ΕΔΠ με τούς φοιτητές.
- ή ανάγκη να διερευνηθεί τό ζήτημα του τί πάει να πει προοδευτικός επιστήμονας σήμερα.
- ή ανάγκη να συζητηθούν οι τρόποι και οι μορφές συνδικαλιστικής και πολιτικής παρέμβασης προς τήν κατεύθυνση διεύθυνσης και υπέρβασης της έκσυγχρονιστικής πολιτικής κ.λπ.

Τό Συνέδριο έδειξε πως τό ΕΔΠ βρίσκεται σήμερα σε μιά κατάσταση σχετικής άκνησίας και άμεσα Ίσως μόνο ως θεατής μπορεί ν' άντιμετωπίσει τά γεγονότα που άφορούν τήν υπόσταση και τό μέλλον του.

Άπό κει και πέρα, τό 5ο Συνέδριο χαρακτηρίστηκε από μιά έντονότερη από προηγούμενα Συνέδρια (και με μιά νέα χιουμοριστική διάθεση) καθαρά πολιτική άντιπαράθεση. Έτσι, μετά από έντονη συζήτηση, έγκρίθηκε τό ψήφισμα διαμαρτυρίας ένάντια σε δημοσίευμα του Ριζοσπάστη που άναφερόταν ψευδώς σε δήθεν θέσεις του Κεν. Συμ. του κλάδου και τό όποιο μοιράστηκε σε φωτοτυπία από φοιτητές της ΚΝΕ σε πανελλήνια κλίμακα στις παραμονές του Συνεδρίου. Άκόμη, άρκετοί σύνεδροι από διαφορετικές Σχολές κατήγγειλαν τόν τρόπο με τόν όποιο φοιτητές της ΚΝΕ προσπάθησαν να επηρεάσουν τίς προσυνοδριακές διαδικασίες και τίς διαδικασίες εκλογής Συνέδρων. Τέλος, άναπτύχθηκε μιά όξεία πολιτική σύγκρουση γύρω από όρισμένα ψηφίσματα που προτάθηκαν, με χαρακτηριστικότερο ένα ψήφισμα για τήν σοδιετική επέμβαση στό Άφγανιστάν και ένα σχετικό με τήν άναγνώριση της Έλληνικής Έθνικής Άντίστασης.

Τό 5ο Συνέδριο του ΕΔΠ δέν αποτέλεσε τομή στην συνδικαλιστική ιστορία του κλάδου. Άπλά πιστοποίησε τή σημερινή του κάμψη και τήν άδυναμία του να αναλάβει συλλογικά πρωτοβουλίες που θα βαθύνουν τήν προβληματική του και θα άναδείξουν τόν δυνάμει σημαντικό κοινωνικό του ρόλο. Η ένδεχόμενη ψήφιση ενός νέου Νόμου που θα διέπει τή δουλειά του - και ή όποία σίγουρα

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

θά όρίσει τή λήξη του σημερινού μεταβατικού σταδίου – μπορεί ταυτόχρονα νά σημάνει τό τέλος τής σημερινής στάσης άναμονής και ν' άποτελέσει κίνητρο και άφετηρία για ένα νέο, βαθύτερο, ποιοτικά διαφορετικό προσανατολισμό του ΕΔΠ.

Άριστείδης Μπαλτάς

Ό «Ήρακλής, ή Λερναία Ύδρα άλλά και ό Νασρεντίν Χότζα και ή κόπρος του Αύγείου

Ό Ήρακλής

Τά συγκεκριμένα γεγονότα είναι λίγο-πολύ γνωστά: Ό πρόεδρος και κύριος μέτοχος τής Ποδοσφαιρικής Άνώνυμης Έταιρίας «Ήρακλής» Θεσσαλονίκης, ένας άκόμη μέτοχος τής ΠΑΕ «Ήρακλής» και ή... Ρίτα, συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν από ποινικά δικαστήρια για άπόπειρα δωροδοκίας του ποδοσφαιριστή του ΠΑΟΚ Θεσσαλονίκης Φ. Πέλλιου.

Φυσικός άυτοργός ή Ρίτα... «συνελήφθη επ' άυτοφώρω επιδίδουσα εις τόν εν λόγω ποδοσφαιριστήν δέσμην χαρτονομισμάτων τών εκατό χιλιάδων δραχμών, προκαταβολήν του συμφωνηθέντος ποσού τών πεντακοσίων χιλιάδων δραχμών, ούτως ώστε ούτος νά έχει μειωμένη άπόδοσιν εις τόν μεταξύ τών δύο ομάδων άγώνα...»

Ήθικός άυτοργός ό κ. πρόεδρος «... επικοινωνήσας μετά τής κατηγορουμένης και του εν λόγω ποδοσφαιριστού και επιβεβαιώσας τήν συμφωνίαν, έδωσεν τās εκατό χιλιάδας δραχμάς εις τόν τρίτον κατηγορούμενον, διά νά τās μεταφέρει εις τό κατάστημα του ποδοσφαιριστού, όπου εύρίσκοντο αὐτός και ή Ρίτα...». Ό τρίτος του τριό: ό ενδιάμεσος. Κάτι μεταξύ φυσικού και ήθικού άυτοργού «... άφου παρέλαβεν τόν φάκελον μέ τά χρήματα, μετέβη μέ τό άυτοκίνητόν του, διά νά τά παραδώσει εις τήν... Ρίταν. Συνελήφθη επ' άυτοφώρω επιδίδων τά χρήματα τής δωροδοκίας εις ταύτην...»

Άπόπειρα δωροδοκίας. Τά γεγονότα καθαρά, τά στοιχεία άδιάσειστα, «ύπό τά ότα και τά δλέμματα τής έγκαίρως ειδοποιηθείσης Χωροφυλακής». Ύπόθεση ρουτίνας ως προς τό ανακριτικό και τό λοιπό νομικό-ποινικό της σκέλος. Όπως επίσης και ως προς τίς επιπτώσεις για τήν ΠΑΕ Ήρακλής. Τό σχετικό θεσμικό πλαίσιο δέν θά μπορούσε νά διαβλέψει πιό σαφή περίπτωση άπόπειρας δωροδοκίας και συνεπώς έφαρμογής τής προβλεπόμενης ποινής: ύποβιβασμός του Ήρακλή...

Στή Θεσσαλονίκη τήν έκπληξη και τό πάγωμα τών πρώτων όρώων μετά τήν άπόφαση, άκολούθησε μία αύξουσα κινητικότητα φιλάθλων, τοπικών ήγετών του άθλήματος, αλλά και τής κοινωνικής και πολιτικής ζωής τής συμπτωτεύουσας, του ντόπιου αλλά και του άθηναϊκού ήμερήσιου τύπου, που γρήγορα μετέτρεψαν τήν πίκρα και τήν δυσαρέσκεια σε κίνημα διαμαρτυρίας και παν-θεσσαλονίκεια κινητοποίηση. Ό ύποβιβασμός του Ήρακλή – «έπιχειρήσις σφαγιασμού» – παίρνει διαστάσεις ανισότιμης μεταχείρισης και έπιχειρούμενου πλήγματος στον άθλητισμό, αλλά και στο λαό τής νύμφης του Θερμαϊκού, τής Βόρειας Έλλάδας... Στους ρυθμούς του «Μακεδονία ξακουστή...», που σαλπίζουν σε κάθε κατεύθυνση καθημερινά, όγκούται και γενικεύεται ή παλαϊκή κινητοποίηση.

Αὐτά ως προς τά γεγονότα... Μέ μία μικρή ύπόμνηση: Ούσιαστικά ή περι-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

πτωση τέτοιας απόπειρας δωροδοκίας δέν είναι ούτε ή μοναδική ούτε... ή τελευταία. 'Ο σχετικός νόμος έχει και παλιότερα εφαρμοστεί σ' άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις. 'Ενδείξεις ή και ύπόνοιες τέτοιων γεγονότων αρκετές φορές ήρθαν στη δημοσιότητα. Λίγο πέρα από τή δημοσιότητα τέτοια συμβάντα αναφέρονται και όμολογούνται ανοιχτά. Καί τήν αίσθηση τής...μεσολάβησης τέτοιων γεγονότων στην έκβαση και διαμόρφωση τών αποτελεσμάτων αρκετών αγώνων, τή γεύτηκαν αρκετές φορές οί φίλαθλοι. Για τό παρελθόν, πριν τήν εφαρμογή του επαγγελματισμού στό ποδόσφαιρο, υπάρχει κοινή και δημόσια πιά όμολογία όλων, ότι αποτελούσαν αναπόσπαστα στοιχεία τής περι τό ποδόσφαιρο πρακτικής.

'Η... Λερναία 'Υδρα

'Η καθιέρωση του επαγγελματισμού στό ποδόσφαιρο ήρθε νά εκλογικεύσει ένα διαρκώς διευρυνόμενο σύνολο σχέσεων και πρακτικών ανθρώπων πού συνωθούνταν στην «άθρατη πλευρά του φεγγαριού», δηλαδή πίσω κι έξω από τά θεσμικά και ιδεολογικά πλαίσια του έρασιτεχνικού ποδοσφαίρου. 'Η «άνιδιοτελής προσφορά και ύπηρεσία εις τό άθλητικό 'Ιδεώδες», ή «άμιλλα» και ό «εύγενής συναγωνισμός», τό «άγνόν φίλαθλον πνεύμα» από ένα σημείο και πέρα λειτουργούσαν ως στενός κορσές για ποδοσφαιριστές, «παράγοντες» σωματείων, προπονητές, παντοειδείς ποδοσφαιροθεραπευτές, ΠΡΟ-ΠΟ, πρακτορεία και παίχτες, τζογαδόρους ή μεσίτες και μεσάζοντες ποικιλόμορφων συναλλαγών, φιλάθλους, αεριτζίδικα και μή παραποδοσφαιρικά και προαθλητικά επαγγέλματα, εμπόρους άθλητικών ειδών, Τύπο, Τηλεόραση, αλλά και εμπόρους... πλυντηρίων και άπορρυπαντικών, εξασκούντες τίς δημόσιες σχέσεις, ψηφοθήρες και ψηφουσυλλέκτες...

Κι αυτή ή συνύπαρξη, αυτός ό συνωστισμός ανάδινε καμιά φορά και δυσοομία... και δυσφήμιζε τό άθλημα και περιθωριοποιούσε τήν έμβέλειά του. Κι έτσι συνέβη, άς πούμε, κάτι σαν αυτό πού μαθαίναμε, πώς όταν ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων έμποδίζεται από τίς παραγωγικές σχέσεις, τότε... άπλά μιά μέρα ήρθε ό επαγγελματισμός...

Τό «άθλητικόν ιδεώδες και τό πνεύμα του 'Ολυμπισμού, γεννηθέντα κι άναπτυσθέντα τό πρώτον έν 'Ελλάδι», παρόλο πού ίσως γι' αυτούς τούς λόγους δικαιούνταν στον τόπο μας ιδιαίτερης μεταχείρισης, αναγκάστηκαν και δέχτηκαν συγκάτοικο. Παράλληλα μέ τό «εύγενώς αγωνίζεσθαι και συναγωνίζεσθαι», κάποιιο επίσημα και νόμιμα πιά τό επαγγέλλονται, τό οργανώνουν ή και παντοιοτρόπος τό ύπηρετούν μέ τό άζημίωτο.

Μ' αυτές τίς καινούριες ρυθμίσεις κάποιιο ένίσχυσαν τή θέση τους και κάποιιο άποδυναμώθηκαν, κάποιιο πέρασαν σέ ρόλους πρωταγωνιστή και κάποιιο έξοβελίστηκαν. Μερικά κεφάλια κόπηκαν για νά δυναμώσουν άλλα άλλα κυρίως δυνάμωσε τό «κύκλωμα» του ποδοσφαίρου... Σάν... τή Λερναία 'Υδρα.

'Ο Ναστρεντίν Χότζα και ή κόπρος του Αύγειου

Μέ τήν επαγγελματοποίηση και μετατροπή του ποδοσφαίρου σέ έπιχείρηση, δημιουργούνται δυνάμει και οί προϋποθέσεις για τήν ανανέωση τής ιδεολογικής διάστασης και λειτουργίας του ποδοσφαίρου, και τήν, μέ νέους όρους, ένταξή του στα πλαίσια τής κοινωνικής ζωής.

Δέν είναι άντικείμενο αυτού του σημειώματος ή κοινωνιολογική έρμηνεία του φαινομένου, ούτε οί πολιτικοκοινωνικές και οικονομικές έπιπτώσεις του. 'Η πλευρά πού μάς ενδιαφέρει, γιατί από μιά σκοπιά μάς άνησυχεί και μάς συγκλονίζει, είναι ή λειτουργία τών μέσων μαζικής ενημέρωσης, και μιάς μερίδας του δημοκρατικού τύπου, αλλά και κάποιων παραγόντων τής πολιτικής ζωής περι τό ποδόσφαιρο. Μ' άφορμή τούς... άθλους του 'Ηρακλέους.

Παράλληλα μέ τόν πολιτικό κόσμο, πού σύσσωμος εύμενώς αποδέχτηκε ή και πρωτοστάτησε στην επαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου, έξαπολύθηκε μιά όλόκληρη έκστρατεία από τήν Τηλεόραση και τό Ραδιόφωνο, αλλά κι όλον τόν Τύπο, μέ πρωτοστατούντα τό δημοκρατικό - ίσως λόγω μεγαλύτερης έξοικείωσης και συγγένειας μέ τούς έκσυγχρονισμούς - για τή βαθιά τομή πού έπιχειρήθηκε στό ποδόσφαιρο.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

*Αρθρα και αναλύσεις, σχόλια και συνεντεύξεις, παρουσίαζαν ή και έκθειάζαν την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου: ΠΑΕ, νέοι νόμοι και θεσμοί για τη διαίτησία, τής μεταγραφές, τόν περιορισμό και την πάταξη τής συνδιαλλαγής και του παρασιτισμού, τήν ίσοτιμία σωματείων κέντρου και επαρχίας, μεγάλων και μικρών, τό νέο πνεύμα αθλητών, παραγόντων – επιχειρηματιών και φιλάθλων πού απαιτούσε και εν δυνάμει προωθούσε ό επαγγελματισμός.

Γενική έξυγίανση και έκσυγχρονισμός, άποκατάσταση του φιλάθλου πνεύματος, αλλά και του ποδοσφαιρικού θεάματος, σέ αξιοπρεπή «εντός τών τειχών» ένασχόληση. Μέ νέο, εύυπόληπτο πλέον, πρόσωπο τό ποδόσφαιρο θά μπορούσε νά παίξει τό ρόλο του πρεσβευτή καλής θέλησης διεθνώς και δυνάμει νά προσκομίσει νέους τίτλους τιμής στό Έθνος. Αρμονική συνύπαρξη του πνεύματος του αθλητισμού και πρωταθλητισμού, μέ τό διορισμό ή τήν επαγγελματική και επιχειρηματική δραστηριότητα όρισμένων. Τά κίνητρα όλων, θεμιτά, βρίσκουν κοινή ίκανοποίηση στήν καλύτερη ποιότητα ποδοσφαίρου. Κάτι σάν τό θέατρο, άς πούμε. Κοινό συμφέρον όλων, επιχειρηματιών, θιασαρχών, ήθοποιών, θεατών, ή καλύτερη ποιότητα θεάματος.

Δημοσιογραφία και άρθρογραφία υπεύθυνη και σοβαρή, ανάλογη τών περιστάσεων, αλλά και έξυπνη: μέ συγκρατημένη αισιοδοξία και κριτική διάθεση αντιμετώπισαν τήν επιχειρούμενη αλλαγή. Οί ένδοιασμοί προέρχονταν από τήν άνοιχτά διατυπούμενη άμφιβολία, άν και κατά πόσο τά άρμόδια κυβερνητικά όργανα και οί νεοθεσμοθετημένες κεφαλές του αθλήματος θά 'δειχναν τήν άπαραίτητη άποφασιστικότητα, θάρρος και άμεροληψία στήν τήρηση του γράμματος και του πνεύματος του νόμου. Παράλληλα μέ τή διατύπωση τών άμφιβολιών, πλειοδοτούσαν σέ έκκλήσεις και εύχές για τήν πιστή, δίκαιη και άτεγκτη εφαρμογή τών νέων κανόνων.

*Ως έδώ ώραία και καλά... *Η περίπου...

Γιατί συστηματικά αποκρύφτηκε από τίσ στήλες του Τύπου μία μόνημη αντίφαση πού ή προώθηση του επαγγέλματος συντηρούσε και όξυνε:

*Η διεύρυνση του οικονομικού ρόλου του ποδοσφαίρου έχει προϋπόθεση τό όξυμένο ένδιαφέρον τών φιλάθλων γι' αυτό. Άρα τό κίνητρο του κέρδους προϋποθέτει μία συνολικότερη και ούσιαστικότερη επέμβαση τών άμεσα και ισχυρών ένδιαφερομένων, ώστε ν' άποφευχθούν δυσμενή γι' αυτούς παρατράγουδα από τά «γυρίσματα τής μπάλας»... Πόσο μάλλον άν κάποιος επιτήδειος μπορούσαν νά επενδύσουν κερδοσκοπώντας ή και «πολιτικολογώντας» ασύστολα, έκμεταλλεύόμενοι τέτοια «γυρίσματα».

*Έτσι όταν ή συστηματική, έντεχνη και παντοίτροπη καλλιέργεια του κλίματος ύψηλου ένδιαφέροντος, πού λειτουργήσε σάν agent provocateur, συνέτεινε παθοριστικά στό νά συντελεσθούν γεγονότα, όπως αυτά στό γήπεδο του ΠΑΟΚ (έκατοντάδες τραυματισμοί από συγκρούσεις φιλάθλων μεταξύ τους, και μέ τήν Άστυνομία), ή στή Ριζούπολη (άντίστοιχα, συνδυασμένα, μέ ταυτόχρονη καταστροφή τών εγκαταστάσεων του γηπέδου) ή στά Μέγαρα («λαϊκή έξέγερση» και όδομαχίες μέ τά ΜΑΤ), οί μόνες διαστάσεις πού προδλήθηκαν για νά έρμηνεύσουν τά γεγονότα ήταν ή δράση μιάς «ελάχιστης μειοψηφίας φιλάθλων» και ό Μπάλκος.

*Αρωγός στήν άποδοχή τής επιχείρησης έξυγίανσης και έκσυγχρονισμού, συνένοχος στήν άπόκρυψη τής άχίλλειας πτέρνας, άπ' τούς πρωτοπόρους στον κοινωνικό «άποχαρακτηρισμό» του αθλήματος δεδομένου ότι τό ιδεολογικό του βάρος ήταν ως προς αυτό πολύτιμο και άναγκαίο, μία μερίδα του τύπου συστηματικά όργάνωνε και μεθόδευε τή «νέα εικόνα» του ποδοσφαίρου, πού μεγιστοποιούσε και τά περιθώρια τής δικής του πλέον επιχειρηματικής και πολιτικής έκμετάλλευσής του. Ξάνοιγμα και διείσδυση τών εφημερίδων και στον πολυποίκιλο και σχετικά παρθένο χώρο τών φιλάθλων, (πρός άγγρα άναγνωστών βέβαια) και μέσα από τή «φιλαθλοποίηση» τών άναγνωστών καλλιέργεια τής δυνατότητας νά χρησιμοποιηθεί τό ποδόσφαιρο στον καθορισμό του πολιτικού κλίματος (πρός πολιτικήν έκμετάλλευσιν βέβαια).

*Η συνταγή παλιά, γνωστή και δοκιμασμένη. Τή δίδαξε ό ιεροδίκης Ναρσεντίν Χότζα πέντε αιώνες πριν, στα βάθη τής Άνατολής: επένδυσε σέ κάθε κατεύθυνση πού μπορεί ν' άποδώσει, και «σκόρπα δίκιο» παντού. Κι ό μύθος λέει ότι εφαρμόζοντάς την, ό Ναρσεντίν, κατόρθωσε νά επιβιώσει. Στίς μέρες

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μας (τί σοῦ εἶναι ἡ ἐξέλιξη) ἢ ἐφαρμογή της μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει ὄχι μόνο ἐπιβίωση ἀλλά καί κυριαρχία. Καί ὁ ἐπαγγελματισμός σωστός. Κι ὁ ΠΑΟΚ δίκιο, ἀλλά κι ὁ ΠΑΟ κι ὁ Ἄρης καί ὁ Ὀλυμπιακός κι οἱ φίλαθλοι τους ἐπίσης. Καί στίς συγκρούσεις τους κάθε πλευρά εἶχε τό δικό της δίκιο...

Στίς καθημερινές του ἀναφορές στά δισέλιδα καί τετρασέλιδα τῶν ἀθλητικῶν του σελίδων, ὁ περί οὗ ὁ λόγος Τύπος τσουβαλιάζει, ἀρμονικά συνδυάζει καί «ὑπηρετεῖ» τήν ἀθλητική ἰδέα, τόν πρωταθλητισμό, τά συμφέροντα τοῦ Βαρθινογιάννη καί τῶν ἐφοπλιστῶν, τό Ἔθνος, καί τόν πάσης φύσεως μεσάζοντα, τό «ἀγνό» φίλαθλο, τήν ἰδιωτική ζωή τοῦ ποδοσφαιριστή, τήν ἐλληνική λεβεντιά καί περηφάνεια, τά Adidas...

Ἔτσι καί τώρα καί μάλιστα πιά ὦμά καί βάρβαρα..., κι οἱ νόμοι κι οἱ θεσμοί σωστοί. Ὅρθή καί ἡ ἐνέργεια τῆς καταγγελίας τῆς δωροδοκίας ἀπ' τόν ΠΑΟΚ. Ἀλλά δικαιωμένο καί τό «πανθεσσαλονίκιο κίνημα» σωτηρίας τοῦ Ἡρακλή. Πλήρης κάλυψη, ἀποδοχή καί ἐνίσχυση τῶν «πλατιῶν λαϊκῶν κινητοποιήσεων». Ἐπικρότηση, προβολή καί ἀνοιχτή προμοδότηση τῶν πρωτοβουλιῶν τῆς «ἐπιτροπῆς σωτηρίας» καί τῶν ἀποφασιστικῶν παρεμβάσεων τοῦ δημοκρατικοῦ δημάρχου Θεσσαλονίκης καί τῶν βουλευτῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ κ. Ἰντζέ καί τοῦ ἀνεξάρτητου χριστιανοῦ κ. Παπαθεμελή, πού ἀγωνιζόμενοι γιά τό πλατιά λαϊκό αἶτημα προσάγουν τό σημαντικότερο πρόβλημα στό Κοινοβούλιο. Ὁλοσέλιδα ρεπορτάζ γιά τόν πρωταγωνιστή κ. Πρόεδρο «πού ζοῦσε κι ἀνέπνεε μόνο γιά τόν Ἡρακλή». Κοινωνιολογίζουσες ἐρμηνεῖες γιά τά κίνητρά του καί ὑπερχειλιζουσα συμπάθεια μπρός στό προσωπικό του δράμα, πού τόν ὀδήγησε στήν ἀπόπειρα... Καθημερινά πλέον τά ρεπορτάζ τοῦ «συγκροτήματος», ἀκόμα καί πρωτοσέλιδα γιά τόν ἐπιχειρούμενο σφαγιασμό τοῦ Ἡρακλέους, γιά τίς μεθοδεύσεις τοῦ ὑφυπουργοῦ ἀθλητισμοῦ κ. Ἀχιλλέα Καραμανλή, γιά τό «κάζο» τῆς Ν. Δημοκρατίας ἀπ' τό ἐπεισόδιο φιλάθλων - Ράλλη. Ἐπανατροφοδότηση ἐμμέσως τοῦ ἐκπνεύσαντος λόγω ἀνυπαρξίας ὕλης σήριαλ τῆς διαμάχης Ράλλη - Ἀβέρωφ. Ἀποκάλυψη ἄλλης μιᾶς πτυχῆς τῶν ἀντιδρασιαστικῶν διαθέσεων τοῦ κόσμου· ἄλλη μιᾶ συγκλίνουσα συνιστώσα στό γενικό αἶτημα τῆς Ἀλλαγῆς...

Νωπᾶ ἀκόμα τά γεγονότα τοῦ «νεροῦ τοῦ Καματεροῦ» ἀλλά καί τῆς «δολοφονίας τοῦ Τσιρώνη». Ὅμως ἀσθενικές καί ἀσθενεῖς οἱ μνήμες κι οἱ ἀντιστάσεις μας σ' αὐτή τή διαρκή συσσώρευση τῆς «Κόπρου τοῦ Αὐγείου». Ἴσως καί ἐξοικείωση στή συνύπαρξη μαζί της. Σήμερα στούς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους δέν προβλέπεται καί ὁ καθαρισμός της. Ἡ «κόπρος» ἀφομοιώνει τόν Ἡρακλή. Ὡς πότε θ' ἀντέχουν θαμμένοι στόν ὄγκο της κάποιοι «εὐαίσθητοι» στήν ὄσφρηση καί γεύση προοδευτικοῦ δημοσιογράφου.

Σταύρος Λιθαδάς.

Τό «νέφος» καί τά ΝΕΑ

Μήπως εἶδατε τό νέφος;

Μήπως εἶδατε τό νέφος; Ἡ ερώτηση αὐτή ἀκούστηκε ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας, ὅταν ἔβλεπε τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας. Ἡ ερώτηση αὐτή ἀκούστηκε ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας, ὅταν ἔβλεπε τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας. Ἡ ερώτηση αὐτή ἀκούστηκε ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας, ὅταν ἔβλεπε τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας.

Μήπως εἶδατε τό νέφος; Ἡ ερώτηση αὐτή ἀκούστηκε ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας, ὅταν ἔβλεπε τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας. Ἡ ερώτηση αὐτή ἀκούστηκε ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας, ὅταν ἔβλεπε τόν ἄνθρωπο τῆς φωτογραφίας.

Μεγάλη ἡ ἀπορία τοῦ δημοσιογράφου κ. Β. Καββαθᾶ στά ΝΕΑ τῆς 12ης Ἰουνίου 1980, τήν ἐπομένη τῆς ἐμφάνιση τοῦ νέφους πάνω ἀπό τόν οὐρανό τῆς Ἀθήνας: **«Σκέπασε πραγματικά χθές τήν Ἀθήνα τό μαύρο νέφος;»** Προβληματίζονταν ἐπίσης στήν πρώτη σελίδα καί οἱ τίτλοι αὐτῆς τῆς «δημοκρατικῆς», τῆς μεγαλύτερης - χωρίς εἰσαγωγικά - ἐφημερίδας τῆς Ἑλλάδας: **Ἐδῶ τό νέφος, ἐκεῖ τό νέφος πούναί τό νέφος...;** Καί στή μέσα σελίδα ξεδιάντροπα ὁ τίτλος μᾶς ρωτοῦσε: **«Μήπως εἶδατε τό νέφος;»**

Ὅλο τό ρεπορτάζ προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει ὅτι νέφος δέν ὑπῆρξε παρά στή φαντασία τοῦ ΠΑΚΟΕ, ὅτι δέν ἦταν παρά ἀπείκασμα τῆς τρομάρας τῶν Ἀθηναίων, κάτι σάν ὁμαδική ὑστερία, ὅπως κάποτε ἐβλεπαν τήν Παναγία στά

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τζάμια και πιά πρόσφατα έπιναν τό νερό του Καματερού (μέ κύριο νεροκουβαλητή τά ΝΕΑ). Διά του λόγου δέ τό ασφαλές, γράφουν τά ΝΕΑ ότι τό Νοσοκομείο Νοσημάτων Θώρακος διαβεβαίωσε «ότι δέν παρουσιάστηκε ξεχωριστή κίνηση άσθενών», ότι ή Μετεωρολογική Ύπηρεσία δήλωνε πώς «στά χαμηλά στρώματα ύπήρξε μιά αναστροφή τής θερμοκρασίας όχι όμως σοβαρή», ενώ ό φωτορεπόρτερ των ΝΕΩΝ φωτογράφησε από 6 σημεία τήν Αθήνα και τή βρήκε πεντακάθαρη. Κι όλα αυτά συμφωνούν μέ τήν ανακοίνωση του Ύπουργείου Κοινωνικών Ύπηρεσιών που καθισούχαζε τό κοινό θεωρώντας ότι «ή μεγίστη τιμή διοξειδίου του άζώτου ήταν 242 μικρογραμμάρια ανά μ³ άέρος έναντι του επιτρεπτού όρίου ώριαίων τιμών 470 μικρογραμμάρια ανά μ³» άρα «δέν ύπάρχει κανένα πρόβλημα για τή δημόσια υγεία».

Στό ίδιο ρεπορτάζ ειδικοί επιστήμονες του ΤΕΕ και τής Ένωσης Έλλήνων Χημικών τόνιζαν ότι δέν έχουν τά κατάλληλα όργανα και πείρα για νά κάνουν ακριβείς μετρήσεις και συνεπώς δέν μπορούν νά άποφανθούν για τήν ταυτότητα του νέφους. Ωστόσο οι άνθρωποι δέν είπαν ότι τό νέφος δέν ύπάρχει έπειδή δέν μπορούν νά τό μετρήσουν και νά τό αναλύσουν. Αντίθετα μάλιστα. Και γι' αυτό προτείνουν μέτρα για τήν αντιμετώπισή του. Παρά ταύτα ό κ. Καθβαθάς και τά ΝΕΑ προβληματίζονται κι αναρωτιούνται: ύπάρχει ή δέν ύπάρχει τό νέφος; Και έπειδή βεβαίως δέν ύπάρχει νέφος ούτε στά μάτια τους ούτε στά κεφάλια τους, ανακύπτει ένα έρώτημα: Γιατί τά ΝΕΑ θέλουν νά εξαφανίσουν τό νέφος;

Δεδομένου ότι σ' αυτά που λέμε και σ' αυτά που κάνουμε (ή που δέν κάνουμε) ύπάρχει πάντοτε και για όλους μας ένας πρακτικός λόγος, τό έρώτημα είναι βάσιμο. Και έπειδή, βεβαίως, κανείς δέν θ' άπαντήσει για λογαριασμό των ΝΕΩΝ πρέπει νά δγάλουμε μόνοι μας τά συμπεράσματά μας. Διότι συννεφιάζει.

Ύστερόγραφο: στή 4η σελίδα του ίδιου φύλλου των ΝΕΩΝ ύπάρχει ή φωτογραφία μιάς παιδικής ζωγραφιάς που τή συνοδεύει ό έξης ύπότιτλος τής έφημερίδας: «Τό νέφος σάν καρκίνος περιβάλλει τήν πρωτεύουσα. Η ζωγραφική του μικρού Αθηναίου είναι εύγλωττη». Οποίος πλουραλισμός.

Αγγελος Έλεφάντης

Έδώ τό... νέφος
έκεί τό νέφος
πουναιτό νέφος...

Τό τάλιρο τής δημοκρατίας

Άριστερός, δημοκρατικός, κυβερνητικός και άκροδεξιός τύπος αύξησε τήν τιμή πώλησης των έφημερίδων κατά 50%. Άλλά ποιά άξία έχει ένα τάλιρο; Καμία ή σχεδόν καμία. Μ' ένα τάλιρο δέν αγοράζεις σχεδόν τίποτε. Έπομένως τί πειράζει που οι έφημερίδες άνέβασαν τήν τιμή φύλλου από 10 σέ 15 δραχμές;

Πειράζει και παραπειράζει.

Αυτό τό τάλιρο έχει άνεκτίμητη άξία. Γιατί καταδικάζει τόν κόσμο ν' αγοράζει μιά μόνο έφημερίδα τήν ήμέρα. Και συνεπώς του στενεύει τόν όρίζοντα τής ένήμερωσης, του περιορίζει τήν όπτική τής άνάλυσης, τόν ύποχρεώνει νά άγνοεί τήν άποψη των άλλων, νά παραγνωρίζει τόν άλλον, άρα νά τόν φοβάται, νά τόν ύποπτεύεται, νά τόν περιφρονεί. Ο καθένας στή γωνίτσα του μέ τήν έφημεριδούλα του, τό μονόλογό του χωρίς αντίλογο και τόν ύπνάκο του. Άπ' τήν άλλη μεριά οι «δημοκρατικές» έφημερίδες για νά πουλήσουν τά δεκαεξασέλιδα τής λογοδιάρροιάς τους αυτοπαρουσιάζονται σάν βάρδοι τής δημοκρατίας και των δημοκρατικών θεσμών - τό έμπόρευμα έχει πέραση. Άλλά τό μονοπώλιο τής μιάς και μοναδικής Άλήθειας δέν είναι δημοκρατικό.

A.E.

Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

του Γιώργου Πάσχου

Οί κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί που εμφανίζονται στις κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα σφράγισαν καθοριστικά τόσο τις μορφές του αστικού κράτους όσο και τις συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις του σε κάθε επιμέρους χώρα. Ο κλασικός φιλελευθερισμός με τον ελεύθερο οικονομικό ανταγωνισμό και το «κράτος-νυκτοφύλακα» εμπνέει πια μόνο άμετανόητους ρομαντικούς ή έξ επαγγέλματος (αντιδραστικούς) ιδεολόγους. Ο κρατικός παρεμβατισμός με τη συν-ακόλουθη ισχυροποίηση της εκτελεστικής εξουσίας και την ανάλογη αποδυνάμωση των κοινοβουλευτικών θεσμών αποτελεί ήδη – όχι μόνο στη χώρα μας – κοινή και όμολογημένη διαπίστωση.

I. Εισαγωγικά

Πραγματικά, η προηγούμενη διαπίστωση απέτελεσε και θεμελιώδη ιδεολογική και πολιτική αφετηρία των πολιτικών δυνάμεων της εξουσίας κατά τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις για την ψήφιση του νέου Συντάγματος. Ο Κ. Καραμανλής δήλωνε στις 8.1.1975 στη Βουλή:

*«Όπως βλέπετε κύριοι συνάδελφοι εις όλας τας μεγάλας Δημοκρατίας, παρέστη ανάγκη, λόγω της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης και των πολυπλόκων οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων τα όποια εμφανίζει η εποχή μας, να ενισχυθεί άλλοι περισσότερον, άλλοι όλιγότερον η Έκτελεστική Έξουσία διά να δύναται να κυβερνάται η χώρα κατά τρόπον αποτελεσματικόν».*¹

Και επανελάμβανε στις 28.3.1975:

«Παντού όμως επικρατεί η τάσις της ενισχύσεως της Έκτελεστικής Έξουσίας, διά να είναι

1. Βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των συζητήσεων επί του Συντάγματος 1975 (Πρακτικά), σ. 17.

*δυνατή ή ταχεία και αποτελεσματική αντιμετώπισις των πολυπλόκων προβλημάτων που παρουσιάζει η εποχή μας».*²

Στις ίδιες ιδεολογικές και πολιτικές προδιαγραφές κινήθηκε και ο Γενικός Εισηγητής της Πλειοψηφίας Δ. Παπασπύρου:

*«Η εκτελεστική εξουσία, ως τοιαύτης νοουμένης εν προκειμένω του τε Προέδρου της Δημοκρατίας και της Κυβερνήσεως, λαμβάνει διά των συγχρόνων συνταγμάτων περισσότερας δυνατότητας άμέσου ενεργείας και προγραμματικής, κανονιστικής, διοικητικής, επιχειρηματικής δράσεως προς αντιμετώπισιν των συνθέτων και πολυπλόκων προβλημάτων της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Το φαινόμενον τούτο έχει λάβει διαστάσεις εις όλας τας εύρωπαϊκάς χώρας μετά τούς δύο παγκοσμίους πολέμους».*³

Καθώς οί πολιτικές δυνάμεις της αντιπολίτευσης και ειδικότερα της Άριστεράς δέν ήταν σε θέση ούτε αυτή τή συνταγματική συγκεκριμενοποίηση του

2. Βλ. Πρακτικά, σ. 42.

3. Βλ. Πρακτικά, σ. 919.

«άνηκομεν εις τήν Δύσιν» νά αντιμετώπισουν εμπρακτα οὔτε νά λειτουργήσουν καταλυτικά μέσα στίς κοινοβουλευτικές διαδικασίες, ἔσπευσαν νά παραιτηθῶν καί ἀπό τήν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ πολιτεύματος, πού ἐγκαθιδρύει τό Σύνταγμα τοῦ 1975, στίς ταξικές του διαστάσεις. Ἡ ἐπιλογή αὐτή ἀπετέλεσε τή βασική τακτική ἀφετηρία τῆς Ἀντιπολίτευσης καί συγκεκριμενοποιήθηκε μέ τά λόγια τοῦ Γενικοῦ Εἰσηγητῆ τῆς μειοψηφίας Δ. Τσάτσου ὡς ἐξῆς:

«Κύριοι συνάδελφοι, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη ἐνισχύσεως τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Αὐτή ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀδήριτη καί ἐπιβάλλεται ἀπό τήν σύγχρονον τεχνολογίαν, ἡ ὁποία ἔχει μεταβάλλει τούς ρυθμούς τῆς ζωῆς... Χρειαζέται ἐνίσχυσις. Τό πρόβλημα εἶναι πού θά γίνει, εἰς τήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἐλέγχεται ἀπό τήν Βουλήν, ἡ εἰς τόν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας...»⁴

Ἡ σαφής ἐπιλογή τῆς Κυβέρνησης καί τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας νά ἀποδώσει ποικίλες, ὄχι μόνο ρυθμιστικές ἀλλά καί ἐξουσιαστικές, ἀρμοδιότητες στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας προκάλεσε τότε ἔγκυρες ἐπιστημονικές κριτικές, πολιτικούς φόβους καί ἐπιφυλάξεις, πού μέχρι πρόσφατα ἔμοιαζαν ἀνεπίκαιρες· ἕνα μόλις χρόνο μετά τήν ψήφιση τοῦ Συντάγματος ὁ Ἄ. Μανιτάκης⁵ διαπίστωνε σωστά:

«Ἐνῶ ὁ συντακτικός νομοθέτης θέσπισε (καί θέλησε) «πολίτευμα προεδρονομένης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας» (ἄρθρο 1 παρ. 1), ἡ συνταγματική πρακτική ἀπέδωσε «ἀμιγῆς κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης» μέ τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας περιοριζόμενο σέ ἀρμοδιότητες συμβολικοῦ μᾶλλον χαρακτήρα».

Ἡ κριτική στίς συνταγματικά προβλεπόμενες «ὑπεξεουσίες» τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἐπανῆλθε ὅμως στό προσκήνιο, ἔγινε ἐπιτέλους ἐπικαιρη, μέ ἀφορμή τή μετακίνηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας. Οἱ σχετικές ἀναλύσεις, τά ἐρωτήματα ἀλλά καί τά «σενάρια» πού διατυπώθηκαν, ἐπανελάβαν σέ μεγάλο βαθμό τήν παλιά συνταματολογική κριτική τοῦ 1975 καί ἐγκλωβίστηκαν κατά κανόνα στό μέγα ἐρώτημα τί θά γίνει ἂν καί ὅταν τό ΠΑΣΟΚ διαρρήξει τά «συστήματα πελατείας», ἀνατρέψει τή μεταχουντική πολιτική ἀποκρυπτοποίηση, κερδίσει τίς ἐκλογές καί παρουσιασθεῖ «ἐπιτέλους» ἡ κομματική ἀνομοιογένεια ἀνάμεσα στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί στήν Κυβέρνηση. Ἀναζητώντας τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό, διέπρατταν καί διαπράττουν, ὅμως, ἕνα πολύ κοινό μεθοδολογικό σφάλμα: θέτουν ἕνα ἐρώτημα γιά τό μέλλον, πού ἡ ἀπάντησή του δέν ὑπάρχει στό παρόν. Καί αὐτό, ὅταν ἡ Νέα Δημοκρατία ἀνασυγκροτεῖ τήν ἐκτελεστική ἐξουσία μέ βάση κάποιους ἐπιτελικούς συλλογισμούς, πού δέν ἀφοροῦν βέβαια μόνο τό ἀβέ-

βαιο μέλλον, ἀλλά καί τό πολύ χειροπιαστό σήμερα. Σήμερα ὅταν διαμορφώνονται νέοι συσχετισμοί δυναμῶν, νέες ἐντάσεις ἀλλά καί νέες εὐθραυστες ἰσορροπίες στό ἐσωτερικό τῶν κυβερνητικῶν μηχανισμῶν.

II. Ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία 1975-1980

Κατά τό ἄρθρο 26 παρ. 2 Συντ. «ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῆς Κυβερνήσεως». Αὐτή ἡ συνταγματικά δυαδική συγκρότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, πού ὅπως παρατηρεῖ ὁ Φ. Βεγλερῆς⁶ ἐμπνέεται ἀπό τά πρότυπα τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας, δέν δηλώνει ὡστόσο καί τό συγκεκριμένο τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀσκήθηκε ἡ ἀσκήτῃ ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία στήν Ἑλλάδα. Διότι ἀφενός ἡ ἐννοια «Κυβέρνηση ἐν στενῇ ἐννοίᾳ» ἐμφανίζεται εἰδικότερα εἴτε μέ τούς ἐπιμέρους ἀρμοδίους ὑπουργούς εἴτε μέ τό Ὑπουργικό Συμβούλιο⁷ καί ἀφετέρου ἡ συνταγματική ἀναγνώριση ὀρισμένων ἀρμοδιοτήτων σέ κάποιο ὄργανο τοῦ κράτους δέν συνεπάγεται ὀπωδῆποτε καί τήν πραγματική ἀσκήσή τους ἀπό αὐτό. Τέλος, τό κείμενο τοῦ Συντάγματος, ἐνῶ προσδιορίζει τούς θεσμούς-κέντρα ἐξουσίας στήν ἐκτελεστική ἐξουσία, δέν δηλώνει καί οὔτε εἶναι δυνατό νά δηλώνει – ποιά κέντρα πραγματικῆς ἐξουσίας ἀναδεικνύονται σέ κάθε πολιτική συγκυρία καί ποιά εἶναι ἡ σχέση μεταξύ τους.⁸

Μέ βάση τίς παραπάνω παρατηρήσεις, εἶναι ὀρθή ἡ γενική διαπίστωση ὅτι κατά τήν περίοδο 1975-80 ἐπικράτησε τό κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησεως.⁹ Αὐτό σημαίνει πρῶτα ἀπό ὅλα ὅτι ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας περιορίστηκε στήν ἀσκηση συμβο-

6. Φ. Βεγλερῆ, «Ἡ διαρρύθμιση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κατά τό Σχέδιον τοῦ νέου Συντάγματος», *Τό Σύνταγμα*, 1975, σ. 288 ἐπ.

7. Βλ. Βεγλερῆ, *δ.π.*, σ. 288.

8. Βλ. τίς σχετικές ἐννοιολογικές διευκρινίσεις τοῦ Ν. Πουλιαντζά, *Πολιτική ἐξουσία καί κοινωνικές τάξεις*, τομ. α', σ. 159: «Οἱ διάφοροι κοινωνικοί θεσμοί καί, εἰδικότερα, ὁ θεσμός τοῦ Κράτους, δέν ἔχουν, μιλώντας κυριολεκτικά, ἐξουσία. Οἱ θεσμοί, ἐξεταζόμενοι ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐξουσίας, δέν μποροῦν παρά νά ἀναφέρονται στίς κοινωνικές τάξεις πού κρατοῦν τήν ἐξουσία. Αὐτή ἡ ἐξουσία τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἶναι ὀργανωμένη, κατά τήν ἀσκήσή της, σέ εἰδικούς θεσμούς, σέ κέντρα ἐξουσίας, ἐνῶ τό Κράτος, μέσα σ' αὐτό τό πλαίσιο, εἶναι τό κέντρο ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας», καί σ. 160 ἐπ.: «Μέσα σ' αὐτό ἄλλωστε τό πλαίσιο μποροῦμε νά καθιερώσουμε διακρίσεις, ὅπως τυπική ἐξουσία (pouvoir formel) ἢ πραγματική ἐξουσία, πού σχετίζονται μέ τούς θεσμούς – κέντρα ἐξουσίας (...) Αὐτή ἡ διάκριση δέν καλύπτει μιά διάκριση ἀνάμεσα σέ θεσμούς πού διαθέτουν ἐξουσία, ἀπό τούς ὁποίους ὁ ἕνας διαθέτει, σέ ἀντίθεση πρός τόν ἄλλον, τήν πραγματική ἐξουσία. Αὐτή ἡ διάκριση δείχνει ὅτι οἱ σχέσεις ἐξουσίας τῶν τάξεων μποροῦν νά προκαλέσουν μιά μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους ἀνάμεσα στά «κέντρα» πού συγκεντρώνουν αὐτή τήν ἐξουσία, μέ τήν ἐννοια ὅτι οἱ πραγματικές σχέσεις ἐξουσίας τῶν τάξεων ἀντανακλῶνται περισσότερο σέ ἕνα κέντρο παρά σέ ἕνα ἄλλο».

9. Γ. Παπαδημητρίου, «Νά ἐπικρατῆσει ὁ ρυθμιστικός ρόλος», *Τά Νέα*, 7.5.1980.

4. Βλ. *Πρακτικά*, σ. 922.

5. Α. Μανιτάκης, «Ἐνας χρόνος Σύνταγμα», *Τό Βήμα*, 11.6.1976.

λικής μόνο εξουσίας, καθώς υλοποίησε αποκλειστικά τις «ρυθμιστικές» αρμοδιότητες, που προβλέπει το Σύνταγμα. «Διότι, απλούστατα, είχα να κάνω με μία Κυβέρνηση, ένα Πρωθυπουργό που μιλούσε τη γλώσσα μου», δήλωσε αυτόρρηκτα ο Κ. Τσάτσος.¹⁰ Στην πραγματικότητα βέβαια ήταν ο τότε Πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής εκείνος που περιόρισε τον τότε Πρόεδρο της Δημοκρατίας στο ρόλο του ρυθμιστή και όχι του εξουσιαστή του πολιτεύματος.

Η πραγματική άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας συγκεντρώθηκε έτσι καταρχήν στην Κυβέρνηση, δηλαδή στον Πρωθυπουργό και στους υπουργούς. Ποιά κέντρα πραγματικής εξουσίας αναδείχθηκαν όμως στο έσωτερικό της Κυβέρνησης κατά την περίοδο 1975-80;

Τό Υπουργικό Συμβούλιο, που κατά το άρθρο 1 του ν. 400/1976 συγκροτείται από τον Πρωθυπουργό, τους αντιπροέδρους της Κυβέρνησης, τους υπουργούς – μαζί με τους αναπληρωτές υπουργούς και τους υπουργούς άνευ χαρτοφυλακίου –, λειτουργεί κατά κανόνα ύπουτωδώς κατά την περίοδο αυτή, κυρίως για να επικροτήσει κάποιες προαποφασισμένες επιλογές του Πρωθυπουργού ή των μονίμων επιτροπών του Υπουργικού Συμβουλίου (κατά κύριο λόγο της κυβερνητικής επιτροπής, και μετά της οικονομικής και της νομισματικής επιτροπής).

Πραγματική εξουσία συγκέντρωσαν λοιπόν ορισμένες φορές οι μόνιμες επιτροπές του Υπουργικού Συμβουλίου, με σημαντικότερη την κυβερνητική επιτροπή, και διαρκώς ο Πρωθυπουργός και τα επίμερους υπουργεία. Στο έσωτερικό της Κυβέρνησης λειτουργούσαν έτσι πολλαπλά κέντρα πραγματικής εξουσίας. Κάθε τέτοιο κέντρο εξουσίας διέθετε μία σχετική αυτονομία τόσο από τις άστικές κοινωνικές ομάδες ή τάξεις όσο και από τα υπόλοιπα κέντρα εξουσίας. Την αυτονομία αυτή υπέθαλπε το «χλωμό» Υπουργικό Συμβούλιο και την οριοθέτησε η κομματική ισχύς του εκάστοτε υπουργού. Ήξελλοον ο Κ. Καραμανλής μόνο κατ' εξαίρεση συνεργάστηκε ή παρενέβη σε ζητήματα της τρέχουσας κυβερνητικής πολιτικής είτε αναιρώντας προηγουμένες αποφάσεις των αρμόδιων υπουργών «του» (βλ. λ.χ. την αναστολή στην εφαρμογή ορισμένων διατάξεων του ν. 815/1978) είτε συγκεκριμενοποιώντας, με κάποιες διαφοροποιήσεις, τις αποφάσεις τους.

Αυτό δέν σημαίνει βέβαια ότι ο Κ. Καραμανλής συγκέντρωσε, ως Πρωθυπουργός, πραγματική εξουσία με δευτερεύουσα σημασία ή με περιστασιακό χαρακτήρα. Αντίθετα, η κυριαρχία του στο έσωτερικό της Κυβέρνησης ήταν απόλυτη, συχνά δυναστική. Τό πρόσωπό του απέτελεσε τό συγκλίνον σημείο όχι μόνο για την Κυβέρνηση, αλλά για όλόκληρη την εκτελεστική εξουσία. Ο Κ. Καραμανλής ήταν ή εγγύηση για την συνοχή του κυβερνώντος κόμματος και ό ανώτατος κριτής για τις αντιφάσεις ή αδυναμίες της κυβερνητικής πολιτικής. Ο χαρισματικός ήγέτης ήταν τό υπέρτερο κέντρο πραγματικής εξουσίας, μία «ιδιότυπη πολιτική δύναμη – σχετικά αυτόνομη από τό κόμμα στο οποίο ανήκει».¹¹

Η κυριαρχία του Καραμανλή στο έσωτερικό της Κυβέρνησης οργανώθηκε και υλοποιήθηκε με όλα τα βασικά γνωρίσματα του «χαρισματικού τύπου εξουσίας» (M. Weber). Ο Καραμανλής ποτέ δέν αποδέχτηκε να είναι μόνο «πρώτος μεταξύ ίσων» και πάντα διεκδίκησε, ως ιστορική αποστολή του, την αποκλειστική και αυθεντική απόφαση για τό τί είναι «έθνικό» ή «γενικό συμφέρον». Κανένα κομματικό του στέλεχος δέν άμφισβήτησε ποτέ τις άσυνήθιστες πολιτικές του ικανότητες. Στις σχέσεις με τους ύπουργούς «του» ποτέ δέν αυτοπεριορίστηκε ούτε περιορίστηκε από κάποιους τυπικούς κανόνες επικοινωνίας. Όταν σε όλα αυτά προστεθεί τό γεγονός ότι ό ίδιος συνένταξε την εκσυγχρονιστική στρατηγική της Νέας Δημοκρατίας και συγχρόνως μεθόδευσε τις κυριότερες τακτικές της επιτυχίες, τότε έντοπίζεται και ή μήτρα από την όποια προέκυψαν ένας όρισμένος καταμερισμός και μία εξειδίκευση κατά την άσκηση πραγματικής εξουσίας από τους κυβερνητικούς μηχανισμούς. Ο καταμερισμός αυτός ήταν βασικά όριζόντιος και σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετος, δηλαδή από τον ίδιο τον Καραμανλή προσδιορισμένος: άσκησε αποκλειστική εξουσία σε όρισμένους τομείς που ό ίδιος επέλεξε εξαίτιας του περιεχομένου και της σημασίας τους (λ.χ. ευρωπαϊκή πολιτική). Συγχρόνως όμως παρενέβη καταλυτικά σε ζητήματα της τρέχουσας πολιτικής, που – ένω καθ' ύλην αρμόδιο ήταν κάποιο ύπουργείο – ό ίδιος επέλεγε κατά την κρίση του. Ένώ όμως στην πρώτη περίπτωση ή αυτονομία του από τά άλλα κυβερνητικά κέντρα πραγματικής εξουσίας ήταν σχεδόν απόλυτη, στη δεύτερη περίπτωση ήταν έντονα περιορισμένη. Ο περιορισμός αυτός δέν σήμαινε κάποια ίσοτιμία ανάμεσα στα δύο κέντρα εξουσίας, στον Πρωθυπουργό και στο συγκεκριμένο ύπουργείο. Αντίθετα, ή σχέση αυτή ήταν μόνη άνιση, ήταν σχέση εκούσιας ύποταγής στην αυθεντία του χαρισματικού ήγέτη. Ωστόσο ό πολιτικός ρόλος του Κ. Καραμανλή ως διαιτητή των κυβερνητικών αντιφάσεων και των ένδοκυβερνητικών εντάσεων, ως αποκλειστικού πόλου της κυβερνητικής συνοχής και παράλληλα ως κομματικού άρχηγού, του επέβαλε και μία de facto έξάρτηση από τους λοιπούς κυβερνητικούς μηχανισμούς. Από την έξάρτηση αυτή δέν μπορούσε να διαφύγει, είτε τό ήθελε είτε όχι, άκριβώς λόγω της ιδιότητας και των πολιτικών του εύθυνών ως Προέδρου της Κυβερνήσεως. Η έξάρτηση αυτή αντιστάθηκε και τελικά περιθωριοποίησε σε μεγάλο βαθμό ή λειτουργία του ως «Έθνάρχη». Σε αυτή την ιδιότυπη αυτονομία του τότε πρωθυπουργού ως μονοπρόσωπου και υπέρτερου κέντρου πραγματικής εξουσίας συμπυκνώθηκαν, κατά κύριο λόγο, ό ρόλος, ή ισχύς αλλά και οι πολιτικές άμυχές του Κ. Καραμανλή κατά την περίοδο 1975-80.

III. Οι μετατοπίσεις στα κέντρα εξουσίας

Ένας τρόπος να προσεγγίσει κανείς τις πρόσφατες μετατοπίσεις ανάμεσα στα κέντρα εξουσίας, που λειτουργούν στο έσωτερικό της εκτελεστικής εξουσίας, είναι ίσως ή τόσο προσφιλης, γι' αυτό και συνεχιζόμενη, πολιτικομαντία: τί θα κάνει ό Ράλλης ή ό Άδέρωφ ή ό Μητσοτάκης, πότε θα γίνουν εκλογές και τί άποτελέσματα θα έχουν, «που τό πάει ό Καραμανλής», άν, όταν κ.ο.κ. Αν ό πολιτικός μας βίος θυμίζει πολύ συχνά θεατρική παράσταση ή άστυνομικό

10. Βλ. αποκλειστική συνέντευξη του Κ. Τσάτσου στον Λ. Δάνο, *Έλευθεροτυπία*, 15.5.1980.

11. Α. Έλεφάντη, «Μά είναι βέβαιο ότι ό Καραμανλής θα μεταπηδήσει στην Προεδρία της Δημοκρατίας;», *Ο Πολίτης*, τ.33/1980, σ.15.

ρομάντσο, αυτό δέν σημαίνει υποχρεωτικά πώς και ή πολιτική ανάλυση πρέπει υποχρεωτικά νά είναι ένα σενάριο περί του μέλλοντος γενέσθαι. Διότι τότε είναι δυνατό, οποιαδήποτε επιχειρηματολογία νά απομονώνει αυθαίρετα κάποια στοιχεία και νά εξαιρεί άλλα, νά αναπτύσσεται κατά βούληση σέ ατέρμονες εικασίες και σέ πιθανές ή άπίθανες υποθέσεις, νά μελλοντολογεί εύκολα και άνεξέλεγκτα πρὸς κάθε κατεύθυνση. Τελικά νά επιλέγει μέ... πολιτικά κριτήρια ανάμεσα στήν Pepsi-Cola και στήν Coca-Cola.

Ο μόνος ἴσως δρόμος γιά νά ἀποφύγει κανείς τήν πολιτικομαντεία ἀλλά και τή σιωπή, εἶναι νά ἐπιχειρήσει μία ἐξ ἀντιδιαστολῆς σύγκριση ἀνάμεσα στόν τρόπο πού λειτουργοῦσε ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία κατά τήν περίοδο 1975-80 και στόν τρόπο πού λειτουργοῦσε κατά τή σύντομη περίοδο μετά τήν ἐκλογή τοῦ νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας και τοῦ νέου Πρωθυπουργοῦ. Ἀφετηρία γιά μία τέτοια σύγκριση δέν μποροῦν νά εἶναι βέβαια οἱ σχετικές διατάξεις τοῦ Συντάγματος, τουλάχιστον ἐφόσον δέν ἔχει μεσολαβήσει κάποια ἀναθεώρησή του. Γιά τήν ὑπό ἐξέλιξη ἀνασυγκρότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, στήν παρούσα συγκυρία, ξεχωριστή σημασία ἔχει ὁ συγκεκριμένος τρόπος ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας και τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ κυβερνῶντος κόμματος. Ο τρόπος ἐκλογῆς τους ἀποτελεῖ σέ μεγάλο βαθμό και τή μήτρα τῶν συλλογισμῶν πού ἀκολουθοῦν.

Α. Ο Προέδρος τῆς Δημοκρατίας ὡς νέο κέντρο πραγματικῆς ἐξουσίας

Οἱ 183 ψήφοι πού ἐξασφάλισαν, μέ βάση τό ἀρθρο 32 παρ. 3 τοῦ Συντάγματος, τή μετάβαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας σηματοδοτοῦν ἀναμφίβολα τό τέλος μίας συνταγματικῆς ἐκκρεμότητας και τήν ἐναρξή μίας νέας, περισσότερο σύνθετης περιόδου γιά τό μεταδικτατορικό πολιτικό και συνταγματικό βίο μας. Ἀποτελοῦν ἕνα βασικό δείκτη γιά νά ἐκτιμηθεῖ ἡ πολιτική σημασία τῆς προεδρικῆς ἐκλογῆς, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τῆς μεταπολίσεις στό ἐσωτερικό τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ο Προέδρος τῆς Δημοκρατίας δέν ἐκλέχτηκε οὔτε ὡς ὑπερκομματικός, ὅπως ὁ ἴδιος ζήτησε, οὔτε ὡς λαοπρόβλητος, ὅπως θά μπορούσε ἴσως νά μεθοδευτεῖ μέ τή διάλυση τῆς Βουλῆς. Ἡ ἰσχύ ἀυτῆ πλειοψηφία πού συγκέντρωσε ἡ ὑποψηφιότητά του σέ μία Βουλή μέ ἀμφισβητούμενη ἀντιπροσωπευτικότητα, προσδιορίζει σέ μεγάλο βαθμό και τά περιθώρια, μέσα στά ὅποια μπορεῖ ὁ Καραμανλῆς νά ἀναπτύξει πολιτικές δραστηριότητες και πρωτοβουλίες χωρὶς νά ὑποστῆ ἀμετάκλητη πολιτική φθορά. Κάποιες ἀπόψεις τοῦ τότε Εἰσηγητῆ τῆς Πλειοψηφίας Δ. Παπασπύρου πού διατυπώθηκαν κατά τῆς κοινοβουλευτικῆς συζητήσεως γιά τήν ψήφιση τοῦ Συντάγματος, ἀποκοτοῦν σήμερα ιδιαίτερη ἐπικαιρότητα:

«Ο τρόπος ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας προσδιορίζει τήν πολιτική και νομικήν βαρύτητα τῆς θέσεώς του πολύ περισσότερο ἀπό τήν ἔκτασιν τῶν κατά τό Σύνταγμα ἀρμοδιοτήτων του».¹²

Μέ τήν μετακίνηση ὁμως τοῦ Καραμανλῆ, ὡς ἰδιότυπης πολιτικῆς δυνάμεως, στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας, ἐπικαιρες ἔγιναν και οἱ διαφορετικῆς ἐκτιμήσεις τοῦ τότε Εἰσηγητῆ τῆς Μειοψηφίας Δ. Τσάτσου ὅτι:

ἡ «ἐξουσία ἐνός ὄργανου δέν προκύπτει μόνο ἀπό τῆς συγκεκριμένους ἀρμοδιοτήτες του, ἀλλά και ἀπό τῆς δυνατοτήτες πολιτικῆς ἐπιρροῆς πού ἀποκτᾷ λόγω τῶν ἀρμοδιοτήτων του... Τό ἀξίωμα παρέχει στό φορέα του δυνατοτήτες καθοριστικῆς γιά τήν πολιτική μας ζωῆ».¹³

Ἡ ὁρθότητα τῶν δύο αὐτῶν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων ἔμεινε ἀμφίβολη ὡς τώρα, καθὼς ὁ Κ. Τσάτσος περιορίστηκε στίς ρυθμιστικῆς ἀρμοδιότητες ἐνός «προέδρου χρυσαυθῆμων». Οἱ ἴδιες ὁμως ἀντιλήψεις προσδιορίζουν σήμερα σέ μεγάλο βαθμό τά ὄρια μέσα στά ὅποια κινεῖται ὁ νέος Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας: ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι καθηλωμένος στό ἐπίπεδο μίας ἐντασης πού πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι στηρίζεται πολιτικά σέ μία ἰσχυρή κοινοβουλευτική συγκατάθεση, ἐνὺ συγχρόνως διαθέτει κατά τό Σύνταγμα σημαντικῆς ἐξουσιαστικῆς ἀρμοδιοτήτες, ἀρα και δυνατοτήτες πολιτικῆς ἐπιρροῆς. Στό ἐρώτημα, πὼς θά λειτουργήσει στό μέλλον ὁ Καραμανλῆς στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἐντασης δέν ὑπάρχει γενική ἀπάντηση. Ἄλλωστε ἴσως οὔτε ὁ ἴδιος μπορεῖ νά προβλέψει. Ἡ διαμόρφωση τοῦ συνολικοῦ συσχετισμοῦ τῶν κοινωνικῶν πολιτικῶν και στρατιωτικῶν δυνάμεων θά προσδιορίζει κάθε φορά καταλυτικά τά συγκεκριμένα περιθώρια, μέσα στά ὅποια θά μπορεῖ νά ἀξιοποιήσει ἡ ὄχι τῆς συνταγματικῆς προβλεπόμενης ἐξουσίας του.

Ἡ παραπάνω γενική ἐκτίμηση δέ σημαίνει ὁμως ὅτι ὅλα τά ζητήματα πού ἔχουν σχέση μέ τό νέο πολιτικό ρόλο πού ἀνέλαβε ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι ἀδιευκρίνιστα και ἐκκρεμή. Ὑπάρχουν ἤδη κάποια «δεδομένα» γιά τό νέο ρόλο του, πού μποροῦν και πρέπει νά σημειωθοῦν:

● Ἡ ἐκλογή τοῦ Κ. Καραμανλῆ ὡς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὑπῆρξε σχεδόν καθαρὰ κομματική, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόσο τήν ἀριθμητική της ὅσο και τή συγκεκριμένη μεθόδουσή της. Ο νέος «κομματικός» Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐμφανίζεται ἔτσι – ἴσως γιά πρώτη φορά μετά τήν μεταπολίτευση – ὀφειλέτης στή Νέα Δημοκρατία. Ὀφείλει τήν ἐκλογή του σέ ὅλους ἐκείνους πού λίγο πολύ τοῦ ὀφείλουν τή βουλευτική τους ιδιότητα. Εἴτε λοιπόν πρόκειται γιά ἐξόφληση παλαιοῦ χρέους τῶν βουλευτῶν τῆς Νέας Δημοκρατίας εἴτε γιά ἀνοιγμα καινούριου λογαριασμοῦ μέ ὀφειλέτη τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, ὁ συγκεκριμένος τρόπος ἐκλογῆς του δέν διατάραξε κατά κανένα τρόπο τή στενή σύνδεσή του μέ τό κυβερνῶν κόμμα· ὄχι μόνο διότι τόν ψήφισαν ὅλοι οἱ βουλευτές τῆς Νέας Δημοκρατίας, ἀλλά συγχρόνως διότι δέν τόν ψήφισε κανένα κόμμα ἀπό τήν ἀντιπολίτευση.

● Ο συγκεκριμένος τρόπος τῆς ἐκλογῆς του ἔχει ὁμως και κάποιες ἄλλες διαστάσεις. Σέ ἕνα τόσο σοβαρό ἐγχείρημα δέν δικαιολογοῦνται λάθη· ὁ Καραμανλῆς πρέπει νά δεβαιώσει σέ κρίσιμες μελλοντικές στιγμές ὅτι ἡ ἀναγνώρισή του ὡς χαρακτηριστικοῦ ἡγέτη

12. Βλ. Πρακτικά, σ. 917.

13. Βλ. Πρακτικά, σ. 34.

δέν ήταν ούτε άδικη ούτε συγκυριακή, ότι τό «χάρισμα» του λειτούργησε ακόμη μία φορά σωστά σέ ό,τι άφορά τουλάχιστον τά μακροπρόθεσμα άστικά συμφύροντα. Τότε μόνο θά φανεί εκ τών ύστερων άν ή έκλογή του άποτελεί πολιτική ήττα, εγκατάλειψη τής Νέας Δημοκρατίας ή τακτικό έλιγμό πού άποσκοπει νά στερεώσει και νά ύλοποιήσει τίς θεσμικές έγγνήσεις γιά τήν άναπαγωγή τών άστικών σχέσεων έξουσίας και έκμετάλλευσης. Γιά τήν ώρα πάντως, μέ τή μετακίνηση τού Κ. Καραμανλή στήν Προεδρία τής Δημοκρατίας τό άστικό μας πολίτευμα ενισχύει τή θωράκισή του, χωρίς επικίνδυνα πειράματα τού τύπου «ή όλα ή τίποτα» και εκ του άσφαλου.

● Ο Κ. Καραμανλής διατηρεί και ως Πρόεδρος τής Δημοκρατίας τήν ιδιότητά του ως μονοπρόσωπο κέντρο πραγματικής έξουσίας, μέσα σέ ένα συνταγματικό πλαίσιο πού καταρχήν άποκλείει τήν ενός άνδρός άρχή. Η πραγματική δύναμή του δέν θεμελιώνεται ώστόσο σήμερα στίς συνταγματικά προβλεπόμενες άρμοδιότητές του, αλλά εκδηλώνεται μέ τήν άποφασιστική έπιρροή του πάνω στά κυβερνητικά στελέχη τής Νέας Δημοκρατίας. Η ιδιότητα άυτονομία, πού πάντα διέθετε τόσο άπό τήν Κυβέρνηση όσο και άπό τή Νέα Δημοκρατία, έγινε όμως τώρα — μέ τήν έκλογή του — τυπικά άπόλυτη. Ο Καραμανλής, ως Πρόεδρος τής Δημοκρατίας, τυπικά δέν ευθύνεται πλέον γιά τά λάθη, τίς παραλείψεις ή τίς άδυναμίες τής κυβερνητικής πολιτικής τής Νέας Δημοκρατίας. Καθώς απέχει άπό τό φαύλο κύκλο τού πληθωρισμού και τής έκμηδένισης τών πραγματικών εισοδημάτων, τής αδιάλλακτης και τώρα φιλελεύθερης λιτότητας και τού παρασυνταγματικού αυταρχισμού, μένει καταρχήν άνεπαφος άπό τίς άντιδεξιές έπικρίσεις και τίς πολιτικές ταλαντεύσεις πού γεννούν οί καθημερινές ταξικές εντάσεις. Αυτόπεριορίζεται τυπικά στίς ρυθμιστικές του άρμοδιότητες και διαφυλάσσει, έτσι, συγχρόνως τό πολιτικό του κύρος.

● Οί συλλογισμοί άυτοί δέν διαπιστώνουν βέβαια ότι ο Κ. Καραμανλής απέχωρησε τελεσίδικα άπό τήν τέχουσα πολιτική, ότι ο πολιτικός ρόλος του περιορίστηκε στίς κατά τό Σύνταγμα ρυθμιστικές άρμοδιότητές του. Μέσω τής διαδικασίας έκλογής του, ο πολιτικός του ρόλος παρέμεινε συνδεδεμένος μέ τίς διακυμάνσεις τής πολιτικής ισχύος τής Νέας Δημοκρατίας. Αυτό δέν σημαίνει άναγκαστικά ότι «οί δεσμοί τού Κ. Καραμανλή, ως Προέδρου τής Δημοκρατίας, μέ τό κόμμα του δέν θά μεταβληθούν», ότι ή Νέα Δημοκρατία θά είναι έτσι ή άλλως τό «κόμμα τού Προέδρου». Τέτοιου είδους «νομοτέλειες» δέν ύπάρχουν στήν πολιτική πρακτική. Και επιπλέον, ο Κ. Καραμανλής τής μεταδικτατορικής περιόδου ύπήρξε πρώτα άπό όλα ο άστός πολιτικός ήγέτης και κατά δεύτερο λόγο ο άρχηγός τής Νέας Δημοκρατίας. Άπό αυτόν κυρίως τόν ευρύτερο πολιτικό ρόλο του προκύπτουν ή ικανότητα και ή δυνατότητα νά επιδρά, άτυπα πιά και διακριτικά, στίς κατευθυντήριες κυβερνητικές έπιλογές. Η έπικοινωνία του μέ τή διαχασμένη Κυβέρνηση όρίζεται, έτσι, στήν παρούσα συγκυρία ως άνιση και άτυπη συνεργασία. Στο πρόσωπο τού Καραμανλή συνεχίζουν νά συμπυκνώνονται οί όροι όχι μόνο γιά τήν ήδη εύθραυστη ένότητα τής Νέας Δημοκρατίας, αλλά κυρίως γιά τήν έσωτερική συνοχή τής εκτελεστικής έξουσίας και γιά τήν έπικυριαρχία τής έξουσίας άυτής πάνω στίς άλλες έξουσίες, κυρίως πάνω στό Κοινοβούλιο.

B. Η Κυβέρνηση

Οί 88 ψήφοι πού συγκέντρωσε ή ύποψηφιότητα τού Γ. Ράλλη γιά τήν έκλογή άρχηγού τής Νέας Δημοκρατίας έναντι τών 84 τού Ε. Άβέρωφ είναι ένας άποφασιστικός, αλλά και άνακουφιστικός, σταθμός γιά τίς διεργασίες και τίς εξέλιξεις στό έσωτερικό τού κυβερνώντος κόμματος. Η δημοκρατικότητα τής έκλογής άπό πολλούς έπισημάνθηκε και άπό κανέναν δέν άμφισβητήθηκε. Άπό τήν ίδια ώστόσο έκλογή προέκυψε ένας εφαρμοσμένος και ήμιεπίσημος διχασμός τής Νέας Δημοκρατίας — «φραξιοτισμός», «διαδοποίηση» ή «φατριασμό» θά έσπευδε ίσως νά τόν χαρακτηρίσει ή κοινοβουλευτική μας Άριστερά, άν εμφανιζόταν στά δικά της χωρικά ύδατα. Ο διχασμός αυτός σημαίνει, πρώτα άπό όλα, ότι στό έσωτερικό τής Νέας Δημοκρατίας ο λόγος τού Γ. Ράλλη δέν είναι ο λόγος τού άδιαμφισβήτητου κομματικού ήγέτη και ούτε άναγνωρίζεται ως ο λόγος ενός διορισμένου τοποτηρητή τού Κ. Καραμανλή.

Τί σημασία έχει όμως, πιά συγκεκριμένα, ο διχασμός αυτός σέ ό,τι άφορά τίς μετατοπίσεις και άνακατατάξεις πού μορφοποιούνται προοδευτικά στό έσωτερικό τής κυβέρνησης και στίς σχέσεις της μέ τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας;

● Μέ τό διχασμό τής Νέας Δημοκρατίας δημιουργήθηκε και ήδη διαμορφώθηκε στίς γενικές γραμμές της μία σημαντική, σέ σύγκριση μέ τό παρεθόν, μείωση τού πρωθυπουργικού θεσμού. Ένας δραστηκός περιορισμός στίς δυνατότητες τού Πρωθυπουργού νά συγκεντρώνει και νά οργανώνει πραγματική έξουσία, άρα και νά δρά ως μονοπρόσωπο και αυτόνομο κέντρο έξουσίας. Άπό τήν τόσο κρίσιμη έκλογή του δέν άναδείχτηκε κάποια άυτοδυναμία τού πρωθυπουργικού θεσμού (άνάλογη λ.χ. μέ άυτή πού διέθετε προηγουμένως ο Καραμανλής), αλλά πολύ περισσότερο μία ουσιαστική έξάρτηση του τόσο άπό τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας όσο και άπό τά άνωτέρα κομματικά στελέχη τού κυβερνώντος κόμματος. Η έξάρτηση άυτή δηλώνει άκριβώς πόσο εύπαθής και άσταθής είναι κομματικά ή ήγετική θέση τού Γ. Ράλλη. Μιά αστάθεια πού οφείλεται όχι μόνο στήν παραμονή τού Κ. Καραμανλή στόν πολιτικό μας βίο, αλλά κυρίως στό γεγονός ότι ο Γ. Ράλλης ούτε έκλέχτηκε, ούτε άναγνωρίζεται, ούτε μπορεί νά δρά ως άδιαμφισβήτητος ή άναντικατάστατος κομματικός ήγέτης. Άπό αυτές τίς άνακατατάξεις και άνασυντάξεις τών «πολιτικών οικογενειών» τής Νέας Δημοκρατίας προκύπτουν και τά κυριότερα γνωρίσματα τής κυβερνητικής, γενικότερα, και τής πρωθυπουργικής, ειδικότερα, λειτουργίας:

● Η πολιτική και ιδεολογική συνέχεια. Ο νέος πρωθυπουργός δέν διαθέτει τήν κομματική ισχύ ή τήν πολιτική έμβέλεια γιά νά έπιχειρήσει *expressis verbis* κάποιους τυχόν νέους πολιτικούς ή ιδεολογικούς προσανατολισμούς τής κυβέρνησης και τής Νέας Δημοκρατίας. Ο διάδοχος τού Κ. Καραμανλή στήν πρωθυπουργία, μέ τό «φιλελεύθερο ριζοσπαστισμό» του, απέκτησε μόνο τήν πρωτοβουλία τών κινήσεων στούς κομματικούς και κυβερνητικούς χειρισμούς έναντι τού Ε. Άβέρωφ και τού «έθνικόφρονος φιλελευθερισμού». Η έπίμονη διακηρυκτική άναφορά τού Γ. Ράλλη στίς πολιτικές και ιδεολογικές θέσεις τού χαρακτηριστικού προκατόχου του στήν Πρωθυπουργία, άποτελέσαν βασική έγγνηση γιά τή διατήρηση

της συνέχειας στην κυβερνητική πολιτική – και σοβαρό εκλογικό άτομο του Γ. Ράλλη. Αυτή ακριβώς ή συνέχεια στις επιλογές της Νέας Δημοκρατίας επιβλήθηκε στις «παραδοσιακές» αξίες και στους συμπαγείς μηχανισμούς της προδικτατορικής ΕΡΕ, που στήριξαν και υποστήριξαν την ύποψηφιότητα του Ε. Αβέρωφ.

Η ίδια αυτή συνέχεια σημαίνει ωστόσο συγχρόνως ότι η Κυβέρνηση είναι «καταδικασμένη» όχι μόνο να διακηρύσσει μέσω του Πρωθυπουργού («ούτε πιά δεξιά ούτε πιά αριστερά») αλλά και να υλοποιήσει επιλογές, που δεν θα αφορούνται μά θα επικυρώνουν – ίσως με κάποιες διαφοροποιήσεις σε σύγκριση με τό παρελθόν – τη χαρακτηριστική ταλάντευση της Νέας Δημοκρατίας αφενός ανάμεσα στον οικονομικό φιλελευθερισμό και στον κρατικό παρεμβατισμό και αφετέρου ανάμεσα στον πολιτικό φιλελευθερισμό και στον κρατικό αυταρχισμό. Μιά ταλάντευση που μέχρι σήμερα λειτουργήσε συνεκτικά μάλλον παρά διαλυτικά για την ελληνική Δεξιά.

● **Ο «όρθολογισμός».** Αυτή ή συνέχεια στην κυβερνητική πολιτική συνοδεύεται όμως από μία αδιαφιλονίκητη τομή στην εσωτερική οργάνωση και λειτουργία της Κυβέρνησης. Η απουσία χαρακτηριστικών ιδιοτήτων στον Πρωθυπουργό, τον εξαναγκάζει – αντίθετα με τον προκατόχο του – να δρά με μεθόδους που ο Μ. Weber εγγράφει στον «όρθολογικό» ή «νόμιμο τύπο εξουσίας». Ο Γ. Ράλλης είναι, δηλαδή, αναγκασμένος να ασκεί πρωθυπουργικές αρμοδιότητες μάλλον παρά ενδοκυβερνητικές εξουσίες, να τηρεί σαφείς και άπροσωπους (συνταγματικούς, καταστατικούς και άλλους) κανόνες επικοινωνίας με τα υπόλοιπα μέλη της Κυβέρνησης και με τους δουλευτές της Νέας Δημοκρατίας. Ως άπλος «προϊστάμενος» της Κυβέρνησης, ως «πρώτος μεταξύ ίσων» δεν μπορεί να επιχειρεί αυθαίρετους καταμερισμούς ή εξειδικεύσεις αρμοδιοτήτων· οι ενέργειές του πρέπει να εντάσσονται κατά τό δυνατό στις λίγο-πολύ προκαθορισμένες αρμοδιότητες του Πρωθυπουργού και να δικαιολογούνται στο εσωτερικό της Κυβέρνησης ακριβώς με βάση αυτή την τυπική αρμοδιότητά του. Αντίθετα με τον Κ. Καραμανλή, ως Πρωθυπουργό, δεν μπορεί να επιβάλλει ένα αυθαίρετο (κάθετο ή οριζόντιο) καταμερισμό των κυβερνητικών αρμοδιοτήτων, χωρίς να κινδυνεύσει η πολιτική, αλλά και συνταγματική (άρθρο 82, παρ. 2 Συντ.) άποστολή του να «εξασφαλίζει την ένότητα της Κυβερνήσεως».

Αυτή ή «όρθολογική» μεταλλαγή στην εσωτερική λειτουργία της Κυβέρνησης δεν συνεπάγεται όμως οποσδήποτε κάποιες κομματικά επικυρωμένες και συλλογικές διαδικασίες. Τέτοιες διαδικασίες προϋποθετούν και απαιτούν κατά κύριο λόγο την ουσιαστική λειτουργία του Ύπουργικού Συμβουλίου, ως forum όπου αναπτύσσεται ο ενδοκυβερνητικός διάλογος, επιχειρούνται διαπραγματεύσεις και συμφωνισμοί. Μόνο με μιά τέτοια εξέλιξη είναι δυνατό να μιλάμε κυριολεκτικά για διαμόρφωση δύο πόλων εξουσίας (Πρόεδρος της Δημοκρατίας και Κυβέρνηση ως Ύπουργικό Συμβούλιο). Η εξέλιξη όμως αυτή δεν διαφαίνεται στον κομματικό ορίζοντα της Νέας Δημοκρατίας, διότι στην πράξη, αντί να τονώσει, θά κλονίζε την ήδη εϋθραυστη συνοχή της. Αλλά και οι μόνιμες επιτροπές του Ύπουργικού Συμβουλίου δύσκολα θά μπορέσουν να λειτουργήσουν ομαλά και ουσιαστικά χωρίς τον Καραμανλή ως ανώτατο διαιτητή. Οι άμοιβαίες ύποχωρήσεις, οι συμβιβασμοί

και οι συμφωνισμοί ακολουθούν για την ώρα – και όπως φαίνεται θά συνεχίσουν να ακολουθούν – τά δοκιμασμένα μονοπάτια των άτυπων διαδικασιών, των παρασκηναικών διαβουλεύσεων αλλά και των αναπάντεχων αίφνιδιασμών.

● **Οι αντιφάσεις.** Η αδυναμία του Ύπουργικού Συμβουλίου να λειτουργήσει, ως συλλογικό όργανο, συνεκτικά για την Κυβέρνηση σημαίνει ότι στο εσωτερικό της εκτελεστικής εξουσίας θά διατηρηθεί ή πολλαπλότητα των κέντρων εξουσίας. Και αυτή ή διαπίστωση δέν οδηγεί όμως στο συμπέρασμα ότι ή νέα Κυβέρνηση υπό τον Γ. Ράλλη είναι ένας άπλος άνασχηματισμός της προηγούμενης Κυβέρνησης. Διότι ή περιορισμένη κομματική δύναμη του Πρωθυπουργού και οι εϋθραυστες ισορροπίες που είναι ύποχρεωμένος να συντηρεί, *αυξάνουν την πολιτική και οργανωτική αϋτοτέλεια των επιμέρους ύπουργείων, ιδιαίτερα εκείνων που δέχονται ή αϋτοτέλεια είναι και ο οργανωτικός όρος για την δέυση των εντάσεων στο εσωτερικό των κυβερνητικών μηχανισμών, καθώς δέν ύπάρχουν οι επικυρωμένοι θεσμοί εκτόνωσης και συντονισμού.* Τίς εντάσεις αυτές θά τίς δέξουν ή θά τίς άμβλύνει βέβαια ή πορεία της ταξικής πάλης. Με τή σημερινή άκίνησία πάντως του λαϊκού «κινήματος», μεγαλύτερη σημασία φαίνεται να έχει ή ποιότητα των πολιτικών χειρισμών του Πρωθυπουργού.

● **Η παρουσία στο Κοινοβούλιο.** Στην κλασική φιλελεύθερη θεωρία, τό κοινοβούλιο άποτελεί ένα forum για δημόσια συζήτηση και δημοκρατικό έλεγχο και συγχρόνως τον κυριότερο θεσμό για την τυπική κατοχύρωση και την ουσιαστική ύλοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας. Αν στο μεταξύ τό κοινοβούλιο έγινε ο τόπος όπου βουλευτές και ύπουργοί διεξάγουν και διασταυρώνουν άνέξοδα και πειθαρχικά την κομματική τους προπαγάνδα, ωστόσο δέν έπαψε να είναι για τίς φιλελεύθερες δημοκρατίες και ο χώρος όπου αναδεικνύονται, επιβάλλονται ή ύποτάσσονται όσοι κομματικοί ήγέτες δέν έλκουν την ιδιότητά τους από κάποιο χρίσμα ή από την οικογενειακή τους παράδοση. Ο Καραμανλής δέν είχε πιά κατά την περίοδο 1975-80 ούτε την κομματική ούτε την πολιτική άνάγκη να επικυρώσει την ιδιότητά του μέσω των κοινοβουλευτικών διαδικασιών. Για τό νέο πρωθυπουργό, αντίθετα, ή ενίσχυση τουλάχιστον της έσοκομματικής του δύναμης έξαρτάται και από την τακτικότητα και ποιότητα της παρουσίας του στή Βουλή ως Πρωθυπουργού. Η δηλωμένη πρόθεσή του να μετέχει τακτικά στις εργασίες της Βουλής, όταν ασκείται κοινοβουλευτικός έλεγχος και όταν συζητούνται κεντρικά πολιτικά ζητήματα, δέν πρόκειται βέβαια να καταστήσει πανίσχυρο τό Κοινοβούλιο έναντι της εκτελεστικής εξουσίας, ή να συμβάλλει στήν πολιτική έκφραση των κοινωνικών αντιθέσεων. Μπορεί πάντως να άναμορφώσει τον πρωθυπουργικό θεσμό, με ένα πρωθυπουργό να δελτιώσει αισθητά τό πολιτικό κύρος του Κοινοβουλίου, να ύπογραμμίσει τή σημασία του κοινοβουλευτικού έλέγχου και να κάνει λιγότερο μονότονες και άποκαρδιωτικές τίς κοινοβουλευτικές συζητήσεις.

IV. Μερικά συμπεράσματα

Με τή μετάβαση του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία

της Δημοκρατίας διακόπτεται όριστικά ή μέχρι τώρα πολιτική σαφήνεια της λειτουργίας ενός κοινοβουλευτικού συστήματος διακυβέρνησης· αντικαθίσταται από τή συνταγματική ασάφεια σέ ό,τι αφορά τήν επιλογή ανάμεσα στήν προεδρευόμενη και στήν προεδρική δημοκρατία. Ή συνταγματική αυτή ασάφεια, έκτός από τίς ποικίλες μελλοντολογικές εικασίες πού καλλιεργεί, έχει ώστόσο ήδη κάποια πολύ συγκεκριμένα πολιτικά αποτελέσματα:

● Σταθεροποίηση τών πολιτικών δομών. Α. Μέ τήν έκλογή του Κ. Καραμανλή ενισχύεται πολιτικά ή σαφής συνταγματική επιλογή της άδασίλευτης δημοκρατίας. Οί επιπτώσεις όμως αυτής της έκλογής για τίς διεργασίες στήν άκρα Δεξιά παραμένουν άδιερεύνητες.

● Σταθεροποίηση τών πολιτικών δομών. Β. Ή μετακίνηση του Κ. Καραμανλή στήν Προεδρία της Δημοκρατίας σημαίνει παράλληλα τήν ουσιαστική κάλυψη όλων τών βασικών θεσμών στό έσωτερικό της εκτελεστικής έξουσίας. Ήτοι όμως σταθεροποιούνται, μέ τρόπο θετικότερο, οί πολιτικές δομές του άστικού κράτους, έδραιώνεται ή άστική έξουσία και ή αναπαραγωγή της.

● Ούτε σοσιαλισμός ούτε βαρβαρότητα. Οί κοινωνικές αντιθέσεις στή χώρα μας όξύνονται, ή λαϊκή δυσφορία για τή μείωση τών πραγματικών εισοδημάτων αύξάνει, προοπτικές ανάκαμψης δέν διακρίνονται στόν όρίζοντα. Κι όμως: καθώς οί κοινωνικές εντάσεις δέν αναπτύσσονται σέ πολιτική σύγκρουση, ή κοινωνία μας δέν αντιμετωπίζει τό δίλημμα «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα». Ή εκουγχρονιζόμενη ελληνική Δεξιά δέν ύπαγορεύει πιά πολιτικές επιλογές ύπό τήν άπειλή τών τάνκς, διακηρύσσει ότι οί κυβερνητικές εναλλαγές αποτελούν αυτονόητο περιεχόμενο της δημοκρατίας και συγχρόνως ενισχύει ούσιαστικά τούς άστικούς πολιτικούς θεσμούς. Ή κομμουνιστική Ήριστερά, ξεδοντιασμένη, δέν θέτει - γιατί ούτε θέλει ούτε μπορεί - θέμα έξουσίας, ενώ τό ΠΑΣΟΚ συνεχίζει νά διαπραγματεύεται ή νά αναβάλλει για τό μέλλον τήν επιλογή ανάμεσα στό Βενιζέλο και στό Βελουχιώτη. Τί δηλώνουν λοιπόν για τήν Ήριστερά οί πρόσφατες έκλογές του νέου Προέδρου της Δημοκρατίας και του νέου Πρωθυπουργού; Πώς ή αντιδικτατορική πάλη άνήκει στό παρελθόν και ή σοσιαλιστική αλλαγή σέ κάποιο μακρινό και άδέβαιο μέλλον. Καί συγχρόνως πώς οί εκκρεμότητες παραμένουν για όσους ούτε τόν άνύπαρκτο «ύπαρκτο σοσιαλισμό» εύλογούν ούτε συμφωνούν πώς ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας ενός άστικού κράτους μπορεί νά μήν έχει

ταξικές λειτουργίες, αλλά «νά εκφράζει μέ τή στάση και τό ύπερφυσικό κύρος του τήν έθνική όμοψυχία, τήν άπεριορίστη άφοσίωση στό δημοκρατικό πολίτευμα, τήν έγγύηση για τή διασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας...».¹⁴

● Κομματική, πολιτική ή ταξική όμοιογένεια της εκτελεστικής έξουσίας. Τί θα πράξει λοιπόν ό Κ. Καραμανλής άν και όταν τό ΠΑΣΟΚ σχηματίσει Κυβέρνηση; Άγνωστο, γιατί τότε θα ύπάρξει άναμφίβολα όχι μόνο κομματική αλλά και πολιτική άνομοιογένεια στό έσωτερικό της εκτελεστικής έξουσίας. Καί αυτό μπορεί νά προκαλέσει πολιτική ή και συνταγματική κρίση.¹⁵ Μπορεί όμως νά προκαλέσει μόνο κάποιες άπλές εντάσεις, στό βαθμό πού ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας θα προτιμήσει τό ρόλο του άστού ήγέτη από τό ρόλο του συντηρητικού πολιτικού, θα καλλιεργήσει τήν ειρηνική συνύπαρξη στό έσωτερικό της εκτελεστικής έξουσίας, έτσι ώστε νά μήν τραυματίζεται ό «σκληρός πυρήνας» του καπιταλιστικού συστήματος (ή άναπαραγωγή του κεφαλαίου) και νά μή διαταράσσεται τελικά ή άπρόσκοπτη άναπαραγωγή της άστικής κυριαρχίας.

«Είναι περισσότερο ένδιαφέρον νά εξετάσουμε αυτό πού συμβαίνει όταν τό εκτελεστικό και τό νομοθετικό άντανακλούν τάξεις ή μερίδες διαφορετικές από τό συνασπισμό έξουσίας. Στήν περίπτωση αυτή, πρόκειται για μία πραγματική «διάκριση» τών έξουσιών του Κράτους, μέ δύο λόγια για μία πραγματική διάριση της πολιτικής έξουσίας πρός όφελος αυτών τών διαφορετικών τάξεων ή μερίδων; Τίποτα άπ' αυτά δέν συμβαίνει. Σ' αυτή τήν περίπτωση, ή ένότητα της θεσμοποιημένης έξουσίας διατηρείται, μέσω της συγκέντρωσής της στόν κυρίαρχο τόπο, στόν όποιο άντανακλάται ή ήγεμονική τάξη ή μερίδα. Οί άλλες έξουσίες λειτουργούν κυρίως μέ τή μορφή αντίστασης στήν κυρίαρχη έξουσία: ένσωματωμένες στήν ένωτική λειτουργία του Κράτους, συντελούν στήν όργάνωση της ήγεμονίας της τάξης ή μερίδας πού άντανακλάται, σάν πολιτική δύναμη, στήν κυρίαρχη έξουσία».

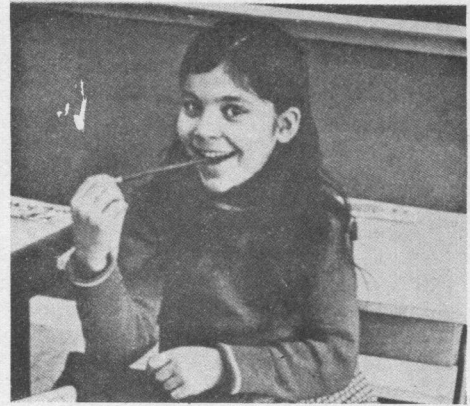
14. Βλ. τό κύριο άρθρο στήν Αύγή, 6.4.1980.

15. Ήτοι Γ. Παπαδημητρίου, ό.π.

16. Ν. Πουλαντζά, ό.π., σ. 180.

“Ολες οί ύποσχέσεις (τῶν Γερμανῶν) γιά ἰσότητα καί δικαιοσύνη μέ μαεστρία μετατρέπονται σέ δεσμὰ πού περισφίγγουν τούς ἀδυνάτους (Ρόζα Ίμβριώτη)¹”

Σχετικά μέ τήν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλληνόπουλων στή Δυτική Γερμανία

τοῦ Γιώργου Τσιάκαλου

Οἱ συζητήσεις πού γίνονται τά τελευταία χρόνια στή Δυτ. Γερμανία γύρω ἀπό τό θέμα τῆς σωστής σχολικῆς ἐκπαίδευσης τῶν Ἑλληνόπουλων καί γενικότερα τῶν παιδιῶν τῶν μεταναστῶν, πού μόνο σάν ἀπόηχος φτάνουν στήν Ελλάδα, δημιουργοῦν στούς μή εἰδημονες τήν ἐντύπωση ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖ σοβαρή καί ὑπεύθυνη ἐπιστημονική διαμάχη. Δυστυχῶς δέν εἶναι ἔτσι. Οἱ ἑκατοντάδες ἐργασίες ἐπί πτυχίῳ, διδακτορικές διατριβές καί μονογραφίες, πού γράφτηκαν καί κυκλοφόρησαν, δέν συμβάλλουν στή διαφώτιση καί λύση προβλημάτων ἀλλά ἀποτελοῦν μιά ἐπιστημονικοφανή «θεμελίωση» καί δικαιολόγηση μιᾶς πολιτικῆς πού ἐπιβλήθηκε ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς γερμανικῆς οἰκονομίας: δηλαδή τῆς πολιτικῆς τῆς ἀναγκαστικῆς ἐνσωμάτωσης τῶν ἀλλοδαπῶν παιδιῶν στίς γερμανικές τάξεις, μέ σκοπό τήν ὅσο τό δυνατό πιό ὀλοκληρωμένη ἀφομοίωσή τους στή γερμανική ἀγορά ἐργασίας. Πρῖν ἀπό μερικά χρόνια ἡ διαπίστωση αὐτή

θά ἀποκρούονταν μέ ἀγανάκτηση ἀπό τούς ὁπαδούς τῆς ἀναγκαστικῆς ἐνσωμάτωσης. Σήμερα ὅμως ὑπάρχουν ὅλα τά στοιχεῖα δημοσιευμένα, ἄν καί ὄχι σέ ἔντυπα πλατιάς κυκλοφορίας, ἔτσι ὥστε ὁ καθένας μπορεῖ νά διαπιστώσει ποιός κρύβεται πίσω ἀπό τίς «γεμάτες στοργή» ἐκκλήσεις γιά ἐνσωμάτωση: οἱ σύνδεσμοι Γερμανῶν βιομηχάνων καί ἐργοδοτῶν. Ξεφυλλίζοντας τό ὄργανό τους «Υπηρεσία Πληροφοριῶν τῆς Γερμανικῆς Οἰκονομίας» (iwd) διαπιστώνει κανένας γρήγορα τήν ἐντονη ἀνησυχία τους γιά τά ὀξυμένα δημογραφικά προβλήματα, πού θά ἐπηρεάσουν τήν ἀγορά ἐργασίας στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '80 μέ ἀποκορύφωμα τό ἔτος 1992.

Σέ εἰδική σύσκεψη, πού ἔγινε στό ἐπιστημονικό κέντρο τῆς Daimler-Benz (Μερσεντές) μέ συμμετοχή πολιτικῶν, ἐπιστημόνων, ἐκπροσώπων τῶν Γραφείων Ἐργασίας, καί, φυσικά, τῶν ἐργοδοτῶν, διαπιστώθηκε, ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν νεαρῶν μαθητευομένων ἐργατῶν ἀπό 6.250.000 (1982) τό 1990 θά κατεβεῖ σέ 4 ἑκατομμύρια.

Οἱ ἀνάγκες μποροῦν νά καλυφθοῦν μόνο μέ τήν ἀνάλογη προετοιμασία «ἀλλοδαπῶν παιδιῶν,

κοριτσιῶν καί προβληματικῶν παιδιῶν» δήλωσε ὁ εἰσηγητής Νίσπελ τῆς ἐταιρίας «Ζήμενς».

Τή λύση τοῦ προβλήματος κατὰ τόν τομέα τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων βλέπει ὁ δρ. Ράιβενιχ τῆς ἐταιρίας «Κάουφχόφ» «στά ἀλλοδαπά κορίτσια μέ ἀπολυτήριο δημοτικοῦ καί καλές γνώσεις τῶν γερμανικῶν καί τῆς ἀριθμητικῆς».

Ἡ σύσκεψη διαπίστωσε γιά ἄλλη μιά φορά, ὅτι «τό πρόβλημα νά ἐνσωματωθοῦν ποιοτικά οἱ ξένοι ἐργάτες στή Δυτ. Γερμανία, βασικά προέκυψε ἀπό τήν πολιτική στήν ἀγορά ἐργασίας». (Ὅλα τά ἀποσπάσματα ἀπό τό iwd, No 22, 1979).

Ὁ Σύνδεσμος Γερμανῶν Ἐργοδοτῶν χαρακτήρισε «σάν ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα καθήκοντα τήν ἰσότιμη συμμετοχή τῶν ἀλλοδαπῶν παιδιῶν στό γερμανικό ἐκπαιδευτικό σύστημα» (iwd, No 47, 1979), καί ὁ κύριος μέτοχος τοῦ μεγαλύτερου τράστ τῆς Δυτ. Γερμανίας Φλίκ (ὁ Φλίκ καταδικάστηκε σάν ἐγκληματίας πολέμου γιά τήν ἰδιαίτερη ὑποστήριξη πού ἔδωσε στόν Χίτλερ, καί ἀπελευθερώθηκε ἀργότερα γιά νά ξαναοικοδομήσει τό τράστ) φόν Μπράουνιτς, πού συμμετεῖχε σάν ἐμπειρογνώμονας στήν

1. Τόσο αὐτό ὅσο καί τά ἄλλα ἀποσπάσματα τῆς Ρ. Ίμβριώτη εἶναι ἀπό τήν ἐφημερίδα τῶν μεταναστῶν *Η ΠΑΤΡΙΔΑ*, 18/4/1966.

έπιτροπή του όμοσπονδιακού ύπουργείου παιδείας για εκπαιδευτικά προβλήματα άλλοδαπών παιδιών, έκανε σαφές σε συνέντευξη τύπου, ότι κανένας τους «δέν θά άνεχτεί καθυστέρηση στην εφαρμογή των προτάσεων» τους (DIE ZEIT, 23-3-1979).

«Θά καταδικάσουμε δηλ. τά Έλληνόπουλα νά θυσιαστούν στό βωμό του Μολώχ, πού αυτή τή στιγμή είναι τά τράστ, τά ξένα συμφέροντα;» έγραφε προφητικά ή παιδαγωγός Ρόζα Ίμβριώτη, πού οί απόψεις της στό θέμα αυτό αποτελούν τή βάση των εργασιών των δημοκρατικών Έλλήνων επιστημόνων στην Δυτ. Γερμανία.

Δείγματα της «μαεστρίας» αυτής πήραν αρκετές φορές και οί αναγνώστες του ελληνικού τύπου από τους συνειδητούς ή όχι κονδυλοφόρους των ίθυνότων της δυτικο-γερμανικής οικονομίας, πού αποστολή τους έταξαν νά καλύψουν τά παραπάνω σχέδια μέ πέπλο επιστημονικοφάνειας και «δημοκρατικότητας». Τό τελευταίο όχι σπάνια συκοφαντώντας απόψεις όπως αυτές της Ρόζας Ίμβριώτη, πού ή ζωή της συνδέθηκε μέ όλους τους άγώνες του λαού μας, σάν «έθνικι-

στικές», «φασιστικές», «χουντικές».

Καιρός είναι λοιπόν νά τραδηξουμε τό πέπλο της «δημοκρατικότητας» για νά φανεί ή ιδιότυπη αντίληψη δημοκρατίας και ό πραγματικός έθνικισμός, πού αυτούς κι όχι τους Έλληνες εργάτες χαρακτηρίζει. Καιρός είναι νά τους άφαιρέσουμε τή μάσκα της επιστημονικοφάνειας για νά δγει στό φώς τό άληθινό τους πρόσωπο της ήμιμάθειας.²

Τό ιδεολογικό υπόβαθρο της αναγκαστικής ένσωμάτωσης

Οί Έλληνες γονείς και οί σύλλογοί τους δέν άρνούνται σε κανένα άλλοδαπό τό δικαίωμα νά στείλει τά παιδιά του στις γερμανικές τάξεις. Έχουν όμως τους λόγους τους, πού θά τους δούμε παρακάτω, νά ζητούν για τά δικά τους παιδιά ένα άλλο σχολικό σύστημα, όπου τά βασικά μαθήματα θά γίνονται στην μητρική γλώσσα, τά γερμανικά θά διδάσκονται έντατικά σάν δεύτερη γλώσσα και τά μουσικοτεχνικά μαθήματα και ή γυμναστική θά γίνονται μαζί μέ τά Γερμανόπουλα. Σ' ένα τέτοιο σχολείο άποφεύγεται ή

σχολική άποτυχία πού έχει σάν αίτία τήν έλλιπή γνώση της γερμανικής γλώσσας· δίνεται ή δυνατότητα καλής εκμάθησης των γερμανικών· ή συναναστροφή μέ τά Γερμανόπουλα γίνεται σε μαθήματα όπου ή επίδοση και ή γλώσσα δέν παίζουν ιδιαίτερο ρόλο, αλλά όπου, αντίθετα, τά παιδιά είναι πρόθυμα και σε θέση νά αναγνωρίσουν τις γλωσσικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες του άλλου. Τί τό πιο δημοκρατικό από τό νά δοθεί ή δυνατότητα στους γονείς νά στείλουν τά παιδιά τους σ' εκείνο τό σχολείο και νά τ' αφήσουν νά μορφωθούν σ' εκείνη τή γλώσσα πού αυτοί θέλουν; Τό δικαίωμα αυτής της επιλογής είναι στην Ελλάδα αυτόνομο για τόσες διαφορετικές

2. Σε όσους παρακολουθούν τή διαμάχη από τή διακριτική άπόσταση εκείνου του επιστήμονα, πού δέν θέλει νά ρθει σε άμεση και διαρκή επαφή μέ τους Έλληνες γονιούς και τά προβλήματα τους, ή γλώσσα μου σε τούτο τό σημείο τους φαίνεται μονόπλευρη και άντιεπιστημονική. Τό ξέρω. Γι' αυτούς, λοιπόν, σ' ένα άλλο άρθρο θά δείξω τόν τρόπο χρηματοδότησης έρευνών σ' αυτόν τόν τομέα, καθώς και τό πολιτικό υπόβαθρο της ένασχόλησης μέ τά θέματα αυτά. Καί μετά ξανασυζητάμε.

3. Τό δικαίωμα επιλογής τούς τό ἀρ-
νούνται γιατί, λέει, οί Ἕλληνες γονεῖς
εἶναι «ἀπληροφόρητοι», «ἀγράμματοι»,
«ἀπλοί ἐργάτες»(!). Ἔτσι ὁμως ὑπονο-
μεύεται στήν πράξη καί τό αἴτημα γιά
ἐκλογικά δικαιώματα τῶν μεταναστῶν.
Γιατί ὅποιος θεωρεῖ τούς μετανάστες
«ἀνίκανους» ν' ἀποφασίσουν γιά τά
θέματα πού τούς ἀφοροῦν ἄμεσα, πώς
θά ζητήσει ν' ἀποφασίσουν γιά γενικό-
τερα πολιτικά προβλήματα;

4. Γιά νά δημιουργήσουν ἐντυπώσεις
οἱ ὀπαδοί τῆς ἀναγκαστικῆς ἐνσωμά-
τωσης φέρουν σάν ἐπιχείρημα ὅτι, τέ-
τοιου εἶδους σχολεῖα πού ζητοῦν οἱ
Ἕλληνες γονεῖς, ὑπάρχουν στήν Βαυα-
ρία τοῦ Στράους, ἐνῶ δέν γίνονται δε-
κτά στά σοσιαλδημοκρατικά κρατίδια.
Ἄρα, συμπεραίνουμε, αὐτό πού ζητοῦν
οἱ γονεῖς εἶναι ἀντιδραστικό! (Κι αὐτό
πού ζητοῦν οἱ ἐργοδότες προοδευτικό;) Πα-
ραλείπουν ὁμως νά πουν ὅτι τά ἐλ-
ληνικά σχολεῖα στή Βαυαρία εἶναι
ιδιωτικά (φορέας εἶναι τό ἑλληνικό
κράτος), παραχωρήθηκαν στήν Ἑλλάδα
στήν ἐποχή τῆς δικτατορίας (ἔτσι ὥστε
ἡ χούντα μποροῦσε νά δημαγωγεῖ ὅτι
λύνει προβλήματα), καί παρόμοια σχο-
λεῖα παρέχονται καί στά σοσιαλδημο-
κρατικά κρατίδια στους «εὐγενεῖς
λαούς», πού ἔχουν τήν οἰκονομική δυ-
νατότητα νά τά χρηματοδοτήσουν.

ἐθνότητες, ὅπως τούς Τούρκους,
τούς Ἀρμένιους, τούς Γερμανούς
κ.ἄ. Ὅμως οἱ ὀπαδοί τῆς ἐνσωμά-
τωσης ἀρνοῦνται στους Ἕλληνες
γονεῖς τό δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς,
καί καθώς οἱ ἀλλοδαποί ἐργάτες
στή Δυτ. Γερμανία δέν ἔχουν ἐκλο-
γικά δικαιώματα, οὐσιαστικά δέν
ἰσχύει γι' αὐτούς ἡ ἀρχή τῆς δημο-
κρατίας.³ Πρόκειται, λοιπόν, γιά
ἐνσωμάτωση πού πραγματοποιεῖ-
ται ἐναντία στήν ἐκφρασμένη θέ-
ληση γονιῶν καί παιδιῶν καί γι'
αὐτό σωστά ὀνομάζεται ἀπό τούς
μετανάστες «ἀναγκαστική ἐνσωμά-
τωση».

Γιά τούς ἴδιους λόγους καί οἱ
ἐπιστημονικές συζητήσεις ἐπάνω
αὐτό τό θέμα, μόνο κατ' ἐπίφαση
δημοκρατικές εἶναι, ἀφοῦ τελικά οἱ
ἀποφάσεις παίρνονται μέ κριτήρια
πού βρῖσκονται ἔξω ἀπό τό χώρο
τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ σοβαρότητα τῶν ἀντιδημο-
κρατικῶν αὐτῶν διαδικασιῶν γίνε-
ται φανερή ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ
ἀναγκαστική ἐνσωμάτωση δέν
ἰσχύει γιά ὅλες τίς ἐθνότητες, παρᾶ
μόνο γιά τούς ἐργάτες ἀπό τίς χώ-
ρες τῆς νότιας Εὐρώπης. Ἔτσι,
αὐτό πού ζητοῦν οἱ Ἕλληνες γονεῖς
καί τούς τό ἀρνοῦνται – ἤθεν γιά
παιδαγωγικούς καί κοινωνικούς
λόγους – οἱ γερμανικές ἀρχές,
ἰσχύει ἀπό καιροῦ γιά τή μικρή δα-
νέζικη μειονότητα!

Ἐπίσης ἐθνικά σχολεῖα εἶναι αὐ-
τονόητα γιά τούς Ἀμερικανούς,
Ἀγγλους, Γάλλους καί Ἰάπωνες
πολίτες.⁴ Τέτοιου εἶδους σχολεῖα
εἶναι αὐτονόητα καί γιά τά Γερμα-
νόπουλα πού βρῖσκονται στό
ἐξωτερικό καί γι' αὐτό ἐπιδοτοῦν-
ται ἀπό τήν ὀμοσπονδιακή κυβέρ-
νηση μέ 5 δισεκατομμύρια δραχμές
τό χρόνο. Φανερό λοιπόν ὅτι γιά τή
Δυτική Γερμανία ὑπάρχουν λαοί
(Ἀμερικανοί, Γάλλοι, Ἀγγλοί,
Ἰάπωνες, Δανοί) πού εἶναι ἄξιοι
νά ἔχουν τά δικά τους σχολεῖα καί
ἄλλο λαοί (Ἕλληνες, Τούρκοι,
Ἴταλοί, Ἰσπανοί, Πορτογάλοι) πού
πρέπει πρῶτα νά ἐνσωματωθοῦν
στά γερμανικά σχολεῖα, νά μορφω-
θοῦν μέ τή βοήθεια τῆς γερμανικῆς
κι ὄχι τῆς μητρικῆς γλώσσας, ν'
ἀφομοιώσουν πλήρως τίς «ἀξίες»
τοῦ γερμανικοῦ πολιτισμοῦ γιά ν'
ἀποκτήσουν τό δικαίωμα καί τά
ἐφόδια νά ζήσουν στή γερμανική
κοινωνία. Πρόκειται, δηλαδή, ὄχι
γιά ἓνα πρόβλημα διαφορετικῶν
ἐπιστημονικῶν ἐκτιμήσεων – ἄν
ἦταν ἔτσι, οἱ ἐκτιμήσεις ἔπρεπε νά
ἰσχύουν γιά ὅλους – ἀλλά γιά συ-
νειδητή ἀξιολόγηση τῆς γλώσσας
καί τοῦ πολιτισμοῦ κάθε λαοῦ. Ἡ
νοοτροπία τῶν ἀποικιοκρατῶν,
πού δέν μποροῦσαν νά φανταστοῦν
γιά τούς σκλαβωμένους λαούς ἄλλη
γλώσσα καί ἐκπαίδευση ἀπό ἐκείνη
τῆς μητρόπολης, δέν φαίνεται νά

διαφέρει απ' αυτή που επικρατεί σήμερα στη Δυτική Γερμανία. Κι όπως στην πρώτη περίπτωση υπήρχαν οι ιθαγενείς βοηθοί, που ήταν βασιλικότεροι από τη βασίλισσα της Αγγλίας, έτσι και στη δικιά μας υπάρχουν όρισμένοι, λίγοι ευτυχώς, που ταυτίζουν τις έννοιες του πολιτισμού, της προόδου και της γλώσσας αποκλειστικά με τον πολιτισμό και τη γλώσσα των Γερμανών προϊσταμένων τους. Νά, λοιπόν, ποιόν χαρακτηρίζει αντιδραστική και εθνικιστική νοοτροπία!

Τά επιστημονικά συμπεράσματα

Μελετώντας τις εργασίες που γράφονται στη Δυτική Γερμανία για τα προβλήματα των αλλοδαπών τρομάζει κανείς μπροστά στο «γερμανοκεντρισμό» τους, όπως ονόμασε η καθηγήτρια του πανεπιστημίου του Βερολίνου Albrechttheide την τάση να μην παίρνονται καθόλου υπόψη οι έρευνες και εργασίες που έγιναν σε άλλες χώρες του κόσμου. Η δυτικογερμανική επιστήμη στον τομέα αυτό έχει σε μεγάλο βαθμό άποκοπεί τόσο από τις ρίζες όσο και από την εξέλιξη της διεθνούς επιστήμης. Παράλληλα παρατηρείται σταδιακή εγκατάλειψη σε επικίνδυνο βαθμό κάθε επιστημονικής μεθοδολογίας. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις αντιγραφών και πλαστογραφιών σε «επιστημονικές» εργασίες, που έφθονον υποστηρίζουν την άποψη της αναγκαστικής ενσωμάτωσης δέν φαίνεται να ένοχλούν κανένα.⁵

Η διεθνής επιστήμη μιλάει καθαρά αλλά σκληρή γλώσσα για τους θιασώτες της αναγκαστικής ενσωμάτωσης.

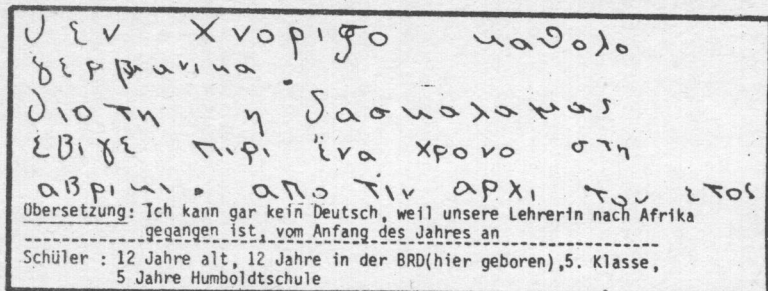
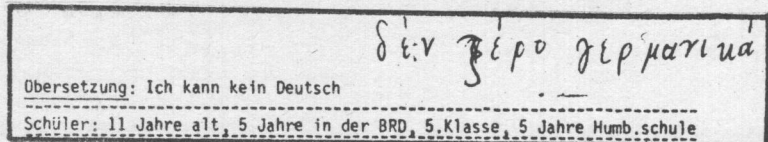
Ο δρ. Oektem, σε μεγάλη έρευνα που έκανε σε παιδιά Τούρκων εργατών στη Δυτική Γερμανία, διαπίστωσε ότι όσο προχωρεί η ενσωμάτωση τόσο επιβραδύνεται η ανάπτυξη της νοημοσύνης και της γλωσσικής ικανότητας. Παιδιά, που κατά την είσοδό τους στο σχολείο ήταν έντελως δμαλά, παρουσίαζαν μετά από τέσσερα χρόνια εκπαίδευσης μέχρι και δύο χρόνια καθυστέρηση τόσο στη νοημοσύνη όσο και στη γλωσσική ικανότητα (Ο. Oekten: Ανακοίνωση στην τρίτη σύσκεψη Τούρκων δασκάλων, 28/9/1976, Bottrop). Παρόμοιες ήταν οι διαπιστώσεις της

Hurst στην έρευνά της με παιδιά ιταλών μεταναστών στην Έλβετία: «Βρίσκουμε δείγματα συστολής και πνευματικής καθυστέρησης (...) διστακτικά αναπτύσσεται σταθερή προσωπικότητα». Στην εργασία της καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ενσωμάτωση σημαίνει τελικά άφομοίωση, που όμως μόνο επιφανειακά πραγματοποιείται χωρίς προβλήματα. «Τό έσωτερικό κόσμος που πληρώνεται, ανάμεσα σε άλλα είναι πνευματική παρεμπόδιση, συστολή, άβεβαιότητα, φοβία

5. Δέν πρόκειται για σχήμα λόγου! Σε άλλο άρθρο θά φέρω συγκεκριμένα παραδείγματα.

6. P. Toukoma: *Siiistolaisoppilaan Kielitaito ja Koulumenesty*, Helsinki 1975.

7. Στόν ANE: *Mitteilungen und Beisage*, Beslin, November 1977.

(Margret Hurst: *Integration und Enttremdung* Be 6/1973).

Τά θλιβερά αποτελέσματα της ενσωμάτωσης επιβεβαίωσε και η μεγάλη έρευνα του Toukoma που έγινε σε δύο βιομηχανικές πόλεις της Σουηδίας.⁶ Ο Toukoma παρακολούθησε την ανάπτυξη παιδιών Φιλανδών εργατών, που ήταν ενσωματωμένα σε σουηδικές τάξεις και τά συνέκρινε με μη ενσωματωμένα παιδιά. Τά πρώτα παρουσίασαν μεγάλες ελλείψεις τόσο στη μητρική όσο και στη σουηδική γλώσσα. Η διαφορά πρὸς τά μη ενσωματωμένα συνομήλικα παιδιά σ' ότι αφορά τίς γλωσσικές ικανότητες έφτανε τά τρία έως τέσσερα χρόνια. Ίδιαιτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι ενσωματωμένα παιδιά που γεννήθηκαν στη Σουηδία παρουσιάζουν τίς μεγαλύτερες ελλείψεις στη γλώσσα και μάλιστα στη σουηδική. Οι ελλείψεις αυτές είναι τόσο μεγάλες που δύσκολα μπορούν να αναπληρωθούν. Σε παρόμοια αποτελέσματα κατέλη-

ξαν και πρόσφατες έρευνες στόν Καναδά.

Καθώς τον τελευταίο καιρό συχνά ακούγεται ότι όλα τά προβλήματα θά λυθούν αν τά ξένα παιδιά πάνε στους γερμανικούς παιδικούς σταθμούς, καλό είναι ν' αναφεροθούμε και στό συμπεράσματα του καθηγητή Isto Ruoppila, από την έρευνά του πάλι με τά παιδιά Φιλανδών εργατών στη Σουηδία: «Αν στην προσχολική ηλικία τά παιδιά δέν διδαχτούν τη μητρική τους γλώσσα και τό μάθημα (αργότερα) στό σχολείο γίνεται στην άλλη γλώσσα (δηλαδή σουηδικά, και στη δική μας περίπτωση γερμανικά), τότε η σχολική απόδοση των παιδιών των μεταναστών είναι πολύ χαμηλή... Ο κίνδυνος αυτός μπορεί να αποφευχθεί μόνο αν τά παιδιά διδαχτούν στην προσχολική ηλικία τη μητρική τους γλώσσα. Και για να έχουμε επιτυχία πρέπει η μητρική γλώσσα να χρησιμοποιηθεί και στό σχολείο σαν γλώσσα διδασκαλίας».

Στά πλαίσια αυτού του άρθρου

δέν είναι δυστυχώς δυνατό ν' αναφερωθώ στις πολύ καλές εργασίες των Peal και Lambert, Simoes, Fishman, Taylor, McCormack, Ben-Zeev, Hornby, Genesee, Stoelting, Φθενάκη και πολλῶν ἄλλων πού θεμελιώνουν μέ τόν πιό πειστικό τρόπο τήν ἀρνηση τῶν Ἑλλήνων γονέων νά δεχτοῦν τήν ἐνσωμάτωση στίς γερμανικές τάξεις σάν τό σωστό ἐκπαιδευτικό σύστημα γιά τά παιδιά τους. Πρέπει ὁμως νά σημειώσουμε τίς εργασίες τοῦ «National Dissemination and Assessment Centre» τοῦ πανεπιστημίου τῆς Καλιφόρνιας στό Λός Ἄντζελες, πού ἀποδεικνύουν ὅτι, οἱ παραπάνω θεωρίες εἶναι καί ἀπόλυτα ἐφαρμοσίμες.

Στήν Αὐστραλία, ὅπου ἐπί 20 χρόνια ἀκολουθήθηκε, μέ καταστροφικά ἀποτελέσματα, ἡ πολιτική τῆς ἐνσωμάτωσης, δημιουργήθηκε τό 1974 εἰδική ἐπιτροπή γιά νά μελετήσει τίς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας. Στό πόρισμά της ἡ ἐπιτροπή συμβουλεύει τήν αὐστραλιανή κυβέρνηση ν' ἀκολουθήσει διγλωσσική ἐκπαιδευτική πολιτική. Παρόμοια εἶναι τ' ἀποτελέσματα διαφόρων ἐρευνῶν καί συσκέψεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

Φυσικά μέ τόν ὄρο γλώσσα ἐδῶ ἐννοοῦμε κάτι περισσότερο ἀπό τό ἀπλό μέσο ἐπικοινωνίας. Ἐννοοῦμε τήν παράδοση, τίς ἀξίες καί τόν πολιτισμό πού κρύβεται στή γλώσσα κάθε λαοῦ. Θέλουμε, μέ τά λόγια τῆς Ρόζας Ἰμβριώτη, «τό σχολικό νά διαμορφώσει τόν ὀλοκληρωμένο ἄνθρωπο καί ὀλοκληρωμένος ἄνθρωπος γίνεται μόνο ἐκεῖνος πού ἀνατρέφεται μέ τή ζωντανή μητρική του γλώσσα, πού ζεῖ καί θρέφεται καί ζυμώνεται μέσα στίς παραδόσεις καί στήν ἱστορία τοῦ τόπου του, μέσα στοῦς πόθους καί στά ὄνειρα τῆς πατρίδας. Αὐτός μόνο μπορεῖ νά γίνει ἐλεύθερος πολίτης καί ἀληθινός πατριώτης».

Οἱ ἐμπειρίες τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν

Δέν ὑπάρχει πολυτιμότερη πηγή γιά τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση τοῦ προβλήματος ἀπό τίς ἐμπειρίες τῶν ἰδίων τῶν γονιῶν. Ὁ ἐρευνητής πού τούς θεωρεῖ ἀπληροφόρητους καί περιφρονεῖ τή γνώμη τους εἶναι καταδικασμένος ν' ἀποτύχει σάν ἐπιστήμονας. Πολλοί Ἕλληνες γονεῖς κατέχουν τή συνολική πείρα χιλιάδων ἁλλοδαπῶν ἐργατῶν. Οἱ

θετικές καί ἀρνητικές ἐμπειρίες τους ὑπερτεροῦν ποσοτικά καί ποιοτικά κατά πολύ τῶν γνώσεων πού κερδίζουμε μέ ὀποιαδήποτε κοινωνιολογική ἐρευνα. Ἐτσι, χωρίς νά γνωρίζουν τίς ἀπόψεις τῶν ἐπιστημόνων, γνωρίζουν ἀπό τήν πράξη ὅτι ἡ ἀναγκαστική ἐνσωμάτωση ὀδηγεῖ:

α) Στή σχολική ἀποτυχία. Πράγματι τά περισσότερα ἀπό τά ἐνσωματωμένα παιδιά δέν παίρνουν οὔτε ἀπολυτήριο δημοτικῶν. Σπάνιες ἐξαιρέσεις ἐκεῖνα πού παίρνουν ἀπολυτήριο γυμνασίου. Περίπου 5.000 παιδιά κάθε χρόνο, κυρίως ἀπό τά ἐνσωματωμένα στίς γερμανικές τάξεις, παίρνουν τό δρόμο τοῦ γυρισμοῦ στήν Ἑλλάδα, γιά ν' ἀποφύγουν τήν ἀποτυχία πού προδιαγράφεται στά γερμανικά σχολεῖα.

β) Στήν ἀποξένωση τῶν παιδιῶν ἀπό τό περιβάλλον τους. Παιδιά χάνουν σιγά-σιγά τήν ἱκανότητα νά μιλοῦν ἄνετα τήν ἑλληνική γλώσσα καί ἀπομονώνονται ἄθελα μέσα στήν ἴδια τήν οἰκογένειά τους.

γ) Στήν ψυχική καταστροφή. Τό παράδειγμα τοῦ ἐπτάχρονου Ἑλληνα μαθητῆ Ἀπόστολου Γούλιου, πού ἐξοντώθηκε ψυχικά καί σωματικά, ἀποτελεῖ φοβερό παράδειγμα γιά ὅλους. Οἱ σχολικές ἀρχές τῆς Φραγκφούρτης ἀρνήθηκαν νά τό στείλουν σέ τάξη μητρικῆς γλώσσας, ἄν καί ὁμόφωνα γιατροί, παιδοψυχολόγοι καί ψυχίατροι διαπίστωσαν ὅτι ἡ ἀναγκαστική ἐνσωμάτωση ἐπέφερε φοβερό κλονισμό τῆς υἱείας του.

δ) Στήν ἀπομόνωση μέσα στήν τάξη. Καταδικασμένα λόγω γλωσσικῶν καί ἄλλων ἐλλείψεων νά μήν ἔχουν σχεδόν ποτέ καλή ἐπίδοση στά μαθήματα, ἐπιβεβαιώνουν, ἄθελά τους, ὅλες τίς προκαταλήψεις τῶν Γερμανῶν συμμαθητῶν τους. Τό «γκέτο» ἀποτελεῖ γιά τά περισσότερα ἁλλοδαπά παιδιά στίς γερμανικές τάξεις καθημερινή ἐμπειρία.

ε) Σέ ἀνυπέροβλεπτες δυσκολίες σέ περίπτωση ἐπιστροφῆς τους στήν Ἑλλάδα. Οἱ ὀπαδοί τῆς ἀναγκαστικῆς ἐνσωμάτωσης ὑποστήριζαν μέχρι πρῖν λίγο καιρό ὅτι θέμα ἐπιστροφῆς δέν ὑπάρχει. Τώρα, πού ἡ παλιννόστηση δέν μπορεῖ πιά νά κρυφτεῖ, ἰσχυρίζονται ὅτι τά ἐνσωματωμένα παιδιά ἀκόμα κι ἄν δέν ξέρον ἑλληνικά μποροῦν πιό εὐκόλα νά ἐνταχθοῦν στά ἑλληνικά σχολεῖα ἀπό τά παιδιά πού φοιτοῦσαν σέ ἑλληνικές τάξεις!⁸ Τόν ἰσχυρισμό αὐτό τόν

8. Αὐτό ἰσχυρίζεται π.χ. ὁ Η. Ειδεπείερ στή ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ τῆς 26/6/1973 καί στόν «Δημοκρατικό Προβληματισμό», τ. 41, Μάρτιος 1979.

9. Κέντρον Συμπαραστάσεως Παλλιννοστούντων Μεταναστῶν: «Προβλήματα Ἐπανάσταξης τῶν Ἑλλήνων πού παλιννοστοῦν», Ἀθήνα, Δεκέμβριος 1979.

προβάλλουν και σε επίσημα έγγραφα παρ' όλες τις αντίθετες εμπειρίες τόσο των εργατών μας όσο και του κέντρου παλιννόστησης στην Αθήνα.⁹

στ) Στόν ἀφελθνισμó. Είναι γνωστές οι περιπτώσεις μοντέρνου γενιτσαρισμού από τό Δυτικό Βερολίνο όπου σε «μάχες» ανάμεσα σε Γερμανάκια και Τουρκάκια έπι-

σουν εθνική συνείδηση. Αφήνουμε και εδώ την Ρόζα Ίμβριώτη νά δώσει την απάντηση: «Ο κ. προσδευτής στην Μπόν (σημ.: πρόκειται για τόν Άλέξη Κύρου, πού ήδη πριν από την δικτατορία άφαιρούσε τά διαβατήρια δημοκρατών μεταναστών) μās καθησυχάζει, ότι θά διδαχθεί λίγες ώρες ή έλληνική γλώσσα κι ίσως λίγη ιστορία και

Δεν Ξέρω Γερμανικά
Περσι τό πέρα μέ '9.

Übersetzung: Ich kann kein Deutsch. Vergangenes Jahr erhielt ich es (Anm.: das Zeugnis) mit (Anm.: der Note) 9 (Anm.: entspricht der Note 2)

Schüler : 8 Jahre alt, 3 Jahre in der BRD, 3 Klasse, 3 Jahre Humboldtschule

κεφαλής των πρώτων ήταν ένσωματωμένα Τουρκάκια. Μά και οι Έλληνες έχουμε τό δικό μας τραγικό παράδειγμα: Στην Φραγκφούρτη, όπου ή αναγκαστική ένσωμάτωση προωθείται μέ ιδιαίτερη μανία, ένας 17χρονος Έλληνας, καλά ένσωματωμένος, μαθητής, ήταν επικεφαλής τρομοκρατικής ναζιστικής όργανωσης πού σκοπό είχε νά πολεμήσει μέ βόμβες όλους τούς έχθρους τού (γερμανικού) κράτους (Σπήγγελ 3/9/1979). Τό ότι ό έκγερμανισμός άποτελεί σκοπό, φαίνεται από τίς δηλώσεις πού έπιτετραμμένοι της όμοσπονδιακής κυβέρνησης για θέματα άλλοδοπαών στη δουλή της Βορείου Ρηνανίας-Βεστφαλίας: «Τό πρόβλημα αυτό τό λύσαμε ήδη μιά φορά... όταν ήλθαν οι Πολωνοί... τούς ένσωματώσαμε, και σήμερα, αν και έχουν όνόματα πού θυμίζουν την καταγωγή τους, είναι τό ίδιο καλοί Γερμανοί όπως και οι άλλοι. Μιά μέρα, στη δεύτερη ή τρίτη γενιά των μεταναστών, παιδιά μέ τούρκικα όνόματα θά μπορούν νά είναι τό ίδιο καλοί Γερμανοί όπως έγιναν παλιότερα οι Πολωνοί», (πρακτικά 16-5-1979).

Οι όπαδοί της αναγκαστικής ένσωμάτωσης ύποκριτικά διαβεβαιώνουν ότι μερικές ώρες έλληνικά άρκοϋν για νά μάθουν τά παιδιά τή γλώσσα και ν' άποκτή-

γεωγραφία! Αμφισβητούμε ότι είναι δυνατόν μέ λίγες ώρες ό μαθητής νά μπορέσει, όπως είναι ανάγκη, από τό βασικό σχολείο κιάλα, νά κατέχει όλότελα τό μηχανισμό της γλώσσας. Και τούτο δεν είναι ύπόθεση λίγων ώρών κάθε δδομάδα και μάλιστα όταν τό παιδί ζει μέσα σε ξένο περιβάλλον. Κι άκόμα ή τέλεια κατάκτηση της γλώσσας δεν είναι άυτοσκοπός, είναι προσπάθεια νά συνδέσουμε τά παιδιά μέ την εθνική ζωή, νά ζυμωθούν μέ τίς σκέψεις και τούς πόθους της πατρίδας, νά γνωρίσουν τό λαό».

Συμπέρασμα

Τόσο οι έπιστημονικές έρευνες όσο και οι εμπειρίες των γονιών και των παιδιών άποδεικνύουν ότι μόνο εκπαίδευση πού στήριζεται στη μητρική γλώσσα έξυπηρετεί τά συμφέροντα των παιδιών των Έλλήνων εργατών. Είναι άυτονόητο ότι διαφορετική άποψη έχουν οι ίθύνοντες της γερμανικής οικονομίας και οι άκριβοπληρωμένοι αλλά ήμμαθείς κονδυλοφόροι τους. Μόνο για τούς άφελείς άποτελεί έκπληξη αυτή ή σύγκρουση συμφερόντων.

Α γ ρ α ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- δρχ.
- GEORGES BATAILLE
‘Η ιστορία τού ματιού
(είσαγωγή και μετάφραση
Δημήτρη Δημητριάδη) 170
- ΠΑΜΠΛΟ ΠΙΚΑΣΣΟ
Τά τέσσερα κοριτσάκια
(μετάφραση Ανδρέα Έμπειρικού) 130
- ΣΤΡΑΤΗ ΔΟΥΚΑ
Σχέδια 700
- ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ
Κατάλογοι. 1-4 140
- ΔΙΟΝΥΣΗ ΚΑΨΑΛΗ
Μέ μιά τρελή σοδειά 80
- ΠΑΝΤΕΛΗ ΜΠΟΥΚΑΛΑ
‘Αλγόρυθμος 60
- ΑΛΟΗ ΣΙΔΕΡΗ
Πλήρης ήμερών 50
- ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ:
- ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ
Ποιήματα και σχέδια
1934-1937
- LEWIS CARROLL
Γράμματα σε μικρά κορίτσια
και φωτογραφίες
(μετάφραση Τζένης Μαστοράκη)
- ΤΖΟΖΕΦ ΚΟΝΡΑΝΤ
‘Η καρδιά τού σκοταδιού
(μετάφραση Μαρίας Σεοβάκη)
- ΦΕΝΤΕΡΙΚΟ ΓΚΑΡΘΙΑ ΛΟΡΚΑ
Τό κοινό —
Κωμωδία χωρίς τίτλο
(μετάφραση Κοσμά Ξενάκη)

Μιά πρόσκληση και μία πρόκληση

Ἡ πρόσκληση

«Ὅποιος θέλει ἄς συνεχίσει τὴν στατιστικὴ καὶ σὲ ἄλλες ἐφημερίδες καὶ σὲ ἄλλες μέρες καὶ σὲ ἄλλες σελίδες». Μ' αὐτὴ τὴν ἐλάχιστη ἐνθαρρυντικὴ πρόσκληση μὲ ἐγκατέλειπε ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὶς ἴδιες σελίδες.¹ Μετὰ ἓνα σύντομο ὑπανιγμὸ του γιὰ τὶς τρομοκρατικὲς ιδιότητες τῆς εἰκόνας πού παράγει ὁ ἡμερήσιος τύπος. Πρόσκληση γιὰ μιὰ ἐπώδυνη ἐπιστροφή διὰ μέσου δολοφονιῶν, ἐγκλημάτων, ἀνατιμήσεων, πληθωρισμῶν, καταστροφῶν, διασμῶν, διαρρήξεων, δυστυχημάτων, τροχαίων, ἐξαφανισμῶν στὸν ἀναζωογονητικὸ πρωτογονισμό, στὴν ἀρχέγονη ἀγνόητα πού θὰ ἀποκάλυπτε τώρα «τὴ φοβικὴ πού ἴσως εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς ἐποχῆς μας». Περιπέτεια ἐπικίνδυνη γιὰ τὸν καθένα, περισσότερο γιὰ μένα μὲ τὴ διαπιστωμένη ἀδυναμία νὰ μπερδεύω ἐπιτήδες τὸ ἀνοιχτὸ μὲ τὸ βαθύ γαλάζιο, νὰ καταργῶ τὸν ὀρίζοντα καὶ νὰ ἐνώνω τὸν οὐρανὸ μὲ τὴ θάλασσα, «σ' ἄρθρα χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος, συγκεκριμένο στόχο καὶ σκοπὸ, χωρὶς ὀλοκλήρωση μὲ κυρίαρχο στοιχεῖο τὴν ὑποκειμενικότητα».² Καὶ ἀπεπιθύμητη ἂν δὲν ἀναδυόταν ἀπὸ τὴν καρδιά τοῦ ἐρέβους, καθημερινά,

ἡ πρόκληση...

Στὴ μοναχικὴ ἐκδοχὴ τῆς: καταμεσήμερο, μετὰ τὸ εἰσιτήριο στριμωξίδι, ξεχνώντας τὴν ἀβολὴ ἐπιστροφή μιᾶς σκληρῆς μέρας στὸ ἀφυπνιστικὸ ἐγερτήριο τῆς ἐθνικῆς κινδυνολογίας, στὸ μελίρροτο καταρράκτη ὅλων ἐκείνων τῶν «ἐνάντια» πού χτές κυφοροῦσαν τὴν ἀντίσταση καὶ σήμερα προϋποθέτουν τὴν ὑποταγή.

Καὶ στὴ μαζικὴ ἐκδοχὴ τῆς, πρὸς χρῆση κάθε ἀριστερῆς συνείδησης πού δὲν ἐμπίπτει στὸν ἀνανεωτισμὸ τῆς τὸ προσωπικὸ δράμα: Ὀκτακόσιες εικοσιπέντε χιλιάδες ἑκατὸν ἑβδομητταρία (ἀριθμὸς 825.173) φύλλα ἡμερησίως μὲ ἀνοδικὴ τάση τῆς τάξης τοῦ 10% (μέση κυκλοφορία 1979 – Φεβρουάριος 1980). Ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τῶν ἀριθμῶν, πόσο ἀντιστέκεται ἡ πραγματικότητα στὴν περιγραφή τῆς, πῶς ἡ περιγραφή δημιουργεῖ μιὰν ἄλλη πραγματικότητα μὲ ἀνάγκες, ἐπιθυμίες, ὁράματα προορισμένα νὰ πληρωθοῦν ἀπὸ μιὰ νέα περιγραφή «πιὸ δυνατὴ» σ' ἔνα αὐτοτροφοδοτούμενο κύκλωμα μαζικῆς ἀφασίας. Οἱ ἀπαντήσεις ἐπείγουν ἂν δὲν ἀγνοοῦμε ἠθελήμενα ὅτι τὶς ἐκδοτικὲς τολμηρότητες τῆς «λογοτεχνίας τοῦ κακοῦ» ἔχουν προλάβει σὲ πανελλήνιο καὶ παραμεθόριο κυκλοφορία πρωτοσέλιδες ἐκλαϊκεύσεις ἀκούραστων εἰδησεοποιῶν: «Ὁ Βαγγέλης καθόταν στὸ κρεβάτι καὶ κοίταζε τὶς γυμνές γυναῖκες πού ἔχω στὸς τοίχους τοῦ δωματίου μου (ἐννοεῖ ἀφίσεις μὲ ἐρωτικὰ συμπλέγματα καὶ ἐρωτικὰ γυμνά [διευκρίνιση τοῦ εἰδησεοποιοῦ]). Ξαφνικά μ' ἐπιασε ἀμόκ ζήλειας, ἐνίωσα τὴν ἀνάγκη νὰ τοῦ κάνω κακὸ, νὰ τὸν πονέσω. Ἀρπαξα τὸ μαχαίρι...»³ Ὑπέρβαση; παρα-

1. Ἄγγ. Ἐλεφάντης: «Ὁ τρόμος πάνω ἀπὸ τὴν πόλη», περ. Πολίτης, τεύχ. 31, σελ. 2.

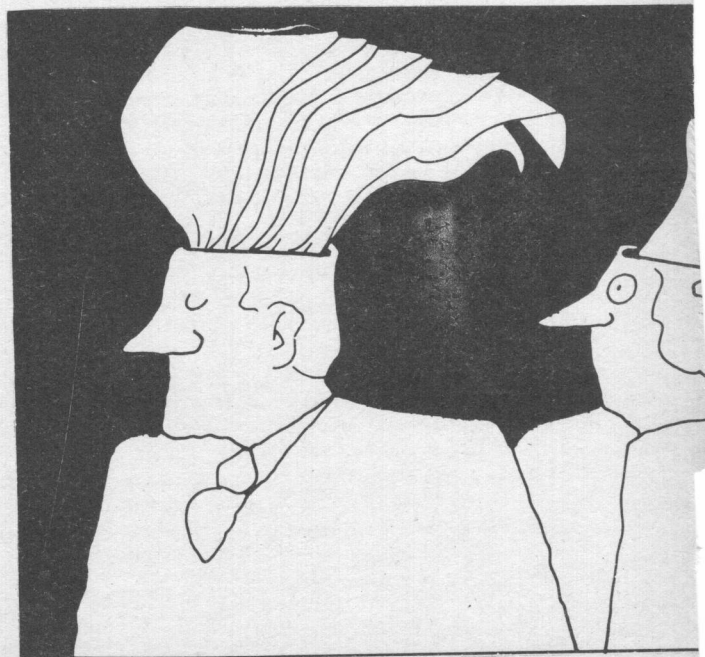
2. Δημ. Μανίκας: Ἐπιστολὴ γιὰ τὴν «γλώσσα τοῦ Πολίτη», περ. Πολίτης, τεύχ. 34, σελ. 102.

3. Ἐφημ. ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ, ἀριθ. φύλλου 8.234 28/3/1980, ρεπορτάζ Φ. Σιούμπουρα γιὰ τὸν φόνο τοῦ Βαγγέλη Νιτσόλα.

Ἡ πολιτικὴ καὶ ὁ φόβος

– ἐπικίνδυνη ἀποστολή

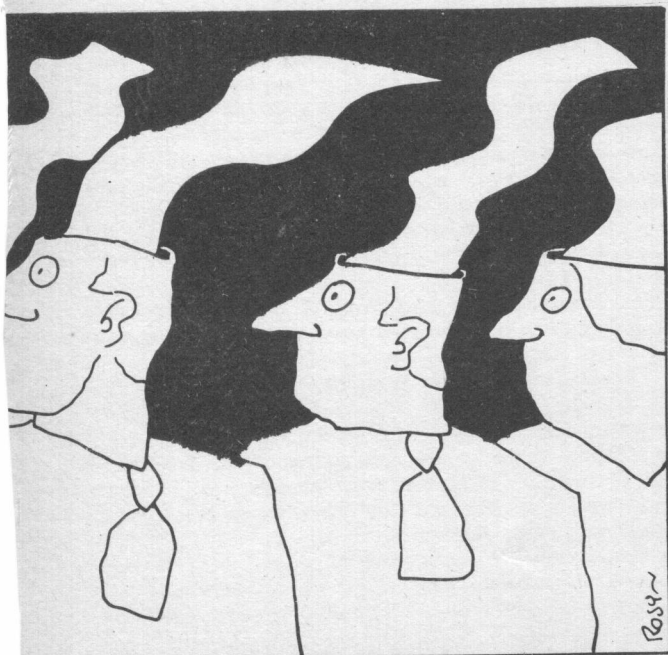
τοῦ Λεωνίδα

του φόβου της πολιτικής

την καρδιά του έρέβους -

ουλούδη

βίαση; άκραία συμπεριφορά; τό λιγότερο. Τό περισσότερο: παρεξήγηση. Ποιός θά προλάβει έ δ ω αυτόν τόν αυτόματισμό τού μυαλού πού είναι άπουσία σκέψης. Κανένας.

Η YENEΔ θά κλείσει τήν άτέλειωτη νύχτα μ' ένα άκόμα έπεισόδιο τού «Δρόμου» (άκροαματικότητα Μαρτίου 60%) προσθέτοντας σ' αυτή τήν κρεατομηχανή άνέστιων παθών τά μαγατιάτικα ράκη τού φιλόπτωχου έλληνοχριστιανισμού της.

Άλλά ύπάρχει και ό δημοκρατικός τύπος πού μάλιστα κυκλοφοριακά πλειοψηφεί (58.31%). Σοβαρός: έξιμώνοντας «στά φιλά» έρωτική και όδική βία.

Υπεύθυνος: άποκαθιστώντας τήν προτεραιότητα τού μαζικού και λογοκρίνοντας τή δημοσιοποίηση τού άτομικού.

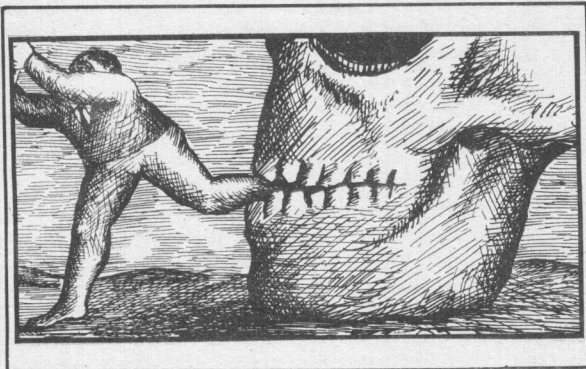
Παρεμβατικός: διαμορφώνοντας τά λαϊκά αίτήματα και κατευθύνοντας τήν διεκδίκησή τους.

Άντικειμενικός: ίχνηλατώντας τή χρυσή τομή έπιμέρους άγανακτήσεων και καθολικής συνοχής.

Έθνικός: άντανακλώντας τήν ιδιόμορφη εκείνη όμοψυχία πού πρωτοβλάστησε στό κοινό άναγνωστήριο Ρίτσου και Άρχαίας Τραγωδίας, καλλιεργήθηκε στή σκιά τού διλήμματος Καραμανλής / τάνκς, και άνθισε μοσκοβολώντας φέτος στό θερμοκήπιο τής μετακαραμανλικής βουλής.

Και όλα αυτά νά τροφοδοτούν ένα άσίγαστο άντικυβερνητικό μένος, νά άποδοκιμάζουν τά προνόμια τής όλιγαρχίας, νά προπαγαδίζουν τά καταπατούμενα λαϊκά συμφέροντα. Ένας πανίσχυρος ιδεολογικός μηχανισμός στήν ύπηρεσία τού Λαού. Και αυτός; Η έρώτηση λίγα χρόνια πριν άπευθύνονταν κυρίως στίς ένοχες συνειδήσεις τών καθοδηγητών άλλοτριωμένων μαζών. Σήμερα πού πολλοί καθοδηγητές έχασαν τίς ένοχές τους και βρήκαν τίς συνειδήσεις τους όλο και λιγότερο προθυμοποιούνται νά άπαντήσουν στήν έρώτηση: «πώς συμβαίνει, άνθρωποι πού δέν έχουν τόσο μεγάλα συμφέροντα από τήν έξουσία νά άκολουθούν, νά συνδέονται μέ δεσμά άκατάλυτα μ' αυτήν, ζητιανεύοντας ένα κομματάκι»; Άλλά όλο και περισσότεροι διερευνούν τήν ύπόθεση ότι ή έξουσία δέν είναι μία αλλά «πολλαπλή». Γνωστός δημοσιογράφος έλευθεροτυπικού συγκροτήματος άποκαλύπτει μέρος... τής πολλαπλότητας σέ πρόσφατη συνέντευξή του:... «κρατική άθαιρεσία, λογοκρισία, άπόκρυψη και νόθευση τής πληροφόρησης. Συμφέροντα εκδόστη. Σκοπιμότητα τού έξουσιαστικού μηχανισμού. Λογοκριτική επέμβαση τού άρχισυντάκτη. Έξαγορά, συναλλαγή και δέλεαρ προνομίων. Συντεχνιακά κατάλοιπα. Έφησυχασμό ύπαλληλικής ρουτίνας. Έκμανλισμό τής βολής και τής προσωπικής προδολής»...⁴ Ένα ζήτημα πού θέτει ή «έξομολόγηση» αυτή είναι τί ιδεολογικό προϊόν τελικά παράγει αυτό τό υβρίδιο άντιστάσεων και συναλλαγής πού συμβαίνει νά βρísκεται σέ αντίθεση μέ τήν πολιτική έξουσία τής άρχουσας τάξης. Και ζήτημα δεύτερο, πόσο άπελευθερωτική είναι για τίς άρχούμενες τάξεις αυτή «ή συνηγορούσα» ιδεολογία. Ζήτημα καιριο άν ληφθεί ύπόψη ή λειτουργία τού γραφτού στό σύγχρονο κόσμο ως προτύπου και προϋπόθεσης θεσμών, ύποβόλεα λεπτομερειών τής καθημερινής ζωής, και έπόπτη τής πιστής τους τήρησης. Πώς θά μπορούσε ή γραφή νά ψεύδεται; «Τό γράφει ή έφημερίδα» λένε οί άπλοϊκοί. «Έχω μπροστά μου μία μαρτυρία, ένα ντο-

4. Γ. Βότσης: «Τό τέλμα τόλμησε νά ταράξει ό Μ. Χατζιδάκης», έφ. *Αύγή*, 4.5.80.

κουμέντο» δηλώνουν εκείνοι πού δέν πιστεύουν ότι είναι άπλοϊκοί. Έτσι δέν είναι μόνο μία άγωνία παρόμοια μ' εκείνη του άρρωστου του Janet για όλες εκείνες τίς φράσεις πού θά χαθούν μέσα στην αιωνιότητα κι εγώ δέν θά μπορέσω ποτέ νά τίς καταλάβω έντελώς!... αλλά και μία άγωνία ότι ή δριστική τους άπόλεια θά πάρει μαζί της και ένα μέρος από τό φοβερό μυστικό της κατάντιας ενός λαού σέ ζητιάνου της έξουσίας.

Και έπειδή πολύ τό σκέφτηκα ότι «κριτική τοποθέτηση δέν σημαίνει... αυτοκριτική «καθαρότητα», παιχνίδι μέ κρυστάλλινες σφαίρες στην περιοχή του «άμύλντου» ένθα ούκ έστιν φόβος και πάθος», (B. Φίλια: Διανόηση σέ πύργους γυάλινους... έφ. Έλευθ., 23.1.80), πήρα τό «γλωσσάρι» μου στόν ώμο και άποδέχτηκα πρόσκληση και πρόκληση.

Πρώτος σταθμός σ' ένα ταξίδι φόβου και πάθους...

Ή «Προεδρολογία» είναι ένας πρώτος σταθμός πού δέν χορτάρισε ακόμα. Και όμολογώ δέν μέ συγκινούν τά διατηρητέα μνημεία, τά νεότευκτα σχήματα, οί άδειες πλατφόρμες, τά άγχώδη σουτρα-φέρτα, τά έναγώνια σουπα-μούπες, τά τελικά πάρε-δώσε. Μόνο για τό φόβο ένδιαφέρομαι, αυτόν τόν άόρατο Κίνγκ Κόγκ πού σφίγγει στή χερούκλα του την ένθική μας καρδούλα.

Ή φόβος...

«Μέ συνέπεια στή συνέχιση τών ίδιων μεθόδων, άφού πείστηκαν όσοι έπρεπε, προχώρησαν στην έπιχείρηση «έγγύηση του πολιτεύματος» μέσα σ' ένα καταγισμό καταστροφικών προβλέψεων στην περίπτωση άποτυχίας. Συνθηκολόγησαν προσωρινά και οί πολίτες, μέχρι νά άντιληφθούν τί άκριβώς συμβαίνει και μέ την προσμονή του λάθους...

Και την τρίτη ήμέρα άποκτήσαμε ΕΓΓΥΗΣΗ...

Τήν Τετάρτη πρωθυπουργό και άνασάναμε...

Ή νέος όμως πρωθυπουργός στόν πρώτο του λόγο, κάλεσε όλους τούς Έλληνες νά σσπειρωθούν γιατί οί καιροί είναι κρίσιμοι. Οί πολίτες προσγειώθηκαν άνώμαλα. Δέν πέρασαν πιά οί κίνδυνοι;»⁵

Και ή πολιτική του

Πού προϋποθέτει σέ χρόνο παρελθόντα αλλά και ένεστώτα έν παραλλήλω, τοποθετήσεις ού μήν και έντάξεις άριστερές.

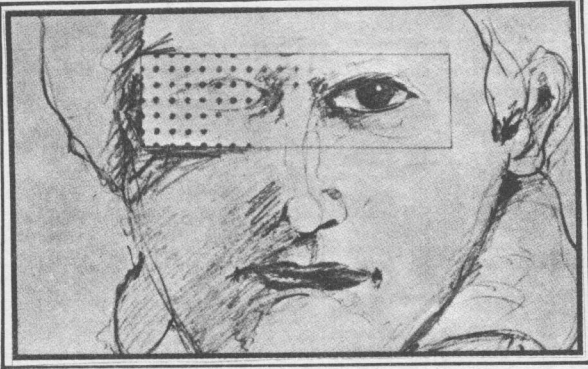
Έτσι από τό 1977 άποφαίνεται ότι... «Ή κ. Καραμανλής δέν είναι διατεθειμένος νά άποκόψει μία για πάντα και νά άπομονώσει ήθικά και ένθικά την άκρο δεξιά αλλά συμβιδιάζεται σέ διάφορα επίπεδα μαζί της χωρίς νά τολμάει νά άνοιχτεί στίς φιλελεύθερες άστικές συντηρητικές δυνάμεις...» (B. Φίλιας, έφ. Έλευθεροτυπία, 5.10.77), ένώ τό 1980 άγανακτεί τόσο μέ τά «έπικίνδυνα παιχνίδια του κ. Μπάλκου» ώστε αυτός, ό καταξιωμένος πρώην πολιτικός κρατούμενος, ζητά τώρα την ύσταση έπιστημονική ή άστυνομίας (B. Φίλιας, έφ. Έλευθεροτυπία, 27.2.80). Παρένθεση: ή ιδέα εφαρμόζεται μέ ιδιαίτερη έπιτυχία από τό Όμοσπονδιακό Έγκληματολογικό Γραφείο της Δυτικής Γερμανίας όπου οί πολιτισμένοι άστυνομοτεχνοκράτες του Δόκτορα Herold συλλέγουν-ύποκλέπτουν-καταγράφουν, μόνο στο ύποσύστημα INPOL, 2.000.000 «πληροφορίες» σέ μία άκτίνα 60.000 χιλιομέτρων ήμερησίως. Κλείνει ή παρένθεση. Για νά ξαναγυρίσουμε στο 1977 όταν... «οί έπικείμενες έκλογές πρέπει και μπορεί νά σημαίνουν τό τέλος του μονίμου πατροναρισματος της πολιτικής από τη Δεξιά» (B. Φίλιας, έφ. Έλευθ., 16.11.77). Πλήν φεύ τό πατρονάρισμα συνεχίζεται και τό 1980 ή άγανάκτηση έπεκτείνεται και στα έξωτερικά θέματα: «όχι ψευτοϊδεολογική ήθικολογία και θεολογία, είναι ό μόνος δρόμος για νά άπαλλαγούμε από τό δράχο, πού κάθε μέρα σφίγγεται δλο και πιο πολύ γύρω από τό λαμό του Έθνους» (B. Φίλια: «Οί πέντε άμαρτίες της Δεξιάς», έφ. Έλευθεροτυπία, 19.3.80). Όχι λοιπόν σημαίνει όχι ή όχι; Άλλά ιδού και ό έαμογενής χαλκέντερος ό επικαλούμενος την ιστορική συντροφία μέ τά «Άλλοτινά λιοντάρια της Λακωνίας και της Άρκαδίας μέ τίς άσπρες χαιτες τους και τούς σημερινούς εργάτες της Θεσσαλονίκης και του Βόλου μέ τίς προτάσεις τους, τούς παλαιούς άετούς της Έδρυτανίας και τών Γρεβενών μέ τά μπαστούνια τους και τούς τωρινούς συνδικαλιστές της Πάτρας και της Καβάλας μέ τούς χαρτοφύλακες τους...», ό όμνών στο μαρξιστικό γράμμα, πού άπαιτεί για λογαριασμό «της εργατικής τάξης και της ήγεσίας της νά μήν ύφίσταται την ιστορία παραγκωνισμένη σέ μιάν άκρη, αλλά νά τη δημιουργεί ή ίδια» (X. Θεοχαράτος: «Τρείς γενεές αγωνιστών στο 10ο Συνέδριο του ΚΚΕ.», έφ. Έλευθ., 15.5.78). Και μία-λιστα σέ μία έποχή όπου τό χάσμα Λαού-Ήγέτη είναι διαπιστωμένο: «Παραμορφωτικά κάτοπτρα μεταξύ Λαού-Καραμανλή» (έφ. Έλευθεροτυπία, 15.4.78) Πού ακόμα, ή προφητική του ρήση παραμονές εκλογών θά μπορούσε νά άποτελεί τό εισαγωγικό σημείωμα στο τελευταίο μέρος αυτού του κειμένου:

«... ό Δεξιός στή χώρα μας όσο άκραιός και νά είναι για νά αισθάνεται προσοδοφόρα την τοποθέτησή του έχει την άνάγκη... άρχηγού. Δυνατού άρχηγού. Θέλει Τσαλδάρηδες, Παλάγους, Καραμανλήδες - άνθρώπους μέ πνιγή!» (X. Θεοχαράτος: «Άντίλογος στο λόγο του Καραμανλή», έφ. Έλευθ., 29.10.77).

Προφητική καθώς έν ύψει της εκλογής, αυτού του σέ άκροδεξιά επίπεδα συμβιβαζόμενου, ψευτοϊδεολογικά ήθικολογούντος επί ποινή ένθικου δρόγχου, άντικομμουνιστή, άντिलाϊκού ήγέτη, στο ύπατο άξίωμα, ό τόνος αλλάζει. Και στόν κίνδυνο της Παρουσίας του τρομερός και άφεικτος προοιωνίζεται ό κίνδυνος εκ της Άπουσίας του...

Άπαύγασμα «προοπτικής και πολυεδρικής άντιμετόπισης όλων τών ζητημάτων πού μās άπασχολούν» θεωρείται πλέον ότι «ή Ελλάδα τοποθετείται στόν έγγύς περίγυρο της διεθνούς έμπλοκής, γεγονός πού

5. Μ. Ζούβελου: «Ή πολιτική του φόβου», έφ. ΒΗΜΑ 18.5.80.

κάνει αναγκαία την επίδειξη μεγίστης σωφροσύνης στον χειρισμό των εσωτερικών και των εξωτερικών πολιτικών πραγμάτων». Και ακολουθεί πλάγιος δεύτερος: «Από την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας, ως τον πληθωρισμό, από τη διαδοχή στην ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας ως τις διακηρύξεις του ΠΑΣΟΚ (σημ. δική μου, η αριστερά παρελήφθη ως έννοια) υπάρχουν συναρτήσεις διεθνολογικής τάξης, που δεν μπορούν εύκολα να αγνοηθούν χωρίς να γίνουν σοβαρά λάθη» γι' αυτό «οι πολιτικές επιλογές μας πρέπει να είναι επιλογές λύσης, σε καμιά περίπτωση αδιεξόδου και ένδεχόμενης αποσταθεροποίησης», (Β. Φίλιας «Δέν υπάρχει κατάσταση χωρίς διέξοδο...», έφ. Έλευθ., 23.4.80). Πλάγιος δεύτερος τρόπος του λέγειν γιατί άπειροι οι κίνδυνοι, ένας ό υποψήφιος, ένας ό πρόεδρος, μία ή διέξοδος. Ίδιοφύης ό χαλκέντερος, που έν τώ μεταξύ έν και δηλωμένος έχθρός του άοτισμού έχει φροντίσει κατά την μεταπήδησή του στη συμπολιτευόμενη μεσημβρινή ή συμπεριλάβει στις εκδηλώσεις της «διογκούμενης άσέβειας προς όλες τις ήθικές και ύλικές άξίες που προστατεύουν ή κοινωνική και δημοκρατική νομιμότητα - των Κωδίκων και των Έγγυσεων» τις «διαωπραγίες στά γήπεδα, άπάτες στις τράπεζες, μαστροπείες, διασμούς άνηλικων-ένηλικων, διαρρήξεις διαμερισμάτων και κοσμηματοπωλείων (sic), αίμομιξίες που ή προβολή τους μάς εκθέτει σαν κοινωνία» (Χ. Θεοχαράτος, έφ. Μεσημβρινή, 26.3.1980). Κινηνολογεί και πλαγιολογεί 48 ώρες πρό της εκλογής άνήνοχος για «τό πρόνισμα του κλαδιού πάνω στο όποιο στέκονται (οι άπέχοντες βουλευτές) - τό πρόνισμα δηλονότι του Κοινοβουλίου - κάνοντας για μία άκόμη φορά σπουδή στην ύποκρισία» και προειδοποιώντας ότι «έν δέν συμμορφωθούν στους όρους του δημοκρατικού παιχνιδιού, θά ύπάρξουν και άλλοι Καρδάρες που θά καταφέρουν ήχηρά ραπίσματα στην ύποκρισία του δημοσίου δίον...» (Χ. Θεοχαράτου: «Οι κομματικοί μηχανισμοί και ή πολιτική ύποκρισία», έφ. Μεσημβρινή, 3.5.80). Ή άλλως «Ή ύποκρισία είναι ό φόρος τιμής που άποτίουν όσοι ύστερον σ' αυτούς που ύπερτερούν» όπως συμπληρώνει στην διπλανή στήλη ό γνωστός αποφθεγματοσυλλέκτης πρώην Ύφυπουργός Τύπου, διευθυντής ΕΟΤ και νύν διευθυντής της Μεσημβρινής. Και ακολουθούν την τρίτη ήμέρα της επιτευχθείσης... ΕΓ-ΓΥΗΣΕΩΣ τά επινίκια:

Γιατί τώρα πιά ή εκλογή του κ. Καραμανλή αποτελεί «πέρα από κάθε άμφισβήτηση βαρύτατο πλήγμα κατά των άκροδεξιών (...) έγγύηση για τη συντηρητική μερίδα του λαού... (προϋπόθεση) σε περίπτωση εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ και αυτοδύναμης κυ-

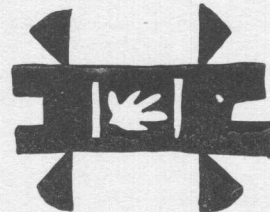
βέρνησης από τον κ. Α. Παπανδρέου αυτόματα έθνικης συσπειρώσεως (...) σε περίπτωση ίσοψηφίας των δύο μεγάλων κομμάτων (έγγύηση) λύσης συμβιβασμού που θά άποτρέψει πιθανότητα μιάς παρατεταμένης άκυβερνησίας...»

Ή διπολική λογική καταλήγει με μία μικρή άπορία για τό ένδεχόμενο «διαμόρφωσης μιάς διπολικής πολιτικής με ούσιαστικό παραγκωνισμό της Άριστεράς» (Β. Φίλιας, έφ. Έλευθ., 5.80). Ένδεχόμενο τό όποιο δέν άπασχολεί διόλου τον μεσημβρινό χαλκέντερο (αυτοαποκαλούμενο) γραφιά καθώς παραληρώντας για τό «ρεσιτάλ δημοκρατίας των τελευταίων ημερών» ή για «τά εύρωπαϊκά δημόσια ήθη που πρωτάνευσαν σε συμπολίτευση και αντιπολίτευση» ύπενθυμίζει την άνάγκη ένότητας της Κυβερνητικής Παράταξης και τις όφειλές της άπέναντι σε όρισμένα κοινωνικά αίτήματα όπως «νά θεσμοθετηθεί ή μετάταξη των δημοσίων ύπαλλήλων, να άποδοθούν όλα τά θαμνοτόπια στην ελεύθερη δόσκηση, να καταργηθεί ή πολυθεσία, να αλλάξει τό έμπορικό δίκαιο...» που άποτελούν τους προγραμματικούς της στόχους (Χ. Θεοχαράτος: «Έπιτρέπει ή κατάσταση της χώρας την πολυτέλεια των διενέξεων;», έφ. Μεσημβρινή, 10.5.80),

Ένας κάποις αισιόδοξος έπίλογος (μαυρόαστρο)

Άπομακρύνομαι από την «Προεδρολογία». Ό Δυνατός άρχηγός έχει τελειώσει πρό πολλού τό ρεσιτάλ του δημοκρατίας. Περιδλημένους έθνικούς, γεωπολιτικούς, άντιδικτατορικούς πέπλους έπιτηρεί την άσθενή μνήμη των ύπηκόων του, και θέτει ως ύποθήκη άντικειμενικότητας την πολυετή πολιτική του θητεία, στην διαίτησία των προσεχών καθγάδων τους. Στριμωγμένος στην έξέδρα άνάμεσα σ' ένα πλήθος που δέν πρόφτασε αυτή τή φορά καν να ύβριλιάξει, αναζήτησα σε μία άναδρομική περιύγηση τους λόγους που συνέβαλαν σ' αυτή τή συναίνεση άδρανείας. Ή ένδεικτικούς λόγους, για να μην παραλείψω όλους εκείνους τους επωνύμους που θά άξιούντο - δικαίως - μνείας σ' ένα πληρέστερο κείμενο. Θά ήθελα να τελειώσω με την αισιόδοξη διαβεβαίωση ενός των συμβαλλομένων που έν και παραδέχεται ότι «άσφαλώς κάθε δημόσια θέση όπως και κάθε ένταξη έχει κόστος και όποσδήποτε συνεπάγεται χόσμευση...» έντούτοις άς μή λημονάμε ότι «καλώς ή κακώς μέσα από άλληλοδιάδοχες δεσμεύσεις πορεύονται οι κινητήριες δυνάμεις της ιστορίας» (Β. Φίλιας, έφ. Έλευθ., 23.1.80).

Αυτό προσπαθώ να θυμάμαι από την εποχή που έπέστρεψα στη βάση μου, την «άμόλυτο» περιοχή ένθα ως είπαμε ήδη, ούκ έστιν φόβος και πάθος. «Άμόλυτο» ως φαίνεται όχι μόνο από την πολιτική του φόβου αλλά - άπίστευτο - ακόμα κι από τό φόβο... της πολιτικής.

«Τό Κράτος δέν βασίζεται καθόλου
σέ κάποιο ρητό συμβόλαιο, πού
δεσμεύει τόν καθένα μέ όλους και
όλους μέ τόν καθένα, ή, κατά τρόπο
ἀμοιβαίο, τό άτομο μέ τήν
κυβέρνηση· και ή καθολική θέληση
τοῦ ὄλου δέν εἶναι ή ρητή θέληση τοῦ
ἀτόμου, ἀλλά ή ἀπόλυτη καθολική
θέληση, ή ὁποία ἐπιβάλλεται στά
ἄτομα ἀπό μόνη της και γιά τόν
ἑαυτό της». (Χέγκελ, Προπαιδευτική
Φιλοσοφία §58).

Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ Χέγκελ

Ποιά μπορεί νά εἶναι γιά τή σύγχρονη πολιτική θεωρία ή σημασία τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ G.W.F. Hegel, τοῦ γερμανοῦ ἰδεαλιστή φιλοσόφου τοῦ 19ου αἰώνα, τίς θεωρίες τοῦ ὁποίου ή μέν φιλελεύθερη πολιτική σκέψη ἀφοῦ, κατήγγειλε ὡς ὀλοκληρωτικές και ξένες πρὸς τίς φιλελεύθερες πολιτικές παραδόσεις, δέν σταμάτησε ἔκτοτε νά ἀγνοεῖ και νά ἀπορρίπτει, ή δέ μαρξιστική σκέψη, ἀφοῦ υἰοθέτησε τό λογικό πυρήνα τῆς διαλεκτικῆς τους μεθόδου φρόντισε ἔγκαιρα νά διαχωρίσει τή θέση της τονίζοντας τή ρήξη, τήν ἀσυνέχεια πού ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἰδεαλιστικῆς χειρκελιανῆς μεθόδου και τῆς ὑλιστικῆς μαρξιστικῆς μεθόδου; Ὡστόσο ἀγνοημένη ή παρεξηγημένη ή σκέψη τοῦ Χέγκελ δέν ἔπαψε ποτέ νά ἀπασχολεῖ ἀντίπαλους και ὀπαδοῦς και νά γίνεται ἀντικείμενο ἀντιμαχόμενων ἐρμηνειῶν, ὀρισμένες ἀπό τίς ὁποῖες, μέ σχετικὰ πρόσφατη ἡμερομηνία δημοσιεύσεως,¹ ὑπογραμμίζουν τήν ἐπικαιρότητα τῆς σκέψης αὐτῆς γιά τήν ἐξήγηση και περιγραφή τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Δέν πρόκειται στό κείμενο αὐτό νά ἐκτιμηθεῖ ή εἴσοφρα τοῦ Χέγκελ στή διαμόρφωση τῆς σύγχρονης πολιτικῆς θεωρίας, οὔτε πρόκειται νά ἀξιολογηθεῖ συνολικά τό ὀγκῶδες ἔργο τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Οἱ συζητήσεις ἄλλωστε γύρω ἀπό τόν ὀλοκληρωτικό χαρακτήρα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τοῦ Χέγκελ, ἰδίως γύρω ἀπό τήν «κρατολατρία», ἀπό τήν ὁποία φαίνεται νά ἔπασχε ὁ ἰδεαλιστής φιλόσοφος, ή γύρω ἀπό τίς προτιμήσεις του γιά τίς συσσωματώσεις και τά ἐνδιάμεσα κοινωνικά στρώματα, ή γιά τήν ἐμπιστοσύνη πού ἔτρεφε στίς ἀρετές τῆς γραφειοκρατίας, καλύπτουν τέτοια ἔκταση στήν περι τόν Χέγκελ φιλολογία² ὥστε δέν μένουν

1. Βλέπε Charles Taylor, *Hegel and Modern Society*, Cambridge University Press, 1979, και S. Avineri, *Hegel's theory of the modern state*, Cambridge University Press, 1972.

Η ΣΧΕΣΗ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΕΓΚΕΛ

τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη

πολλά περιθώρια γιά παραπέρα δημιουργική θεωρητική ἀναζήτηση.

Στό σημείωμα αὐτό θά περιοριστοῦμε στήν ἐξέταση μιᾶς μόνο πτυχῆς τοῦ πολύπλευρου πολιτικοῦ ἔργου τοῦ Χέγκελ, πτυχῆς πού, κατά τή γνώμη μας, παρουσιάζει ἰδιαίτερο πολιτικό ἐνδιαφέρον σήμερα γιατί φωτίζει ἕνα ἀπό τά πιό κρίσιμα σημεία τῆς σύγχρονης μεταμόρφωσης τοῦ ἀστικοῦ κράτους: τό χωρισμό κράτους και κοινωνίας.

Ἡ σχέση κράτους και κοινωνίας δέν καθορίζει ἄλλωστε μόνο τό χαρακτήρα και τή φύση τοῦ ἀστικοῦ κράτους, ἀλλά φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ στοιχεῖο σημαντικοῦ προκειμένου νά ἐκτιμηθοῦν οἱ φάσεις ή τάσεις ἐξέλιξης και τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

Εἶναι γνωστό ὅτι ή σχέση κράτους και κοινωνίας ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά πιό ἀποφασιστικά κριτήρια γιά τό χαρακτηρισμό ἑνός κράτους ὡς «κοινωνικοῦ»· ή διαφορὰ ἀκριβῶς μεταξὺ παραδοσιακῶν μορφῶν τοῦ φιλελεύθερου κράτους και τῆς σύγχρονης παρεμβατικῆς τῆς μορφῆς φαίνεται νά ἐντοπίζεται στό γεγονός ὅτι στήν τελευταία αὐτή μορφή κράτους, ή διάκριση μεταξὺ κράτους και κοινωνίας ἄν δέν ἔχει ἐξαφανιστεῖ, ἔχει τουλάχιστον οὐσιωδῶς ἀμβλυνθεῖ, ή ἔστω ἔχει καταστρεῖ δυσδιάκριτη.

Ἡ ὑπερτροφική ἐξάλλου ἀνάπτυξη τῶν κρατικῶν δραστηριοτήτων στή σύγχρονη ἐποχή, ή ὁποία συνοδεύεται ἀπό μιᾶ ἐντυπωσιακή ἀνάπτυξη τῶν κρατικῶν ή ἡμικρατικῶν ὑπηρεσιῶν, και ή ἐκπληκτική τελειοποίηση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ και τῶν μέσων καταστολῆς και ἐπιτήρησης τῶν ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν, καθιστᾶ δραματικά ἐπίκαιρο τό ἐρώτημα: τί περιθώρια ἀπομένουν ἀκόμα γιά τήν ἐκδήλωση τῆς κοινωνικῆς αὐτονομίας; σέ ποῖο μέτρο ή ἰδιωτική ζωή τῶν ἀτόμων δέν εἶναι πλέον (τηλε)κατευθυνόμενη, ἐλεγχόμενη και πάντως αὐστηρά ἐπιτηρούμενη ἀπό μιάν ἀπρόσωπη και ἀπάνθρωπη κρατική μη-

2. Βλέπε μεταξὺ ἄλλων, H. Marcuse, *Raison et Révolution*, ἰδίως συμπεράσματα, και E. Weil, *Hegel et l' état*, Paris 1970.

«Κανείς δέν κατηγορεῖ τόν Χέγκελ γιατί περιγράφει τήν οὐσία τοῦ σύγχρονου Κράτους ὅπως εἶναι, ἀλλά γιατί παρουσιάζει αὐτό πού εἶναι ὡς οὐσία τοῦ Κράτους». (Κ. Μάρξ, Κριτική τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ Κράτους καί τοῦ Δικαίου).

χανή; Φαινόμενα, ἐξάλλου, ιδιαίτερα ἀνησυχητικά, ὅπως «αὐταρχικός κρατισμός» ἢ «τρόπος κρατικῆς παραγωγῆς» ἔχουν ἐπισημανθεῖ καί ἀναλυθεῖ ὡς χαρακτηριστικά τῆς σύγχρονης ἰδίως κοινωνικῆς ζωῆς.³

Ἡ οἰκοδόμηση ἐξάλλου τοῦ σοσιαλισμοῦ στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί ὁ πρωταρχικός ρόλος πού ἔχει ἀνατεθεῖ γιά τό σκοπό αὐτό στό κράτος, τό ὁποῖο ἔχει μεταβληθεῖ σέ κύριο ἄν ὄχι σέ ἀποκλειστικό «μοχλό» τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ, ἢ συνεχῆς καί ἀναπότρεπτη τάση διόγκωσης τῶν κρατικῶν ὑπευθυνότητων καί ὑπηρεσιῶν, ὅλα αὐτά ὑποχρεώνουν κάθε καλόπιστο ἐρευνητή νά διερωτηθεῖ μήπως ὁ σοσιαλισμός ἐξισοῦται σέ τελευταία ἀνάλυση μέ τήν κρατικοποίηση τῆς κοινωνίας, μήπως ἡ ἀναγνώριση κυρίαρχης λειτουργίας στήν πολιτική κατά τή μεταβατική περίοδο ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό συνεπάγεται ἀναγκαστικά τήν ὑπεροχή τοῦ κράτους ἀπέναντι στήν κοινωνία. Μήπως τέλος ἡ πικρή πολιτική πραγματικότητα «τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ἔδειξε πῶς ἦταν οὐτοπική ἡ διακήρυξη τοῦ Μάρξ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ κοινωνία στό σοσιαλισμό ἀπορροφᾷ τό κράτος: «τό κράτος, ὄργανισμός πού ἔχει τεθεῖ πῶς ἀπό τήν κοινωνία, μεταβάλλεται σέ ὄργανισμό πού ὑποτάσσεται ὀλοκληρωτικά σ' αὐτήν». Ἔνα ἀκόμη διαλεκτικό παράδοξο τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης;

Θά ἦταν ἀφελές δέβαια, ἄν ὄχι παράλογο, νά περιμένει κανείς ἀπάντηση σ' ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα ἀπό τόν Χέγκελ. Ὅχι μόνο ἀπάντηση δέν ἔδωσε ὁ γερμανός ἰδεαλιστής φιλόσοφος ἀλλά οὔτε καν ἔθεσε παρόμοια ἐρωτήματα, τουλάχιστον μέ τόν τρόπο αὐτό... Ἡ ἀξία τῆς εἰσφοράς του δρῖσκεται ἀλλοῦ: στό ὅτι πρῶτος ἐπεσήμανε τή διάσπαση κράτους καί κοινωνίας καί περιέγραψε μέ θαυμαστή ἀκρίβεια τούς ὁρους γένεσης καί ἀναπαραγωγῆς τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, τήν ὁποία ἀντιμετώπισε ὡς φαινό-

μενο ἱστορικό καί ὡς γνώρισμα πού χαρακτηρίζει κυρίως τό ἀστικό κράτος.

Οἱ ἀρετές τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Χέγκελ ἐντοπίζονται σέ δύο βασικά σημεία: α) στή δυναμική ἱστορική θεώρηση τῶν πολιτικῶν φαινομένων πού περιλαμβάνει, β) στήν ὀρθολογική ἀνάλυση τοῦ ἀστικοῦ κράτους.⁴

Τό πολιτικό σύστημα τοῦ Χέγκελ συνιστᾷ μίαν δλότητα ἐν ἐξελίξει· ἀντιπροσωπεύει μιά μόνο στιγμή τῆς πορείας τῆς ἐλευθερίας πρὸς τήν πραγμάτωσή της. Ἡ ἱστορική θεώρηση τοῦ κρατικοῦ φαινομένου εἶναι αὐτό πού διακρίνει τή χεγκελιανή σκέψη ἀπό τίς προγενέστερες πολιτικές θεωρίες. Ἡ δεύτερη ἀρετή τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Χέγκελ ἔγκειται στήν ἀξιόπιστη περιγραφή πού μᾶς ἄφησε, κατά τήν ἐκφραση τοῦ Μάρξ, τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καί τοῦ κράτους, τό ὁποῖο ἀνέλυσε στήν πῶς ἀναπτυσσόμενη γιά τήν ἐποχή του μορφή, ἔτσι ὅπως ἀναδύθηκε ἀπό τή γαλλική πολιτική ἐπανάσταση καί τή διομηχανική ἐπανάσταση τῆς Ἀγγλίας. Τά πολιτικά του κείμενα μοροῦν νά θεωρηθοῦν ὡς ἡ πῶς ὀλοκληρωμένη καί πῶς ἀντιπροσωπευτική ἀπόδοση τῶν συνθηκῶν ὑπαρξης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας κατά τόν 19ο αἰῶνα.⁵

Ἡ ἀξία ὡστόσο τῶν κειμένων τοῦ Χέγκελ περιορίζεται σέ περιγραφικά στοιχεῖα. Καί ἡ διάκριση κράτους καί κοινωνίας ἔχει γιά τόν ἐρευνητή ἀποκλειστικά περιγραφική χρησιμότητα. Δέν τοῦ παρέχει ἄμεσα οὔτε τήν ἐξήγηση οὔτε τή θεμελίωση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ. Οἱ ἀναλύσεις του ἀγγίζου τήν ἐπιφάνεια τῶν περιγραφόμενων φαινομένων, τούς λείπει ἡ ἀναζήτηση τῆς κοινωνικῆς οὐσίας τῆν ὁποία ὁ Χέγκελ συγγέει μέ τό Πνεῦμα, αἰτία γι' αὐτόν γένεσης καί ἐξέλιξης τοῦ κόσμου. Βλέπει τόν κόσμο ἀνεστραμμένα, ἀπό τή σκοπιά τῆς ἰδέας, ὑλική ἐκφραση τῆς ὁποίας καί μόνο συνιστᾷ ἡ συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα.

3. Βλέπε Ν. Poulantzas, *L'État, le pouvoir, le socialisme*, τέταρτο κεφάλαιο, *Par?iw* 1978, καί Η. Lefebvre, *De l'État, «Le mode de production étatique»*, Paris 10/18, 1977.

4. Βλέπε ἰδίως Η. Lefebvre, *De l'État*, κεφ. «Théorie marxiste de l'État, de Hegel à Mao», σ.σ. 118-130.

5. Η. Lefebvre, ὁ.π., σ. 141.

Πίσω από τὰ ὄρια τῆς γεγκελιανῆς σκέψης, πού εἶναι τὰ ὄρια τῆς σκέψης τῆς ἐποχῆς του, καί τῆς τάξης του, κρύβονται ὡστόσο τὰ ὄρια καί οἱ ἀντιθέσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τῆς ὁποίας μᾶς ἄφησε ὁ Χέγκελ στή *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*.

Κράτος καί ἰδιωτική-ἀστική κοινωνία

Στόν Χέγκελ ἀνήκει, λοιπόν, ἡ τιμὴ ὅτι ἀντιδιαστέλλει Κράτος καί Κοινωνία καί ὅτι συνέλαβε θεωρητικά τὸ Κράτος ὡς ξεχωριστὴ ὄντοτητα σέ σχέση μὲ τὴν Κοινωνία. Πρῶτος αὐτὸς συνέλαβε καί ἀνέλυσε κράτος καί ἰδιωτική-ἀστική κοινωνία* (bürgerliche Gesellschaft) ὡς φαινόμενα διαφορετικά, τὰ ὁποία καλύπτουν ξεχωριστοὺς χώρους τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος.

Ἡ διάκριση αὐτὴ ἀπουσίαζε ἐντελῶς ἀπὸ τῆς θεωρίας τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες διέκριναν ἀπλῶς τὴ φυσικὴ ἀπὸ τὴ κοινωνικὴ κατάσταση, χωρὶς ιδιαίτερη ἀναφορά στοῦ κράτος, ὡς δύναμης ξεχωριστῆς καί σχετικᾶ ἀυτὸνομης ἀπὸ τὴν κοινωνία. Γενικά, γιὰ τοὺς θεωρητικούς τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἡ κοινωνικὴ κατάσταση ταυτιζόταν μὲ τὴν πολιτικὴ, γι' αὐτὸ καί στοῦ πολιτικοῦ τοῦ συστήματος Κράτος σημαίνει βασικὰ ὀργάνωση κοινωνίας καί ὄχι ὀργάνωση ἐξουσίας.

Ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς κατασκευῆς αὐτῆς γίνεται φανερὴ, ἂν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποκορύπτεται ὁ καταναγκαστικὸς χαρακτήρας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Ἡ πολιτικὴ κληρονομία τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὀδηγοῦσε ἐπομένως στὴ σύγχυση ἀστικῆς κοινωνίας καί Κράτους, ἐφόσον «ἀστική» καί «πολιτικὴ» κοινωνία σημαίνει τελικά ἓνα καί τὸ αὐτὸ πράγμα. Ἡ οικονομολογικὴ ὁμως μόρφωση τοῦ Χέγκελ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ φυσικοδικαικὴ αὐτὴ σύλληψη τῆς société civile, τὴν ὁποία ὁ γερμανὸς φιλόσοφος ἀντιπαραθέτει πλέον πρὸς τὸ κράτος καί ὄχι πρὸς μίαν φανταστικὴ φυσικὴ κατάσταση. Στὰ λόγια τοῦ μεγάλου ἰδεαλιστῆ φιλόσοφου γιὰ ἀνάγκες, καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἐπιδίωξη ἀτομικοῦ συμφέροντος, ἀναγνω-

ρίζει κανεὶς εὐκόλα τὴ γλώσσα καί τοὺς νόμους τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς οικονομίας.⁶

Τὴν ἔννοια τῆς ἰδιωτικῆς-ἀστικῆς κοινωνίας (bürgerliche Gesellschaft) δανείστηκε λοιπὸν ὁ Χέγκελ ἀπὸ τοὺς Γάλλους καί Ἄγγλους κλασσικοὺς οικονομολόγους οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὄρο société civile ἢ civil society γιὰ νὰ δηλώσουν τὸ σύνολο τῆς ὕλικῆς καί οικονομικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.⁷ Γι' αὐτὸ καί ὁ γερμανὸς φιλόσοφος ἀποδίδει στὸν ὄρο οἰκονομικὴ κυρίως σημασία, σέ ἀντίθεση πρὸς τοὺς Ἄγγλους καί Γάλλους πολιτικούς φιλόσοφους τοῦ 17ου καί 18ου αἰῶνα γιὰ τοὺς ὁποίους ὅπως σημειώσαμε ἡ société civile ἦταν κατηγορία βασικὰ πολιτικῆ,⁸ καί ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν φυσικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ μοντέλο τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ὅπως τὸ εἶχαν πλάσει οἱ κλασσικοὶ οικονομολόγοι, ὁ Χέγκελ ἀντιλαμβάνεται καί αὐτὸς κατ' ἀρχὴν τὴν ἰδιωτικὴ-ἀστικὴ κοινωνία ὡς τὸ χώρο τῆς ἀνάγκης, τῆς ἐργασίας καί τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἀγαθῶν, γενικά ὡς τὸ χώρο ὅπου ἀναπτύσσεται ἐλεύθερα ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Τὸ ὅτι εἶχε μελετήσει πρηγουμένως τῆς ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς οικονομίας προκύπτει καί ἀπὸ τὴ *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, ὅπου καί ἀναφέρεται ἀναλυτικὰ στὴ σημασία τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, στοὺς νόμους τῆς ἀνταλλαγῆς καί στὶς συνέπειες ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση τῆς μηχανῆς. Ἡ περίφημη φράση τοῦ Ad. Smith, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε ἄτομο ἐπιδιώκοντας ἀποκλειστικά τὸ ἀτομικὸ του συμφέρον ὑπηρετεῖ αὐτόματα τὸ γενικὸ συμφέρον, ἡ αἰσιόδοξη αὐτὴ θεώρηση τῆς πολιτικῆς οικονομίας, στήν ὁποία στηριζόταν ὀλόκληρη ἡ δυναμικὴ τῆς ἀτομικῆς οικονομικῆς πρωτοβουλίας καί ἡ ὁποία συντηροῦσε τὴν ἐμπιστοσύνη πού ἔτρεφαν οἱ φιλελεύθεροι οικονομολόγοι στοῦ φυσικοῦ ἢ ἐλεύθερο ἀνταγωνισμό, φαίνεται πῶς ὄχι μόνο δέν τοῦ ἦταν ἀγνωστὴ, ἀλλὰ καί εἶχε ἐπηρεάσει βαθιὰ τὸ ἔργο του.⁹

1968) σ. 245 καί 248-249, B. Bourgeois, *La pensée politique de Hegel*, (P.U.F.) σ. 119. Γιὰ τὴ σημασία πού ἀπέδιδε ὁ Χέγκελ στήν ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς οικονομίας βλέπε παρ. 189 παρατήρηση καί προσθήκη τῆς *Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου*. Γιὰ τὴν ἐπιρροὴ γενικά πού ἔσκησαν οἱ κλασσικοὶ οικονομολόγοι στὸν Hegel βλέπε Raymond Plant, «Hegel and Political Economy», *New Left Review*, no 103 καί 104 (1977) σ. 79-92 καί 103-113.

7. Βλέπε παρουσίαση τῆς *Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου* τοῦ Hegel στὰ γαλλικά ἀπὸ τὸν R. Derathé (Librairie philosophique J. Vrin, 1975) σ. 25 καί σμ. 28 καί 29. G. Lucacs, *The Young Hegel*, (London, Merlin press) σ. 169-172 καί σ. 329 ἐπ. καί Raymond Plant ὁ.π., no 103, σ. 88-92.

8. Βλέπε σχετικὰ, S. Avineri, ὁ.π., σ. 142, J.P. Lefebvre, *Hegel «Société civile bourgeoise»*, σημείωση 3, σελίδα 54 (Paris Maspero 1975), R. Maspétiol, «Droit, société civile et État dans la pensée de Hegel» σέ: *Archives de Philosophie du Droit*, tome XII (1967) σ. 111.

9. «Στὴν ἰδιωτικὴ ἀστικὴ κοινωνία καθένα εἶναι αὐτοσκοπός, οἱ ἄλλοι δέν ἀντιπροσωπεύουν τίποτε γι' αὐτόν. Κανεὶς ὁμως δέν μπορεῖ νὰ φτάσει στήν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν του σ' ὄλη τους τὴν ἔκταση, ἂν δέν ἔλθει σέ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἄλλους· οἱ τελευταῖοι δέν εἶναι παρὰ τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιδίωξη τῶν ἰδιαίτερων σκοπῶν τοῦ καθένα. Μέσω ὁμως τῆς σχέσης αὐτῆς μὲ τοὺς ἄλλους, οἱ ἰδιαιτέροι σκοποὶ τοῦ καθένα παίρνουν τὴ μορφή τοῦ καθολικοῦ καί τὸ ἄτομο δέν φτάνει στήν ἰκανοποίηση τῶν σκοπῶν αὐτῶν παρὰ ἰκανοποιώντας τὴν εὐδαιμονία τῶν ἄλλων» (Hegel, *Grundlinien...* παρ. 182, προσθήκη).

Ἰδιωτικὴ-ἀστικὴ κοινωνία: μὲ αὐτὸ τὸν περιφραστικὸ ὄρο ἀποδίδουμε τὸν γερμανικὸ bürgerliche Gesellschaft καί τοὺς société civile, civil society, γαλλικὸ καί ἀγγλικὸ ἀντίστοιχα. Στὰ ἑλληνικά ὑπάρχουν διάφορες ἀποδόσεις, («ἀστικὴ κοινωνία», ἀστικὴ κοινωνία, κοινωνία ἰδιωτῶν, ἰδιωτικὴ κοινωνία, ἀστικὴ κοινωνία, πολιτικὴ κοινωνία) χωρὶς ὡστόσο νὰ ἔχει λυθεῖ ἰκανοποιητικὰ τὸ πρόβλημα, ἢ ἔστω νὰ ἔχει ἐπικρατήσῃ μιά ἐκδοχή. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς bürgerlich Gesellschaft στὸν Χέγκελ ἔχει διαφορετικὸ περιεχόμενο σέ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο πού τῆς ἀπέδιδαν οἱ Ἄγγλοι καί οἱ Γάλλοι φυσιοκράτες, ὅπως προσπαθῶ νὰ δείξω στοῦ κείμενό μου. Πιστεύω ὁμως ὅτι ἡ περίφραση «ἰδιωτικὴ-ἀστικὴ κοινωνία» ἀποδίδει καλύτερα καί μὲ λιγότερες συγχύσεις τὸ νόημα τῆς société civile, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν Χέγκελ (ἀλλὰ καί τὸν Μάρξ - παρόλο πού αὐτὸς ἐπεξέτεινε τὴν ἔννοια).

6. Βλέπε S. Avineri, *Hegel's theory of the modern state*, Cambridge University Press, 1972 σ. 82 ἐπ., 132 ἐπ. καί 142, καί H. Marcuse, *Raison et révolution* (Paris, éd. de Minuit

Στήν οικονομική κατά βάση σύλληψη τῆς ἰδιωτικῆς-ἀστικῆς κοινωνίας ὁ Χέγκελ προσθέτει ὡστόσο ἕνα νέο στοιχείο, τὸ στοιχείο τῆς ἔννομης ρύθμισης, πράγμα πού προσδίδει μιὰ νέα διάσταση στήν σφαίρα αὐτή, πού μέχρι τότε προσδιοριζόταν ἀποκλειστικά ἀπό τὰ στοιχεία τῆς ἀνάγκης καί τῆς ἐργασίας. Ἡ δυναμική θεώρηση τῶν φαινομένων ὁδηγεῖ ἔτσι τή διαλεκτική σκέψη τοῦ Χέγκελ σ' ἕνα πῶς πλούσιο, σέ σύγκριση μέ τούς οικονομολόγους καί φιλόσοφους τοῦ 17ου καί 18ου αἰώνα, ὄρισμό αὐτοῦ πού αὐτός ὀνομάζει πλέον *bürgerliche Gesellschaft* ἢ ὁποία σύμφωνα μέ τήν περιγραφή τῆς παραγράφου 188 περιλαμβάνει¹⁰:

- «Α. Τῆ μεσολάβηση τῆς ἀνάγκης καί τήν ἱκανοποίηση τοῦ ἀτόμου ἀπό τήν ἐργασία του, καθώς καί ἀπό τήν ἐργασία καί τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν ὄλων τῶν ἄλλων: πρόκειται γιά τὸ σύστημα τῶν ἀναγκῶν.
 Β. Τήν πραγματικότητα τοῦ στοιχείου τῆς ἐλευθερίας πού ἐμπεριέχεται σ' αὐτό τὸ σύστημα: πρόκειται γιά τήν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας μέσα ἀπό τή διοίκηση τῆς δικαιοσύνης.
 Γ. Τά μέτρα προφύλαξης ἀπέναντι σέ κάθε τὶ τὸ ἀποβλέπτο πού ἐνυπάρχει σ' αὐτά τὰ συστήματα καθώς καί τὰ μέτρα πού προορίζονται νά προστατεύσουν τὰ ἰδιωτικά συμφέροντα ὡς κάτι τὸ κοινό, μέ τή βοήθεια τῆς ἀστυνομίας καί τῶν συντεχνιῶν».

Στήν ἰδιωτική-ἀστική κοινωνία τοῦ Χέγκελ συνυπάρχουν ἐπομένως σέ ἀδιάλυτο μείγμα τὸ στοιχείο τὸ ὕλικό, τῆς οικονομικῆς καί ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος, μέ τὸ στοιχείο τῆς ἔννομης ρύθμισης καί τάξης.

Τὸν πῶς περιεκτικό ὅμως ὄρισμό τῆς ἰδιωτικῆς - ἀστικῆς κοινωνίας, μέ τὰ στοιχεία πού προαναφέραμε, βρίσκει κανεὶς στήν παράγραφο 157, β) τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου.¹¹ Ἐκεῖ ὡς *bürgerliche Gesellschaft* νοεῖται «ἡ ἔνωση ἐκείνη τῆς ὁποίας τὰ μέλη ὡς ἀνεξάρτητα ἄτομα, συννεοῦνται σέ μιὰ τυπική ὁλότητα. Ἡ ἀφρημένη αὐτὴ συνένωση ἢ ὁποία ἔχει ὡς βάση τῆς τὸ σύστημα τῶν ἀναγκῶν ἐπιτυγχάνεται μέ τὴ βοήθεια α) τῆς νομικῆς ὀργάνωσης (*Rechtsverfassung*), ἢ ὁποία χρησιμεύει ὡς μέσο προστασίας τοῦ προσώπου καί τῆς ἰδιοκτησίας, β) μέ τὴ βοήθεια μιᾶς καθαρᾶ ἐξωτερικῆς ὀργάνωσης, ἢ ὁποία ἔχει ὡς σκοπὸ τὴ διαφύλαξη τῶν ἰδιωτικῶν καί τῶν συλλογικῶν συμφερόντων». Ἡ τελευταία αὐτὴ κατάσταση βρίσκει τελικὰ τήν ἐνότητα καί τὴ συνοχή τῆς στή συγκρότηση τοῦ πολιτικοῦ κράτους καί στή σύνταξη τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος (*Staatsverfassung*).

Ἡ τριπλὴ αὐτὴ διάσταση τῆς ἰδιωτικῆς-ἀστικῆς κοινωνίας βοηθᾷ τὸν Χέγκελ νά συλλάβει τὰ τρία διαφορετικὰ ἐπίπεδα τὰ ὁποία σέ ἱεραρχικά ἀρθρωμένη ἐνότητα συνέχουν κάθε μορφή ἀστικῆς κοινω-

νίας: τὸ ὕλικο-οικονομικό, τὸ νομικό καί τὸ πολιτικό.

Ἄξίζει νά δοῦμε τίς στιγμὲς αὐτές κάπως πῶς ἀναλυτικά, ἔτσι ὅπως τίς παρουσιάζει ὁ Χέγκελ μέσα ἀπὸ τὴ *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, διότι ἀπὸ τήν περιγραφή ἀνακύπτουν βασικά χαρακτηριστικά τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ὅπως ἡ ἀνεξαρτησία καί ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν ἀτόμων, ὁ ἀτομικὸς ἐγωισμὸς καί ἡ ἀμοιβαίότητα ἢ διαπλοκὴ ἀναγκῶν καί δραστηριοτήτων.

Κοινωνία καί ἄτομο

Ἡ ἀνάλυση τοῦ Γερμανοῦ φιλόσοφου ξεκινᾷ ἀπὸ δύο θεμελιώδεις ἀρχές.¹² Σύμφωνα μέ τὴ πρώτη, τὸ ἄτομο, ὡς συγκεκριμένο πρόσωπο, δέν ἀποβλέπει παρὰ στήν ἱκανοποίηση τῶν ἰδιωτικῶν του συμφερόντων καί δέν συμπεριφέρεται παρὰ «ὡς μείγμα φυσικῆς ἀναγκαιότητας καί ὑποκειμενικῆς αὐθαιρεσίας».¹³

Σύμφωνα μέ τὴ δεύτερη, τὰ ἀτομικά συμφέροντα εἶναι δεμένα κατὰ τέτοιο τρόπο μεταξύ τους ὥστε ἡ ἐκδήλωση καί ἡ ἱκανοποίηση τοῦ ἑνὸς νά ἐξαρτᾶται ἀπὸ τήν ἐκδήλωση καί τήν ἱκανοποίηση τοῦ ἄλλου. Κατὰ τήν ἐπιδίωξη ἐπομένως τῶν ἐγωιστικῶν σκοπῶν τῶν ἀτόμων «δημιουργεῖται ἕνα σύστημα ἀμοιβαίας ἐξάρτησης μέσα σὸ ὁποῖο ἡ ζωὴ καί ἡ εὐδαιμονία τοῦ μοναδικοῦ ἀτόμου καθώς καί ἡ νομικὴ του ὑπαρξὴ εἶναι στενά δεμένες μέ τήν ὑπαρξὴ, τὴν εὐδαιμονία καί τὸ δίκαιο ὄλων· ἐκεῖ ἔχουν τὴ βάση τους, ἐκεῖ μόνο ὑπάρχουν πραγματικά, μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴ σύνδεση βρίσκουν ἀσφάλεια. Αὐτὸ τὸ σύστημα μπορεῖ ἀπὸ μιὰ πρώτη ἄποψη νά θεωρηθεῖ ὡς Κράτος ἐξωτερικό, ὡς Κράτος τῆς ἀνάγκης καί τῆς νόησης».¹⁴

Καθένας εἶναι ἐλεύθερος καί ταυτόχρονα ἐξαρτώμενος ἀπ' ὅλους τούς ἄλλους. Μέ ἄλλα λόγια ἡ ἐξατομικευμένη λογικὴ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας συνεπάγεται τελικὰ τὴν καθολικὴ ἐξάρτηση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος ἀποτελεῖ τὸ κίνητρο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἢ ἱκανοποίηση ὅμως τοῦ συμφέροντος αὐτοῦ δέν ἐπιτυγχάνεται παρὰ μέσα ἀπὸ τὴ διαπλοκὴ τῆς δραστηριότητος τοῦ ἑνὸς μέ τὴ δραστηριότητα τῶν ἄλλων καθώς καί μέ τὴν ἀμοιβαία ἀναγνώριση τῶν δραστηριοτήτων τους.¹⁵ Τὸ συγκεκριμένο ἄτομο εἶναι τὸ ἅπαν, δέν ἀποκτᾷ ὅμως τὴ σημασία αὐτὴ παρὰ μέ τὴ μεσολάβηση τοῦ ἄλλου.

Ἡ θεώρηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο εἶναι φανερό πὺς δέν ταυτίζεται μέ τὴν παραδοσιακὴ φιλελεύθερη ἀτομιστικὴ θεώρηση. Διότι χωρὶς ὁ Χέγκελ νά ἀμφισβητεῖ τὸ θρίαμβο στήν ἀστικὴ κοινωνία τοῦ ἀτομικοῦ ἐγωισμοῦ, δείχνει παράλληλα πὺς οἱ ποικίλες ἀτομικῆς δραστηριότητες συμπλέκονται ἀναγκαστικά καί ἀλληλεξαρτῶνται. Ἐτσι, ἡ ἐργασία κατὰ τὸν Χέγκελ δέν εἶναι μόνο ἐκδήλωση

10. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, παρ. 188.

11. Hegel, *Grundlinien*,... παρ. 157β.

12. Βλέπε ἀναλυτικά, Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 182, 183, 184, Πρὸβλ. S. Avineri, ὁ.π., σ. 141-147, H. Marcuse, ... ὁ.π., 248, ἔ.π. B. Bourgeois, ὁ.π., 116-123 R. Maspétiol, ὁ.π., σ. 108-116 καθώς καί K. Löwith, *Von Hegel zu Nietzsche*, (γαλλικὴ μετάφραση, éd. Gallimard), σ. 294-295 καί Ernst Bloch, *Subject — Object, erläutierungen zu Hegel* (γαλλικὴ μετάφραση, Paris éd. Gallimard, 1977), σ. 238-239.

13. Hegel, *Grundlinien*,... παρ. 182.

14. Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 183.

15. S. Avineri, ὁ.π., σ. 147.

προσωπικής ελευθερίας και μέσο ικανοποίησης ατομικών αναγκών, αλλά και δημιουργός κοινωνικών δεσμών. Μέ τον τρόπο αυτό ο εκπρόσωπος του αντι-κειμενικού ιδεαλισμού επιτυγχάνει τη διαλεκτική αντιστροφή της σημασίας της εργασίας, η οποία από κατηγορία «ατομιστική» της πολιτικής οικονομίας, μεταμορφώνεται σε παράγοντα κοινωνικής επαφής και ένσωμάτωσης.¹⁶

Ο μηχανισμός μέσω του οποίου παράγεται και αναπαράγεται ο ατομικός εγωισμός και η άμοιβαία εξάρτηση είναι από πρώτη άποψη απλός: στηρίζεται, βασικά, στον τρόπο παραγωγής και ανταλλαγής των αγαθών. Ο καθένας παράγει, από μόνος του όχι για τον εαυτό του, αλλά για τους άλλους και αντίστροφα. Παράγει δηλαδή αντικείμενα όχι για άμεση χρήση ή κατανάλωση αλλά για ανταλλαγή, παράγει συνεπώς εμπορεύματα. Αυτό σημαίνει ότι ο ατομικός παραγωγός δεν ικανοποιεί τις προσωπικές του ανάγκες παρά μέσω της ανταλλαγής των προϊόντων που παράγει με προϊόντα άλλων παραγωγών τα οποία έχει ανάγκη. Η ικανοποίηση της ανάγκης του ενός εξαρτάται από την ικανοποίηση της ανάγκης του άλλου. Εφόσον δε η παραγωγή γίνεται για τους άλλους και η ικανοποίηση των αναγκών του παραγωγού γίνεται μέσω άλλων, ο άστος παραγωγός βλέπει τους άλλους ως μέσο της δικής του προσωπικής ικανοποίησης.¹⁷

Επομένως, καταμερισμός της εργασίας και εμπορευματική παραγωγή συνεπάγονται αναγκαστικά τις ακόλουθες δύο παράλληλες συνέπειες

- α) την εξατομίκευση του ανθρώπου και ταυτόχρονα
- β) τον έγκοινωνισμό του ατόμου.

Αφού καθένας μ' αυτό που παράγει υπηρετεί τον άλλο και τον συντηρεί, κάθε άτομο, σαν ένα άτομο, εργάζεται για την ικανοποίηση μιας ανάγκης. Το άτομο αναγνωρίζεται, έτσι, ως ατομικό όν. Ταυτόχρονα, αφού καθένας παράγει χωρίς να το θέλει για όλους και όλοι για τον καθένα, τότε όλοι εξαρτώνται απ' όλους. Η καθολική εξάρτηση του καθένα απ' όλους καθιστά τον άνθρωπο όν οίκουμενικό ή κοινωνικό.

Η διπλή αυτή διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης είναι, όπως είδαμε, στην άστική κοινωνία αναγκαία συνέπεια του τρόπου παραγωγής. Η κοινωνική μέγιστα διάσταση του ατόμου δεν αποτελεί κατά τον

16. «Με την άμοιβαία εξάρτηση του ενός από τον άλλον στην εργασία και την ικανοποίηση των αναγκών, ο ύποκειμενικός εγωισμός του καθένα μεταμορφώνεται σε συμβολή στην ικανοποίηση των αναγκών όλων των άλλων. Αυτό σημαίνει ότι ο ύποκειμενικός εγωισμός μετατρέπεται μέσα από μία διαλεκτική κίνηση σε διαμεσολάβηση του ιδιαίτερου μέσα από το καθολικό, έτσι ώστε κάθε άνθρωπος που αποκτά, παράγει και απολαμβάνει για τον εαυτό του, παράγει και αποκτά για την απόλαυση των άλλων» (Grundlinien, ... παρ. 199).

17. «Με τον καταμερισμό των έργων ή εργασία του ατόμου γίνεται πιο απλή και απ' αυτό και μόνο το γεγονός ή παραγωγική του ικανότητα στο είδος της δουλειάς του αυξάνει, όπως ακριβώς αυξάνει και ο όγκος της παραγωγής. Ταυτόχρονα αυτή ή αφαίρεση της ικανότητας και του τρόπου παραγωγής συμπληρώνει και καθιστά καθολική αναγκαιότητα τις άμοιβαίες σχέσεις που διατηρούν οι άνθρωποι με σκοπό την ικανοποίηση άλλων αναγκών. Εξάλλου, η αφαίρεση της διαδικασίας της παραγωγής καθιστά την εργασία όλο και περισσότερο μηχανική ώστε τελικά ο άνθρωπος μπορεί να αποσυνθεθεί για να παραχωρήσει τη θέση του στη μηχανή» (Grundlinien, ... παρ. 198).

Χέγκελ περιθωριακό φαινόμενο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, αλλά όρο, όσο και αποτέλεσμα της διαδικασίας ανταλλαγής. Ο κοινωνικός δεσμός των ατόμων δεν είναι συνεπώς δημιουργήμα κάποιας πολιτικής συμφωνίας, η οποία ως συμβατικό κατασκευάσμα έρχεται μετά να αλλοιώσει την αρχική μοναχική φύση του ανθρώπου, δεν είναι το ύστερο φαινόμενο κάποιας ιστορικής εξέλιξης που οδηγεί από τη φυσική στη κοινωνική κατάσταση, όπως δηγοούνται οι θεωρητικοί του φυσικού δικαίου, αλλά προϊόν μιας άπρόσωπης κοινωνικής διαδικασίας η οποία βάση της έχει τις ατομικές ανταλλακτικές σχέσεις.

Η έννομη τάξη

Η χεγκελιανή περιγραφή του συστήματος των αναγκών, βάση για την ανάπτυξη της προσωπικής αυτονομίας και της άμοιβαίας εξάρτησης, δεν εξαντλείται πάντως στα γνωρίσματα αυτά. Το ίδιο το σύστημα δημιουργεί από τη φύση του και άλλους θεσμούς οι οποίοι δένονται οργανικά μαζί του και το συγκροτούν σε ενότητα πολύπλοκη: θεσμούς νομικούς και πολιτικούς. Διότι, η αυτονομία και η αλληλεξάρτηση, που χαρακτηρίζουν το χώρο της ιδιωτικής κοινωνίας, υπάρχουν και λειτουργούν κατά τρόπο τυχαίο και σπασμωδικό.¹⁸ Αδυνατούν από μόνες τους, στη φυσική τους κατάσταση, να εξασφαλίσουν ασφάλεια και συνέχεια, πράγμα που καθιστά το όλο σύστημα εύθραυστο και εύάλωτο στις εξωτερικές προσβολές. Η ανάγκη ακριβώς ορθολογικής ρύθμισης και έλεγχου των ατομικών οικονομικών σχέσεων συνιστά κατά τον Χέγκελ τη γενεσιουργό αίτια του Νόμου και του Κράτους.

Τα άτομα είναι λοιπόν στην άστική κοινωνία ελεύθερα να ενεργήσουν σύμφωνα με τη θέλησή τους και τα ατομικά τους συμφέροντα, το αποτέλεσμα όμως της δραστηριότητάς τους διέπεται τελικά από την τύχη και την αυθαιρεσία, δηλαδή από τους νόμους της αγοράς.¹⁹ Είναι η τύχη που κυβερνά την άστική-ιδιωτική κοινωνία και εξασφαλίζει την αναπαραγωγή του συνόλου καθώς και την αναπαραγωγή του καθένα από τα μέλη του συνόλου. Ο χώρος του γενικευμένου ανταγωνισμού και των ελευθέρων ιδιοκτητών είναι ο χώρος «των επιφανειακά διασκορπισμένων και χωρίς κατευθυντήριες αρχές κοινωνικών στοιχείων τα οποία διέπονται από μία αναγκαιότητα που επιβάλλεται από μόνη της».²⁰ Οι σχέσεις της ανταλλαγής εξασφαλίζουν την αναγκαία κοινωνική ένσωμάτωση, χωρίς την οποία τα απομονωμένα και ανταγωνιζόμενα μεταξύ τους άτομα θα εξαφανίζονταν.

Ο άνθρωπος συναντά τον άλλο μέσου της ανταλλαγής των προϊόντων της εργασίας του. Επομένως η εργασία δεν έχει άμεσα κοινωνικό χαρακτήρα. Αναγνωρίζεται ως κοινωνική χάρη στην ανταλλαγή. Αυτό σημαίνει ότι ο κοινωνικός χαρακτήρας των ατομικών σχέσεων δεν δίδεται από τους ανθρώπους κατά συνειδητό τρόπο, προκύπτει απλώς κατά τρόπο μη-

18. Raymond Plant, *Hegel and Political Economy*... δ.π. σ. 107.

19. K. Papaioannou... «Hegel et Marx: l'interminable débat», εισαγωγή σε: *Marx, Critique de l'État Hegélien* (éd. 10/18, Paris, 1976), σ. 16.

20. Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 189, προσθήκη.

χανικό και από τις ανταλλακτικές σχέσεις. Άρα ο κοινωνικός ιστός δεν υφάινεται στην αστική κοινωνία συνειδητά· αποτελεί ένα αναγκαίο επακόλουθο απρόσωπων και τυφλών μηχανισμών.²¹ Γι' αυτό και κάθε μορφή κοινωνικής οργάνωσης εμφανίζεται ως αναγκαιότητα εξωτερική που ανυψώνεται πάνω από τους ανθρώπους και επιβάλλεται σ' αυτούς.

Σε μία τέτοια κοινωνία όπου «τό κοινό συμφέρον και η αναπαραγωγή του συνόλου εξαρτάται από την τυφλή τύχη, μόνο η συνειδητή ρύθμιση του κοινωνικού ανταγωνισμού από μία δύναμη που τοποθετείται πάνω από τη συνάντηση των ατομικών συμφερόντων και που προστατεύει καθένα απ' αυτά είναι σε θέση να μεταμορφώσει το αναρχικό συνονθύλευμα ατόμων σε μία κοινωνία ορθολογική. Και μόνο ο Νόμος μπορεί να γίνει το όργανο ενός παρόμοιου μετασχηματισμού».²² Η ανάγκη του Νόμου ανακύπτει μέσα από τη λειτουργία και τη λογική της ελεύθερης οικονομίας. Έτσι το νομικό εποικοδόμημα είναι μία αναγκαία στιγμή της αστικής κοινωνίας της οποίας εξασφαλίζει τη συνοχή και αναπαραγωγή.

Η άορατος χείρ που κυβερνά την οικονομία της αγοράς παίρνει λοιπόν στη διαλεκτική γλώσσα του Χέγκελ τη μορφή της αναγκαστικής εξωτερικής συνένωσης των ατόμων σε κοινωνία υποκειμένων δικαίου, μορφοποιείται σε έννομη τάξη. Τα συμφέροντα του καθένα βρίσκουν έτσι ίση προστασία σε σχέση με τα συμφέροντα του άλλου κάτω από τον

Νόμο, ο οποίος, προκειμένου να είναι ίσος απέναντι σ' όλους και να διατηρεί ίση απόσταση από τους ανταγωνιστές, αποφεύγει κάθε ανάμειξη στο παιχνίδι του ανταγωνισμού, αγνοώντας κατά τη ρύθμιση τις προσωπικές ικανότητες ή την κοινωνική κατάσταση του κάθε ιδιώτη.

Έπειδή δέ τό κοινό συμφέρον πρέπει να διαστέλλεται από τά συγκεκριμένα ατομικά συμφέροντα, η έννομη τάξη εμφανίζεται ως προς τους ιδιώτες ως εξωτερική αναγκαιότητα. Και σκοπός της έννομης τάξης είναι η διατήρηση και η αναπαραγωγή των ιδιωτικών συμφερόντων.

Η αστική κοινωνία

Η ιδιωτική-αστική κοινωνία όπως την περιέγραψε ο Χέγκελ με τις δυό στιγμές της, την οικονομική και την νομική, είναι λοιπόν ο χώρος εκείνος στον οποίο άσκειται τό σύνολο των ελεύθερων και ανεξάρτητων δραστηριοτήτων του ατόμου, ή σφαίρα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής που έχει αποκοπεί μόν από τή φυσική ομάδα που λέγεται οικογένεια, που προηγείται όμως και είναι ανεξάρτητη από τό Κράτος, «έστω και αν ο σχηματισμός της είναι μεταγενέστερος από τό Κράτος. Διότι ως κάτι τό διαφορετικό προϋποθέτει (λογικά) τό Κράτος· γιά να μπορέσει να υπάρξει ή ίδια πρέπει να έχει ήδη ενώπιόν της τό Κράτος ως πραγματικότητα αθύπαρκτη».²³

Η περιγραφή της ιδιωτικής-αστικής κοινωνίας αντιστοιχεί ιδίως στην πραγματικότητα του αστικού κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού που κίνητρο

21. Για την ανταλλαγή ως πράξη κοινωνικού δεσμού θεμελιώδους σημασίας στην αστική κοινωνία βλέπε τις αναλύσεις του H. Lefebvre, *De l'État*, 3, (éd. 10/18) «Le mode de production étatique», σ. 19-35 και 37-58.

22. H. Marcuse..., *δ.π.*, 224, *πρβλ.* και Avineri ..., σ.90-95

23. Hegel, *Grundlinien*, ..., παρ. 182, προσθήκη.

ΜΑΡΣΕΛ ΠΡΟΥΣΤ : ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΧΑΜΕΝΟ ΧΡΟΝΟ

Κυκλοφόρησε
καί ό ένατος τόμος

Ένα από τά
σημαντικά έργα
του αιώνα μας

Μετάφραση από
τό γαλλικό πρωτότυπο
Π.Α.ΖΑΝΝΑ

ΗΡΙΑΝΟΣ : σταθμός στις εκδόσεις
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 1 ΤΗΛ. 36.17.924 - 36.01.108

του έχει τόν έγωισμό και περιεχόμενο του τήν επίδωξη του ατομικού συμφέροντος. Ίσχύει συνεπώς ως αναλυτική κατηγορία του άστικου, κυρίως, κοινωνικού σχηματισμού, και όχι κάθε μορφής κοινωνικού σχηματισμού. Βέβαια ο όρος *bürgerliche Gesellschaft*, όταν χρησιμοποιείται για να δηλώσει το σύνολο των υλικών συνθηκών παραγωγής, ισχύει, όπως υπογράμμισε σχετικά ο Μάρξ,²⁴ για τήν περιγραφή και άλλων τύπων κοινωνίας, δεδομένου ότι σ' όλα τα στάδια ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού υπάρχει ένας χώρος όπου αναπτύσσεται ή παραγωγική ή υλική δραστηριότητα των ατόμων.

Ός σφαίρα όμως ξεχωριστή, αντιδιατελλόμενη προς τις άλλες σφαίρες της κοινωνικής ζωής και ιδίως προς τήν πολιτική, με θεομοποιημένη ύποσταση, αναπτύχθηκε τήν εποχή που δημιουργήθηκε ή οικονομία της αγοράς. Για τόν Χέγκελ «ή δημιουργία της *bürgerliche Gesellschaft* άνήκει στή σύγχρονη εποχή».²⁵ Στήν άστική αποκλειστικά κοινωνία ή επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος θρίσκει τή νόμιμη έκφρασή της και χειραφετείται από τις ήθικοπολιτικές αντίληψεις του Μεσαίωνα, οι οποίες εμπόδιζαν τήν ελεύθερη αντιπαράθεση ατομικών παραγωγών. Μόνο σ' αυτόν τόν τύπο κοινωνικής οργάνωσης ή ιδιωτική-άστική κοινωνία αναγνωρίζεται έπισημα ως χώρος με ιδιαίτερα συμφέροντα και δικούς του θεσμούς.²⁶

Στις προαστικές κοινωνίες, όπως στο Μεσαίωνα ή τήν Αρχαία Ελλάδα, δέν μπορούσε να γίνει διάκριση μεταξύ πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής σφαίρας. Οι πολιτικές σχέσεις δέν ξεχώριζαν, δέν διαφοροποιούνταν έντελώς από τις υλικές σχέσεις των ανθρώπων, δεδομένου ότι οι σχέσεις ιδιοκτησίας ήταν παράλληλα σχέσεις πολιτικές, σχέσεις κυριαρχίας. Η πολιτική ήταν στενά δεμένη μ' αυτό που σήμερα ονομάζουμε οικονομική σφαίρα, πράγμα που δέν επέτρεπε τή σαφή διάκριση κοινωνίας και Κράτους, ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας. Στόν Μεσαίωνα, ή ιδιοκτησία του φεουδάρχη, παραδείγματος χάρι, ήταν δημόσια ιδιοκτησία, ή άσκηση δέ του σχετικού δικαιώματος άποτελούσε εκδήλωση κυριαρχίας και όχι χρήση κυριότητας.²⁷

24. Κ. Μάρξ - Φ. Έγγκελς, *Γερμανική Ίδεολογία*, (σέ ελληνική μετάφραση Κ. Φιλίνη), εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1975), «Η κοινωνία ιδιωτών άγκαλιάζει το σύνολο των υλικών σχέσεων των ατόμων σ' ένα όρισμένο στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων... Ο όρος αυτός εμφανίστηκε τόν 18ο αιώνα, όταν οι σχέσεις ιδιοκτησίας άποσπάσθηκαν από τήν άρχαία και μεσαιωνική κοινότητα. Η κοινωνία ιδιωτών ως τέτοια φτάνει στήν πλήρη ανάπτυξη της με τήν εμφάνιση της άστικής τάξης· ή κοινωνική οργάνωση όμως που δημιουργείται άμεσα από τήν παραγωγή και τήν ανταλλαγή αγαθών και που από πάντα σχηματίζει τή βάση του κράτους και του λοιπού έποικοδομήματος των ιδεών, προσδιορίστηκε πάντοτε με τό ίδιο αυτό όνομα».

25. Hegel, *Grundlinien...* παραγρ. 182, προσθήκη. Πρβλ. και Κ. Marx, *Critique of Hegel's «Philosophy of Right»*, (Cambridge University Press, 1970) σ. 32 και ελληνική μετάφραση (Μπ. Λυκούδη, εκδόσεις Παπαζήση), σ. 67: «Η άφαίρεση του Κράτους ως τέτοιον εμφανίζεται μόνο στή σύγχρονη εποχή επειδή άκριβώς και ή άφαίρεση της ιδιωτικής ζωής εμφανίζεται μόνο στή σύγχρονη εποχή. Η άφαίρεση του πολιτικού κράτους είναι προϊόν σύγχρονο».

26. Βλέπε J. O'Malley, εισαγωγή σέ: *Karl Marx, Critique of Hegel's «Philosophy of Right»*, σ. XIVIII.

27. Για όλα τα θέματα άντί άλλων, Sh. Avineri, ..., δ.π., 50-54 και J. O'Malley, δ.π., σ. X/V - X/VIII.

Η άντικειμενική αυτή ένότητα κοινωνίας και πολιτικού Κράτους διασπάται με τήν καθιέρωση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, τήν ιδιωτικοποίηση της ιδιοκτησίας και, γενικότερα, τήν ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς. Ο δημόσιος τομέας άρχίζει να διαφοροποιείται από μόνος του, ως αναγκαία συνέπεια της χειραφέτησης του ατόμου από τις ποικίλες προσωπικές και συντεχνιακές εξαρτήσεις της φεουδαρχικής κοινωνίας. Η ατομική οικονομική δραστηριότητα χειραφετείται σέ σχέση με τήν κοινωνική οργάνωση, και κάθε πολιτικός ή συντεχνιακός περιορισμός πάνω στήν ιδιοκτησία καταργείται.

Η άντικειμενικότητα του Κράτους

Από τά πρώτα πολιτικά του δοκίμια ο Χέγκελ διαπιστώνει ότι ή κοινωνία της αγοράς είναι γεμάτη άντιθέσεις και άνταγωνισμούς και ότι περικλείει δυνατόεις κεντρόφυγες και άνεξέλεγκτες.²⁸ Διαβλέπει ότι οι σχέσεις οι βασισμένες στήν ατομική ιδιοκτησία και τήν οικονομική έλευθερία δέν είναι σέ θέση, λόγω του τυφλού άνταγωνισμού των ιδιοκτητών, να εξασφαλίσουν από μόνες τους τήν ένότητα του κοινωνικού χώρου και να δημιουργήσουν αυτόματα μία όρθολογική κοινωνική οργάνωση. Γι' αυτό και πιστεύει πως μόνο μία δύναμη έξωτερική, ξένη προς τήν ιδιωτική-άστική κοινωνία που σπαράσσεται από άντιθέσεις, μπορεί να εξασφαλίσει τήν κοινωνική συνοχή και να ένσωματώσει τά άνταγωνιζόμενα άτομα σέ μία ουσιαστική ένότητα. Και ή δύναμη αυτή δέν μπορεί κατά τόν Χέγκελ να είναι άλλη από τό Κράτος νοούμενο ως κάτι «τό όρθολογικό καθ' έαυτό και για τόν έαυτόν του».

Τό Κράτος κατά συνέπεια είναι ένας θεσμός του οποίου ή αναγκαιότητα προκύπτει από τή φύση και τή λειτουργία της ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας. Η «όλοκληρωτική» μάλιστα μορφή που παίρνει στήν πολιτική θεωρία του Χέγκελ δικαιολογείται από τήν άνταγωνιστική δομή της κοινωνίας αυτής.²⁹ Θα ήταν όμως λάθος εάν ή θεωρία του έρμηνευόταν ως έλεγεια γιό τήν κρατική παντοδυναμία. Έστω και άν οι άπόψεις του χρησίμευσαν ένίοτε ως θεωρητική αναφορά όλοκληρωτικών καθεστώτων, τό πολιτικό του σύστημα, συνολικά κρινόμενο, κάθε άλλο παρά άρνηση της προσωπικής έλευθερίας και της κοινωνικής αυτοδυναμίας μπορεί να θεωρηθεί.³⁰ Τέτοια παρανόηση

28. Βλέπε σχετικά τή μελέτη του G. Lukács, *The Young Hegel*, (Merlin Press, London 1975), ιδίως σελ. 319-337 και 448-464 καθώς και H. Marcuse, δ.π., σ. 123-129, Sh. Avineri, σ. 86-104, B. Bourgeois, δ.π., σ. 62-81.

29. Τήν έρμηνεία αυτή των πολιτικών κειμένων του Χέγκελ ύποστηρίζουν ιδιαίτερα ο H. Marcuse, δ.π., σ. 216-218, 244-246, 258-261 και Avineri, δ.π., σ. 98-104, καθώς και Er. Bloch, *Subjekt - Objekt*, δ.π., σ. 238-239, και Κ. Παπαϊοάννου, *Hegel et Marx*, δ.π., σ. 16-21.

30. Για τό θέμα αυτό βλέπε αναλυτικότερα, H. Marcuse, δ.π., 436-464, Sh. Avineri, δ.π., σ. 239-241 Contra, Erick Weil, *Hegel et l'Etat*, (Paris, J. Vrin, 1970) ο οποίος στο έργο του αυτό - πέντε διαλέξεις που έδωσε κατά καιρούς - προσπαθεί να άποδείξει ότι ο Hegel ύπήρξε θεωρητικός του όλοκληρωτικού ή άυταρχικού κράτους. Βλ. ακόμη σχετικά τις διάφορες έρμηνείες του έργου του Hegel από σύγχρονους διανοητές, στο βιβλίο του Joseph Juszezak, *L'anthropologie de Hegel à travers la pensée moderne* (éd. Anthropos, 1977).

είναι δυνατόν να γεννηθεί μόνο αν το έργο του Χέγκελ εξετασθεί αποσπασματικά χωρίς αναφορά στο σύνολο του συστήματός του, και αποκοπεί από τη διαλεκτική λογική που το διατρέχει. Ο Χέγκελ μιλώντας για το Κράτος είχε υπόψη του κυρίως την αστική κοινωνία, και αν πρότυπό του είχε το Κράτος της Αθήνας δεν έπαψε ούτε στιγμή να εξετάζει τα φαινόμενα εντάσσοντάς τα στη διαδικασία ενός διαρκούς ιστορικού γίγνεσθαι. Η διαλεκτική σκέψη τον οδήγησε στη σύλληψη μιας κρατικής ενότητας που περιέχει στοιχεία τα οποία αρνούνται μόνον την αυτοδυναμία του ατόμου αλλά και στοιχεία που ταυτόχρονα την επιβεβαιώνουν, την ενισχύουν και την ολοκληρώνουν.

Η πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ απομακρύνεται βέβαια από τη φιλελεύθερη αντίληψη του Κράτους, στην οποία ο γερμανός φιλόσοφος προσάπτει ότι μετέτρεψε το Κράτος σε άλλο υπέρτερο του ατόμου, και ότι ταύτισε το κράτος με την ιδιωτική κοινωνία. Και τονίζει ότι «*όταν το Κράτος συγγέεται με την ιδιωτική αστική κοινωνία, όταν προσορισμός του γίνεται ή μέριμνα για την ασφάλεια και προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας και της προσωπικής ελευθερίας, τότε το συμφέρον των ατόμων ως ιδιωτών γίνεται ο τελικός σκοπός για τον οποίο τα άτομα συνενώθηκαν για να σχηματίσουν Κράτος*».³¹ Το Κράτος όμως δεν είναι δυνατόν να ορισθεί αποκλειστικά σε αναφορά προς τα άτομα και τα συμφέροντά τους. Σκοπός του είναι να ανυψώσει τις υποκειμενικές θελήσεις των ιδιωτών σε μία ενότητα αντικειμενική, να ενσωματώσει το ιδιαίτερο στο καθολικό, και να επιτύχει την αρμονική σύζευξη των δικαιωμάτων του ατόμου με τις αξιώσεις της ολότητας.³²

Για τον εκπρόσωπο του αντικειμενικού ιδεαλισμού ή ιδιωτική-αστική κοινωνία δεν μπορεί επομένως να γίνει αυτοσκοπός ούτε να προσδιορίσει τους σκοπούς του Κράτους, υποτάσσοντας την κρατική δραστηριότητα στις δικές της ιδιωτικές επιδιώξεις. Μία τέτοια σύγχυση είναι εντούτοις κοινή στις θεωρίες του φυσικού δικαίου, οι οποίες, ταυτίζοντας όπως είδαμε πολιτική και αστική κοινωνία, ανήγαγαν την πρώτη στη δεύτερη. Ο Χέγκελ, αντίθετα, θα υποστηρίξει: «*εάν το Κράτος παρουσιασθεί ως ενότητα διαφόρων προσώπων, ενότητα που δεν είναι παρά μία άπλη ένωσή, τότε αυτό που πράγματι έννοείται μ' αυτόν τον όρο είναι μόνο η ιδιωτική αστική κοινωνία. Πολλοί σύγχρονοι συνταγματολόγοι ωστόσο δεν κατάφεραν να διατυπώσουν άλλη θεωρία για το Κράτος εκτός απ' αυτήν*».³³

Ενώ για τους θεωρητικούς του «κοινωνικού συμβολαίου» το Κράτος είναι προϊόν κοινής συμφωνίας ανεξαρτήτων και ίσων ατόμων, δημιουργήματα της υποκειμενικής τους θέλησης, (τά άτομα ως ιδιώτες υπάρχουν λογικά πριν από το Κράτος, γι' αυτό και οι ατομικές θελήσεις αποτελούν την άφετηρία, το θεμέλιο της φιλελεύθερης οικοδόμησης του Κράτους), για τον Χέγκελ, αντίθετα, το Κράτος αντιπροσωπεύει μία αναγκαία αντικειμενική κατάσταση, μία ενότητα ανε-

31. Hegel, *Grundlinien...*, παρ. 258 παρ.

32. Βλέπε Κ. Löwith, *Von Hegel* (δ.π.), σ. 293-298 και R. Derathé, παρουσίαση της *Φιλοσοφίας του Δικαίου* στα γαλλικά, δ.π., σ. 28.

33. Hegel, *Grundlinien ...* παρ. 182, προσθήκη

Δ.Ν.ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

Μίλτος Σαχτούρης
άνθρωποι — χρώματα
ζωά — μηχανές

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»
ΓΡΗΓ. ΑΥΣΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ, ΤΗΛ. 7794879

κυκλοφορεί

άντιθέσεις

Πολιτικό Περιοδικό

Π. Αντερσον, Ο Δυτικός Μαρξισμός ■ Ρ. Μπάρο, Η Έναλλακτική Λύση ■ Σ. Μπετελέμ, «Ο» Μαρξισμός δεν υπάρχει ■ Γ. Ανδρεάδης, Για τον Σάρτρ ■ Γ. Αντωνίου, Η άρρωστη ιατρική ■ Μ. Γλέζος, Το Συνέδριο της ΕΔΑ ■ Δ. Δέψης, Για την τρομοκρατία ■ Π. Ευθυμίου, Η εκλογή Προέδρου ■ Α. Ζερπίλας, Η αποχώρηση των 400 ■ Α. Ζερπίλας, Η Σοβιετική παρουσία στην Αφρική ■ Ε. Μανώλογλου, Γ. Παπαγιανόπουλος, Κοινή Αγορά και τρομοκρατία ■ Α. Παππής, Περί ΑΚΟΕ και συναφών θεμάτων ■ Κ. Ριζίτης, Τά αδιέξοδα του τύπου στην Ελλάδα ■ Α. Στάγκος, Για την κρίση της Ευρωπαϊκής Άριστερας ■ Τό ιστορικό της συνεργασίας ΕΔΑ-Β' Πανελλαδική-Σ.Π.-ανεξάρτητοι ■

ξάρτητη από τις υποκειμενικές θελήσεις των ατόμων, ή όποια στην ανάγκη επιβάλλεται και έναντι στίς θελήσεις αυτές. Η ιδέα του Κράτους «κοινωνικό συμβόλαιο» αντικαθίσταται από την ιδέα του Κράτους ενότητα αντικειμενική: «Τό Κράτος δέν βασίζεται καθόλου σέ κάποιο συμβόλαιο, πού δεσμεύει καθένα μέ όλους και όλους μέ τόν καθένα, ή, κατά τρόπο αμοιβαίο, τό άτομο μέ τήν κυβέρνηση· ή καθολική θέληση του όλου δέν είναι ή ρητή θέληση των ατόμων αλλά ή απόλυτη καθολική θέληση, ή όποια επιβάλλεται στά άτομα από μόνη της και γιά τόν έναντό της».^{33α}

Ο Χέγκελ απορρίπτει τήν πρωταρχικότητα τής ιδιωτικής άστικής κοινωνίας έναντι του Κράτους και υποτάσσει τήν ύπαρξη της στον όρθολογισμό και τήν αυταξία του Κράτους: «Απέναντι στή σφαίρα του ιδιωτικού δικαίου και τής ιδιωτικής εήμερίας, δηλαδή στή σφαίρα τής οικογενειακής άστικής κοινωνίας, τό Κράτος είναι από τή μιá μεριά έξωτερική αναγκαιότητα και δύναμη υπέρτερη. Η φύση του είναι τέτοια ώστε οί νόμοι και τά συμφέροντα τής οικογενείας και τής ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας είναι ύποταγμένα σ' αυτό και έξαρτώνται απ' αυτό. Από τήν άλλη μεριά όμως, τό Κράτος άποτελεί τόν έγγενή σκοπό τους, και άντλεί τή δύναμή του από τήν ενότητα του δικού του τελικού καθολικού σκοπού και των ιδιαίτερων συμφερόντων των ατόμων, ενότητα που εκφράζεται στην αρχή: τά άτομα έχουν άπέναντι στο Κράτος καθήκοντα στον ίδιο βαθμό που έχουν και δικαιώματα».³⁴

Τό χεγκελιανό κράτος, παρατηρεί εύστοχα ό γάλλος φιλόσοφος Henri Lefebvre σέ πρόσφατη σχετικά εργασία του γιά τό Κράτος, «βρίσκεται μέσα στην κοινωνία, είναι πανταχού παρόν, και παρ' όλα αυτά τήν έξουσιάζει έδρευοντας πάνω απ' αυτήν. Χωρίς τό κράτος, τά διάφορα στοιχεία τής κοινωνίας θά διαλύονταν, τά μέλη της θά αποδιαρθρώνονταν. Τό Κράτος συνέχει τό διάκτο όρθολογισμό που ένυπάρχει, σκορπισμένος σέ διάφορα στοιχεία τής κοινωνίας, ενώ βρίσκεται έξω απ' αυτήν και πιο πάνω απ' αυτήν. Τήν στεφανώνει έξουσιάζοντάς την, συγκεντρώνοντας τόν όρθολογισμό σ' ένα μόνο σημείο»^{34α}.

Η αυτότελεια του χεγκελιανού κράτους έναντι τής ιδιωτικής κοινωνίας είναι σχετική. Εάν τό Κράτος τίθεται ως τρίτη δύναμη πάνω από τά ιδιωτικά συμφέροντα, σκοπός του δέν είναι νά τά έξουδετερώσει αλλά νά καταστήσει τήν προστασία τους ούσιαστική και άποτελεσματική. Θά ήταν άλλωστε άδιάνοητο νά επιβληθεί μιá πολιτική τάξη τής όποίας επιδίωξη θά ήταν ή άρνηση τής ατομικής άυτονομίας. Βασική αρχή του χεγκελιανού κράτους είναι ή ένσωμάτωση τής ιδιαίτερης θέλησης σέ μιá αντικειμενική και καθολική ενότητα.³⁵ Κράτος είναι ή άποτελεσματική πραγματικότητα τής έλευθερίας, ή σύνθεση υποκειμενικής και αντικειμενικής έλευθερίας.³⁶

Αυτό άκριβώς που χαρακτηρίζει τό σύγχρονο Κράτος και τό κάνει νά διακρίνεται από τους προγενέστερους τύπους Κρατών είναι ή πλήρης ανάπτυξη και προστασία τής υποκειμενικής έλευθερίας. Η άνυπέροβλητη δύναμή του έγκειται στο ότι επέτρεψε στην

υποκειμενικότητα νά αναπτυχθεί μέχρι τά άκρότατα όρια τής αυθύπαρκτης ατομικότητας και «έφερε ταυτόχρονα τήν υποκειμενικότητα πίσω στην ούσιαστική ενότητα» (...) «διατήρησε έτσι τήν ενότητα μέσα στην αρχή τής υποκειμενικότητας».³⁷ Άλλωστε ό Χέγκελ όχι μόνο δέν άδιαφορεί γιά τήν προσωπική έλευθερία αλλά επιπλέον τήν τοποθετεί στο επίκεντρο τής πολιτικής του φιλοσοφίας: «στην πραγματικότητα τό ατομικό συμφέρον δέν πρέπει ούτε νά άγνοείται ούτε άκόμη νά καταπατείται αλλά νά έναρμονίζεται προς τό καθολικό συμφέρον. Έτσι ώστε και τό ένα και τό άλλο νά διατηρούνται».³⁸

Συμπεράσματα

Ο Μαρκούζε, στο συμπέρασμα του σημαντικού έργου του *Reason and Revolution* με ύπότιτλο «Χέγκελ και ή γένεση τής κοινωνικής θεωρίας», σημειώνει ότι ό Χέγκελ δέν έμπιστεύεται τό κράτος παρ'ά μόνο στο μέτρο που είναι όρθολογικό, όταν δηλαδή διασφαλίζει και εύνοεί τήν ατομική έλευθερία και τήν κοινωνική δραστηριότητα των ανθρώπων.³⁹ Η προστασία τής ατομικής έλευθερίας άποτελεί γιά τόν Χέγκελ κριτήριο όρθολογικής όργάνωσης του κράτους.

Η πραγματοποίηση έπομένως του όρθου λόγου, ως στοιχείου έξουσίας και συνοχής τής ανταγωνιστικής άστικής κοινωνίας, συντελείται σέ πλαίσια ιστορικά καθορισμένα, συνδέεται κυρίως μέ τήν εμφάνιση του Κράτους-Έθνους: «Ο όρθολογισμός συναντά εδώ τήν ιστορία, ό λόγος υφίσταται τή δοκιμασία συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων».⁴⁰ Τό χεγκελιανό κράτος δέν αντιπροσωπεύει τό μοντέλο του κράτους γενικά, και δέν πρέπει νά ληφθεί ως ό άφηρημένος τύπος του κράτους, ή κάθε μορφής κράτους, αλλά ως γενικός και άφηρημένος τύπος του σύγχρονου και μόνο κράτους, του άστικού.⁴¹

Αυτό σημαίνει ότι τά διάφορα στοιχεία που τό συγκροτούν και τό χαρακτηρίζουν είναι στενά δεμένα μέ τήν ύπαρξη και ανάπτυξη τής ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας. Ο όρθολογισμός του και ή σχετική του άυτονομία είναι συνέπεια του ανταγωνισμού και τής άναρχίας που επικρατεί στην κοινωνία ιδιωτών. Η μορφή του και ή σχέση του μέ τήν κοινωνία είναι συνάρτηση των μεταμορφώσεων τής ίδιας τής κοινωνίας. Ο σχετικός χωρισμός (πολιτικού) κράτους και (ιδιωτικής-άστικής) κοινωνίας είναι όρος ύπαρξης και άναπαραγωγής κάθε μιās από τες δύο αυτές όντότητες. Η αντίθεσή τους είναι όρος τής ενότητας τους.

Μάταια σοφοί νομοθέτες άγωνίζονται νά καταργήσουν τό χωρισμό αυτό μέ μέτρα μεταρρυθμιστικού χαρακτήρα που επιβάλλονται από τά πάνω, και χωρίς νά άγγίζουν τήν ούσία και τή φύση των ιδιωτικών άστικών σχέσεων. Μάταια δραματιστές ή άπολογητές μιās άλλης κοινωνίας φαντάζονται ότι άρκεί μιá τα-

33α. Hegel, Προπαιδευτική φιλοσοφία, παρ. 58.

34. Hegel, Grundlinien ... παρ. 261.

34α. Henri Lefebvre. *De l'Etat*, ό.π., σ. 2, σ. 158.

35. Derathé..., ό.π., σ. 28.

36. Hegel..., Grundlinien ... παρ. 260 και προσθήκη.

37. Idem, παρ. 260.

38. Idem, παρ. 261. Στην πολιτική φιλοσοφία του Hegel «ούτε τό καθολικό άξίζει και μπορεί νά εκπληρωθεί χωρίς τό ιδιαίτερο συμφέρον και τήν ιδιαίτερη θέληση, ούτε τά άτομα μπορούν νά ζήσουν ως απλά, ιδιωτικά πρόσωπα, χωρίς ταυτόχρονα νά θέλουν συνειδητά τό καθολικό» (παρ. 260).

39. H. Marcuse, ό.π., σ. 436.

40. Στο ίδιο.

41. H. Lefebvre, ό.π., σ. 160.

ξική αλλαγή στο φορέα της κρατικής εξουσίας, μιά αλλαγή της πολιτικής βούλησης για ν' ανατραπεί η παλαιά σχέση κράτους και κοινωνίας.

Η αποκατάσταση της χαμένης από την εποχή ιδίως της αστικής επανάστασης ενότητας πολιτικού κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας δεν είναι βέβαια υπόθεση του αντικειμενικού πνεύματος, ούτε είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί στους κόλπους του ίδιου του κράτους, όπως πίστευε ο Χέγκελ. Η προσέγγιση κράτους και κοινωνίας εξαρτάται από τις αλλαγές που συντελούνται στην παραγωγική δραστηριότητα των ανθρώπων και ιδίως στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, καθώς και από τις εξελίξεις που καταγράφονται στο πεδίο των κοινωνικών και πολιτικών ανταγωνισμών, που αναπτύσσονται στους κόλπους και της κοινωνίας και του κράτους.

Στην κατανόηση της αναγκαίας αυτής σχέσης, σέ πρώτη τουλάχιστον γνωστική προσέγγιση, συνέβαλε αναμφισβήτητα και ο Χέγκελ. Μόνο που η εισφορά του σταμάτησε εκεί. Υπήρξε έλλιπής και άτελης διότι, μεταξύ των άλλων, ανέθεσε τη λύση του προβλήματος σέ δυνάμεις φανταστικές και μυθικές.

Στους μαθητές του έναλόκειτο νά συνεχίσουν και ολοκληρώσουν τό έργο του χρησιμοποιώντας τον πυρήνα της διαλεκτικής λογικής του, και αναζητώντας τό μυστικό της πολιτικής κοινωνίας στην «κριτική της πολιτικής οικονομίας». Ο τρόπος αυτός γνωστικής ενέργειας επρόκειτο νά αποκαλύψει ότι η μορφή του πολιτικού κράτους δεν εξαρτάται τόσο από την ανταγωνιστική σχέση ιδιωτών παραγωγών ή «έστω από την ανταγωνιστική σχέση ατομικών παραγωγών ή κατόχων έμπορευμάτων»,⁴² αλλά από τις ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας, από την πολύπλοκη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου, νοουμένης όμως ως διαδικασίας που έμπεριέχει κοινωνικές συγκρούσεις και ταξικές αντιπαραθέσεις.

Όποιαδήποτε κι αν υπήρξε πάντως ή θεωρητική ανακάλυψη αυτών που θέλησαν νά ξεκόψουν οριστικά από την ιδεαλιστική παράδοση της γερμανικής ιδεολογίας, και όποια κι αν ήταν ή σχέση της σκέψης του Μάρξ μ' εκείνη του Χέγκελ, γεγονός παραμένει ότι ο χωρισμός κράτους και κοινωνίας αποτελεί σταθερό σημείο της πολιτικής θεωρίας ακόμη και του ώριμου Μάρξ. Η σύλληψη από τό συγγραφέα του *Κεφαλαίου* της έννοιας «του ταξικού κράτους» δεν καταργεί τον χωρισμό αυτό, διότι οι ταξικοί αγώνες αναπτύσσονται στο έσωτερικό και διαμέσου «αντικειμενικών σχέσεων ή δομών», από τις όποιες δοκιμάζονται αλλά και τίς όποιες δοκιμάζουν. Ο Μάρξ είδε την διάσπαση κράτους και κοινωνίας ως «πραγματικότητα αντικειμενική» ή όποια αποτελεί προϊόν καθορισμένου τρόπου παραγωγής, και ή όποια έχει ως αποτέλεσμα νά κάνει τό κράτος αυτό νά εμφανίζεται ως κράτος κατ' έξοχήν πολιτικό. Άλλά όλα αυτά είναι μιά έντελώς άλλη ιστορία, που ξεφεύγει από τά όρια του παρόντος.

42. Για νά θυμηθοῦμε μιά σύγχρονη όρολογία που χρησιμοποιήθηκε πολύ τελευταία, ιδίως στην Γερμανία, βλέπε κριτική παρουσίαση της θέσεως αυτής, στην εισαγωγή «Κράτος και κεφάλαιο» των John Holloway και Sol Picciotto, στο συλλογικό έργο *State and Capital, A marxist debate* (E. Arnold, έκδ. 1978).

43. N. Poulantzas, «Preliminaires à l'étude de l'Hégémonie dans l'État», σέ *Les Temps Modernes*, 1965, σ. 872.

Κυκλοφορεί

Άντώνης Μπριλλάκης

**ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ**

- ιστορική διαδρομή
- κρίση
- προοπτικές

●
Έξάντας

Ίωάννης Πεσμαζόγλου

**ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ**

**Έπιμέλεια: Βιργινία Τσουδερού
ΟΙ ΑΜΒΛΩΣΕΙΣ, ΤΟ ΧΑΠΙ
ΚΑΙ Ο
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΥΡΩΠΗ

ΔΥΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

στις εκδόσεις «ΗΡΙΔΑΝΟΣ»

Λ. Μνιάτσκο

Το
καθυστερημένο
ρεπορτάζ

Ηριδανός

Έρνοτ

Φίσερ

Το σοσιαλιστικό
όνειρο

Αναμνήσεις και Στοιχειοί

Ηριδανός

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΡΙΔΑΝΟΣ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 1 ΤΗΛ. 36.17.942 - 36.01.108

Heft 1

Hefte für
Politische
Ökonomie

Michael Funko *Wirtschaftskrise und Wirtschaftspolitik*
Johannes D. Hengstenberg /
Margaret A. Fay *Kuppelproduktion und -negative Arbeitswerte*
Lars Mjoset *Some London Controversies in the Theory of Value*
Aristophanis Dimakis *Ein mathematischer Beitrag zur Theorie
der Produktionspreise*

Κ. Χ. ΜΥΡΗΣ
ἀμήχανον τέχνημα
καί
παράβαση

χρονικό
ή μεγάλη αγρυπνία
ιθαγένεια

ΣΕ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
ΠΟΥ ΑΦΗΣΑΝ ΕΠΟΧΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»
ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ, ΤΗΛ. 7794879

ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

‘Η τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μάρξ

μετάφραση: ‘Αγγελος ‘Ελεφάντης

Μπορούμε τώρα να ξαναγυρίσουμε στο παρελθόν για να συλλάβουμε τό μέτρο τής διαφορᾶς πού χωρίζει τόν Μάρξ από τούς προγενεστέρους του καί τό ἀντικείμενό του ἀπό τό δικό τους.

Στό ἐξῆς θά ἐγκαταλείψουμε τό θέμα τής ἀνθρωπολογίας πού, στήν Πολιτική Οἰκονομία, λειτούργησε γιά νά θεμελιώσει τήν *οἰκονομική* φύση τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων (μέ βάση τή θεωρία τοῦ *Homo oeconomicus*) καί συνάμα γιά νά δικαιώσῃ τήν ὑπαρξή τους *στόν ὁμοιογενή χώρο* (*éspace*) *ένός δεδομένου*. Βγάζοντας ἀπό τή μέση τό «δεδομένο» τής ἀνθρωπολογίας θά παραμείνει ἐκεῖνος ἀκριβῶς ὁ *χώρος* πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Τί τοῦ συμβαίνει, τί συμβαίνει στό ἴδιο του τό εἶναι, ὥστε νά μή μπορεῖ πλέον νά στηριχτεῖ σέ μιά κάποια ἀνθρωπολογία; Ποιά ἀποτελέσματα προσιδιάζουν σ’ αὐτήν τήν ἀνεπάρκεια;

‘Η Πολιτική Οἰκονομία στοχαζόταν τά οἰκονομικά φαινόμενα ὡσάν κι αὐτά νά ἀναδύονταν ἀπό ἕνα ἐπίπεδο *χώρο*, ἕνα *χώρο* ὅπου βασιλεύει κάποιο εἶδος μηχανικῆς αἰτιότητας μεταβατικῆς (*transitive*). ἕνα

εἶδος αἰτιότητας ὅπου ἡ αἰτία ἐξαντλεῖται στήν ἀκολουθία τῶν ἀποτελεσμάτων της· τέτοια πού ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐνυπαρξίας της νά μπορεῖ νά νοηθεῖ ὀλοσχερῶς στήν ἀκολουθία ἑνός δεδομένου. ‘Η ὁμοιογένεια τοῦ ἐνλόγω διαστήματος, ὁ ἐπίπεδος χαρακτήρας του, ἡ ιδιότητά του ὡς δεδομένου, ὁ τύπος τῆς γραμμικῆς του αἰτιότητας: ἰδοῦ οἱ ἀνάλογοι θεωρητικοί καθορισμοί πού συνιστοῦν τή δομή μιᾶς θεωρητικῆς προβληματικῆς ὡς συστήματος. Δηλαδή ἑνός ὀρισμένου τρόπου μέ τόν ὅποιο μποροῦμε νά συλλάβουμε τό ἀντικείμενό της καί ταυτόχρονα (διά μέσου τῆς ἴδιας προβληματικῆς) νά τοῦ θέσουμε συγκεκριμένα ἐρωτήματα ὡς πρὸς τό εἶναι του, προεξοφλώντας πάντοτε τή μορφή τῶν ἀπαντήσεών της (τό σχῆμα τῆς μέτρησης): μέ δύο λόγια μιά προβληματική ἐμπειριστική. ‘Η θεωρία τοῦ Μάρξ ἀντιτίθεται ριζικά σ’ αὐτήν τήν ἀντίληψη. ‘Οχι πὼς εἶναι ἡ «ἀντιστροφή» της: εἶναι ἄλλη, θεωρητικά ἄσχετη πρὸς τήν ἐμπειριστική προβληματική, ἄρα σέ ρήξη μαζί της. Δεδομένου ὅτι ὁ Μάρξ ὀρίζει τό οἰκονομικό *μέ τήν ἔννοιάν του*, ἂν προσωρινά θελήσουμε νά εἰκονίσουμε τή σκέψη του μέ τή μεταφορική εἰκόνα τοῦ *χώρου*, τά οἰκονομικά φαινόμενα μᾶς τά παρουσιάζει ὄχι μέσα στήν ἀπειρότητα ἑνός ὁμοιογενοῦς καί ἐπίπεδου *χώρου*, ἀλλά μέσα σέ μιά *περιοχή* καθορισμένη ἀπό μιά *περιοχική* (*regionale*) δομή πού κι αὐτή ἐγγράφεται σ’ ἕνα συγκεκριμένο τόπο (μέρος) μιᾶς καθολικῆς δομῆς. ‘Αρα ὁ *χώρος* τῆς δομῆς *στόν Μάρξ* εἶναι σύνθετος καί σέ βάθος πού κι αὐτός ἐγγράφεται σ’ ἕναν ἄλλο *χώρο* σύνθετο καί σέ βάθος.

* Ἄς ἐγκαταλείψουμε ὁμῶς τή μεταφορική εἰκόνα

* Τό κείμενο αὐτό εἶναι ἀπόσπασμα ἀπό τό συλλογικό ἔργο τῶν Althusser, Balibar, Establet, Rancère καί Macherey, Lire le Capital, Ἐκδόσεις Maspero, Paris 1965.

του χώρου διότι οι ἀρετές του εξαντλούνται με την προηγούμενη ἀντιπαράθεση. Πράγματι, τὰ πάντα ἐξαρτώνται ἀπὸ τὴ φύση τῆς βαθύτητας, ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε με ἀυστηρότερους ὅρους, ἀπὸ τὴ φύση τῆς *συνθετότητας* τοῦ χώρου. Τὸ νὰ ὀρίζονται τὰ οικονομικά φαινόμενα με τὴν ἔννοιά τους σημαίνει νὰ ὀρίζονται με τὴν ἔννοια τῆς συνθετότητας τοῦ χώρου, δηλαδή, με τὴν ἔννοια τῆς δομῆς (καθολικῆς) τοῦ τρόπου παραγωγῆς, στὸ βαθμὸ πού ἡ δομὴ τοῦ τρόπου παραγωγῆς καθορίζει τὴν (περιοχικὴ) δομὴ, τὴν συγκροτούσα σὲ οικονομικά ἀντικείμενα καὶ καθορίζουσα τὰ φαινόμενα τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς πού τοποθετεῖται σὲ ἓνα συγκεκριμένο τόπο τῆς δομῆς τοῦ ὅλου. Στὸ καθαυτὸ οικονομικὸ ἐπίπεδο ἡ συγκροτούσα καὶ καθορίζουσα τὰ οικονομικά ἀντικείμενα *δομὴ* εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ἐνότητα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων/σχέσεων παραγωγῆς. Ἡ ἔννοια τῆς δομῆς παραγωγικῆς δυνάμεις/σχέσεις παραγωγῆς δὲν μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς καθολικῆς δομῆς τοῦ τρόπου παραγωγῆς.

Ἡ ἀλλή αὐτὴ ἐπισημάνση τῶν θεμελιακῶν θεωρητικῶν ἐνοιῶν τοῦ Μάρξ, ἢ ἔνταξή τους στὴν ἐνότητα ἐνός συνεκτικῶν θεωρητικῶν λόγου (discours) συνεπάγεται μεμιάς ὀρισμένες σημαντικὲς συνέπειες.

Ἡ πρώτη: Τὸ οικονομικὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαθέτει τὴν ποιότητα ἐνός *δεδομένου* (τοῦ ἄμεσα ὄρατου, παρατηρήσιμου κ.λπ.), διότι ἡ πιστοποίησή του συνεφέρει τὴν ἔννοια τῆς οικονομικῆς δομῆς, ἢ ὅποια, με τὴ σειρά της, συνεφέρει τὴν ἔννοια τοῦ τρόπου παρα-

**Στὸ οικονομικὸ ἐπίπεδο
ἡ συγκροτούσα καὶ καθορίζουσα
τὰ οικονομικά ἀντικείμενα
δομὴ
εἶναι ἡ ἐνότητα παραγωγικῶν
δυνάμεων / σχέσεων παραγωγῆς**

γωγῆς (τὰ διάφορα ἐπίπεδά του καὶ τίς προσιδιάζουσες συναρθρώσεις του), διότι, ἐπομένως, ἡ πιστοποίηση τοῦ οικονομικοῦ προϋποθέτει τὴν κατασκευὴ τῆς ἔννοιάς του. Ἡ ἔννοια τοῦ οικονομικοῦ πρέπει νὰ κατασκευαστεῖ γιὰ κάθε τρόπο παραγωγῆς, ὅπως ἐπίσης πρέπει νὰ κατασκευαστεῖ καὶ ἡ ἔννοια τῶν ἄλλων «ἐπιπέδων» πού ἀνήκουν στὸ δοσμένο τρόπο παραγωγῆς: τὸ πολιτικὸ, τὸ ἰδεολογικὸ κ.λπ. Ὀλόκληρη, λοιπόν, ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη, ὅπως καὶ κάθε ἐπιστήμη, εἶναι μετέωρη καὶ συναρτάται με τὴν κατασκευὴ τῆς ἔννοιας τοῦ ἀντικειμένου της. Με τὴν προϋπόθεση αὐτὴ καμιά ἀντίφαση δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῆς Οἰκονομίας καὶ τὴ θεωρία τῆς Ἱστορίας. Ἀντίθετα, ἡ θεωρία τῆς οἰκονομίας εἶναι μιά περιοχὴ πού ὑπάγεται στὴ θεωρία τῆς ἱστορίας, ἐννοεῖται χωρὶς ἱστορικὸ, χωρὶς ἐμπειριστικὸ περιεχόμενο, ὅπως μᾶς δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ τὴ σχε-

διάσουμε στὰ προηγούμενα.¹ Καὶ ὅπως κάθε «ἱστορία» πού δὲν θὰ ἐπεξεργαζόταν τὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου της, ἀλλὰ θὰ ἰσχυριζόταν ὅτι τὸ «διαβάξει» με ἄμεσο τρόπο στὸ ὄρατο «πεδίο» τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, διατηρεῖ τὴν κηλίδα τοῦ ἐμπειρισμοῦ, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, κάθε «πολιτικὴ οἰκονομία» πού, θὰ ἤθελε, χωρὶς νὰ κατασκευάζει τὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου της, νὰ πάει «κατευθεῖαν στὰ ἴδια τὰ πράγματα», δηλαδή στὸ «συγκεκριμένο» ἢ τὸ «δεδομένο», εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, θὰ παρέμενε πιασμένη στὰ δίκτυα τῆς ἰδεολογίας τοῦ ἐμπειρισμοῦ, κάτω ἀπὸ τὴ μόνιμη ἀπειλή τῆς ἀναβίωσης τῶν ἀληθινῶν της «ἀντικειμένων»: δηλαδή τῶν ἀντικειμενικῶν της στόχων (εἴτε πρόκειται γιὰ τὸ ἰδεώδες τοῦ κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ, εἴτε κάποιου «ἀνθρωπισμοῦ» τῆς ἐργασίας, ἢ σοσιαλιστικοῦ).

Ἡ δεύτερη: Ἄν τὸ πεδίο τῶν οικονομικῶν φαινομένων δὲν διαθέτει πιά τὴν ὁμοιογένεια ἐνός ἐπιπέδου ἀπειρου δικαιωματικά, τὰ ἀντικείμενά του δὲν εἶναι πλέον παντοῦ καὶ πάντοτε ὁμοιογενή μεταξὺ τους, ἐπομένως, δὲν εἶναι ἐπιδεκτικά συγκρίσεων καὶ *μετρήσεων* με ὁμοίμορφο τρόπο. Ὡστόσο, καθόλου δὲν ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν οἰκονομία ἡ δυνατότητα *μετρήσεων* καὶ παρέμβασης τῶν μαθηματικῶν ἐργαλείων καὶ τοῦ ἰδιαίτερου τροπισμοῦ τους κ.λπ, ἀλλὰ στὸ ἐξῆς ἡ δυνατότητα αὐτὴ πρέπει νὰ ὑποβάλλεται στὸν προκαταβολικὸ ἐννοιακὸ ὀρισμὸ τοῦ τόπου καὶ τῶν ὀρίων τοῦ μετρητοῦ, ὅπως καὶ τῶν τόπων καὶ τῶν ὀρίων ὅπου εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει ἡ συνεπικουρία τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης (π.χ. ἐργαλεῖα τῆς οἰκονομετρίας, ἢ ἄλλες μέθοδοι τυποποίησης). Ἡ μαθηματικὴ τυποποίησις δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὑπόκειται στὴν ἐννοιολογικὴ τυποποίησις. Καὶ ἐδῶ ἀκόμη τὸ ὄριο πού χωρίζει τὴν πολιτικὴ οἰκονομία ἀπὸ τὸν ἐμπειρισμὸ, ἀκόμη καὶ τὸ φορμαλιστικὸ ἐμπειρισμὸ, περνάει ἀπὸ τὰ σύνορα πού διαχωρίζουν τὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου (θεωρητικοῦ) ἀπὸ τὸ «συγκεκριμένο» ἀντικείμενο καὶ τὰ πρωτόκολλα, ἀκόμη καὶ τὰ μαθηματικά, τοῦ χειρισμοῦ του.

Οἱ πρακτικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀρχῆς εἶναι ἐκδηλές: γιὰ παράδειγμα στὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῆς «σχεδιοποίησης» διάφορα προβλήματα πού ἀναφέρονται, ἐπειδὴ ἀπλούστατα δὲν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου, θεωροῦνται στὴν κυριολεξία «τεχνικά». Δηλαδή οἰκονομικὸς ἐμπειρισμὸς. Ἡ διανούμενη «τεχνοκρατία» τρέφεται ἀπ' αὐτὸ τὸ εἶδος συγχύσεων καὶ ἔτσι ἐξασφαλίζει πλήρη ἀπασχόληση: τίποτε δὲν εἶναι πιὸ χρονοβόρο ἀπὸ τὴν ἐπίλυση ἀνύπαρκτων ἢ κακοδιατυπωμένων προβλημάτων.

Ἡ τρίτη: Ἄν τὸ πεδίο τῶν οικονομικῶν φαινομένων δὲν εἶναι πλέον ἐκεῖνος ὁ ἐπίπεδος χώρος τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἀλλὰ ἓνας χώρος σύνθετος καὶ σὲ βάθος, ἂν τὰ οικονομικά φαινόμενα καθορίζονται ἀπὸ τὴν συνθετότητά τους (δηλαδή τὴ δομὴ τους), τότε, δὲν εἶναι πλέον δυνατόν ὅπως ἄλλοτε νὰ ἐφαρμόζεται σ' αὐτὰ ἡ ἔννοια τῆς γραμμικῆς αἰτιότητας. Χρειάζεται μιά ἄλλη ἔννοια γιὰ νὰ πραγματευτοῦμε τὴ νέα μορφή αἰτιότητας πού συνεπάγεται ὁ νέος ὀρισμὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας με βάση τὴ συνθετότητά του, δηλαδή με βάση τὸν δικὸ του καθορισμὸ: *τὸν καθορισμὸ ἀπὸ μιά δομὴ*.

Ἡ τρίτη αὐτὴ συνέπεια ἀξίζει ὅλη μας τὴν προσοχὴ γιὰ μᾶς εἰσαγεῖ σὲ ἓνα ἀπολύτως νέο θεωρητικὸ πε-

δίο. "Ότι ένα αντικείμενο δεν είναι δυνατόν να οριστεί με βάση την άμεσα ορατή ή αισθητή εμφάνισή του, ότι για να έννοηθεί πρέπει να περάσει από τη σχολιά άτραπό της έννοιας του (begreifen: saisir: έννοω· Begriff: concept: έννοια), να μιά θέση που αντηχεί στ' αυτιά μας σαν κάτι ήδη γνωστό. Είναι τό λιγότερο που θά μπορούσαμε να πούμε παίρνοντας υπόψη τά διδάγματα όλης τής ιστορίας τής σύγχρονης επιστήμης, και πού, λίγο πολύ, άντανακλάται στην κλασική φιλοσοφία, μολονότι ή ένλόγω άντανάκλαση πραγματοποιήθηκε στον κορμό του υπερβατικού (transcendant) εμπειρισμού, όπως στον Ντεκάρτ, ή του υπερβατολογικού (transcendantal) όπως στον Κάντ ή τον Χούσερλ, ή του ιδεαλιστικού «άντικειμενικού» (Χέγκελ). "Ότι επίσης χρειάζονται μεγάλες θεωρητικές προσπάθειες για να τελειώνουμε με όλες τις μορφές αυτού του ξειδανικευμένου, στο πλαίσιο τής «θεωρίας τής γνώσης», εμπειρισμού, κυρίαρχου στη δυτική φιλοσοφία, για να ξεκόψουμε ολοκληρωτικά από τήν προβληματική του υποκειμένου (τό cogito) και του αντικειμένου – με όλες τις παραλλαγές – είναι απολύτως βέβαιο. Πάντως όλες αυτές οι φιλοσοφικές ιδεολογίες «υπαινίσσονται», και μάλιστα ενάντια στον επίμονο εμπειρισμό τους, μιά πραγματική αναγκαιότητα, επιβεδλημένη από τή θεωρητική πρακτική των επιστημών: ότι ή γνώση ενός πραγματικού αντικειμένου περνά όχι από τήν άμεση έπαφή με τό «συγκεκριμένο», αλλά εξαρτάται από τήν παραγωγή τής έννοιας του ένλόγω αντικειμένου (με τήν έννοια του αντικειμένου γνώσης) ως απόλυτη προϋπόθεση για τή θεωρητική του δυνατότητα.

"Όταν ο Μάρξ μάς αναγκάζει να παράξουμε τήν έννοια του οικονομικού ώστε να μπορέσουμε να συγκροτήσουμε μιά θεωρία τής πολιτικής οικονομίας, όταν μάς υποχρεώνει να ορίσουμε με τήν έννοιά τους τό πεδίο, τά όρια και τούς όρους κάτω από τούς όποιους είναι έγκυρη ή μαθηματικοποίηση αυτού του αντικειμένου, τό έργο που μάς επιτάσσει, παρόλο που διακόπτει με ολοκληρωτή τήν ιδεαλιστική εμπειριστική παράδοση τής δυτικής κριτικής φιλοσοφίας, ωστόσο, *κατηγορηματικά* και σε καμιά περίπτωση δεν έρχεται σε ρήξη με τήν ουσιαστική επιστημονική πρακτική. Αντίθετα οι αξιώσεις του Μάρξ ξαναπιάνουν, σε ένα νέο πεδίο, αξιώσεις που από πολύ παλιά είχαν καθιερωθεί στην πρακτική των επιστημών που είχαν πετύχει τήν αυτόνομή τους. "Αν οι αξιώσεις αυτές συχνά προσκρούουν σε μορφές πρακτικής θαύματα διαποτισμένες από τήν εμπειριστική ιδεολογία που βασίλευε και βασιλεύει ακόμη στο χώρο τής οικονομικής επιστήμης, τό γεγονός άναμφίβολα όφείλεται στο νεαρό αυτής τής «επιστήμης» και επίσης στο ότι ή «οικονομική επιστήμη» είναι ιδιαίτερα εκθετη στις πιέσεις τής ιδεολογίας. Οι επιστήμες τής κοινωνίας δεν διαθέτουν τήν εϋδία των μαθηματικών επιστημών. "Ο Χόμπς τό 'λεγε κιόλας: ή γεωμετρία ένώνει τούς ανθρώπους, ή κοινωνική επιστήμη τούς διαιρεί. "Η «οικονομική επιστήμη» είναι ή άρένα και τό επίδικο αντικείμενο μεγάλων πολιτικών αγώνων τής ιστορίας.

"Ότόσο τά πράγματα είναι τελείως διαφορετικά όσον άφορά τό τρίτο συμπέρασμά μας και τήν αξίωση που μάς επιβάλλει να στοχαζόμαστε τά οικονομικά φαινόμενα ως φαινόμενα καθορισμένα από μιά δομή (περιοχική) που και ή ίδια καθορίζεται από τή δομή (καθολική) του τρόπου παραγωγής. "Η άπαίτηση αυτή θέτει στον Μάρξ ένα πρόβλημα που δεν είναι

μόνο πρόβλημα *επιστημονικό*, που άπορρέει δηλαδή από τή θεωρητική πρακτική μιάς όρισμένης επιστήμης (πολιτική Οικονομία ή "Ιστορία), αλλά πρόβλημα Θεωρητικό ή φιλοσοφικό, διότι ακριβώς άφορά τήν παραγωγή μιάς έννοιας ή ενός συνόλου έννοιών που άναγκαστικά προσιδιάζουν στις ίδιες τις μορφές τής επιστημονικότητας ή τής υπάρχουσας λογικότητας (θεωρητικής), τις μορφές που όρίζουν σε μιά δεδομένη στιγμή τό Θεωρητικό, δηλαδή τό αντικείμενο τής φιλοσοφίας. Πραγματικά, τό πρόβλημα για τό όποιο γίνεται λόγος άφορά άπλούστατα τήν παραγωγή μιάς θεωρητικής έννοιας (φιλοσοφικής), άπολύτως άπαραίτητης για να συγκροτήσουμε τόν αυστηρό συνεκτικό λόγο τής θεωρίας τής ιστορίας και τής θεωρίας τής πολιτικής Οικονομίας: ή παραγωγή μιάς άπαραίτητης φιλοσοφικής έννοιας *που δεν υπάρχει με τή μορφή τής έννοιας*.

"Ίσως είναι πολύ νωρίς να υποστηρίξουμε ότι ή γέννηση κάθε νέας επιστήμης αναπόφευκτα θέτει τέτοιου είδους θεωρητικά (φιλοσοφικά) προβλήματα: "Ο "Ενγκελς τό σκεφτόταν – και έχουμε κάθε λόγο να τό πιστεύουμε άν εξετάσουμε ό,τι συνέβη τήν έποχή που έβλεπαν τό φώς τά μαθηματικά στην "Ελλάδα, τή συγκρότηση τής φυσικής του Γαλιλαίου, του άπειροστικού λογισμού, τή διαμόρφωση τής χημείας, τής βιολογίας κ.λπ. Σε πολλές άπ' αυτές τις συγκυρίες δρισκόμαστε εμπρός στο έξής άξιοσημείωτο φαινόμενο: ό φιλοσοφικός στοχασμός «ξαναπιάνει» μιά θεμελιακή επιστημονική ανακάλυψη και ή φιλοσοφία παράγει μιά νέα μορφή λογικότητας (ό Πλάτων μετά

**‘Η γνώση του πραγματικού
άντικειμένου
έξαρτάται από τήν παραγωγή
τής έννοιας
του ένλόγω αντικειμένου
(άντικείμενο γνώσης)**

άπ' όσα ανακάλυψαν οι μαθηματικοί του 5ου και του 4ου αι., ό Ντεκάρτ μετά τόν Γαλιλαίο, ό Λάμπνιτς με τόν άπειροστικό λογισμό κ.λπ.). "Η ένλόγω φιλοσοφική άνάλυση, αυτή ή κατάσταση όπου ή φιλοσοφία παράγει τις νέες θεωρητικές έννοιες, τις ικανές να επιλύσουν τά θεωρητικά προβλήματα, που άν δεν έχουν κιόλας ρητά διατυπωθεί πάντως έμπεριέχονται «σε πρακτική κατάσταση» στις μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις για τις όποιες μιλούσαμε προηγουμένα, σηματοδοτεί τις μεγάλες τομές στην ιστορία του Θεωρητικού, δηλαδή στην ιστορία τής Φιλοσοφίας. Φαίνεται ωστόσο ότι όρισμένοι επιστημονικοί κλάδοι μόδρεσαν να θεμελιωθούν ή, έστω, *νόμισαν ότι θεμελιώθηκαν*, ύστερα από άπλή επέκταση μιάς υπάρχουσας μορφής λογικότητας (ψυχο-φυσιολογία, ψυχολογία κ.λπ.), πράγμα που υπαινίσσεται ότι δεν είναι *όποιαδήποτε* επιστημονική θεμελίωση που έπι-

βάλλει ipso facto κάποια επανάσταση στο επίπεδο της Θεωρίας, αλλά με τέτοιο τρόπο λειτουργεί – τουλάχιστο θα μπορούσαμε να το εκλάβουμε έτσι – εκείνη ή επιστημονική θεμελίωση που, για να μπορέσει να στοχαστεί το αντικείμενό της, βρίσκεται στην ανάγκη να αναψηλαφήσει πρακτικά την υπάρχουσα θεωρητική προβληματική: ή φιλοσοφία που θά ήταν ικανή να σκεφτεί στο επίπεδο της θεωρίας με την ανάδειξη μιας νέας μορφής λογικότητας (επιστημονικότητα, αποδεικτικότητα κ.λπ.), αυτό το αναποδογύρισμα των πραγμάτων που προκαλεί το ξεπέταγμα μιας τέτοιας επιστήμης, θά σημάδευε με την ύπαρξή της ένα είδος άποφασιστικού τονισμού, μία επανάσταση στην ιστορία του Θεωρητικού.

Φαίνεται ότι αν θέλουμε να συγκρατήσουμε όσα λέχθηκαν με την ευκαιρία του αναγκαίου για τη φιλοσοφική παραγωγή της λογικότητας χρονικού διαστήματος, δηλαδή για τις ιστορικές αναστολές στις οποίες υπόκεινται μερικές θεωρητικές επαναστάσεις, ο Μάρξ μάς προσφέρει ακριβώς ένα παράδειγμα ανάλογης σπουδαιότητας. Το επιστημολογικό πρόβλημα που θέτει το γεγονός ότι ο Μάρξ άλλαξε ριζικά το αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: *διαμέσων ποιās έννοιās γίνεται δυνατό να στοχαστούμε το νέο τύπο καθορισμού που, με τά προηγούμενα, δρίστηκε ως καθορισμός των φαινομένων μιας όρισμένης περιοχής από τή δομή αυτής της περιοχής; Καί γενικότερα, διαμέσων ποιās έννοιās, ή τίνος συνόλου έννοιών μπορούμε να σκεφτούμε τόν καθορισμό των στοιχείων μιας δομής και των δομικών σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στά στοιχεία της και όλα τά αποτελέσματα αυτών των σχέσεων από τή δραστηκότητα της ένλόγου δομής; Καί à fortiori διαμέσων ποιās έννοιās, ή συνόλου έννοιών, μπορούμε να στοχαστούμε τόν καθορισμό μιας υποκειμένης δομής σε μία κυριαρχούσα; Μέ άλλα λόγια, να όρίσουμε τήν έννοια μιας δομολογικής αιτιότητας;*

Τό απλό αυτό θεωρητικό ζήτημα συνοψίζει τήν εκπληκτική επιστημονική ανακάλυψη του Μάρξ: τή θεωρία της ιστορίας και της πολιτικής οικονομίας, τήν ανακάλυψη του *Κεφαλαίου*. Πρόκειται όμως για συνόψιση ενός καταπληκτικού θεωρητικού ζητήματος που περιέχεται «σε κατάσταση πρακτική» μέσα στην επιστημονική ανακάλυψη του Μάρξ. Είναι τό ζήτημα που «πρακτικά» πραγματοποιήθηκε ο Μάρξ στο έργο του και στο όποιο ταυτόχρονα έδωσε επιστημονική απάντηση, χωρίς παραταύτα να παράξει τήν έννοιά του, σε κάποιο φιλοσοφικό έργο της ίδιας αυστηρότητας.

Τό απλό αυτό ζήτημα ήταν σε τέτοιο σημείο νεόφαντο και απρόβλεπτο ώστε περιείχε όλα τά στοιχεία που ήταν ικανά να τινάξουν στον άέρα τής κλασικής θεωρίας της αιτιότητας – ή όλους τούς λόγους για να παραγνωριστεί, να περάσει απαρατήρητο και να ενταφιαστεί πριν ακόμη προλάβει να γεννηθεί.

Θά μπορούσαμε να πούμε, πολύ σχηματικά, ότι ή κλασική φιλοσοφία (ή υπάρχουσα Θεωρία) διέθετε ένόλω και για κάθε περίπτωση δύο συστήματα έννοιών προκειμένου να στοχαστεί τή δραστηκότητα. Αφενός τό μηχανικό σύστημα καρτεσιανής καταγωγής που άνήγαγε τήν αιτιότητα σε μία μηχανική, μεταδατική (transitive) και αναλυτική δραστηκότητα. Ή αιτιότητα όμως αυτή (όπως τό βλέπουμε στην «ψυχολογία» ή τή Βιολογία του Ντεκάρτ), μόνο χάρη σε υπερβολικές διαστρεβλώσεις άρμοζε για τό στοχα-

σμό της δραστηκότητας ενός όλου, πάνω στά στοιχεία του. Αφετέρου, όμως, ύπήρχε κι ένα δεύτερο σύστημα έπινοημένο ακριβώς για να αντιμετωπιστεί ή δραστηκότητα του όλου πάνω στά συστατικά του στοιχεία: ή έννοια της *έκφρασης*, του Λάμπνιτς. Πρόκειται για τό μοντέλο που δεσπόζει σε όλη τή σκέψη του Χέγκελ. Αλλά τό μοντέλο αυτό προϋποθέτει ότι τό όλο περί του όποιου ο λόγος είναι αναγωγίμο σε μία πρωταρχική αρχή μοναδικής έσωτερικότητας, δηλαδή αναγωγίμο σε κάποια *έσώτερη ούσία*. Έτσι τά στοιχεία του όλου δέν είναι παρά οί φαινομενώδεις μορφές έκφρασης δεδομένου ότι ή έσωτερική αρχή της ούσίας είναι με τέτοιο τρόπο παρούσα σε κάθε σημείο του όλου ώστε να επιτρέπει ανά πάσα στιγμή τή διατύπωση της αντίστοιχως ανάλογης έξίσωσης: *τάδε στοιχείο (οικονομικό, πολιτικό, νομικό, λογοτεχνικό, θρησκευτικό κ.λπ. κατά Χέγκελ) =*

**Μέ τήν έννοια της Darstellung,
έπιστημολογική έννοια-κλειδί,
ο Μάρξ καταδεικνύει
τόν τρόπο παρουσίας της δομής
μέσα στά αποτελέσματά της,
άρα τήν ίδια
τή δομική αιτιότητα**

έσώτερη ούσία του όλου. Είχαμε, λοιπόν, να κάνουμε με ένα μοντέλο που επέτρεπε να νοήσουμε τή δραστηκότητα του όλου πάνω στα στοιχεία του, αλλά ή κατηγοριακή διάκριση: *έσώτερη ούσία / φαινόμενο έξωτερικό*, για να είναι εφαρμόσιμη σε κάθε περίπτωση, σε κάθε τόπο και σε κάθε φαινόμενο που απορρέει από τήν όλότητα για τήν όποία γίνεται λόγος, *προϋπέθετε μίαν όρισμένη φύση του όλου, δηλαδή προϋπέθετε, ακριβώς, φύση ενός «πνευματικού» όλου, όπου κάθε στοιχείο είναι έκφραστικό όλόκληρης της όλότητας ως pars totalis*. Μέ άλλα λόγια είχαμε στον Χέγκελ και τόν Λάμπνιτς μία κατηγορία για τή δραστηκότητα του όλου πάνω στα στοιχεία του ή τά μέρη του, αλλά υπό τήν προϋπόθεση ότι τό όλο δέν αποτελούσε δομή.

Αν όμως τό όλο θεωρηθεί ως όλο δομημένο, ότι δηλαδή διαθέτει ένα τύπο ένότητας τελείως διαφορετικό από τήν ένότητα του πνευματικού όλου, τό πράγμα δέν είναι καθόλου τό ίδιο. Στην περίπτωση αυτή, με βάση τήν κατηγορία της αναλυτικής, μεταδατικής, αιτιότητας όχι μόνο γίνεται αδύνατο να νοήσουμε τόν καθορισμό των στοιχείων από τή δομή στην όποία υπάγονται αλλά, έπίσης, γίνεται αδύνατο να νοήσουμε τό όλο με βάση τήν κατηγορία της καθολικής έκφραστικής αιτιότητας κάποιας έσώτερης ούσίας *μονοσήμαντης και ένυπαρκτης* στα φαινόμενά της. Τό να θέλει κανείς να νοήσει τόν καθορισμό των συστατικών στοιχείων του όλου με βάση τή δομή του όλου σημαίνει ότι προτίθεται να θέσει, μέσα σε συνθήκες της μέγιστης δυνατής θεωρητικής σύγχυσης,

ένα απόλυτως νέο πρόβλημα. Κι αυτό γιατί δεν υπήρχε καμιά θεωρητική έννοια για την επίλυσή του. Ο μόνος θεωρητικός που είχε την ανήκουστη τόλμη να θέσει το πρόβλημα για το οποίο γίνεται λόγος και να σχεδιάσει μια πρώτη λύση ήταν ο Σπινόζα. Άλλα ξέρουμε ότι η ιστορία τον τύλιξε σε βαθιά σκοτάδια. Και μόνο διαμέσου του Μάρξ, που ώστόσο γνώριζε άσχημα τον Σπινόζα, άρχισαμε κάπως να μαντεύουμε τα χαρακτηριστικά αυτής της ταλαιπωρημένης και παραγνωρισμένης μορφής.

Έδω, βέβαια, δεν κάνω τίποτε άλλο από το να ξαναπιάνω ένα θεμελιώδες και δραματικό θεωρητικό πρόβλημα για το οποίο τά προηγούμενα μάς έδωσαν μια σαφή ιδέα. Λέω ότι πρόκειται για θεμελιώδες πρόβλημα διότι, από άλλους δρόμους, ή σύγχρονη ψυχαναλυτική θεωρία, όπως και η γλωσσολογία αλλά και άλλοι επιστημονικοί κλάδοι όπως η βιολογία και

**Δεδομένου ότι ο Μάρξ μιλά
για τον καθορισμό των στοιχείων
μιας υποκείμενης δομής από μία κυρίαρχη,
άρα θέτει το ζήτημα
της δομικής αιτιότητας:
ή μέ ποιά έννοια
νά νοήσουμε τον καθορισμό μιας δομής
από μίαν άλλη δομή;**

ίσως ή φυσική, άρχισε να τό αντιμετώπιζει χωρίς παραταύτα να είναι γνωστό ότι πριν απ' αυτές τις επιστήμες ο Μάρξ τό είχε παράξει στην κυριολεξία. Και λέω ότι υπάρχει έδω ένα θεωρητικό δραματικό πρόβλημα, γιατί ο Μάρξ, που τό «παρήγαγε», δεν τό έθεσε ως πρόβλημα. Έτσι, μολονότι δεν κατείχε την έννοιά του καταπιόστηκε μέ εξαιρετική επιτηδειότητα να τό λύσει στην πράξη, αλλά χωρίς να άποφείγει πάντοτε κάποια σχήματα που αναγκαστικά ήταν αναντίστοιχα προς τό έγχείρημα της τοποθέτησης και επίλυσης του προβλήματος, κάποια σχήματα ξεπερασμένα. Πρόκειται για τό ίδιο πρόβλημα τό οποίο ο Μάρξ πασχίζει να συλλάβει μέσα από τις εκφράσεις του, άναζητώντας τις ίδιες του τις εκφράσεις, και που μπορούμε να διαβάσουμε στην *Είσαγωγή*:

«Σέ όλες τις μορφές κοινωνίας υπάρχει μία καθορισμένη παραγωγή ή όποία προσδιορίζει τό βαθμό και την έπιρροή όλων των υπόλοιπων [παραγωγών] και της όποιας [παραγωγής] οι σχέσεις προσδιορίζουν [τό βαθμό και την έπιρροή] όλων των υπόλοιπων σχέσεων [των παραγωγών]. Αυτή είναι ένας γενικός φωτισμός όπου βαφτίζονται όλα τά χρώματα και όπου τό καθένα παίρνει την ιδιαίτερή του μορφή. Είναι ένας όρισμένος αϊθέρας που καθορίζει τό ειδικό δάρος σε καθετί που ξεπροβάλλει μέσα απ' αυτόν».

Η μέθοδος της Πολιτικής Οικονομίας, μεταφ. Β. Κάλφα - Ζ. Σαρίκα, Πολίτης, άρ. 26.

Στό προηγούμενο κείμενο γίνεται λόγος για τον καθορισμό όρισμένων υποκείμενων δομών παραγωγής, καθορισμό από μία κυρίαρχη δομή παραγωγής, άρα για τον καθορισμό των στοιχείων μιας υποκείμενης δομής από την κυρίαρχη δομή. Έπομένως ο Μάρξ μιλάει για δομή καθορίζουσα. Προσπάθησα άλλοτε να αντιμετώπισω τό φαινόμενο αυτό μέ βάση την έννοια του υπερακαθορισμού (*surdetermination*)* που δανείστηκα από την ψυχανάλυση. Και μπορούμε να υποθέσουμε ότι ή μεταφορά μιας αναλυτικής έννοιας στη μαρξιστική θεωρία δεν είναι δάνειο αυθαίρετο αλλά αναγκαίο, γιατί και στίς δύο περιπτώσεις, της μαρξιστικής και της ψυχαναλυτικής θεωρίας, εκείνο που διαμφισβητείται είναι τό ίδιο θεωρητικό πρόβλημα: δηλαδή μέ ποιά έννοια να νοήσουμε τον καθορισμό είτε ενός στοιχείου είτε της δομής από μίαν άλλη δομή; Τό ίδιο πρόβλημα έχει μπροστά του και ο Μάρξ και προσπαθεί να τό περιγράψει εισάγοντας τη μεταφορά μιας παραλλαγής του γενικού φωτισμού, του αϊθέρα, όπου βαφτίζονται τά σώματα και όπου, μέ την κυριαρχία μιας ιδιαίτερης δομής, έπέρχονται οι συνακόλουθες τροποποιήσεις πάνω στον έντοπισμό, τη λειτουργία και τις σχέσεις (δικές του είναι οι εκφράσεις: οι σχέσεις, ο βαθμός, ή σημασία τους), πάνω στο άρχικό χρώμα και τό ειδικό δάρος των αντικειμένων. Πρόκειται για τό ίδιο πρόβλημα τό οποίο, ύστερα από μίαν αυστηρή άνάλυση των εκφράσεων και των μορφών συλλογισμού τά προηγούμενα μάς ανέδειξαν ως σταθερά ύπαρκτό στο έργο του Μάρξ και που μπορούμε να συνοψίσουμε όλόκληρο στην έννοια της «Darstellung»: επιστημολογική έννοια-κλειδί όλόκληρης της μαρξιστικής θεωρίας της άξιας και που, άκριβώς, αντικειμενό της είναι να καταδείξει τον τρόπο παρουσίας της δομής μέσα στα άποτελέσματά της, άρα την ίδια τη δομική αιτιότητα.

Αν έντοπίσαμε την έννοια της «Darstellung» δεν έγινε επειδή είναι ή μόνη που χρησιμοποιεί ο Μάρξ για να στοχαστεί τη δραστικότητα μέσω της δομής. Άρκει να διαβάσει κανείς τις πρώτες 30 σελίδες του *Κεφαλαίου* και θά διαπιστώσει ότι χρησιμοποιεί μία ντουζίνα διαφορετικές εκφράσεις μεταφορικού χαρακτήρα για να αντιμετώπισει ή δραστικότητα της δομής, πραγματικότητα ιδιότυπη αλλά και *αδιανόητη πριν απ' αυτόν*. Αν συγκρατήσαμε την έννοια της «Darstellung» είναι γιατί ο όρος αυτός είναι ο λιγότερο μεταφορικός και συνάμα ο πλησιέστερος προς την έννοια που σκόπευε ο Μάρξ.

Στά γερμανικά, κοντά στίς άλλες άποδοχές, «Darstellung» σημαίνει *θεατρική άναπαράσταση*. Αλλά ή εικόνα της θεατρικής άναπαράστασης παραπέμπει άμέσως στο νόημα που έχει ή λέξη και που σημαίνει: «παράσταση», «έκθεση», και κατά τη βαθύτερη ρίζα της, «τοποθέτηση παρουσίας», παρουσία προσφερόμενη και όρατή. Για να εκφραστεί ή ειδοποιός άποχρωση χρώσιμο θά ήταν να αντιδιαστέλλουμε την «Darstellung» από την «Vorstellung». Στην Vorstellung έχουμε να κάνουμε άπλουστάτα μέ τοποθέτηση πράγματος τό οποίο όμως παρουσιάζεται *έμπρός* και που, έπομένως, προϋποθέτει ότι κάτι υπάρχει *πίσω* απ' αυτήν την προ-τοποθέτηση, κάτι που άναπαρίσταται απ' αυτό που τίθεται μπροστά, από τον προπομπό του: την Vorstellung.

Αντίθετα στην Darstellung δεν υπάρχει τίποτε πί-

σω: τό ίδιο πράγμα είναι εδώ, «da», προσφερόμενο, σέ τοποθέτηση παρουσίας. Όλόκληρο τό κείμενο ενός θεατρικού έργου κείται εδώ, εμπρός, προσφερόμενο μέ τήν παρουσία τής αναπαράστασης (τήν Darstellung). Άλλά ή παρουσία του έργου όλόκληρου δέν εξαντλείται στήν αμεσότητα των κινήσεων ή των λόγων του τάδε θεατρικού προσώπου: «Ξέρουμε» ότι πρόκειται γιά τήν παρουσία ενός τελειωμένου όλου πού ανά πάσα στιγμή εγκαθίσταται σέ κάθε θεατρικό πρόσωπο καί σέ όλες τίς σχέσεις ανάμεσα στά δοσμένα πρόσωπα, τό καθένα μέ τήν προσωπική του παρουσία, – αλλά, όμως, δέν είναι δυνατόν νά συλλάβει κανείς αυτή καθαυτή τήν παρουσία του όλου ή τή λανθάνουσα δομή του όλου παρά μόνο μέσα στό όλο. Μόνο νά τήν προαισθανθεί μπορεί στά έπιμέρους στοιχεία καί ρόλους. Γι' αυτό θά 'λεγε κανείς ότι ή «Darstellung», ανάλογα μέ τό επίπεδο στό όποιο τοποθετούμαστε, αποτελεί τήν έννοια τής παρουσίας τής δομής στά ίδια της τά αποτελέσματα, τήν έννοια τής τροποποίησης των αποτελεσμάτων εξαιτίας τής δραστικότητας τής δομής πού φέρεται παρούσα στά αποτελέσματά της. – Ή αντίθετα, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ή «Darstellung» είναι ή έννοια τής δραστικότητας μιάς άπουσίας. Μ' αυτό τό νόημα χρησιμοποίησε ό J. Rancière τήν καθοριστική έννοια τής μετωνυμικής αιτιότητας πού σέ βάθος έπεξεργάστηκε ό Μίλλερ τόν περασμένο χρόνο στό σεμινάριό μας γιά τόν Λακάν. Νομίζω ότι ή έννοια τής μετωνυμικής αιτιότητας, έννοούμενη ως έννοια τής δραστικότητας μιάς άπουσίας, άρμόζει θαναμία γιά νά καταδηλώσουμε τήν άπουσία τής δομής στά θεωρούμενα αποτελέσματα μέσα στή φευγαλέα προοπτική τής ύπαρξής τους. Άλλά θά πρέπει νά επιμείνουμε στήν άλλη όψη του φαινομένου, τήν όψη τής παρουσίας, δηλαδή τήν ένυπαρξία τής αιτίας στά αποτελέσματά της, ή διαφορετικά τής ύπαρξης τής δομής στά αποτελέσματά της.

Τό σημείο αυτό είναι έξαιρετικά σημαντικό άν θέλουμε νά αποφύγουμε τήν πιθανότητα όποιασδήποτε ύποτροπής, έστω από παραδρομή, ν' αποφύγουμε τά λοξοδρομήματα στά όποια μās οδηγεί ή κλασική άποψη του οικονομικού αντικειμένου. Θά αποφεύγαμε έτσι τό σφάλμα νά θεωρήσουμε ότι ή μαρξιστική θεωρία του οικονομικού αντικειμένου διαφέρει από τήν κλασική (τής κλασικής Πολιτικής Οικονομίας) διότι δήθεν, στόν Μάρξ, τό οικονομικό αντικείμενο καθορίζεται από τά έξω, από μιά δομή μή οικονομική. Ή δομή, δέν είναι μιά ουσία έξωτερική ως πρός τά οικονομικά φαινόμενα πού, τάχα, έρχεται απέξω καί τροποποιεί τήν όψη, τίς μορφές καί τίς σχέσεις των φαινομένων καί πού, τάχα, είναι δραστική ως αιτία άπουσία, άπουσία διότι έξωτερική ως πρός αυτά. Ή άπουσία τής αιτίας στή «μετωνυμική αιτιότητα» τής δομής πάνω στά αποτελέσματά της δέν είναι συνέπεια τής έξωτερικότητας τής δομής σέ σχέση μέ τά οικονομικά φαινόμενα· αντίθετα, είναι ή μορφή τής έσωτερικότητας τής δομής, ως δομής, εντός των αποτελεσμάτων της. Τά προηγούμενα συνεπάγονται ότι τά αποτελέσματα δέν είναι έξωτερικά ως πρός τή δομή, δέν έπέχουν θέση κάποιου αντικειμένου, ή κάποιου στοιχείου, δέν είναι ένα διάστημα προϋπάρχον πάνω στό όποιο ή δομή έρχεται νά αποτυπώσει τή σφραγίδα της. Άντίθετα, τά προηγούμενα συνεπάγονται ότι ή δομή είναι ένυπαρκτη στά αποτελέσματά της, αιτία ένυπαρκτη στά αποτελέσματά της, σύμφωνα μέ τό νόημα πού έχει στόν Σπινόζα ό όρος

αυτός: ότι δηλαδή *ολόκληρη ή ύπαρξη τής δομής ύποστασιοποιείται στά αποτελέσματά της*, μέ δυό λόγια, ότι ή δομή, πού δέν είναι παρά ό είδοποιός συνδυασμός των στοιχείων της, είναι άνυπόστατη έξω από τά αποτελέσματά της.

Ή προηγούμενη διευκρίνιση είναι πολύ σημαντική γιά νά κατανοήσει κανείς τή μορφή, παράδοση μερικές φορές, πού παίρνει, ακόμη καί στό έργο του Μάρξ, ή ανακάλυψη καί ή διερεύνηση των έκφράσεων τής πραγματικότητας. Γιά νά κατανοήσουμε αυτή τήν παράδοση μορφή πρέπει νά σημειώσουμε ότι ή έξωτερικότητα τής δομής σέ σχέση μέ τά αποτελέσματά της είναι δυνατό νά νοηθεί είτε ως καθαρή έξωτερικότητα, είτε ως έσωτερικότητα, υπό τό μοναδικό όρο ότι καί στή μιά καί στήν άλλη περίπτωση θεωρούνται διακριτές σέ σχέση μέ τά αποτελέσματά τους. Ή διάκριση αυτή, συχνά καί στόν Μάρξ, παίρνει τήν κλασική μορφή διάκρισης ανάμεσα στό έντός καί τό έκτός, ανάμεσα στήν «βαθύτερη ουσία» των πραγμάτων καί τήν φαινομενώδη «έπιφάνεια», ανάμεσα στίς «εσώτερες» σχέσεις, τόν εσώτερο δεσμό των πραγμάτων καί τίς έξωτερικές σχέσεις καί δεσμούς των ίδιων των πραγμάτων. Καί ξέρουμε ότι αυτή ή αντίθεση επιστρέφει στήν κλασική αντίθεση ουσίας καί φαινομένου, δηλαδή σέ μιά διάκριση πού τοποθετεί στό ίδιο τό είναι, στήν πραγματικότητα τήν ίδια τόν εσώτερο χώρο τής έννοιάς της, χώρος πού συνάμα αντιπαραβάλλεται στήν «έπιφάνεια» τής συγκεκριμένης έμφάνειας. Πρόκειται συνεπώς γιά αντίθεση πού, ως διαφορά έπιπέδου ή μερών μέσα στό ίδιο τό πραγματικό αντικείμενο, προβάλλει μιά διάκριση πού δέν ανήκει στό συγκεκριμένο αντικείμενο, δεδομένου ότι διαχωρίζει τήν έννοια ή τή γνώση του πραγματικού από τό πραγματικό ως ύπαρκτό αντικείμενο. Καί ξέρουμε ότι αυτή ή αντίθεση μπορεί νά καταλήξει στόν Μάρξ σ' εκείνη τήν άφοπλιστική κοινοτυπία: *άν ή ουσία δέν ήταν διαφορετική από τά φαινόμενά της, άν τό ουσιαώδες έξω δέν ήταν διαφορετικό από τό μή-ουσιαώδες έξω ή φαινομενώδες δέν θά χρειαζόμαστε τήν έπιστήμη*.⁴ Ξέρουμε επίσης ότι αυτή ή μοναδική φόρμουλα είναι δυνατό νά τρέφεται μέ όλα τά επιχειρήματα του Μάρξ πού μās παρουσιάζουν τήν ανάπτυξη τής έννοιας σά νά είναι μετάβαση του άφηρημένου στό συγκεκριμένο, επομένως έννοούμενη ως μετάβαση από τήν ουσιαώδη έσωτερικότητα, άφηρημένη ως πρός τήν αρχή της, στους συγκεκριμένους έξωτερικούς, όρατους καί αισθητούς καθορισμούς, μετάβαση πού θά συμπύκνωνε τό πέρασμα από τό

**Ή δομή είναι ένυπαρκτη
στά αποτελέσματά της,
αιτία ένυπαρκτη στά αποτελέσματά της:
ολόκληρη ή ύπαρξη τής δομής
ύποστασιοποιείται στά αποτελέσματά της.
Είναι ό είδοποιός
συνδυασμός των στοιχείων της**

«Πρώτο Βιβλίο» του Κεφαλαίου στο «Τρίτο». Όλη αυτή η διαφορούμενη επιχειρηματολογία στηρίζεται στη σύγχυση ανάμεσα στο συγκεκριμένο-σκέψης (πού ωστόσο ο Μάρξ απομόνωσε απολύτως στην *Εισαγωγή* από το συγκεκριμένο-πραγματικό) και το συγκεκριμένο-πραγματικό – παρόλο που όλα εμφανίζονται ως συγκεκριμένο στο «Τρίτο Βιβλίο», δηλαδή γνώση της έγγείου προσόδου, του κέρδους και του τόκου, όπως κάθε γνώση, είναι, *όχι το εμπειρικό συγκεκριμένο, αλλά η έννοιά του*: επομένως, ακόμη μία φορά κι όπως πάντα, μία αφαίρεση. Με άλλα λόγια η αφαίρεση που μου δόθηκε ή δυνατότητα να ονομάσω «Γενικότητα III», όπου και υπογράμμισα καθαρά ότι ήταν ένα προϊόν σκέψης, γνώση δηλαδή μίας εμπειρικής ύπαρξης και όχι η ίδια ή εμπειρική ύπαρξη. Πρέπει επομένως με τρόπο αυστηρό να ξεχάσουμε το συμπέρασμα και να πούμε: *η μετάβαση από το «Πρώτο» στο «Τρίτο Βιβλίο» του Κεφαλαίου δεν έχει καμιά σχέση με τη μετάβαση του άφηρημένου σκέψης στο συγκεκριμένο-πραγματικό, δεν έχει να κάνει με το πέρασμα των αναγκαίων για τη γνώση αφαιρέσεων της σκέψης στο συγκεκριμένο εμπειρικό.*

Από το «Πρώτο» στο «Τρίτο Βιβλίο» δεν θα θυγούμε έξω από την αφαίρεση, δηλαδή από το χώρο της γνώσης, των «προϊόντων της σκέψης και της νόησης»: *δεν θα θυγούμε ποτέ έξω από το χώρο των εννοιών.* Μόνο πού, στο έσωτερικό της αφαίρεσης της γνώσης, περνάμε από την έννοια της δομής, και των πιο γενικών αποτελεσμάτων της δομής, στις έννοιες των ιδιαίτερων αποτελεσμάτων της, – αλλά ποτέ δεν θα δρασκελίσουμε το απολύτως άξεπέραστο όριο που χωρίζει την «ανάπτυξη» ή την εξειδίκευση της έννοιας από την ανάπτυξη ή την ιδιομορφία των πραγμάτων. Το σύνορο αυτό είναι άξεπέραστο για ένα σημαντικό λόγο: γιατί δεν είναι το σύνορο του μηδενός, γιατί δεν μπορεί να είναι σύνορο, γιατί δεν υπάρχει ομοιογενής χώρος (πνεύμα ή πραγματικότητα) που να ενώνει το άφηρημένο της έννοιας ενός πράγματος και το συγκεκριμένο εμπειρικό του ίδιου του πράγματος, αυτό δηλαδή που θα μπορούσε να επιτρέψει την έγκυρη χρήση της έννοιας σύνορο.

Αν επιμένω σ' αυτό το διαφορούμενο το κάνω για να φανεί καλά μπροστά σε ποιά δυσκολία βρέθηκε ο Μάρξ όταν του χρειάστηκε να στοχαστεί με έννοιες πραγματικά επεξεργασμένες το επιστημολογικό πρόβλημα που είχε παράξει: *πώς ν' αντιμετωπίσει θεωρητικά τη δραστηριότητα μίας δομής πάνω στα στοιχεία της, στα αποτελέσματά της;*

Ό πριν τον Μάρξ θεωρητικός στοχασμός διέθετε δύο μοντέλα δραστηριότητας: τη μεταβατική αιτιότητα (Γαλιλαίος, Καρτέσιος), και την εκφραστική αιτιότητα (Λάμπνιτς, Χέγκελ).

Και τα δύο βασίζονταν στη διάκριση ουσία / φαινόμενο

Η δυσκολία αυτή δεν ήταν χωρίς συνέπειες. Έχω επισημάνει ότι ο πριν τον Μάρξ θεωρητικός στοχασμός παρείχε ενόλω, και για κάθε περίπτωση, δύο μοντέλα έννοιατωμένης δραστηριότητας. Το μοντέλο της μεταβατικής αιτιότητας που καταγόταν από τον Γαλιλαίο και τον Καρτέσιο και το μοντέλο της εκφραστικής αιτιότητας που καταγόταν από τον Λάμπνιτς και πού το είχε ξαναδουλέψει ο Χέγκελ. Πάντως, τα δύο αυτά μοντέλα, παίζοντας με το διαφορούμενο των δύο εννοιών, πολύ εύκολα ήταν δυνατό να ανακαλυφθεί ότι είχαν ως κοινό υπόστρωμα την κλασική αντίθεση του ζεύγους *ουσία / φαινόμενο*. Και πραγματικά το διαφορούμενο των δύο αυτών εννοιών είναι ολοφάνερο: *η ουσία* όντως παραπέμπει στο φαινόμενο, αλλά, ταυτόχρονα και υπογείως, παραπέμπει στο *μή ουσιαώδες*. Το φαινόμενο παραπέμπει όντως στην κατηγορία της ουσίας, της οποίας εμφανίζεται ως πιθανή εκδήλωση και εκφραση, αλλά, ταυτόχρονα και υπογείως, παραπέμπει και σε κάτι άλλο πού εμφανίζεται ως εμπειρικό υποκείμενο. Παραπέμπει επίσης στην κατηγορία της αντίληψης [νόηση διά των αισθήσεων] άρα στην εμπειρική προσληπτικότητα ενός εμπειρικού υποκειμένου. Είναι συνεπώς ιδιαίτερο άπλό να σωρεύσει κανείς στην ίδια την πραγματικότητα όλους αυτούς τους διαφορούμενους καθορισμούς και να εντοπίσει στο ίδιο το πραγματικό μία διάκριση πού ωστόσο δεν έχει νόημα παρά σε συνάρτηση με μία διάκριση *έσωτερική ως προς το πραγματικό*, κι αυτό γιατί εισάγει μία διάκριση μεταξύ πραγματικού και της γνώσης του. Ο Μάρξ, αναζητώντας μία έννοια για να στοχαστεί την ανεπαλήπτη πραγματικότητα της δραστηριότητας της δομής, πάνω στα συστατικά της στοιχεία, συχνά – και για να πούμε την αλήθεια περιού αναπόφευκτα – *στράφηκε στη χρησιμοποίηση του κλασικού ζεύγους ουσία και φαινόμενο, επωμιζόμενος κατ' ανάγκην τα διαφορούμενά του.* Με τη μορφή «έσωτερικό-έξωτερικό» του πραγματικού, «της πραγματικής κίνησης και της φαινόμενης κίνησης», της «έσωτερης ουσίας» και των φαινομενικών, συγκεκριμένων καθορισμών, των αντίληπτών με τις αισθήσεις και επεξεργασμένων από τα υποκείμενα, *εισήγαγε στο πραγματικό την επιστημολογική διαφορά ανάμεσα στη γνώση μίας πραγματικότητας και την ίδια την πραγματικότητα.* Αναμφίβολα αυτό δεν ήταν χωρίς συνέπειες για την αντίληψη του Μάρξ περί επιστήμης και μπορούμε να τις διακρίνουμε στις περιπτώσεις πού επιδιώκει να πλάσει την έννοια δσων οι προηγούμενοι του είτε είχαν ανακαλύψει είτε δεν κατάφεραν να ανακαλύψουν – δηλαδή την έννοια της δικής του διαφοράς προς αυτούς.

Αλλά το ίδιο αυτό διαφορούμενο δεν ήταν χωρίς συνέπειες για την ερμηνεία του φαινομένου πού ο Μάρξ όνόμασε «φειτισμό». Έχει καταδειχτεί ότι ο φειτισμός δεν ήταν ένα φαινόμενο υποκειμενικό, δηλαδή ένα φαινόμενο πού σχετίζεται είτε με τις αταπάτες είτε με τις αντιλήψεις των φορέων της οικονομικής διαδικασίας. Επομένως δεν μπορούμε να περιστείλουμε το «φειτισμό» στα υποκειμενικά αποτελέσματα πού παράγονται στα οικονομικά υποκείμενα εξαιτίας της θέσης τους στην οικονομική διαδικασία και της ένταξής τους μέσα στη δομή. Όσοσο πόσα και πόσα κείμενα του Μάρξ δεν μάς παρουσιάζουν το φειτισμό ως «εμφάνεια», ως «αυταπάτη»,

πού απορρέει αποκλειστικά από τη «συνείδηση»· κείμενα πού μᾶς δείχνουν τήν πραγματική, τήν εσωτερική κίνηση τῆς διαδικασίας νά ἐμφανίζεται στή «συνείδηση» τῶν ὑποκειμένων μέ φετιχοποιημένη μορφή, μέ τή μορφή τῆς φαινόμενης κίνησης. Καί πόσα καί πόσα ἄλλα κείμενα τοῦ Μάρξ δέν μᾶς βεβαιώνουν ὅτι αὐτή ἡ ἐμφάνεια δέν ἔχει τίποτε τό ὑποκειμενικό, ἀλλά ἀντίθετα, ἀπό τή μιᾶ ἄκρη ὡς τήν ἄλλη, εἶναι ἀντικειμενική. Καί εἶναι ἀντικειμενική δεδομένου ὅτι ἡ «αὐταπάτη» τῶν «συνειδήσεων» καί τῶν ἀντιλήψεων ἔρχεται σέ δεύτερη μοῖρα καί ἀπορρέει ἀπό τή δομή τῆς πρώτης «αὐταπάτης» τῆς καθαρᾶ ἀντικειμενικῆς! Στό σημεῖο αὐτό βλέπουμε τόν Μάρξ νά παλεύει μέ τίς ἀντίστοιχες πρὸς τό ἀντικείμενό τους ἔννοιες ἀναφορᾶς, πότε νά τίς δέχεται καί πότε νά τίς ἀπορρίπτει, σέ μιᾶ κίνηση ἀναγκαστικά ἀντιφατική.

Παραταῦτα, καί ἀκριβῶς χάρις σ' αὐτούς τούς ἀντιφατικούς διαταγμούς, ὁ Μάρξ συχνά ταυτίζεται μ' αὐτά πού πραγματικά λέει: καί τότε παράγει ἔννοιες ἀντίστοιχες πρὸς τό ἀντικείμενό τους. Ἐνῶ ὅμως κατασκευάζει, ἔννοιες μέσα σέ μιᾶ φευγαλέα κίνηση, τὰ πάντα συμβαίνουν ὡσάν νά μὴν εἶχε περιμαζέψει καί ἀντιμετωπίσει θεωρητικά τήν παραγωγή τους, ὡσάν νά μὴν τήν εἶχε διανοηθεῖ ὡστε νά τήν ἐπιβάλλει στό ὄλικο πεδίο τῶν ἀναλύσεών του. Γιά παράδειγμα, διαπραγματευόμενος τό ποσοστό τοῦ τόκου ὁ Μάρξ γράφει:

Πράγματι ἡ σχέση ν/Κ ἐκφράζει τό βαθμὸ ὑπεραξίωσης τοῦ ὄλου προκαταβλημένου κεφαλαίου, νοημένου δηλαδή ἀντίστοιχα πρὸς τήν ἐννοιολογική, ἐσωτερική συνάρτηση (Seinern, Begrifflichen, imern Zusammenhang ontsprechend gefast) καί πρὸς τή φύση τῆς ὑπεραξίας, καί δείχνει, πῶς σχετίζεται τό μέγεθος τῆς μεταβολῆς τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου (Κ. Μάρξ, Κεφάλαιο, Τόμος III, κεφ. 2, σελ. 27 τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης Γ. Σκουριώτη).

Στό χωρίο αὐτό, ὅπως καί σέ πολλά ἄλλα, ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ χωρίς διαφορούμενα τήν ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐσωτερικότητα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τήν ἔννοια, ὅτι δέν εἶναι τό «ἐσώτερο» πραγματικό τοῦ φαινομένου, ἀλλά ἡ γνώση του. Ἄν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, ἡ πραγματικότητα πού ὁ Μάρξ μελετᾶ δέν εἶναι πλέον δυνατὸν νά παρασταθεῖ ὡς πραγματικότητα σέ δύο ἐπίπεδα: στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό, ὅπου τό μὲν ἐσωτερικό ταυτίζεται μέ τήν καθαρὴ οὐσία, τό δὲ ἐξωτερικό μέ ἓνα φαινόμενο πότε καθαρᾶ ὑποκειμενικό, μᾶ καί ἀπορρέει ἀπὸ κάποια «συνείδηση», καί πότε νόθο, μᾶ καί εἶναι ξένο πρὸς τήν οὐσία, μὴ οὐσιώδες. Ἄν τό «ἐσωτερικό» εἶναι ἡ ἔννοια, τό «ἐξωτερικό» εἶναι ἀναγκαστικά ὁ ἐξιδιασμός τῆς ἔννοιαι, ἀκριβῶς ὅπως τὰ ἀποτελέσματα τῆς δομῆς τοῦ ὄλου εἶναι ἀναγκαστικά ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη τῆς δομῆς. Ἴδου γιὰ παράδειγμα τί λέει ὁ Μάρξ γιὰ τή γαιοπρόσοδο:

Ὅσο εἶναι σημαντικό γιὰ τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση τοῦ γαιοπροσόδου – δηλαδή τῆς αὐτόνομης, εἰδικῆς οικονομικῆς μορφῆς τῆς γαιοκτησίας στὰ πλαίσια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ

τρόπου παραγωγῆς – νά τὸν ἐξετάσουμε καθαρὸ καί ἐλεύθερον ἀπὸ κάθε παραποιητικό καί παραπλανητικό παρακολούθημα, ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά εἶναι ἄλλο τόσο σημαντικό γιὰ τήν κατανόηση τῶν πρακτικῶν ἐπιδράσεων τῆς γαιοκτησίας, ἀκόμη καί γιὰ τή θεωρητική ἀντιμετώπιση ἐνὸς ὄγκου περιστατικῶν, πού ἀντιφάσκουν στήν ἔννοια καί τή φύση τοῦ γαιοπροσόδου καί ὡστόσο ἐμφανίζονται σάν ὑποστασιακοὶ τρόποι [τρόποι ὑπαρξης] τοῦ γαιοπροσόδου, εἶναι σημαντικό νά ξέρουμε τὰ στοιχεῖα ἀπ' ὅπου πηγάζουν αὐτὰ τὰ θολώματα τῆς θεωρίας. (Κεφάλαιο, Τόμ. III, μέρος 6ο, κεφ. 36, ἑλλην. μετάφραση Γ. Σκουριώτη, σελ. 792-793).

Διαβλέπουμε ἐδῶ τό διπλό καθεστῶς πού ὁ Μάρξ ἀποδίδει στήν ἀνάλυσή του. Ἄναλύει μιᾶ καθαρὴ μορφή πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τήν ἔννοια τῆς καπιταλιστικῆς ἐγγείου προσόδου. Καί νοεῖ αὐτή τήν καθαρότητα ὡς τρόπο ὑπαρξης καί ταυτόχρονα ὀρισμὸ τῆς ἔννοιαι ἀπὸ τή μιᾶ μεριά καί ὡς διακριτικὸ γνώρισμα τῆς ἐμπειρικῆς πλαστότητας ἀπὸ τήν ἄλλη. Ἄλλά σέ μιᾶ δεύτερη κίνηση ἐπιλήθευσης νοεῖ καί τήν ἐμπειρικὴ πλαστότητα ὡς «ὑποστασιακὸ τρόπο» [«τρόπο ὑπαρξης»], δηλαδή ὡς θεωρητικὸ καθορισμὸ τῆς ἔννοιαι τῆς ἴδιας τῆς γαιοπροσόδου. Μέ τήν τελευταία αὐτὴ ἀποψη ξεφεύγουμε ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ διάκριση τῆς καθαρῆς οὐσίας καί τῶν πλαστῶν φαινομένων. Ἐγκαταλείπουμε τήν ἐμπειρικὴ ἰδέα μιᾶς καθαρότητας πού δέν θά ἦταν παρὰ τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐμπειρικῆς κάθαρσης, καθόσον δέν θά ἦταν παρὰ κάθαρση τοῦ ἐμπειρικοῦ. Ἐτσι μπορούμε νά στοχαστοῦμε πραγματικά τήν καθαρότητα ὡς καθαρότητα τῆς ἔννοιαι, σύστοιχης πρὸς τό ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Καί μπορούμε νά στοχαστοῦμε τούς καθορισμούς τῆς ἔννοιαι ὡς τήν οὐσιαστικὴ γνώση τῶν τρόπων ὑπαρξης τῆς ἐγγείου προσόδου.

Εἶναι φανερό ὅτι αὐτὴ ἡ γλώσσα ἀναίρει ἀπὸ μόνῃ τῆς τῆ διάκριση ἐσωτερικὸ / ἐξωτερικὸ γιὰ νά τῆς ὑποκαταστήσει τῆ διάκριση ἔννοια / πραγματικό, ἡ ἀντικείμενο (τῆς γνώσης) καί πραγματικό ἀντικείμενο. Ἄλλά ἂν πάρουμε στά σοβαρὰ αὐτὴν τήν ἀπαράτητῃ ὑποκατάσταση θά μᾶς προσανατολίσει πρὸς μιᾶν ἄλλη ἀντίληψη τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς καί τοῦ ἀντικείμενου τῆς, πού τίποτε τό κοινὸ δέν ἔχει μέ τὸν ἐμπειρισμὸ.

Ὁ Μάρξ χωρὶς διαφορούμενα μᾶς δίνει στήν *Εἰσαγωγή τοῦ 57* τίς γενικῆς ἀρχές αὐτῆς τῆς ριζικᾶ διαφορετικῆς ἀντίληψης γιὰ τήν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ. Ἄλλά ἓνα πράγμα εἶναι νά ἀναπτύξει κανεὶς ἀπὸ τήν ἀποψη καί ἄλλο πράγμα εἶναι νά τήν ἐνεργοποιήσει μέ ἀφορμὴ τό πρωτάκουστο θεωρητικὸ πρόβλημα τῆς παραγωγῆς τῆς ἔννοιαι τῆς δραστηκότητος μιᾶς δομῆς πάνω στὰ συστατικά τῆς στοιχεῖα.

Ἡ ἔννοια τῆς δραστηκότητος τῆς δομῆς ξεπετάγεται μερικῆς φορῆς στήν ἀνάλυση τοῦ Μάρξ ὅταν ἐκφράζεται σέ ἀνέκδοτη ἄλλα ἐξαιρετικὰ ἀκριβῆ γλώσσα, καθὼς χρησιμοποιεῖ τήν «Darstellung» καί προσπαθεῖ νά τήν περιγράψει μέ τήν εἰκόνα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ φωτισμοῦ ἢ τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν ἀντικειμένων πού ὀφείλεται στήν ἐπίδραση τοῦ αἰθέρα ὅπου βαπτίζονται· ὅταν χρησιμοποιεῖ τῆ γλώσσα τῶν μεταφορικῶν εἰκόνων πού ὡστόσο εἶναι κίβλας ἔννοιαι σχεδὸν τελειωμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἂν λείπει κάτι εἶναι ἴσως ὅτι δέν τίς εἶχε συλλάβει, ἄρα συγκρατήσῃ

καί αναπτύξει, ως έννοιες. Αυτό συμβαίνει κάθε φορά πού ο Μάρξ μάς παρουσιάζει τό καπιταλιστικό σύστημα ως μηχανισμό, μηχανική, μηχανική κατασκευή, μηχανή, συναρμολόγηση (Triebwerk, Mechanismus, Getriebe... βλ. Κεφάλαιο, VIII, 255 · III, 887 · VIII, 256 · IV, 200 · V, 7 · V, 154) ή ως συνθετικότητα ενός «κοινωνικού μεταβολισμού» (VIII, 191). Σέ όλες αυτές τίς περιπτώσεις οί τρέχουσες διακρίσεις του έντός και του έκτός εξαφανίζονται, όπως εξαφανίζεται και ο «εσώτερος δεσμός» των φαινομένων πού αντιπαρατίθεται στην όρατή άταξία τους. Βρισκόμαστε εμπρός σέ μιά άλλη εικόνα, εμπρός σέ μιά οιοειή έννοια, όριστικά απαλλαγμένη από τίς εμπειριστικές άντινομίες τής φαινομενώδους ύποκειμενικότητας και τής ούσιώδους εσωτερικότητας, εμπρός σέ ένα άντικειμενικό σύστημα, ρυθμισμένο ως πρós τούς πλέον συγκεκριμένους του καθορισμούς, ένα σύστημα πού τό ρυθμίζουν οί νόμοι τής συνάρθρωσής του, τής μηχανικής του κατασκευής και οί έξιδιασμοί τής έννοιάς του. Έτσι μπορούμε νά θυμηθούμε τό βαθύτατα συμπτωματικό όρο τής «Darstellung», νά τόν συσχετίσουμε μέ τή μηχανική κατασκευή και νά τόν πάρουμε κατά γράμμα ως πραγματική ύπαρξη τής μηχανικής κατασκευής πάνω στά άποτελέσματά της: ο τρόπος ύπαρξης αυτής τής σκηνοθεσίας, αυτού του θεάτρου πού είναι ταυτόχρονα σκηνή, θεατρικό κείμενο και ήθοιοί, αυτό τό θέατρο όπου οί θεατές του δέν μπορεί νά είναι θεατές παρά μόνο διότι είναι οί κατ' ανάγκην ήθοιοί πιασμένοι από τίς έπιταγές του κεμένου και των ρόλων, ρόλων τούς όποιους οί ίδιοι δέν μπορεί νά συγγράψουν, αυτό τό θέατρο, λοιπόν, είναι έξ όρισμού θέατρο χωρίς συγγραφέα.

Θά πρέπει νά προστεθεί άκόμη κάτι; Οί άλλεπάλληλες προσπάθειες του Μάρξ νά σπάσει τά άντικειμενικά όρια του ύπάρχοντος Θεωρητικού, νά σφουρηλατήσει ό,τι του χρειαζόταν για νά στοχαστεί τό ζήτημα πού έθετε στή φιλοσοφία ή έπιστημονική του ανακάλυψη, οί άποτυχίες του, οί ύποτροπές του, άποτελούν τμήματα του θεωρητικού δράματος πού έζησε σέ άπόλυτη μοναξιά πολύ πριν από μάς, πού μόλις τώρα ύποψιαζόμαστε ότι τό ζήτημά του είναι

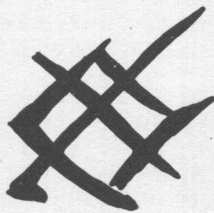
και δικό μας. Καί θά 'ναι για πολύ καιρό, και θά δεσπόζει σ' όλο μας τό μέλλον. Μόνος, άναζητούσε ο Μάρξ γύρω του συμμάχους και σπηρίγματα. Ποιός μπορεί νά τόν κρίνει άσθηρά έπειδή σπηρίχτηκε στόν Χέγκελ; Σ' ό,τι μάς άφορά όφείλουμε στόν Μάρξ ότι δέν είμαστε μόνοι. Η μοναξιά μας όφείλεται στό ότι άγνοούσαμε όσα εκείνος είπε. Αύτήν τήν άγνοια πρέπει νά ψέξουμε μέσα μας και σ' όλους όσους σκέφτονται ότι προσπέρασαν τόν Μάρξ. Καί μιλά μόνο για τούς καλύτερους — παρόλο πού όλοι στέκονται στην είσοδο τής χώρας πού μάς ανακάλυψε και μάς άνοιξε. Του όφείλουμε έπίσης ότι βλέπουμε στό έργο του τίς ανεπάρκειές του, τά κενά του, τίς παραλείψεις του: είναι άνάλογες πρós τή μεγαλοσύνη του. Καί έφόσον καταπιανόμαστε ξανά μαζί τους ποτέ δέν θά κάνουμε τίποτε άλλο παρά νά ξαναρχίζουμε ένα λόγο πού στό ξεκίνημά του τόν έκοψε ο θάνατος. Ξέρουμε πώς τελειώνει τό «III Βιβλίο» του Κεφαλαίου: Ένας τίτλος: «Οί κοινωνικές τάξεις». Είκοσι άράδες κι ύστερα ή σιωπή.

1. Βλέπε Κεφ. 3. («Les mérites de l'économie classique», Οί άρετές τής κλασικής οικονομίας).

2. Βλ. *Lire le Capital*, τόμ. I, Κεφ. I, §14.

3. Σ' ένα άρθρο μου για τόν Bertolazzi και Μπρέχι, σχετικά μέ τό θέατρο, χρησιμοποίησα τήν έκφραση «διαλεκτική του παρασήνιου» άκριδώς για ν' αντιμετώπισω τά άποτελέσματα μιάς «λανθάνουσας δομής» πού μέ τήνπαρουσία της δρούσε ως «άπουσία».

4. Κεφάλαιο, τόμ. III, μέρος 7ο, κεφ. 48, σελ. 1031 (έλλ. μετάφρ. Γ. Σκουριώτη), «όλη ή έπιστήμη θά ήταν περιττή άν ή παραστατική μορφή [έμφανής] και ή ουσία των πραγμάτων συνέπεφταν άμεσα». Αλόηχος του παλαιού όνειρου πού κατέχει όλο τόν κλασικό πολιτικό στοχασμό: όλη ή πολιτική θά ήταν περιττή άν τό πάθος και τό λογικό των ανθρώπων «συνέπεφταν άμεσα».

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ

Πρίν από τόν πόλεμο ή Γιουγκοσλαβία ήταν μιά κατεξοχήν άγροτική κοινωνία και οίκονομία (76% τοϋ συνολικού πληθυσμοϋ ζούσε από τή γεωργία) και στενά δεμένη με τό ξένο κεφάλαιο: 51,4% τοϋ συνολικού βιομηχανικού κεφαλαίου ανήκε σε ξένους επενδυτές (61 ως 91% στην κλωστοϋφαντουργία, τή χημεία, τά ορυχεία και τή μεταλλουργία).

Μετά τόν πόλεμο και τή νίκη τής αντιφασιστικής αντίστασης (σπάνια περίπτωση χώρας πού έδιωξε κατά βάση μόνη τής τίς δυνάμεις κατοχής) ή γιουγκοσλαβική οίκονομία μπαίνει σε μιά περίοδο έντονης και ταχύτατης οικονομικής ανάπτυξης, με ρυθμούς πού, ακόμη μέχρι τώρα, δρισκόταν ανάμεσα στους ύψηλότερους στο κόσμο:

	Μέση ετήσια αύξηση (%) τοϋ «κοινωνικού προϊόντος»		
	1953-62	1963-72	1973-78
Συνολικό κοινωνικό προϊόν	8,5	7,0	7,0
Βιομηχανικό κοινωνικό προϊόν	12,3	9,2	9,0
Γεωργικό κοινωνικό προϊόν	6,5	2,9	-

Οί παραπάνω ρυθμοί αύξησης παραμένουν ύψηλοί, ακόμη και σε περίοδο γενικότερης διεθνούς οικονομικής κρίσης. Ή μακροχρόνια τάση επιβράδυνσης τους πού εύκολα διαπιστώνεται στον παραπάνω πίνακα δέν είναι εύκολο νά έξηγηθεί: όφείλεται ασφαλώς στην προοδευτική «ώριμανση» τής συνολικής οικονομίας και τό αυξανόμενο κόστος πού απαιτείται για κάθε νέα αύξηση. Άλλά όφείλεται και σε συγκυριακούς λόγους πού σε ένα βαθμό θά φανούν παρακάτω.

Ή γενική οικονομική ανάπτυξη

Ή ιστορική ή ανάπτυξη αυτή έπιτεύχθηκε μέσα σε ένα γενικότερο πολιτικό και γεωπολιτικό πλαίσιο πού γνώρισε συνεχείς κραδασμούς και αναστατώσεις.

Ή διακοπή τών σχέσεων με τόν Στάλιν και τήν Κόμινφορμ (1948) κόντεψε νά γονατίσει τή γιουγκοσλαβική οίκονομία πού δρισκόταν τότε στα πρώτα της βήματα (στο μοντέλο τής σοβιετικής οικονομίας) και πολύ δεμένη με τό ανατολικό μπλόκ (έμπόριο, κοινές επιχειρήσεις κ.λπ.). Τήν κρίση τήν ξεπέρασε ή Γιουγκοσλαβία με μιά σειρά σημαντικές αναθεωρήσεις τής πολιτικής της: συνεργασία και έμπόριο με τή Δύση, κατάργηση τής ύποχρεωτικής κολλεκτιβοποίησης τής γής και τής γεωργίας (και σ' αυτό ό σαφέστατος άγροτικός χαρακτήρας τοϋ τεράστιου άπελευθερωτικού στρατοϋ τοϋ Τίτο έπαιξε ασφαλώς σημαντικό ρόλο όπως εξάλλου και στην αδιάφευστη πολιτική ύποστήριξη προς τό νέο καθεστώς), θεμελίωση τής πολιτικής τής αυτοδιαχείρισης και τής αποκέντρωσης.

Ή πολιτική τής αυτόρκειας πού στα πρώτα χρόνια ήταν ένα είδος δόγματος, αντικαταστάθηκε, και για λόγους ανάγκης και έπειδή αναπτύχθηκαν νέες αντιλήψεις για τίς σχέσεις με τή διεθνή οίκονομία, από μιά πολιτική άνοίγματος στη διεθνή άγορά, πού γίνηκε σαφέστατη στα μέσα τής δεκαετίας τοϋ '60.

Οί γενικοί προσανατολισμοί τής οικονομίας, ή διαχείριση τών επιχειρήσεων, ή χρηματοδότηση τών επενδύσεων, ή κατανομή τοϋ εισοδήματος τών επιχειρήσεων κ.λπ. γνώρισαν συνεχείς μεταρρυθμίσεις καθώς ή γιουγκοσλαβική πολιτική ψηλαφούσε νέους τρόπους οργάνωσης και έξισορρόπησης τών κοινωνικών και έθνικών της ιδιαιτεροτήτων.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο ή μακροχρόνια οικονομική ανάπτυξη τής χώρας, άν και πολύ έντυπωσιακή όπως ήδη τονίστηκε, ήταν έξαιρετικά σπασμωδική γωρρίζοντας διακυμάνσεις στους ρυθμούς αύξησης της πού πήγαιναν από τό

20% στο 1% τό χρόνο ή και αρνητικούς ρυθμούς (τό 1950, τό 52 και τό 56...). Μέ τόν καιρό όμως οι τεράστιες αυτές διαφορές φαίνονται νά εξομαλύνονται, ενώ παράλληλα ή παραγωγική δομή τής χώρας γνώριζε σημαντικές διαφοροποιήσεις και ή θέση της στή διεθνή οικονομία βελτιωνόταν σημαντικά.

Ός προς τό τελευταίο αυτό σημείο, ως υπογραμμιστεί ότι τό κοινωνικό προϊόν κατά κεφαλή (έννοια ανάλογη, αν και όχι ισοτίμη, μέ τό δικό μας ακαθάριστο εγχώριο προϊόν κατά κεφαλή) τής Γιουγκοσλαβίας ήταν κατά 30% χαμηλότερο από τόν παγκόσμιο μέσον όρο πριν από τόν πόλεμο και κατά 31% υψηλότερο από τόν ίδιο μέσο όρο τό 1975.

Όσο για τήν διαφοροποίηση τής παραγωγικής δομής τής οικονομίας: ή βιομηχανία μετείχε μέ 22% στο κοινωνικό προϊόν τό 1952 και μέ 38-39% τά τελευταία χρόνια, ενώ ή γεωργία περνούσε από τό 33,3% στο 16-17% στήν ίδια περίοδο. Και ή εσωτερική διάρθρωση τών δύο αυτών βασικών τομέων γνώρισε στή μεταπολεμική περίοδο σημαντικές διαρθρωτικές μεταβολές. Έτσι στήν ιεραρχία τών βιομηχανιών μέ βάση τήν παραγωγή τους ή κλωστοϋφαντουργία περνάει από τήν πρώτη στήν τρίτη θέση, ενώ ανέρχονται συνεχώς οι βιομηχανίες μετάλλου, χημείας και ενέργειας. Στή δέ γεωργική παραγωγή έντείνεται συνεχώς ο ρόλος και τό βάρος τών βασικών «στρατηγικών» προϊόντων όπως τά σιτηρά, τά κτηνοτροφικά και ή ζάχαρη, τομείς όπου ή Γιουγκοσλαβία γίνεται σχεδόν αυτόκλητος ή και καθαρά εξαγωγική (κρέας). Όπως είναι δέ φυσικό οι παραπάνω αλλαγές αντικατοπτρίζονται στή σύνθεση τής απασχόλησης και τών επενδύσεων. Οι βιομηχανικοί εργάτες από 300.000 προπολεμικά φτάνουν τά 2 εκατομμύρια γύρω στο 1978 ή περίπου 20% τής συνολικής εργατικής δύναμης τής χώρας (πάνω από 30% του κοινωνικού τομέα τής οικονομίας, αν εξαιρεθούν δηλαδή οι άτομικοί ιδιοκτήτες γής). Ένώ τό ποσοστό του κοινωνικού προϊόντος πού πάει στις επενδύσεις (32,4% τό 1960, 30,2% τό 1972, 33% τό 1977) συνεχίζει και σήμερα νά είναι ένα από τά υψηλότερα στον κόσμο, τό δέ μεγαλύτερο μέρος του (40-50%) νά πηγαίνει στή βιομηχανία.

Οι εξωτερικές σχέσεις

Τέλος, οι εξωτερικές σχέσεις τής χώρας γνώρισαν στή μεταπολεμική περίοδο μιά κάθετη αύξηση: οι εξαγωγές πολλαπλασιάζονται 32 φορές από τό 1947 στο 1977 ενώ οι εισαγωγές 58 φορές μέ αποτέλεσμα ένα διαρκώς μεγαλύτερο έμπορικό έλλειμμα (πού σε σχετικά μεγέθη είναι πάντως πολύ λιγότερο σημαντικό από τό ελληνικό). Οι εξαγωγές καλύπτουν 25% του κοινωνικού προϊόντος και οι εισαγωγές περίπου 30%. Και εδώ ή διαφοροποίηση τής παραγωγής και οι εισαγωγές περίπου 30%. Και εδώ ή διαφοροποίηση τής παραγωγής αντικατοπτρίζεται στή διάρθρωση τών σχέσεων μέ τή διεθνή οικονομία: οι βιομηχανικές εξαγωγές έφτασαν πρόσφατα νά καλύπτουν τό 90% τών συνολικών εξαγωγών (περίπου 30% για τά προϊόντα βιομηχανικών έξοπλισμών και μέσων μεταφοράς) ενώ αντίθετα στις εισαγωγές, τουλάχιστον στους συνολικούς αριθμούς, οι αλλαγές είναι μικρές. Περίπου 25% τών συνολικών εισαγωγών είναι βιομηχανικός έξοπλισμός και 60 μέ 65% πρώτες ύλες και ήμικατεργασμένα προϊόντα. Όσο για τή γεωγραφική διάρθρωση του έμπορίου αυτού, περίπου 30% τών εξαγωγών πάει στις χώρες του ΟΟΣΑ (κυρίως στήν ΕΟΚ) και 43% στο ανατολικό μπλόκ, ενώ περίπου 57% τών εισαγωγών έρχονται από χώρες του ΟΟΣΑ και περίπου 28% από τό ανατολικό μπλόκ. Η Γιουγκοσλαβία δηλαδή έχει σημαντικότερο προμηθευτή τή Δύση και σημαντικότερο πελάτη τήν Ανατολή, ενώ ο Τρίτος Κόσμος έχει στο έξωτερικό έμπόριο της ένα αρκετά σημαντικό βάρος και στις δύο περιπτώσεις. Από τή Δύση εισάγει κυρίως βιομηχανικό έξοπλισμό και στήν Ανατολή έξάγει κυρίως βιομηχανικά προϊόντα και βιομηχανικό έξοπλισμό, παίζοντας έτσι ένα έντελως ιδιότυπο ρόλο ανάμεσα στήν ΕΟΚ και τήν ΚΟΜΕΚΟΝ, μέ τίς όποιες έξάλλου έχει - και μέ τίς δύο - ειδικές σχέσεις (πρόσφατη έμπορική συμφωνία μέ τήν πρώτη, θέση παρατηρητή στή δεύτερη).

Από τά όσα σκιαγραφούνται παραπάνω ή εικόνα τής Γιουγκοσλαβικής ανάπτυξης είναι σαφώς διαφορετική από τίς επιπόλαιες τουριστικές έντυπώσεις όπως και από τίς υπόκωφες κριτικές πού κατά καιρούς τής απευθύνονται εξαιτίας του «αίρετικού» δρόμου της σε σχέση μέ τό «σοβιετικό μοντέλο» (συγκεντρωτισμός, γενική και υποχρεωτική σχεδιοποίηση, κρατικός έλεγχος τής οικονομίας και τών εξωτερικών σχέσεων κ.λπ.). Ός προς τό τελευταίο

αυτό σημείο, οι επιδόσεις της γιουγκοσλαβικής οικονομίας δεν έχουν τίποτα να ζηλέψουν από εκείνες των «ορθόδοξων» μοντέλων, αντίθετα μάλιστα το πολιτικό, γεωπολιτικό και κοινωνικό τους «κόστος» ήταν ασύγκριτα μικρότερο: οι πολιτικές ελευθερίες, οι ατομικές ελευθερίες (μετακίνηση εντός και εκτός της χώρας, επιλογή επαγγέλματος και τρόπου ζωής κ.λπ.), ή ανεξαρτησία της εξωτερικής πολιτικής κ.λπ. είναι στη Γιουγκοσλαβία σαφέστατα μεγαλύτερες και ευρύτερες από οποιαδήποτε χώρα του στρατοπέδου του ύπαρκτου σοσιαλισμού. Αυτό δεν σημαίνει πως η χώρα δεν αντιμετωπίζει σήμερα σημαντικά προβλήματα στην ανάπτυξή της και τις προοπτικές της. Εκείνα που αναφέρονται τις περισσότερες φορές είναι ο ύψηλός πληθωρισμός, το μόνιμο και σημαντικό έλλειμμα του εξωτερικού εμπορίου και του ισοζυγίου πληρωμών, ο ύψηλός εξωτερικός δανεισμός, το σχετικά ύψηλο ποσοστό ανεργίας και οι περιφερειακές ανισότητες. Είναι ένας κατάλογος που θυμίζει τα σημερινά προβλήματα πλείστων χωρών της περιοχής (βλέπε και Ελλάδα), αλλά και της Δύσης και της Ανατολής.

Οι σημερινές δυσκολίες

Στή Γιουγκοσλαβία, ειδικότερα, τα προβλήματα αυτά δεν συνδέονται μόνο με την πρόσφατη διεθνή κρίση, αλλά είναι και συνέπειες των βασικών στρατηγικών επιλογών για την ανάπτυξη, που ξεκίνησαν από τα μέσα της δεκαετίας του '60. Η εφαρμογή της μεταρρύθμισης του 1965 (φιλελευθεροποίηση των εξωτερικών σχέσεων της χώρας, ακόμα μεγαλύτερη αυτονομία των αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων κ.λπ.) οδήγησε σε μία σειρά από εξελίξεις που εξηγούν σε ένα βαθμό τα σημερινά φαινόμενα. Έτσι οι επιχειρήσεις για να είναι αποδοτικές είχαν και έχουν την τάση να στρέφονται προς παραγωγές που εύκολα τοποθετούνται στην εσωτερική και διεθνή αγορά (στην οποία βρίσκονται συχνά σε συνεργασία διαφόρων τύπων με ξένες): έτσι από τη μία μεριά η γιουγκοσλαβική παρουσία στις ξένες αγορές έγινε έντυπωσιακή (έξαγωγές αυτοκινητών, τροχόσπιτων, γεννητριών, μηχανών κ.λπ. ακόμα και στη Δυτική Γερμανία), από την άλλη μεριά όμως παραμελήθηκαν βασικές παραγωγές (πρώτες ύλες, ήμικατεργασμένα προϊόντα κ.λπ. τα οποία έπρεπε να εισαχθούν). Έτσι η αύξηση των εξαγωγών δεν μείωσε τα εξωτερικά ελλείμματα. Και όχι μόνο αυτό: Ο εκσυγχρονισμός της παραγωγής ώστε να γίνει διεθνώς ανταγωνιστική, ή χρηματοδότηση των υψηλών πάντα εισαγωγών (για την οποία είναι επίσης υπεύθυνη η ύψηλή κατανάλωση και ο υψηλότερος ρυθμός επενδύσεων στο σύνολο της οικονομίας - σε βαθμό που και οι Γιουγκοσλάβοι πιά δέχονται ότι «ζούν πάνω από τις δυνατότητές τους») και άλλες ανάλογες ανάγκες έκαναν αναγκαίο τον εξωτερικό δανεισμό (κοντά στα 10 δισ. δολ. - αλλά τα έτησια χρεολύσια για την πληρωμή του αποτελούν ένα παραδεκτό ποσοστό των πόρων της χώρας σε συνάλλαγμα, το δε ποσοστό αυτό μάλλον μειώνεται κάθε χρόνο). Η αυτονομία των επιχειρήσεων, ή προϊούσα συγκέντρωσή τους (ή Γιουγκοσλαβία διαθέτει σήμερα δεκάδες επιχειρήσεις διεθνούς μεγέθους και έμβελειας - με επενδύσεις και εργασίες στο εξωτερικό και όχι μόνο σε έργα οικοδομών...), ή έντονη πολιτική επενδύσεων που ασκούν, οδηγεί και σε άλλα φαινόμενα όπως ή σχετικά μικρή αύξηση (σε σχέση με τις συνολικές διαθέσιμες ποσότητες) στη δημιουργία βιομηχανικών απασχολήσεων και ή παραμέληση των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών (Βοσνία - Έρζεγοδίνη, Μακεδονία, Κόσσοβο...). Μολαταύτα η γιουγκοσλαβική οικονομία εξακολουθεί να δημιουργεί απασχολήσεις σε όλους τους τομείς (4,3% αύξηση το 1978) και να απορροφά και σημαντικούς αριθμούς παλινοστούτων μεταναστών από τη Δ. Ευρώπη. Και ο δυναμισμός της αυτός δεν μπορεί παρά να αποδοθεί στον ιδιότυπο τρόπο της κοινωνικής της οργάνωσης και το ρόλο που επιδιώκει και παίζει με αρκετή επιτυχία στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις.

Μία δυναμική οικονομία

Οι επιλογές του 1965 και κατόπιν είναι δύσκολο να αναλυθούν με απλά κριτήρια. Ήταν όπωσδήποτε απόρροια της ώριμησης γενικότερων αντιλήψεων για την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας και των δυνατοτήτων και υποχρεώσεων που αυτές επέβαλαν στην ανάπτυξη των επιμέρους οικονομιών, ιδίως δε

χωρών με τό παρελθόν και τή γεωπολιτική θέση της Γιουγκοσλαβίας. Πάντως θά ήταν ιδιαίτερα άπλοϊκό νά κριθούν με μόνα κριτήρια τίς σχέσεις Δύσης-Ανατολής στο πολιτικό επίπεδο. Ίδίως μάλιστα αν σκεφτεί κανείς ότι μετά από λίγα χρόνια, ανάλογες επιλογές ανοίγουν τό δρόμο τους με διάφορους τρόπους και ποικίλες αντιδράσεις και επιδόσεις σε πολλές άλλες χώρες του ανατολικού μπλόκ ή και στή σημερινή Κίνα.

Στό μέλλον, και στό βαθμό πού τά γενικά αυτά χαρακτηριστικά της πορείας της γιουγκοσλαβικής ανάπτυξης θά διατηρηθούν, οί διαγραφόμενες τάσεις δέν μπορούν παρά νά συνεχιστούν. Η σημερινή, σχετικά ώριμη και διαφοροποιημένη, οίκονομία της Γιουγκοσλαβίας έχει άσφαλώς περισσότερα «άτού» από τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, γιά νά προχωρήσει πρός μιά μεγαλύτερη και εϋνοϊκότερη ένταξη της στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας (Ανατολής-Δύσης και Βορρά-Νότου) και πρός συμπλήρωση και βελτίωση της έσωτερικής της παραγωγικής δομής πού είναι υπεύθυνη γιά αρκετές από τίς «άνισοροπίες» τών μεγάλων και σημαντικών της ισοζυγίων. Σ' αυτή τήν πορεία οί έξωτερικές της σχέσεις θά παίξουν ένα σημαντικό, στρατηγικό ρόλο τόσο από τήν άποψη του εμπορίου όσο και από εκείνη της οικονομικής, βιομηχανικής και τεχνολογικής συνεργασίας. Η πρόσφατη συμφωνία με τήν ΕΟΚ άποτελεί ένα θετικό βήμα και δείχνει τό σημαντικό ρόλο πού μπορεί νά παίξει ή τελευταία, καθώς και ή Ελλάδα πού μπορεί νά γίνει ένας από τούς κατεχοχήν συνεργάτες της γιουγκοσλαβικής ανάπτυξης μέσα στα πλαίσιά της.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

Χρωμοτραύματα

ΜΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΑΚΜΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»
ΓΡΗΓ. ΑΥΣΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ, ΤΗΛ. 7794879

‘Ο λογοτεχνικός Πολίτης

Επιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα, Διονύσης Καψάλης

Περιεχόμενα

Τάκης Σινόπουλος
Τό γκρίζο φως

Δ.Ν. Μαρωνίτης
Πρώτη ανάγνωση

Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες

- Μία απ' αυτές τις μέρες
- Το φθινόπωρο του Πατριάρχη (απόσπασμα)
- Η άπιστευτη και θλιβερή ιστορία της άθώας Έρέντιρα και της άσπλαχνης γιαγιάς της
- Ο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες μιλάει στο γάλλο μεταφραστή του Claude Couffon

Τάκης Θεοδωρόπουλος
Κωμικοτραγικό μανωλείο
για τα « Έκατό χρόνια μοναξιάς »

Π. Α. Ζάννας
Ένα ελληνικό μυθιστόρημα
« Αντιποίησης αρχής » του Α. Κατζιά

Γιώργος Κουρουπός
Βιβλία: Παιδαγωγικά Ιδρύματα ή επιχειρήσεις;

Μαριάννα Δήτσα
Ο υπερρεαλισμός ανάμεσα μας;

Παντελής Μπουκάλας
Σκιάζομαι

Τάκης Σινόπουλος

ΤΕΛΙΚΑ μέ θρέψανε τρία ποτάμια. Ὁ Ἐρύμανθος (Ντουάνα), ὁ Λάδωνας, ὁ Ἄλφειός. Κάπου κοντά σ' Ἄσπρα Σπίτια καί τό Μπέλεσι τά ποτάμια σμίγουν, γίνονται Ἄλφειός πού κυλάει ἔξω ἀπό τά Ὀλύμπια καί παρακάτω χύνεται στή θάλασσα, κοντά στήν Ἀγουλινίτσα – τό χωριό πού γεννήθηκα – τό σπίτι πού γεννήθηκα – ἢ

Τάκης Σινόπουλος

Τό γκρίζο φῶς

1

Πρόκειται γιά κείνο τό τετραγωνάκι στό δυτικό παράθυρο καί γιά τό γκρίζο φῶς τοῦ ἀπογεύματος στόν τοίχο ἀπέναντι πολλές φορές κοιτάζοντας εἶδα στόν ὕπνο τό γκρίζο φῶς τοῦ ποταμιοῦ κατέβαινε θά σᾶς μιλήσω ἀργότερα.

2

Τώρα μαζί σου ἡλιοδεμένος
ὁ οὐρανός τοῦ Πύργου
ἐκείνο τό σκοῦρο χαλκό

Ἔνα ξνα – δέντρα δείχνουν τήν πόλη
ψιλή βροχή πλαγιάζει
σ' αὐτό τό κατηφόρισμα

Θά ξαναβρεῖς τά δῆματά σου
στό δρόμο – χρόνο. Εἶναι τό ἴδιο φῶς
τοῦ Γκρέκο. Τά ἴδια
σιδερικά στά μαγαζιά,
τό φυσερό τό ἀμόνι.

Τώρα μαζί σου τό ἄρωμα τοῦ χόρτου.
Θά ξαναβρεῖς τήν πόλη – γέρασε σαράντα χρόνια
Πούλησες τά μαλλιά σου καί τά δόντια σου
εἶδες.

Τή νύχτα τό ποτάμι κοιμάται στό πλευρό σου
φύλλα τῆς λεύκας ὡς τίς ἐκβολές.

3

Δέν ἦταν μήτε τό γέλιο
μήτε σκυλί στήν πόρτα
τό σπίτι ἀπέναντι στόν τοίχο του
ἔχει ἕνα ἀπόγευμα.

κυρία Ρούσα Βενέτα Σινοπούλου – ο καθηγητής κ. Γιώργης Σινόπουλος – τά κου-
νούπια τής Ἄγουλνίτσας – τό κρασί καί τό λάδι τής Ἄγουλνίτσας – τά ψάρια καί
τά χέλια ἀπό τή λίμνη τής Ἄγουλνίτσας – τώρα τήν ξέραναν, πάει κι αὐτή.

Νυχτολόγιο, σ. 16-17

4

Ἄξυ πράσινο – φόρεμα σέ ἀγκάθια
μυρίζεις ἀπό ἀγρύπνια πολλά δάση
μή μου πείς: Δέν ξέρω αὐτό τό πέρασμα,
ἔχει καεῖ.
Τό αἷμα κήκε. Τεντώνεις φαγωμένα χέρια
στίς ἄλλες ἡλικίες.
Ἄ χρόνος προσπέρασε μήν ξεχάσεις
Ἐκεῖνο πού εἶχες
τό πικρό ξύλο.
Τά φύλλα θά βγοῦν, ἡ βλάστηση
ἀπ' ὄλα τά παράθυρα.

5

Μουσκεμένα μαλλιά στό νερό – εἶναι ὄνειρο.
Γκρίζα μαλλιά στό συρματοπλεγμα – εἶναι ὄνειρο
οἱ πάσσαλοι ὑπάρχουν
στή θάλασσα τό νερό σ' ἀγγίζω μ' ἀγγίζεις
τά μαλλιά σου ζωντανά καίγονται – εἶναι ὄνειρο
κάποιος ἀγρύπνησε τρυπώντας τό σκοτάδι
μέ τά καρφιά του. Δέν εἶμαι ἐγώ, κοιμᾶμαι.
Σ' ἀγγίζω εἶσαι γυμνότερη ἀπ' τό κόκαλο
τό στήθος
χωρίς κανένα μαῦρο δῶρο.

6

Σπάρτα γκορτσές τιναγμένα –
στροφή στήν καταχνιά τοῦ χρόνου.

Ἄρχισα νά φωνάζω στήν κάμαρα – κανείς
Ἄνοιξα τήν πόρτα – ἡ ὁδός Ἀχαρνῶν – τής Ἑλπίδας
Ἐσὺ κοιμᾶσαι στήν ὁδό – Ἀχαρνῶν – τής Ἑλπίδας
Εὐπνα φωνάζω πρέπει ν' ἀγοράσεις δάφνη καί δυόσμο.
Τό μοσχοκάρυδο μέ τό λαϊμό τοῦ πουλιοῦ πού χαιρόταν
Σκέψου τώρα καί μένα
Στείλε μου λίγο φῶς τά σπλάχνα μου ἔχουν ἀδειάσει
τραῖνο στίς 12 καί στίς 8.

ΣΕ ΤΟΥΤΟ τό ἔργο, ἂν καλοκοιτάξεις, ὑπάρχει αὐτή ἡ ὑπόγεια συνέχεια, κρυφή ἄλυσίδα, κάτι ἀφανέστερες ἀνταποκρίσεις, δίχτυ πολύπλοκο ἢ ἀθόρυθος μηχανισμός. Στό πάνω πάτωμα κινούνται ρυθμικά τά ἐπιπολής στοιχεῖα, λέξεις, δεσμίματα κι ἀνα-

7

Εἶναι καιρός νά κοιμηθοῦμε
στήν ἀγρυπνία τῆς νύχτας.

Στό προηγούμενο ὄνειρο μοῦ τόλεγε ὁ Κίμων
τό στόμα σου ἔχει πολύ σκοτάδι.
Μονάχα στά ὄνειρα, εἶπε ὁ Κίμων, ἔτσι
φεγγοβολάει ξαφνικά τό νεκροφῶς τοῦ ποταμιοῦ.

Ἄ ὄχι, ἄσε αὐτούς τούς νεκρούς, εἶπε τότε ὁ Κίμων.
Ἦταν μνήμη τό μάτι του
τ' ἀμίλητο κοίταγμα

Τούς κατεβάσαμε
κάτου, στόν κάτω κόσμο.

Μονάχα στά ὄνειρα, εἶπε ὁ Κίμων.

ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

Τριάντα πέντε χρόνια νά φτιάχνεις ποιήματα καί νά δημοσιεύεις ποίηση – ἓνας δρόμος μακρὺς καί ἑξαντλητικός. Τά ὀνόματα καί οἱ σταθμοί του: Μεταίχμιο 1951, Ἐσμοατα 1953, Ἡ γνωριμία μέ τόν Μάξ 1956, Ἐλένη 1957, Μεταίχμιο δ' 1957, Ἡ νύχτα καί ἡ Ἀντίστιξη 1959, Τό ἄσμα τῆς Ἰωάννας καί τοῦ Κωνσταντίνου 1961, Ἡ ποίηση τῆς ποίησης 1964, Πέτρες 1972, Νεκροδέπνος 1972, Χρονικό 1975, Ὁ Χάρτης 1977, Νυχτολόγιο 1978. Καί τώρα: Τό Γκρίζο φῶς 1980.

Σημασία ἔχει ὅτι ἕστερα ἀπό τό Χρονικό (ἔτσι κι ἄλλιῶς ἓνα βιβλίο μεικτό), ἐδῶ καί πέντε χρόνια ὁ Σινόπουλος δέν δημοσίευσε ἀκριβῶς ποιήματα: ὁ Χάρτης καί τό Νυχτολόγιο περιέχουν κυρίως ὕλη προποιητική: ὑπομνήματα ζωῆς καί γραφῆς. Τώρα λοιπόν, στά 63 του χρόνια, ὁ Σινόπουλος (ἕστερα ἀπό πεντάχρονη δοκιμασία ἢ ἔστω: ἀμηχανία) ξαναγυρίζει καί προχωρεῖ στήν ποίηση μέ μιά νέα σύνθεση σέ ὀχτώ μέρη. Ὅποιοι ἀγαποῦν τούς ποιητές ξέρονν πῶς μιά τέτοια ἐπιστροφή εἶναι σημάδι ὠριμοῦ, παρήγορο καί γενναῖο.

Καί δέν εἶναι πιστεύω τυχαῖο: Τό Γκρίζο φῶς φωτίζει, στά ὀχτώ μέρη τῆς σύνθεσης, ὀρόσημα κρυφά καί φανερά ἑνός γυρισμοῦ. «Εἶμαι ἓνας ἄνθρωπος πού ἔρχεται συνεχῶς ἀπό τόν Πύργο» – σημειῶνε ὁ Σινόπουλος στό Νυχτολόγιο (σ. 25). Ἄν ἡ ἀπλή αὐτή ὁμολογία δείχνει τόν ὀμφάλιο λῶρο τῆς γενέθλιας γῆς, πού κράτησε δικό της εὐτυχῶς τόν ἐπαρχιώτη ποιητή, ὅσο κι ἂν αὐτός περιπλανήθηκε, (ἡ ἐπαρχιακή φύτρα τοῦ Σινόπουλου εἶναι, πιστεύω, ἡ πιό γερῆ ρίζα τῆς ποίησής του), τώρα ὁ Πύργος καί ἡ ἐνδοχώρα του μεταβάλλονται ἀπό ἀφετηρία σέ τέρμα τῆς περιπλάνησης. Πάντως ἡ γεωγραφία τῆς πατρίδας ἀποτελεῖ τό σκελετό τῆς νέας σύνθεσης.

*Ὁ «ἀπέναντι τοῖχος» (1) ἀνήκει σ' ἓνα συγκεκριμένο «σπίτι» (3) καί τό σπίτι σέ μιά ὀνομασμένη «πόλη» (2). Ἡ πόλη ἔχει τά γνώριμα «μαγαζιά» τῆς (2) ἀλλά προπάντων τό ἀπαραγνώριστο «ποτάμι» τῆς (1, 2, 7). Εἶναι μιά πόλη-χώρα: πράσινη καί βλαστημένη πλάι στή θάλασσα (2, 4, 5, 6, 8).

Πλάι στά σημάδια τῆς φυσικῆς αὐτῆς γεωγραφίας ὑπάρχει καί τό ἀρχετυπικό σκηνικό τοῦ γυρισμοῦ, σέ λανθάνουσα διατύπωση: τό «σκυλί στήν πόρτα» καί «τό γέλιο» τῆς ὑποδοχῆς δηλώνονται μέ τήν ἀπουσία τους (3)· ἡ γυναίκα κυκλοφορεῖ μόνο μέσα στό ὄνειρο (5)· οἱ φίλοι συμψηφίζονται στόν Κίμωνα, πού ἀποκρούει τούς νεκρούς (7)· τέλος, στή σφραγίδα τῆς σύνθεσης, ἡ ἔστια μέ τή χόβολή τῆς (8).

Κι ἂν στό ἓνα ἄκρο, ὡς ὑποδοχή, ἀνασταίνεται ἡ πραγματική χώρα τῆς παιδικῆς καί ἐφηβικῆς ἡλικίας, στό ἄλλο ἄκρο ἀνοίγει, φανταστική «πόρτα ἐλπίδας, ἡ ὁδός Ἀχαρνῶν» (6). Ἀνάμεσα κυκλοφορεῖ τό: «τραῖνο στίς 12 καί στίς 8».

Κάθε γυρισμός εἶναι προπάντων δρόμος πού ἔγινε χρόνος. Τά δῆματα μιᾶς τέτοιας διαδρομῆς ἀκούγονται καθαρά στό Γκρίζο φῶς: «θά σᾶς μιλήσω ἀργότερα» (1)· «θά ξαναβρεῖς τά δῆματά σου στό δρόμο χρόνο» (2)· «στροφῆ στήν καταχνιά τοῦ χρόνου» (6)· «περπατώντας τό κόκκινο σκληρό ἄμμοχάλικο» (8).

Ὁ δρόμος-χρόνος εἶναι ὁ ὀδηγός τῆς μνήμης πού ρυμοτομεῖ τήν καινούρια σύνθεση. Ἡ δραστηριοποίηση

φορές, στιβάδες, στρώματα τῆς γλώσσας. Στό κάτω πάτωμα χωνεύει ὁ μύθος. Μὴν προσπαθήσεις νά τόν θγάλεις ἀπό τή φωλιά του, δέν ἐξαγοράζεται. Εἶναι ἓνα ζῶο ὀγκῶδες καί κακό, δέ θέλει φῶς, δαγκώνει τή σιωπή του.

Χάρτης, σ. 15

8

Νά θυμηθεῖς μαζί μου αὐτές τίς ἄγριες κουμαριές
περπατώντας τό κόκκινο σκληρό ἄμμοχάλικο στήν πλαγιά

Πολύ πρὶν ἀπό σένα τό ξερό φῶς
ὁ κοφτερός ἀέρας
ζυστά πάνω στούς λόφους – στό Ἑφταχώρι.

Εἶχαν τσακίσει τά νεφρά σου.
Στήν κατηφόρα ἔσπασε τό φορεῖο.

Νά τιναχτοῦνε λίγες λέξεις

Καί τό αὐγὸ πού θ' ἀπομείνει στή χόβολη
θᾶναι δικό σου.

τῆς μνήμης στό παρὸν ἐπιβεβαιώνει βέβαια τή φθορὰ τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν πραγμάτων, ἀλλά δέ ματαιώνει τήν ἀρχική σημασία τους καί τήν τελική τους σεμνή ὑπόσχεση. Πρόκειται πάντως γιά μιὰ μνήμη πού δέν λειτουργεῖ ὡς ἀναδρομὴ στὰ περασμένα, ἀλλὰ ὡς ἐπιδρομὴ στὰ τωρινὰ καί τὰ μελλούμενα. Ἡ μνημονική αὐτὴ δράση συναντᾷ στό δρόμο τῆς φωτιάς: εἶναι ταυτόχρονα ἐχθρὸς τῆς καί φίλος: ἀναστέλλει ἀλλὰ καί καθαρίζει τή μνήμη ἀπὸ τὰ σαρίδια τῆς. Ὅταν ἡ σύνθεση σήνει, ἡ φωτιά ἔχει γίνει χόβολη (8), γόνιμη καί ὑπομονετική (4, 8): ἓνα «πικρὸ ξύλο» ἢ ἓνα «αὐγὸ» εἶναι τὰ δῶρα τῆς.

Ὁ γνρισμὸς στό Γκρίζο φῶς φαίνεται πὼς ἀναπλέει τίς ἐκβολές τοῦ Ἄλφειοῦ, ἀφήνοντας πίσω του τό θάνατο, ἂν ὄχι τούς νεκρούς (7). Ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει καί ἓνας τόνος σωτηρίας πού διαπνέει τή σύνθεση. Ὡστόσο ἡ ζωὴ πού γλιτώσε ἀπὸ τή δοκιμασία τῆς, ἔγινε στό μεταξύ περισσότερο μιὰ ζωὴ ἐνύπνια: ἡ πιὸ γνώριμη κατάστασή τῆς εἶναι ὁ ἀποκαλυπτικός ὕπνος (1, 7) καί τό ὄνειρο: ἐρωτικό (5) ἢ ἐφιαλτικό (7). Στήν πραγματικότητα πρόκειται γιά ἓνα εἶδος ἐγρήγορης μέσα στόν ὕπνο, ἀγρυπνία μέσα στή νύχτα τοῦ ὕπνου, πού καταγγέλλει τό οὐδέτερο «κοιμᾶμαι» (6, 7).

Ὁ σύνθετος αὐτὸς τόνος ἀπαγορεύει πρόχειρες ἀποφάσεις γιά τήν αἰσιοδοξία ἢ τήν ἀπαισιοδοξία τῆς νέας σύνθεσης. Τό ποίημα θρῑσκατεῖ πέρα ἀπὸ ἓνα τέτοιο δίλημμα. Δίχως νά λείπει ἡ δραματική ὀξύτητα ἐντελῶς (τό γκρίζο φῶς ἀγριεύει κάποτε φεγγολώντας, ἢ γίνεται «ξερό» στόν «κοφτερό ἀέρα»), ἡ σύνθεση στό σύνολό τῆς ἔχει ἀφήσει πίσω τῆς τό δραματικό ἀγῶνα καί ἔχει προχωρήσει στόν ποιητικό στοχασμό. Τό ταξίδι δίδαξε ὅτι ὁ κόσμος δέν ἀρχίζει, ὅπως ἐλπίσαμε, μέ μᾶς καί δέν θά τελειώσει μέ μᾶς: «πολύ πρὶν ἀπό σένα» (8).

Ἐγινε συχνὰ ὡς τώρα λόγος γιά σύνθεση. Νομίζω πὼς πολύ σπάνια στὰ ποιητικά μας πράγματα ὁ συνθετικός χαρακτήρας εἶναι τόσο εὐδιάκριτος καί φυσικός ὅσο στό Γκρίζο φῶς: ἐνῶ καθένα ἀπὸ τὰ ὀκτώ ποιήματα διεκδικεῖ καί πετυχαίνει τήν κατακόρυφη θέση του, τὰ κύρια θέματα καί οἱ βασικοὶ τόνοι τῆς σύνθεσης προκαταβάλλονται, προβάλλονται καί ὑποχωροῦν, καθὼς πραγματοποιοῦμε τή διαδρομὴ μας ἀπὸ τό πρῶτο ὡς τό ὄγδοο μέρος. Ἐτσι ἐξασφαλίζεται ἓνα εἶδος σταυρολεξικῆς ἀνάγνωσης τῆς ποιητικῆς συνοχῆς.

Ὡστόσο ἡ σοβαρότερη, πιστεύω, ἀρετὴ ἐδῶ εἶναι ἄλλη. Στό Γκρίζο φῶς ὁ ἴδιος ὁ ποιητικός λόγος κάνει αὐτό πού ἐπιχειρεῖ καί τό ποιητικό ὑποκείμενο τῆς σύνθεσης: ἐπιστρέφει, ἐνεργοποιεῖ τή μνήμη του, τή μεταφέρει στό παρὸν καί ἀπολογίζεται. Μιὰ προσεκτικὴ συγκριτικὴ μελέτη θά δείξει πιστεύω ὅτι τό Γκρίζο φῶς κατάγεται ἀπὸ τόν Νεκρόδειπνο καί θά πρέπει νά διαβαστεῖ ὡς συνέχειά του. Πάντως καιρῖα θέματα ἐκείνης τῆς σύνθεσης ἐπανέρχονται ἐδῶ σέ καινούριες ἀναλογίες καί κατανομές. Μῆτρες ποιητικές, πού εἶδαν ἐκεῖ γιά πρώτη φορά τό φῶς, μεταφέρονται (αὐτούσιες σχεδόν) ἐδῶ καί δοκιμάζονται κάτω ἀπὸ διαφορετικό φῶς. Ὁ ποιητικός, λοιπόν, λόγος φαίνεται νά γυρεύει, ὕστερα ἀπὸ τή δραματική του περιπέτεια στόν Νεκρόδειπνο, τή γενέθλια γῆ: ξυπνώντας στήν Ἰθάκη του, μᾶς ἀφήνει νά διακρίνουμε πάνω στό σῶμα τῆς γλώσσας του σημάδια ἀπὸ τὰ πάθη καί τίς γνώσεις του. Αὐτό εἶναι ὄλο: κι αὐτό εἶναι πολύ.

Δ. Ν. Μαρονίτης

Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες

Ο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες γεννήθηκε στις 6 Μαρτίου 1928 στο Άρακατάκα, χωριό της Κολομβίας κοντά στις άκτες της Καραϊβικής. Πέρασε τα σχολικά του χρόνια στην Μπαρνακίγια και τη Σιπακίρα, και σπούδασε Νομικά στο Έθνικό Πανεπιστήμιο της Κολομβίας (Μπογκοτά).

Στά 1947 δημοσιεύει το πρώτο του διήγημα, «Η τρίτη παραίτηση», στο *El Espectador*. Από τότε κι ως τό 1967, πού κυκλοφορεί τό Έκατό χρόνια μοναξιά, δουλεύει κυρίως ως δημοσιογράφος: άρθρογράφος στο *El Herald*, ρεπόρτερ στο *El Espectador*, ανταποκριτής του πρακτορείου ειδήσεων της Κούβας «Prensa Latina». Μ' αυτή την ιδιότητα παρακολουθεί από κοντά τίς πρώτες μέρες της επανάστασης του Κάστρο στην Κούβα. Αργότερα διευθύνει δύο περιοδικά στο Μεξικό και συνεργάζεται μέ τό πρακτορείο «Walter Thompson». Γράφει κινηματογραφική σενάρια και δημοσιεύει τά πρώτα του έργα – διηγήματα και μυθιστορήματα.

Σήμερα τό έργο του έχει μεταφραστεί σέ πάμπολλες γλώσσες κι έχει δώσει αφορμή για έναν τεράστιο όγκο κριτικής φιλολογίας. Επίτιμος Διδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο της Κολούμπια (Νέα Υόρκη), ό Γκαρσία Μάρκες ζεί στή Βαρκελώνη – μέ κάποια διαλείμματα στο Μεξικό – μαζί μέ τή γυναίκα του, τή Μερσέντες, και τούς δύο γιούς τους, Ροδρίγο και Γκονσάλο.

Έργα:

Τά ξερά φύλλα (*La Hojarasca*, 1955), μυθιστόρημα.

Κανείς δέν γράφει στο συνταγματάρχη (*El colonel no tiene quien le escriba*, 1958), νουβέλα.

Η κηδεία της Μαμά Γκράντε (*Los funerales de la Mamá Grande*, 1958), διηγήματα.

Η κακιά ώρα (*La mala hora*, 1961), μυθιστόρημα.

Έκατό χρόνια μοναξιά (*Cien años de soledad*, 1967), μυθιστόρημα.

Η άπίστευτη και θλιβερή ιστορία της άθώας Έρέντιρα... (*La increíble y triste historia de la cándida Eréndira y su abuela desalmada*, 1972), διηγήματα.

Διηγήματα (*Todos los cuentos*, 1975). Πλήρης έκδοση των διηγημάτων του από τό 1947 ως τό 1972.

Τό φθινόπωρο του πατριάρχη (*El Otoño del Patriarca*, 1975), μυθιστόρημα.

Ο Μάρκες πρωτοπαρουσιάστηκε στα ελληνικά από τό περιοδικό 'Η Συνέχεια (τεύχος 1, Μάρτιος 1973), μέ ένα απόσπασμα από τά Έκατό χρόνια μοναξιά, σέ μετάφραση Θανάση Βαλτινού και Ines Luisa Karrera, μαζί μέ εισαγωγικό σημείωμα της Καίη Τσιτσέλη.

Μία ἀπ' αὐτές τίς μέρες

Ἡ Δευτέρα ξημέρωσε ἤπια, δίχως βροχή. Ὁ Ἀουρέλιο Ἐσκοδόρ, ὀδοντογιατρός ἄνευ διπλώματος καὶ πάντα πολὺ πρωινός, ἄνοιξε τὸ γραφεῖο του στὶς ἔξι. Ἐβγαλε ἀπὸ τὴν διτρίνα μιὰ ὀδοντοστοιχία, ἀκόμα πάνω στὸ γύψινο ἐκμαγεῖο τῆς, καὶ ἄπλωσε μιὰ φούχτα ἐργαλεῖα στὸ τραπέζι, τοποθετώντας τα στὴ σειρά, ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο στὸ μικρότερο, σὰν νὰ τὰ ἐκθέτει. Φοροῦσε ριγὲ πουνκάμισο, χωρὶς κολάρο, πού ἐκλεινε στὸ λαϊμό μὲ χρυσοῦ κουμπί, καὶ παντελόνια μὲ λαστιχένιες τράντες. Στιητός καὶ ἰσχνός, μὲ βλέμμα πού σπάνια ἀνταποκρινόταν στὴν περίσταση, καταπῶς συνηθίζον νὰ κοιτοῦν οἱ κουφοί.

Ἄφου τακτοποίησε τὰ πράγματα πάνω στὸ τραπέζι, τράβηξε τὸν τροχὸ κοντὰ στὴν πολυθρόνα καὶ κάθισε νὰ γυαλίσει τὴν ὀδοντοστοιχία. Ἐμοιαζε νὰ μὴ σκέφτεται τί κάνει· ὡστόσο, ἐργαζόταν πεισματικά, μὲ τὰ πόδια στὸν τροχὸ ἀκόμη κι ὅταν δέν τὸν χρειαζόταν.

Περασμένες ὀκτώ σταμάτησε κομμάτι, νὰ ἀγναντέψει τὸν οὐρανὸ ἀπ' τὸ παράθυρο· καὶ εἶδε δυὸ γεράκια στὸν καθαλάρη τοῦ διπλανοῦ σπιτιοῦ, πού συλλογισμένα στέγνωσαν στὸν ἥλιο. Συνέχισε νὰ δουλεύει, μὲ τὴ σκέψη πῶς, πρὶν ἀπὸ τὸ μεσημεριανό, θὰ ξανάπιανε ἡ βροχή. Τὴν προσήλωσή του τὴ διέκοψε ἡ φάλτσα φωνὴ τοῦ ἑνδεκάχρονου γιοῦ του.

- Μπαμπά.
- Τί.
- Ὁ δήμαρχος ρωτᾷ ἂν θὰ τοῦ βγάλεις τὸ δόντι.
- Δέν εἶμαι ἐδῶ, πές του.

Γυάλιζε ἓνα δόντι χρυσοῦ κρατώντας το μὲ τὸ χέρι τεντωμένο, τὸ ἐξέτασε μὲ μισόκλειστα μάτια. Ἄπ' τὴ μικρὴ αἰθουσα ἀναμονῆς ὁ γιὸς του ξαναφώναξε.

- Λέει πῶς καὶ βέβαια εἶσαι ἐδῶ, ἀφού σ' ἀκούει.

Ὁ ὀδοντογιατρός συνέχισε νὰ περιεργάζεται τὸ δόντι. Καὶ μίλησε μόνον ὅταν τὸ εἶχε ἀπιθώσει στὸ τραπέζι μὲ τὴν τελειωμένη δουλειά:

- Καλύτερα.
- Ξανάβαλε μπρὸς τὸν τροχὸ. Ἄπ' ἓνα μικρὸ χαρτονέιο κουτί, ὅπου φύλαγε τὰ πράγματα πού ἔπρεπε νὰ κάνει, ἔβγαλε μιὰ γέφυρα καὶ ἄρχισε νὰ γυαλίζει τὸν χρυσοῦ.

- Μπαμπά.
- Τί.
- Δέν ἄλλαξε ἔκφραση.
- Λέει πῶς ἂν δέν τοῦ βγάλεις τὸ δόντι, θὰ σοῦ τὴν ἀνάψει.

Δίχως νὰ διαίχεται, μὲ κινήσεις ἀπολύτως ἥρεμες, σταμάτησε τὸ πετάλι, ἔσπρωξε τὸν τροχὸ μακριὰ ἀπ' τὴν πολυθρόνα κι ἄνοιξε μέχρι ἔξω τὸ τελευταῖο συρτάρι τοῦ γραφείου. Ἐκεῖ, ὑπῆρχε τὸ περιστρόφο. «Ἐντάξει», εἶπε. «Πές του νὰ ἔρθει νὰ μοῦ τὴν ἀνάψει».

Γύρισε τὴν πολυθρόνα πρὸς τὴν πόρτα, ἐνῶ τὸ χέρι του ἀκουμποῦσε στὴν ἄκρη τοῦ ἀνοιχτοῦ συρταριοῦ. Στὸ κατώφλι ἐμφανίστηκε ὁ δήμαρχος. Εἶχε ξυρίσει τὸ ἀριστερὸ μάγουλο, ἀλλὰ τὸ ἄλλο, προσημένο καὶ πονεμένο, εἶχε γένεια πέντε ἡμερῶν. Ὁ ὀδοντογιατρός διέκρινε πολλές νύχτες ἀπόγνωσης στὰ μαρμαμένα του μάτια. Ἐκλεισε μὲ τ' ἀκροδάχτυλα τὸ συρτάρι καὶ εἶπε ἀπαλά:

- Καθίστε.
- Καλημέρα, εἶπε ὁ δήμαρχος.

- Μέρα, εἶπε ὁ ὀδοντογιατρός.

Ἐνῶ τὰ ἐργαλεῖα ἔβραζαν, ὁ δήμαρχος ἔγειρε τὸ καύκαλό του στὸ στήριγμα τῆς πολυθρόνας καὶ ἐνίωσε καλύτερα. Ἀνέπνεε μιὰ παγωμένη μυρωδιά. Τὸ γραφεῖο φτωχό: μιὰ παλιά ξύλινη καρέκλα, ὁ τροχὸς μὲ τὸ πετάλι, μιὰ διτρίνα μὲ πηλίνα φιαλίδια. Ἀντίκρου στὴν καρέκλα τὸ παράθυρο, μὲ κουρτίνες στὸ ὕψος ἀνθρώπου. Ὅταν ἐνίωσε τὸν ὀδοντογιατρὸ νὰ πλησιάζει, ὁ δήμαρχος ἔσμιξε τὶς φτέρες καὶ ἄνοιξε τὸ στόμα.

Ὁ Ἀουρέλιο Ἐσκοδόρ τοῦ γύρισε τὸ κεφάλι πρὸς τὸ φῶς. Ἄφου ἐξέτασε τὸ πονεμένο δόντι, ἐκλεισε τὰ σαγόνια τοῦ δημάρχου, πιέζοντας προσεχτικὰ μὲ τὰ δάχτυλα.

- Πρέπει νὰ γίνει χωρὶς ἀναισθησία, εἶπε.
- Γιατί;
- Γιατί ἔχει κάνει ἀπόστημα.

Ὁ δήμαρχος τὸν κοίταξε στὰ μάτια. Καλά, εἶπε, καὶ πάσχισε νὰ χαμογελάσει. Ὁ ὀδοντογιατρός δέν ἀνταποκρίθηκε. Ἐφερε τὴν κατοσρόλα μὲ τὰ ἀποστερωμένα ἐργαλεῖα στὸ τραπεζάκι καὶ χωρὶς ἀκόμα νὰ διαίχεται τὰ ἔβγαλε ἀπὸ τὸ νερὸ χρησιμοποιώντας κρύες λαβίδες. Ἐπειτα ἔσπρωξε τὸ πτυελοδοχεῖο μὲ τὴ μύτη τοῦ παπουτσιοῦ καὶ πῆγε στὸ νιπτήρα νὰ πλύνει τὰ χέρια του. Τὰ ἔκανε ὅλα χωρὶς νὰ κοιτᾷ τὸν δήμαρχο. Ὁ δήμαρχος, ὁμως, δέν τὸν ἔχασε οὔτε στιγμή ἀπὸ τὰ μάτια του.

Ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κάτω φρονιμίτες. Ὁ ὀδοντογιατρός ἄνοιξε τὰ πόδια καὶ ἔπιασε τὸ δόντι μὲ τὴ ζεστὴ τανάλια. Ὁ δήμαρχος γραπώθηκε στὴν καρέκλα, ἀδειάζοντας ὅλη του τὴ δύναμη στὰ πόδια· αἰσθάνθηκε ἓνα παγωμένο κενὸ στὰ νεφρά, ἀλλὰ δέν ἔβγαλε ἄχνα. Ὁ ὀδοντογιατρός κούνησε μόνον τὸν καρπὸ τοῦ χεριοῦ του. Χωρὶς μνησικακία, μὲ πικρὴ τρυφεράδα μᾶλλον, εἶπε:

- Τώρα πληρώνετε γιὰ εἴκοσι νεκροῦς μας, λοχαγέ.

Ὁ δήμαρχος ἔνοιωσε τὰ κόκαλα νὰ τρίξουν στὸ σαγόνι του καὶ τὰ μάτια του γέμισαν δάκρυα. Ὅμως δέν ἀνάσανε, παρὰ μονάχα ὅταν κατάλαβε πῶς τὸ δόντι εἶχε πιά βγεῖ. Καὶ τότε τὸ εἶδε μέσα ἀπὸ τὰ δάκρυά του. Τοῦ φάνηκε τόσο ξένο πρὸς τοὺς πόνους του, ὥστε οἱ πέντε νύχτες τοῦ μαρτυρίου του τοῦ ἦσαν πιά ἀκατανόητες.

Σκυμμένος στὸ πτυελοδοχεῖο, ἰδρωμένος, λαχανιασμένος, ξεκούμπωσε τὸ γιλέκο καὶ ἔκανε νὰ πάρει τὸ μαντίλι του ἀπ' τὴν τσέπη τοῦ παντελονιοῦ. Ὁ ὀδοντογιατρός τοῦ ἔδωσε ἓνα καθαρὸ πανί.

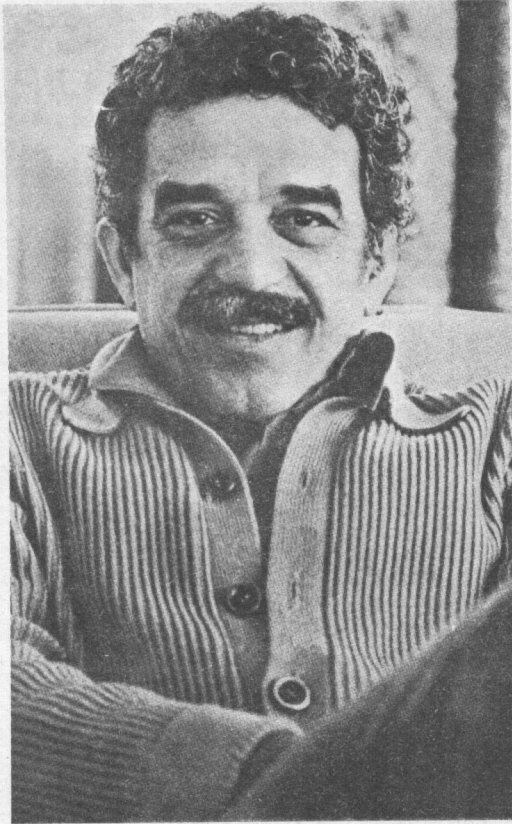
- Σφουγγίστε τὰ δάκρυά σας, εἶπε.

Τὰ σφουγγίσει. Ἐτρεμε. Ἐνόσω ὁ ὀδοντογιατρός ἔπλενε τὰ χέρια του, κοίταξε τὴ μαδημένη ὀροφή καὶ ἓναν ἰστό ἀράχνης σκονισμένο, γεμάτον αὐγά καὶ νεκρὰ ἔντομα. Ὁ ὀδοντογιατρός πλησίασε, σκουπίζοντας τὰ χέρια του. Νὰ ξαπλώσετε, τοῦ εἶπε, καὶ νὰ κάνετε πλύσεις μὲ ἀλατόνερο. Ὁ δήμαρχος σηκώθηκε, τὸν ἀποχαιρέτησε μὲ ἓναν ἀνέμελο στρατιωτικὸ χαιρετισμὸ, καὶ δίχως νὰ κουμπώσει τὸ γιλέκο κίνησε γιὰ τὴν πόρτα ἀνατεντώνοντας τὰ πόδια.

- Μοῦ στέλνετε τὸ λογαριασμὸ, τοῦ εἶπε.
- Σέ σᾶς ἡ στὴν Κοινότητα;

Ὁ δήμαρχος δέν τὸν κοίταξε. Ἐκλεισε τὴν πόρτα καὶ τοῦ εἶπε μέσα ἀπ' τὴ σίτα:

- Τὸ ἴδιο κάνει. **μετάφραση ἀπὸ τὰ ἰσπανικά:**
Φ. Ξενάκη - Δ. Καψάλη

**Τό φθινόπωρο
του
Πατριάρχη**
(*ἀπόσπασμα*)

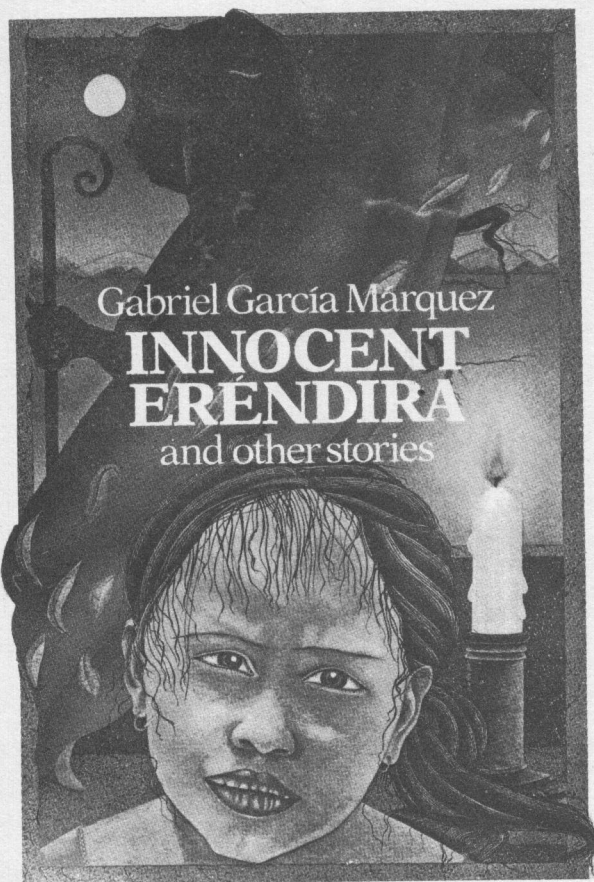
μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

Σαββατοκύριακο μπήκαν τά ὄρνια ἀπό τά μπαλκόνια τοῦ προεδρικοῦ μεγάρου, κομμάτιασαν μέ δυνατές μυτιές τίς συρματένιες σίτες στά παράθυρα καί τάραξαν μέ τά φτερά τους τό χρόνο πού δάλτωνε μέσα, καί τή Δευτέρα τά χαράματα ἤ πόλη ξύπνησε ἀπό αἰώνων λήθαργο μ' ἓνα ἀπαλό καί χλιαρό ἀεράκι τοῦ μεγάλου νεκροῦ καί τοῦ σάπιου μεγαλείου. Τότε μόνο τολμήσαμε νά μποῦμε δίχως ρεσάλτο στά σαρακοφαγωμένα τείχη ἀπό ἐνισχυμένη πέτρα, ὅπως ἤθελαν οἱ πιό ἀποφασισμένοι, καί δίχως νά γκρεμίσουμε τήν κύρια πύλη μέ βοϊδολαιμαριές, ὅπως προτεῖναν ἄλλοι, γιατί ἔφτασε μονάχα μιὰ σπρωξιά καί ξεκολλήσαν ἀπ' τοὺς μεντεσέδες τους οἱ πελώριες σιδερόφραχτες πόρτες πού εἶχαν σταματήσει τίς μπομπάρντες τοῦ Γουίλιαμ Ντάμπιερ, στά ἥρωικά χρόνια τοῦ σπιτιοῦ. Ἐμοιαζε σά νά μπαίνεις σέ ἀτμόσφαιρα ἄλλων καιρῶν, γιατί ὁ ἀέρας ἦταν πιό ἀραιός στά γούπατα μέ τά συντρίμια ἀπ' τό ἀπέθαντο ἄντρο τῆς ἐξουσίας καί ἡ σιωπή ἔμοιαζε πιό παλιά καί τά πράγματα μόλις ξεχώριζαν στό γερασμένο φῶς. Στήν πρώτη αὐλή, πού οἱ πλάκες τῆς εἶχαν ὑποχωρήσει στήν ὑπόγεια πίεση τῶν ἀγριόχορτων, εἶδαμε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη ἀνάστατες τίς σκοπιές τῶν φευγάτων φρουρῶν, παρατημένα τά ντουφέκια στά ὄπλοστάσια, τήν πελώρια τάβλα ἀπό σανίδι τραχύ μέ πιάτα κι ἀποφάγια ἀπό τό κυριακάτικο τσιμποῦσι πού τό 'κοψε στή μέση ὁ πανικός, εἶδαμε στή σκιά τά κονάκια τῶν σκλάβων ὅπου βρισκόνταν οἱ διοικητικές ὑπηρεσίες, παρδαλά μανιτάρια καί γλωμά ἀγριόκρινι ἀνάμεσα σέ μισοτελειωμένα ὑπομνήματα πού προχωροῦσαν, στά κανονικά τους, πιό ἀργά κι ἀπό τίς πιό στεγνές ζωές, εἶδαμε στή μέση τῆς αὐλῆς τήν κολυμπήθρα ὅπου

γενιές πέντε καί βάλε βαφτιστήκαν μέ πολεμικά μυστήρια, εἶδαμε στό βάθος τόν παμπάλαιο στάβλο τῶν ἀντιβασιλέων μεταμορφωμένο σέ ἀμαξοστάσιο, κι εἶδαμε μέσα στίς καμέλιες καί τίς πεταλοῦδες τή μερλίνα ἀπ' τόν καιρό τῆς φασαρίας, τό κάρο τῆς πανούκλας, τήν ἄμαξα ἀπ' τή χρονιά τοῦ κομήτη, τή νεκροφόρα τῆς προόδου μέσα στήν τάξη, τήν ὑπνοδατική λιμουζίνα τοῦ πρώτου αἰώνα τῆς εἰρήνης, ὅλα σέ καλή κατάσταση κάτω ἀπό σκονισμένες ἀραχνιές κι ὅλα μπογιατισμένα μέ τά χρώματα τῆς σημαίας. Στήν ἄλλη αὐλή, πίσω ἀπό κάτι σιδερένια κάγκελα, ἦταν οἱ ροδῶνες, χιονισμένοι μέ φεγγαρόσκονη, πού οἱ λεπροί κοιμόντουσαν στόν ἴσκιό τους τίς μεγάλες ἐποχές τοῦ σπιτιοῦ, κι εἶχαν θεριέψει τώρα τόσο ἀπό τήν ἐγκατάλειψη, πού δέν ἔμενε χαραμάδα ἀμύριστη σέ κείνο τόν τριανταφυλλένιο ἀέρα, ἀνάκατο μέ τήν ἀποφορά πού ἐρχόταν ἀπό τά βάθη τοῦ κήπου καί τήν τσίκα τοῦ ὄρνιθου καί μιά μπόχα ἀπό κοπριά καί χωνεμένο κάτουρο γελάδας καί στρατιῶτη ἀπό τήν ἀποικιακή βασιλική πού εἶχε γίνει στάβλος γιά τό ἄρμεγμα. Ἄνοιγοντας δρόμο μέσα στήν ἄγρια βλάστηση, εἶδαμε τόν ἐξώστη μέ τίς καμάρες ὄλο γλάστρες γαρίφαλα καί φυλλωσιές ἀστρομελίες καί πανσέδες ἐκεῖ πού ἦταν μιά φορά τά δώματα τῶν παλλακίδων, κι ἀπ' τά λογῆς ἀπομεινάρια τοῦ νοικοκυριοῦ καί τήν ποσότητα τῶν ραπτομηχανῶν εἶπαμε, διόλου ἀπίθανο, πώς θά ἔχαν ζήσει ἐδῶνά πάνω ἀπό χίλιες γυναῖκες μέ τσοῦρμιο ἑφταμηνίτικα, εἶδαμε στίς κουζίνες ἀνακάτωση πολεμική, τά ρούχα σαπισμένα στόν ἥλιο ἤλασε στίς γοῦρνες τῆς μπουγάδας, τό ρέμα τοῦ ἀπόπατου πού ἔχασκε, κοινό γιᾶ παλλακίδες καί στρατιῶτες, καί εἶδαμε στό βάθος τίς κλαίουσες ἰτιές τῆς Βαθυλώνας πού τίς εἶχαν φερμένες ζωντανές ἀπό τή Μικρασία μέσα σέ γιγάντια θαλασσινά θερμοκήπια, μαζί μέ τό χῶμα, τό χυμό τους καί τό ψιλοβρόχι τους, καί πίσω ἀπ' τίς ἰτιές εἶδαμε τό κυβερνεῖο, τεράστιο καί λυπημένο, κι ἀπ' τίς κομματιασμένες γρίλιες του μπαῖναν ἀκόμα τά ὄρνια. Δέ χρειάστηκε νά σπάσουμε τίς πόρτες ὅπως λογαριάζαμε, γιατί ἡ πύλη φάνηκε ν' ἀνοίγει μοναχά μέ τῆς φωνῆς τήν ὄθηση, κι ἔτσι ἀνεβήκαμε στό κύριο πάτωμα μιά σκάλα ἀπό μυλόπετρα πού τά χαλιά της, ἴδια μέ τῆς ὄπερας, ἦτανε ξεσκισμένα ἀπ' τίς ὀπλές τῶν γελαδιῶν, κι ἀπό τόν προθάλαμο ἴσαμε τούς ἰδιωτικούς κοιτῶνες εἶδαμε ρημαδιό τά γραφεῖα καί τίς ἐπίσημες αἴθουσες ἀπ' ὅπου διάβαιναν ξεδιάντροπα γελάδια τρώγοντας τίς βελούδινες κουρτίνες καί βοσκώντας τό σατέν στίς πολυθρόνες, εἶδαμε κάντρα ἡρωικά μέ ἀγίους καί στρατιῶτες ριγμένα στό πάτωμα καί γύρω τους ἐπιπλα σμπαράλια καί φρέσκες μαλακές κοπριές γελάδας, εἶδαμε μιά τραπεζαρία φαγωμένη ἀπό γελάδες, τήν αἶθουσα τῆς μουσικῆς βεβηλωμένη ἀπό τό ποδοπάτημα τῶν γελαδιῶν, τά τραπεζάκια τοῦ ντόμινο τσακισμένα καί τούς λειμῶνες στά τραπέζια τοῦ μπιλιάρδου θερισμένους ἀπ' τίς ἀγελάδες, εἶδαμε παρατημένη σέ μιά γωνιά τή μηχανή τοῦ ἀνέμου πού πλαστογραφοῦσε ὅλα τά φαινόμενα στίς τέσσερις γωνιές τῆς ναυτικῆς πυξίδας, γιά ν' ἀντέχουν οἱ ἀνθρώποι τοῦ σπιτιοῦ τή νοσταλγία τῆς θάλασσας πού ἔφυγε, εἶδαμε παντοῦ κρεμασμένα κλουδιά μέ πουλιά ἀκόμα ντυμένα μέ τίς κουνούλες τοῦ ὕπνου ἀπό κάποια νύχτα τῆς περασμένης βδομάδας, κι εἶδαμε ἀπό τ' ἀμέτρητα παράθυρα τό πλατύ ὑπνωμένο ζῶο τῆς πόλης ἀνίδεο ἀκόμα γιά τήν ἱστορική Δευτέρα πού ἀρχιζε νά ζεῖ, καί πέρα ἀπό τήν πόλη, ὡς τόν ὄριζοντα, εἶδαμε τούς νεκρούς κρατῆρες μέ τίς τραχιές φεγγαρίσιες στάχτες στήν ἀτέλειωτη πεδιάδα ὅπου βρισκόταν ἄλλοτε ἡ θάλασσα. Σέ κείνη τήν ἀπαγορευμένη περιοχῆ, πού ἐλάχιστοι προνομιούχοι εἶχαν καταφέρει νά γνωρίσουν, μυρίσαμε πρώτη φορά τό μακελειό τῶν ὄρνιων, ἀφουγκραστήκαμε τό χιλιόχρονο ἄσθμα τους, τό ἐνστικτό τους προφητικό, καί ἀκολουθώντας τόν ἀνεμο τῆς σήψης στίς φτεροῦγες τους βρήκαμε στήν αἶθουσα ἀκροάσεων σκουληκιασμένα ἀβγότσουφλα γελάδων, μεριά ἀπό ζῶο θηλυκό ν' ἀποτυπώνονται ἀμέτρητες φορές στούς ὀλόσωμους καθρέφτες, κι ἔπειτα σπρώξαμε μιά πόρτα πλαϊνή πού ἔδγαζε σ' ἕνα γραφεῖο χωνευτό στόν τοῖχο κι ἐκεῖ τόν εἶδαμε, μέ τή λινή στολή, δίχως παράσημα, τίς γκέτες, τό χρυσό σπιρούνι στό ζερβί τακούνι του, κι ἦταν πιό γέρος ἀπ' ὅλους τούς γέρους ἀνθρώπους κι ἀπ' ὅλα τά γέρικα ζῶα τῆς γῆς καί τοῦ νεροῦ, κι ἦταν πεσμένος στό πάτωμα, μπρούμυτα, μέ τό δεξί του μπράτσο διπλωμένο κάτω ἀπ' τό κεφάλι του γιά μαξιλάρι, ὅπως κοιμόταν νύχτα τή νύχτα ὅλες τίς νύχτες τῆς μα-

κρόσυρτης ζωής ενός μοναχικού δεσπότη. Μονάχα όταν τον γυρίσαμε να δούμε το πρόσωπό του καταλάβαμε πώς ήταν αδύνατο να τον αναγνωρίσουμε, έστω κι αν δεν τον είχαν κατασπαραγμένο τα όρνια, γιατί κανείς μας δεν τον είχε δει ποτέ, μόλο που η κατατομή του βρισκόταν και στις δυο μεριές των νομισμάτων, στα γραμματόσημα, στις étiquettes των καθαρικών, στους κηλεπίδες, στα σκαπουλάρια, και μόλο που η λιθογραφία του με τη σημαία στο στήθος και το δράκοντα της πατρίδας κρεμότανε καντραρισμένη παγτού και πάντα σε κοινή θέα, ξέραμε πώς είναι αντίγραφα από αντίγραφα πορτραίτων που είχαν πάψει να θεωρούνται πιστά από τους καιρούς του κομήτη, όταν οι πατεράδες μας ξέραν ποιός είναι, γιατί τό είχαν άκουστά από τους πατέρες τους και κείνοι πάλι απ' τους δικούς τους, κι από παιδιά μās συνηθίσαν να πιστεύουμε πώς ήταν ζωντανός στο σπίτι της έξουσίας, γιατί κάποιος τον είχε δει ν' ανάδει φαναράκια τή νύχτα μιās γιορτής, κάποιος δηγοῦνταν πώς αντίκρισε τά λυπημένα μάτια, τά ώχρά του χείλη, τό χέρι του συλλογισμένο να χαιρετάει τό κενό μέσ' απ' τά ίερατικά στολίδια του προεδρικού άμαξιού, γιατί μιá Κυριακή έδω και χρόνους πολλούς του είχαν κουβαλήσει τον τυφλό του δρόμου που με πέντε δεκάρες άπάγγελε στίχους του λησμονημένου ποιητή Ρουμπέν Δαρίο, κι έφυγε ευτυχισμένος μ' ένα γερό μπαξίσι για τήν παράσταση που έδωσε μόνο για κείνον αν και, να λέγεται, τον ίδιο δεν τον είδε, όχι γιατί ήταν τυφλός αλλά γιατί θνητός κανέννας δεν τον είχε αντίκρισει απ' τους καιρούς του μαύρου ξερατού, κι ώστόσο ξέραμε πώς ήταν έδω, τό ξέραμε γιατί ό κόσμος τραβούσε μπροστά, ή ζωή τραβούσε μπροστά, έρχόταν τό ταχυδρομείο, ή μπάντα του δήμου έδινε συναυλίες με σαχλά βαλσάκια σαββατιάτικα κάτω απ' τίς σκονισμένες φοινικίες και τά θολά φανάρια της κεντρικής πλατείας, και άλλοι γέροι μουσικοί παίρναν τή θέση των νεκρών μουσικών της μπάντας. Τά τελευταία χρόνια, που από μέσα δεν άκούγονταν ήχος ανθρώπινος μήτε πουλιών κελάδημα, και σφάλιξαν για πάντα οι σιδερόφραχτες πύλες, τό ξέραμε πώς κάποιος έμενε στο άρχοντικό γιατί τή νύχτα βλέπαμε φωτάκια που μοιάζαν καραβίσια στα παράθυρα κατά τή μεριά της θάλασσας, κι όσοι τολμήσαν να ζυγώσουν άκουσαν χαλασμό από όπλές και στεναγμούς από ζωο μεγάλο πίσω από τους όχυρωμένους τοίχους, κι ένα άπόγεμα του Γενάρη είδαμε μιá γελάδα ν' άγναντεύει τό σουρούπο απ' τον προεδρικό έξώστη, για βάλτε με τό νου σας, μιá γελάδα στον έξώστη της πατρίδας, τί ρεζίλικι, σκατένια χώρα, αλλά γινηκαν τόσες ύποθέσεις για τό πώς όλόκληρη γελάδα μπόρεσε να φτάσει ως τον έξώστη, άφου όλος ό κόσμος ξέρει πώς οι γελάδες δε μπορουν να σκαρφαλώσουν σκάλες, ένας λόγος παραπάνω αν είναι από πέτρα, κι ένας ακόμα αν τίς έχουν στρώσει με χαλιά, κι έτσι στο τέλος πιά δεν ξέραμε αν τήν είδαμε στ' αλήθεια ή αν περνώντας ένα άπόγεμα από τήν κεντρική πλατεία όνειρευτήκαμε εκεί που σεργιανίζαμε πώς είδαμε γελάδα στον προεδρικό έξώστη όπου κανείς δε φάνηκε μήτε και θά ξαναφαινόταν πιά για χρόνους πολλούς, ως τά χαράματα της περασμένης Παρασκευής που άρχισαν να καταφτάνουν τά πρώτα όρνια, ξεσηκωμένα απ' τή μαρκίζα του νοσοκομείου των φτωχών όπου λαγοκοιμόνταν πάντα, ήρθαν κι άλλα από τή μακρινή ένδοχώρα, ήρθαν σε κύματα άπανωτά απ' τον όρίζοντα μιās θάλασσας σκόνη εκεί που ήταν άλλοτε ή θάλασσα, πετούσαν όλη μέρα σε κύκλους άργούς πάνω απ' τό σπίτι της έξουσίας, ώσπου ένα πουλί βασιλικό με φτέρωμα νυφιάτικο και τραχηλιά σαν αίμα έδωσε σιωπηλά τό πρόσταγμα κι άρχίνισε τό σπάσιμο των γυαλιών, εκείνο τό άεράκι του μεγάλου νεκρού, τό μέσα έξω των όρνιων από τά παράθυρα, όπως θά επιτρεπόταν μόνο σ' ένα σπίτι ξεπεσμένο, ώσπου κι έμεις τολμήσαμε να μποῦμε και βρήκαμε μέσα στο έρημο άσυλο τά χαλάσματα του μεγαλείου, τό καταφαγωμένο σωμα, τά λεία κοριτσίστικα χέρια με τό δαχτυλίδι της έξουσίας στο κόκαλο του άρεβώνα, και σ' όλο τό κορμί του φύτρωναν μικρούτσικες λειχήνες και ζωα παρασιτικά της βαθιάς θάλασσας, κυρίως στις μασχάλες και στους βουδώνες, κι είχε έναν κηλεπίδεμο από καναβάτσο στο πρησμένο του άρχιδι που μόνο αυτό είχε γλιτώσει από τά όρνια, κι ως ήτανε μεγάλο σα νεφρό βοδιού, αλλά μήτε και τότε τόλμησε κανέννας να δεχτεί τό θάνατό του, γιατί ήταν ή δεύτερη φορά που τότε βρισκαν σε κείνο τό γραφείο, μονάχο και ντυμένο και νεκρό, καταπώς φαινόταν, από θάνατο φυσικό στον ύπνο του, όπως μās είχαν προμαντέψει, χρόνους πολλούς πιο πριν, οι μάγισσες απ' τά προφητικά νερά στις πήλινες λεκάνες τους.

μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

**‘Η άπίστευτη καί
θλιβερή ιστορία
τῆς άθώας ‘Ερέντιρα
καί τῆς άσπλαχνης
γιαγιάς τῆς
(άπόσπασμα)**

μετάφραση από τά ισπανικά: Τζένη Μαστοράκη

-1-

‘Η Έρέντιρα μπανιάριζε τή γιαγιά σάν άρχισε ό άνεμος τῆς συμφοράς τῆς. Τό πελώριο άρχοντικό από φεγγαρόπετρα, χαμένο στή μοναξιά τῆς ερήμου, τραντάχτηκε συθέμελα μέ τό πρώτο γιουρούσι. Μά ή Έρέντιρα καί ή γιαγιά ἦταν μαθημένες στούς κινδύνους τῆς άσιατης φύσης, κι οὔτε πού δώσαν σημασία στήν όρμή τοῦ άνέμου, μέσα σέ κείνο τό λουτρό πού τό στολίζαν φασιανοί στήν άράδα καί παιδιάστικα ψηφιδωτά, ἴδια ρωμαϊκό χαμάμι.

‘Η γιαγιά, θεόγδυτη καί τεράστια, ἔμοιαζε ωραία άσπρη φάλαινα μέσα στή μαρμαρένια γούρνα. ‘Η εγγονή ό,τι εἶχε κλείσει τά δεκατέσσερα, κι ἦταν άποχαννωμένη καί λιανοκόκαλη, άπλερη γιά τήν ηλικία τῆς. Μέ μίαν οἰκονομία πού θύμιζε ἱερατική αὔστηρότητα, ἔλουζε τή γιαγιά, καί στό νερό εἶχε βράσει φυτά καθαρτικά καί μυριστικά φυλλαράκια, πού μέναν κολλημένα στίς σαρκωμένες πλάτες, στά ξέπλεκα μεταλλικά μαλλιά, στό δυνατό ὦμο μέ τό άνελέητο τατουάζ πού ντρόπιαζε άκόμα καί θαλασσινοῦς.

— Ψές βράδι εἶδα σ’ ὄνειρό μου πώς περιμένα γράμμα, εἶπε ή γιαγιά.

‘Η Έρέντιρα, πού δέ μιλοῦσε ποτέ, ἔκτός κι άν ἦταν αναπόφευκτο, ρώτησε:

— Τί μέρα ἦταν σ’ ὄνειρο;

— Πέμπτη.

— Τότε τό γράμμα εἶχε κακά μαντάτα, εἶπε ή Έρέντιρα. Μά δέ θά ὀρθεῖ ποτέ.

Όταν άπόσωσε τό λούσιμο, κουβάλησε τή γιαγιά στήν κάμαρή τῆς. ‘Ετσι χοντρή πού ἦταν, μόνο γερασμένη στόν ὦμο τῆς εγγόνας τῆς κατάφερε νά περπα-

-2-

τήσει, ή μ’ ἕνα ραβδί πού ἔμοιαζε ἐπισκοπική πατερίτσα, μά ὅσο δύσκολα κι άν ἔσερνε τά πόδια, ἦταν άδύνατο νά μήν προσέξεις τήν άρχοντιά τοῦ γερασμένου μεγαλείου. Στήν κρεβατοκάμαρη, πού ἦταν ἐπιπλωμένη μέ γούστο ὑπερβολικό καί παλαδό, σάν κι ὅλο τό σπίτι, ή Έρέντιρα ἔφαγε ἄλλες δύο ὥρες ὥσπου νά συγκυρίσει τή γιαγιά. Τῆς ξεμπέρδευε τά μαλλιά τρίχα-τρίχα, τ’ άρωμάτισε καί τά χτένισε, τῆς ἔβαλε φουστάνι μέ λουλούδια τοῦ ἰσημερινοῦ, τῆς πασάλειψε τό μούτρο μέ πούντρα, τῆς ἔδαψε τά χεῖλια μέ καρμίνι, τά μάγουλα μέ κοκκινάδι, τά βλέφαρα μέ μόσχο καί τά νύχια μέ θερνίκι σεντεφί, κι ὅταν πιά τή στόλισε σάν κούκλα πιό μεγάλη κι από μπόι άνθρώπου, τήν πήγε σ’ ἕνα ψεύτικο κηπάκι μέ λουλούδια πνιγερά, σάν καί τοῦ φουστάνιου τῆς, τήν κάθισε σέ μιά πολυθρόνα πού ἔχε ποδαρικά καί γενεαλογία θρόνου, καί τήν ἄφησε ν’ άκούει φευγαλέους δίσκους σ’ ἕνα γραμμόφωνο μέ χωνί.

Όσο ή γιαγιά άρμένιζε στά βαλτοτόπια τῶν περασμένων, ή Έρέντιρα δάλθηκε νά σκουπίσει τό σπίτι, πού ἦταν σκοτεινό καί παρδαλό, μέ ἐπιπλα ἔξωφρενικά κι άγάλματα φανταστικῶν καισάρων καί πολυέλαιους μέ κρυσταλλένια δάκρια κι άγγέλους από ἀλάβαστρο κι ἕνα πιάνο μέ χρυσή πατίνα κι ἕνα σωρό ρολόγια σέ ἀπίθανα σχέδια καί διαστάσεις. Στήν αὐλή εἶχε μιά στέρνα ὅπου μαζεῦαν μέ τά χρόνια τό νερό, κουβαλημένο σέ ράχες ἰνδιάνων, από πηγές μακρινές, καί στό χαλκά τῆς στέρνας εἶχε μιά σφροισμένη στρουθοκάμηλο, τό μόνο φτερωτό πού άντεχε νά ζήσει στό μαρτύριο ἐκείνου τοῦ καταραμένου κλί-

Γκαρσία Μάρκες

-3-

ματος. Μέναν μακριά απ' όλους, στην καρδιά της έρημου, κοντά σ' έναν καταυλισμό με σοκάκια άθλια και πυρωμένα, όπου τά κατσίκια αυτοκτονούσαν από θλίψη όταν φυσούσε ο άνεμος της συμφοράς.

Έτοιο το μυστήριο καταφύγιο τό 'χε χτισμένο ο άντρας της γιαγιάς, ένας θρυλικός κοντραμπατζής πού τόν έλεγαν 'Αμαδής, κι είχε κάνει μαζί της ένα γιό, πού κι αυτόν τόν λέγαν 'Αμαδής, κι ήταν πατέρας της 'Ερέντιρα. Κανείς δέν ήξερε πούθε γεννοκρατίο-ταν ή φαμίλια τους. 'Η πιό γνωστή ιστορία, στή γλώσσα τών Ινδιάνων, έλεγε πώς ο πατέρας 'Αμαδής είχε γλιτώσει τήν δημοφή γυναίκα του από 'να μορ-ντέλο στίς 'Αντίλλες, αφού πρώτα ξέκανε κάποιον μέ μαχαιριές, και τήν έφερε κατόπι γιά πάντα στήν άπά-τητη έρημιά. Σάν πέθαναν οί δυό 'Αμαδής, ο πρώτος από θέρμες της μελαγχολίας κι ο άλλος σέ καθγά μ' έναν αντίζηλο, ή γιαγιά έθαψε τά πτώματα στήν αύλή, ξαπόστειλε τίς δεκατέσσερις |ξιπόλητες δούλες και συνέχισε ν' αναμασάει τά όνειρα του μεγαλείου μέσα στο μισσοκόταδο του κρυφού σπιτιού, μέ τή θυ-σία της μιόσταρδης εγγόνας, πού τήν είχε αναθρέψει από μωρό.

Μόνο γιά νά κουρντίσει και νά διορθώσει τά ρολό-για, ή 'Ερέντιρα ήθελε έξι ώρες. Τή μέρα πού άρχισε ή συμφορά της δέ χρειάζοταν νά τό κάνει γιατί τό κούρντισμά τους θά βαστούσε ίσαμε τό άλλο πρωί, μά σ' αντίλλαγμα έπρεπε νά λούσει και νά στολίσει τή γιαγιά, νά σφουγγαρίσει τά πλακάκια, νά μαγειρέψει τό φαί και νά γυαλίσει τά κρύσταλλα. Κατά τίς έν-τεκα πού άλλαξε νερό στο τάσι γιά τή στρουθοκά-

-4-

μηλο και πότισε τίς αγριάδες της έρημου στά μνήματα τών δυό 'Αμαδής, χρειάστηκε ν' αντιπαλέψει τήν όρμή του άνέμου πού είχε καταντήσει άβάσταχτος, αλλά δέν ένιωσε τό κακό προμήνυμα, πώς τούτος δώ θά 'ταν ο άνεμος της συμφοράς της. Στίς δώδεκα σκού-πιζε τά τελευταία ποτήρια της σαμπάνιας, όταν τήν πήρε μυρωδιά από σούπα ζεστή κι ήτανε θαύμα πώς έφτασε τρεχάτη στήν κουζίνα δίχως ν' αφήσει στο πέρασμά της χαλασμό από βενετσιάνικα γυαλιά.

Πρόλαβε πάνω στήν ώρα κι έβγαλε απ' τό τζάκι τό τσουκάλι πού ξεχειλίζει. Έβαλε κατόπι στή φωτιά ένα φαί πού 'χε έτοιμάσει από τά πριν και, μέ τήν εύκαι-ρία, κάθισε στο μπάγκο της κουζίνας ν' αποστάσει. Έκλεισε τά μάτια και τά ξανάνοιξε άμέσως, σάν πιό ξεκούραστη τώρα, και βάλθηκε ν' άδειάσει τή σούπα στή σουπιέρα. Δούλευε κοιμισμένη.

'Η γιαγιά καθότανε μονάχη στο κεφαλάρι του έπί-σημου τραπεζιού μέ τ' άσημνία καντηλέρια πού ήταν στρωμένο γιά δώδεκα. Χτύπησε τό καμπανάκι και, στή στιγμή σχεδόν, φάνηκε ή 'Ερέντιρα μέ τήν άχνι-στή σουπιέρα. Καθώς σερβίριζε τή σούπα, ή γιαγιά πρόσεξε τά καμώματά της πού μοιάζαν μέ του ύπνο-βάτη, και πέρασε τό χέρι μπροστά απ' τά μάτια του κοριτσιού, σά νά καθαρίζει άόρατο τζάμι. 'Η 'Ερέν-τιρα δέν είδε τό χέρι. 'Η γιαγιά τήν άκολούθησε μέ τό βλέμμα, κι όταν ή 'Ερέντιρα γύρισε κατά τήν κου-ζίνα, τής φώναξε:

- 'Ερέντιρα.

'Η μικρή ξύπνησε άπότομα κι ή σουπιέρα της έπεσε πάνω στο χαλί.

-5-

- Δέν πειράζει κόρη μου, τήν ήσύχασε τρυφερά ή γιαγιά. Κοιμόσουνα όρθια.

- Είναι συνήθειο του κορμιού, δικαιολογήθηκε ή 'Ερέντιρα.

Μάζεψε τή σουπιέρα, θολωμένη άκόμα από τόν ύπνο, κι έκανε νά καθαρίσει τό λεκέ στο χαλί.

- 'Αστο όπως είναι, τή σταμάτησε ή γιαγιά, τό πλένεις τό άπόγεμα.

Κι έτσι, πέρα από τίς κανονικές άπογεματινές δου-λιές, ή 'Ερέντιρα χρειάστηκε νά πλύνει τό χαλί της τραπεζαρίας, και μιās και δρέθηκε στο πλυσταριό, έπλυνε μέ τήν εύκαιρία και τή μπουγάδα της Δευτέ-ρας, κι ο άνεμος έκανε βόλτες γύρω από τό σπίτι και γύρευε χαραμάδα νά τρυπώσει. Είχε νά κάνει τόσα, πού τή βρήκε ή νύχτα δίχως νά τό καλονιώσει, κι ίσαμε πού ξανάστρωσε τά χαλί στήν τραπεζαρία είχε φτάσει ή ώρα νά πλαγιάσει.

'Η γιαγιά κοπάνηγε τό πιάνο όλο τό άπόγεμα, τρα-γουδώντας φάλτσα τά τραγουδάκια της έποχής της, κι είχε άκόμα στά βλέφαρα μουντζούρες από μόσχο και δάκρυα. Σάν πλάγιασε όμως στο κρεβάτι, μέ τή μουσικινένια νυχτικιά της, είχε συνέρθει πιά από τήν πίκρα τών ώραίων αναμνήσεων.

- Αύριο κοίτα νά πλύνεις και τό χαλί του σαλο-νιού, είπε στήν 'Ερέντιρα. Έχει νά δει ήλιο απ' τόν καιρό της φασαρίας.

- Ναί γιαγιά, είπε τό κορίτσι.

Πήρε μιá δεντάλια μέ φτερά κι άρχισε ν' άερίζει τήν άνικανοποίητη πατρόνα, πού της άράδιαζε κατε-

-6-

βατά νυχτερινές παραγγελίες καθώς δυθιζόταν στον ύπνο.

- Νά σιδερώσεις όλα τά ρούχα πριν πλαγιάσεις, γιά νά κοιμηθείς μέ τή συνειδησή σου ήσυχη.

- Ναί γιαγιά.

- Και νά ψάξεις καλά τίς ντουλάπες, γιατί τίς νύ-χτες πού φυσάει οί σκώροι πεινάνε πιό πολύ.

- Ναί γιαγιά.

- Κι ό,τι ώρα σου περισσέψει, δγάλε τά λουλούδια στήν αύλή γιά ν' ανασάνουν.

- Ναί γιαγιά.

- Μήν ξεχάσεις νά βάλεις φαί στο στρουθί.

Τήν είχε πάρει πιά ο ύπνος, μά συνέχιζε νά δίνει διαταγές, γιατί απ' αυτήν είχε κληρονομήσει ή έγγονή τό χάρισμα νά μένει ζωντανή στον ύπνο της. 'Η 'Ερέντιρα βγήκε απ' τήν κάμαρη άθόρυβα κι έκανε τίς τελευταίες δουλιές της νύχτας, απαντώντας κάθε λίγο στίς προσαγές της κοιμισμένης γιαγιάς.

- Νά βάλεις και στούς τάφους νερό νά πιούνε.

- Ναί γιαγιά.

- Και πριν πλαγιάσεις κοίτα νά 'ναι όλα βολεμένα, γιατί τά πράματα υποφέρουν άμα δέν τά βάνεις νά κοιμηθούν στή θέση τους.

- Ναί γιαγιά.

- Κι αν έρθουνε οί 'Αμαδής, πές τους νά μήν έμ-πούνε, είπε ή γιαγιά, γιατί ή συμμορία του Πορφύριο Γαλάν τούς έστησε καρτέρι νά τούς σκοτώσει.

'Η 'Ερέντιρα δέν άποκριθήκε άλλο, γιατί τήν κατά-λαβε πώς άρχιζε νά χάνεται στο 'παράληρημα' δέν ξεχάσε όμως ούτε μιá διαταγή. Καμιά φορά, όταν

-7-

ἐπιθεώρησε ὅλα τὰ μάνταλα τῶν παραθύρων κι ἔσθησε τὰ τελευταῖα φῶτα, πήρε ἕνα καντηλῆρι ἀπὸ τὴν τραπέζαρια κι ἔφεξε γιὰ νὰ πάει στὴν κάμαρῆ της, ἐνῶ οἱ παύσεις τοῦ ἀνέμου γέμιζαν ἀπ' τὴν πελώρια ἡσυχία ἀνάσα τῆς κοιμισμένης γιαιγιάς.

Ἡ κάμαρῆ της ἦτανε λουσατή, ὄχι δέβαια σάν τῆς γιαιγιάς, παραφορτωμένη πάνινες κουϊκλες καὶ κουρνιαστά ζωάκια ἀπὸ τὰ πρόσφατα παιδικὰ της χρόνια. Ξεθεωμένη ἀπὸ τίς βάρβαρες δουλειές τῆς μέρας, ἡ Ἐρέντιρα δὲ βρῆκε τὸ κουράγιο μῆτε νὰ ξεντυθεῖ, ἴσα πού ἀπόθεσε τὸ καντηλῆρι στὸ κομοδίνο κι ἔπεσε στὸ κρεβάτι. Σέ λίγο, ὁ ἀνεμος τῆς συμφορᾶς της ὄρησε στὸ δωμάτιο, ἴδιο κοπάδι ἀγριόσκυλα, κι ἀναποδογύρισε τὸ καντηλῆρι πάνω στίς κουρτίνες.

Μέ τὰ χαράματα πού ἔπεσε ὁ ἀνεμος, ἀρχίτισε ἡ βροχή, κάτι σταγόνες χοντρές κι ἀνάριες, πού ἔσθησαν τίς τελευταῖες ἀνθρακίες καὶ πέτρωσαν τίς στάχτες τοῦ ἀρχοντικοῦ πού ἀκόμα κάπνιζαν. Οἱ ἀνθρωποὶ ἀπ' τὸ χωριό, οἱ πιό πολλοὶ Ἰνδιάνοι, πάλεψαν νὰ γλιτώσουν ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' τὴν καταστροφή: τὸ καρβουνιασμένο κουφάρι τῆς στρουθοκαμήλου, τὴν κορνίζα τοῦ χρυσομένου πιάνου, τὸ κορμί κάποιου ἀγάλματος. Ἡ γιαιγιά κοιτοῦσε μὲ ἀδιαπέραστη πίκρα τὰ λείψανα ἀπ' τὸ θιός της. Ἡ Ἐρέντιρα, καθισμένη ἀνάμεσα στοὺς τάφους τῶν δυὸ Ἀμαδῖς, εἶχε σταματήσει τὸ κλάμα. Ὅταν πιά ἡ γιαιγιά δεβαιώθηκε πῶς λίγα ἔμειναν ἀπειραχτα μὲς στὰ χαλά-

-9-

μέ ἔξω. Ἡ γιαιγιά ἐνιωθε ὀλομόναχη σ' ἕναν κόσμο καταστροφῆς.

- Ἄιντε, κάντα τρακόσα, εἶπε.
- Διακόσα πενήντα.

Στὸ τέλος τὰ συμφώνησαν γιὰ διακόσα εἴκοσι πέσος στὸ χέρι καὶ κάτι φαγώσιμα. Τότε ἡ γιαιγιά ἔγνεψε στὴν Ἐρέντιρα νὰ πάει μὲ τὸ χῆρο, καὶ κείνος τὴν πήρε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τὴν ὀδήγησε στὸ πίσω καμαράκι, λές καὶ τὴν πῆγαινε σχολεῖο.

- Ἐγὼ σέ περιμένω ἐδῶ, εἶπε ἡ γιαιγιά.
- Ναὶ γιαιγιά, εἶπε Ἐρέντιρα.

Τὸ πίσω καμαράκι ἦταν ἕνα εἶδος παράγκα μὲ τέσσερις πλῆθινες κολόνες καὶ σκεπὴ ἀπὸ σάπια φοινικόφυλλα, κι εἶχε μιά μάντρα ἀπὸ λάσπη, κανὰ μέτρο ὕψος, ἀπ' ὅπου ἔμπαιναν στὸ σπίτι οἱ ταραχές τοῦ ἔξω κόσμου. Στὴν κορφὴ τῆς μάντρας ἦταν ἀραδιασμένες γλάστρες μὲ κάκτους κι ἄλλα φυτὰ τῆς ξηρασίας. Δεμένο σὲ δυὸ κολόνες, φτεροκοποῦσε ἕνα κρεμαστό κρεβάτι, ξεβαμμένο, ἴδιο λυτὸ πανί σκούνας πού παραδέρνει. Πάνω ἀπ' τὸ σφύριγμα τῆς καταιγίδας καὶ τὸ μαστίγωμα τοῦ νεροῦ, ἀκούγονταν φωνές ἀλαργινές, οὐρλιαχτὰ ἀπὸ ζῶα ξέμακρα, κραυγές ἀπὸ ναυάγιο.

Μπαίνοντας στὴν παράγκα, ἡ Ἐρέντιρα κι ὁ χῆρος χρειάστηκε νὰ δαστηχτοῦν γερά, γιὰ νὰ μὴν τοὺς εἴξει χάμω ἕνα κύμα τῆς βροχῆς πού τοὺς ἄφησε μουσικίδι ὡς τὸ κόκαλο. Οἱ φωνές τους δὲν ἀκούγονταν κι οἱ κινήσεις τους γίναν ἀλλιώτικες μέσα στὴν ἀντάρα τῆς μπόρας. Μὲ τὸ πρῶτο πού τῆς χύμηξε ὁ χῆρος, ἡ Ἐρέντιρα φώναξε κάτι πού δὲν ἀκούστηκε κι

-8-

σματα, κοίταξε τὴν ἐγγόνα μὲ πραγματικὴ συμπόνια.

- Καημένο μου παιδί, ἀναστέναξε. Μιά ζωὴ δὲ σοῦ φτάνει γιὰ νὰ μοῦ ξεπληρώσεις τὸ κακό.

Ἄρχισε νὰ τὸ ξεπληρώνει τὴν ἴδια κιόλας μέρα, μὲς στὴ βροχὴ πού χάλαιγε τὸν κόσμο, ὅταν τὴν πήγε στὸ μαγαζάτορα τοῦ χωριοῦ, ἕνα χῆρο ἄγουρο καὶ σφοριασμένο, πού ἦταν ξακουστός στὴν ἔρημο γιὰ τὴν καλοπλήρωσε τὴν παρθενιά. Μπροστά στὴ γιαιγιά πού περιμένε ἀτάραχη, ὁ χῆρος ἐξέτασε τὴν Ἐρέντιρα μὲ ἐπιστημονικὴ αὐστηρότητα: ψαχοῦλεψε τὴ δύναμη τῶν μηρῶν, τὸ μέγεθος τοῦ στήθους, τὸ ἀνοιγμα τῶν γοφῶν, καὶ δὲν ἔβγαλε μιλιὰ πρὶν λογαριάσει καλὰ τὶ ἀξίζει.

- Παραεῖναι ἄγουρη, εἶπε στὸ τέλος. Τὰ βυζάνια τῆς εἶναι σάν τῆς σκύλας.

Τὴν ἀνέδασε κατόπι στὴ ζυγαριὰ καὶ ν' ἀποδείξει τὸ λογαριασμὸ μὲ νοῦμερα. Ἡ Ἐρέντιρα ζύγιζε σαρανταδύο κιλά.

- Πάνω ἀπὸ ἑκατὸ πέσος δὲν πιάνει, εἶπε ὁ χῆρος.

Ἡ γιαιγιά σκανταλίστηκε.

- Ἐκατὸ πέσος γιὰ πλάσμα ἀπειραχτο! πήγε νὰ βάλει τίς φωνές. Ὅχι δά, ἀνθρωπέ μου, σεβάσου λιγάκι τὴν ἀρετὴ.

- Ἐκατὸν πενήντα, εἶπε ὁ χῆρος.

- Τὸ κορίτσι μοῦ 'κανε ζημιὰ πάνω ἀπὸ ἕνα ἑκατομμύριο πέσος, εἶπε ἡ γιαιγιά. Μὲ τοῦτο τὸ ρυθμὸ, θέλει διακόσα χρόνια νὰ μοῦ τὴν ξεπληρώσει.

- Πάλι καλὰ, εἶπε ὁ χῆρος, πού ἔχει τὰ νιάτα της.

Ἡ καταιγίδα φοβέριζε νὰ γκρεμίσει τὸ σπίτι, κι ἡ σκεπὴ εἶχε τόσες τρύπες, πού μέσα ἔβρεχε σχεδὸν ἴδια

-10-

ἔκανε νὰ τὸ βάλει στὰ πόδια. Ὁ χῆρος τῆς ἀποκρίθηκε ἄφωνα, τῆς ἔστριψε τὸ χέρι ἀπ' τὸν καρπὸ καὶ τὴν ἔσυρε στὸ κρεμαστό κρεβάτι. Ἐκείνη τοῦ ἀντιστάθηκε μὲ μιά νυχιά στὸ μούτρο κι ἄρχισε νὰ φωνάζει στὰ μουγγὰ, κι ὁ ἄλλος ἀποκρίθηκε μ' ἕνα μεγαλόπρεπο μπάτσο πού τὴ σήκωσε ἀπὸ τὴ γῆ καὶ τὴν ἔκανε νὰ μείνει μιά στιγμὴ κρεμασμένη στὸν ἄερα, μὲ τὰ μακριὰ μαλλιά της νὰ κυματίζουν στὸ κενὸ σὰ Μέδουσα. Τὴν ἄρπαξε ἀπὸ τὴ μέση πρὶν ξαναπέσει κάτω, τὴν πέταξε στὸ κρεμαστό κρεβάτι μ' ἕνα ἄγριο χτύπημα, καὶ τὴν καθήλωσε ἀσάλευτη μὲ τὰ γόνατα. Τότε ἡ Ἐρέντιρα παραδόθηκε στὸν τρόμο, λιγοθύμησε κι ἀπόμεινε σὰ μαγεμένη ἀπὸ τὰ φεγγαρένια κρόσια ἐνὸς ψαριοῦ πού ἔσκιζε κολυμπώντας τὸν ἄερα τῆς καταιγίδας, καθὼς ὁ χῆρος τὴν ξεγύμνωνε κομματιάζοντας τὰ ρούχα της μ' ἀπλωτές νυχιές, λές καὶ ξεριζῶνε χορτάρια, ξεσκιζοντάς τὴν σὲ φαρδιές λουρίδες χρώματα πού κυματίζουν σάν ἀποκριάτικες κορδέλες καὶ φεύγαν μὲ τὸν ἀνεμο.

Ὅταν πιά δὲν ἀπόμεινε στὸ χωριὸ ἄλλος ἄντρας πού νὰ 'χει νὰ πληρώσει γιὰ τὸν ἔρωτα τῆς Ἐρέντιρα, ἡ γιαιγιά τὴ φόρτωσε σ' ἕνα καμιόνι καὶ τράβηξαν γιὰ τὰ λημέρια τῶν κοντραμπατζήδων. Ἐβγαλαν ὄλο τὸ ταξίδι πάνω στὴν ἀνοιχτὴ καρότσα, μαζὶ μὲ ντενεκέδες λίπος καὶ τσουβάλια ρύζι κι ὅ,τι ἀπόσωσαν ἀπ' τὴ φωτιά: τὸ κεφαλάρι ἀπ' τὸ ἀντιβασιλικὸ κρεβάτι, ἕναν ἄγγελο τοῦ πολέμου, τὸν καψαλισμένο θρόνο καὶ κάτι ἄλλες ἀχρηστες παλιασαρίες. Σ' ἕνα μπαούλο, μὲ δυὸ σταυρούς ζωγραφισμένους μὲ φαρδιές πινελιές, κουβάλαγαν τὰ κόκαλα τῶν Ἀμαδῖς.

Γκαροσία Μάρκες

-11-

‘Η γιαγιά είχε μιά κουρελιασμένη όμπρέλα γιά νά τής κόβει τόν αιώνιο ήλιο κι ανάσαινε άσκημα, βασανισμένη άπ’ τόν ιδρώτα και τή σκόνη, μόλο πού και στό χάλι τής βαστούσε μιάν άρχοντική άξιοπρέπεια. Πίσω άπό ένα σωρό ντενεκέδες και τσουβάλια ρύζι, ή ‘Ερέντιρα πλήρωσε τό ταξίδι και τά μεταφορικά του νοικοκυριού τους, κάνοντας έρωτες γιά είκοσι πέσος μέ τό φορτωτή του καμιονιού. Στην άρχή άμύνθηκε μέ τό ίδιο σύστημα, σάν τότε πού αντίστάθηκε στην επίθεση του χήρου. ‘Ο φορτωτής όμως είχε άλλο τρόπο, άργό και φρόνιμο, και στό τέλος τήν ήμέρωσε μέ τό καλό. Κι έτσι, φτάνοντας στό πρώτο χωριό, έπειτα άπό ένα θανατερό ταξίδι, ή ‘Ερέντιρα κι ό φορτωτής αναπαύονταν άπό τόν όμορφο έρωτά τους, πίσω άπ’ τό παραπέτασμα του φορτίου. ‘Ο όδηγός του καμιονιού έβαλε φωνή τής γιαγιάς:

– ‘Από δώ και πέρα άρχίζει ό κόσμος.

‘Η γιαγιά περιεργάστηκε καχύποπτα τά ξηρημα και άθλια σοκάκια του χωριού, πού ήταν λίγο πιό μεγάλο μά όμοια θλιβερό μέ τό άλλο πού ‘χαν άφήσει πίσω τους.

– Δέ μου φαίνεται, είπε.

– ‘Έχει και ίεραποστολές, είπε ό όδηγός.

– ‘Έμένα δέ μέ κόφτει ή φιλανθρωπία, μοναχά τό κοντραμπάντο, είπε ή γιαγιά.

‘Η ‘Ερέντιρα άφουγκραζόταν τό διάλογο πίσω άπ’ τό χώρισμα του φορτίου και σκάλιζε μέ τά δάχτυλα ένα σακί ρύζι. ‘Αξαφνα, έπιασε ένα σπάγκο, τόν τράβηξε κι έβγαλε ένα μακρύ κολιέ άπό άληθινά μαργαριτάρια. Τό κοίταζε θαμπωμένη, βαστώντας το στά

-13-

‘Η γιαγιά έδειξε τό φορτωτή.

– ‘Ο σκλάβος σου άπό δώ πληρώθηκε.

‘Ο σωφέρης κοίταξε ξαφνιασμένος τό βοηθό και κείνος έγνεψε καταφατικά. Γύρισε τότε στην καμπίνα του φορτηγού, όπου ταξίδευε μιά μαυροφόρα μ’ ένα μαρδίο τής άγκαλιάς πού έκλαιγε άπ’ τή ζέστη, κι ό φορτωτής, πολύ σίγουρος γιά τόν έαυτό του, είπε τής γιαγιάς:

– ‘Η ‘Ερέντιρα, άν τό όρίζεις, θά ‘ρθει μαζί μου. ‘Έχω καλό σκοπό.

Τό κορίτσι μπήκε στην μέση ξαφνιασμένο:

– ‘Εγώ δέν είπα τίποτα!

– Τό λέω εγώ πού είχα τήν ιδέα, είπε ό φορτωτής.

‘Η γιαγιά τόν περιεργάστηκε άπ’ τήν κορφή ως τά νύχια, όχι πώς ήθελε νά τόν προσβάλει, μονάχα γιά νά δει πόσο τό λέει ή καρδιά του.

– ‘Έμένα δέ μου πέφτει λόγος, είπε, φτάνει νά μου πληρώσεις όσα έχασα άπό τήν άμυαλιά τής. Κάνει νά λαβαίνω όχτακόσες έβδομηνηταδύο χιλιάδες τρακόσα δεκαπέντε πέσος, έξω τετρακόσα είκοσι πού μου ‘χει δώσει, μάς μένουν όχτακόσες έβδομηνηταμία χιλιάδες όχτακόσα ενενηνηταπέντε.

Τό καμιόνι ξεκίνησε.

– Πίστεψέ με, θά ‘δυνα ένα βουνό λεφτά άν τά ‘χα, είπε σοβαρά ό φορτωτής. ‘Η μικρή τ’ άξίζει.

‘Η γιαγιά φχαριστήθηκε μέ τήν άπόφαση του παλικαριού.

– Τότε γιέ μου, ξαναγύρνα όταν τά ‘χεις, είπε μέ κάποια συμπάθεια. Και τώρα φύγε, γιατί άν τά ξαναλογαριάσουμέ, θά μου χρωστάς και δέκα πέσος.

-12-

δάχτυλά τής σάν ψόφιο φίδι, καθώς ό όδηγός άποκρινόταν στη γιαγιά:

– Στόν ξύπνιο σου όνειρεύεσαι, κυρά μου. Δέν ύπάρχουνε κοντραμπατζήδες.

– ‘Ακούς εκεί! είπε ή γιαγιά. ‘Έμένα βρήκες νά τό πείς;

– Ψάξε και θά τό δεις και μόνη σου, κοροΐδεψε καλοσυνάτα ό όδηγός. ‘Ολος ό κόσμος μιλάει γιά δαύτους, μά κανένας δέν τούς έχει δει.

Πρόσεξε τότε ό φορτωτής πώς ή ‘Ερέντιρα είχε ξεχώσει τό κολιέ, τής τό άρπαξε διαστικά και τό ξανάβαλε στό σακί μέ τό ρύζι. ‘Η γιαγιά, πού τό ‘χε πάρει άπόφαση νά μένει στό χωριό, κι άς ήτανε θεόφτωχο, φώναξε τήν έγγόνα νά τής δώσει ένα χέρι γιά νά κατέβει άπό τό φορτηγό. ‘Η ‘Ερέντιρα άποχωρίστηκε τό φορτωτή μ’ ένα φιλή διαστικό, αλλά αυθόρμητο κι άληθινό.

‘Η γιαγιά περίμενε στό θρόνο τής, στη μέση του δρόμου, ώπου νά τελειώσει τό ξεφόρτωμα. Τελευταίο κατέβηκε τό μπαούλο μέ τά λείψανα των ‘Αμαδίσ.

– Είναι βαρύ σάν πεθαμένος, γέλασε ό σωφέρης.

– Δυό πεθαμένους έχει, είπε ή γιαγιά, γιαντό κοίτα νά τούς φερθείς σεβαστικά, όπως τούς πρέπει.

– Πάω στοίχημα πώς είναι άγάματα άπό έλεφαντόδοντο, φώναξε ό σωφέρης.

‘Απόθεσε τό κασελάκι όπως όπως ανάμεσα στα καφαλισμένα έπιπλα κι άπλωσε τήν παλάμη άνοιχτή μπροστά στη γιαγιά.

– Πενήντα πέσος, είπε.

-14-

‘Ο φορτωτής σάλταρε στην καρότσα του καμιονιού πού ξεμάκραινε. ‘Από κει άποχαιρέτησε τήν ‘Ερέντιρα κουνώντας τό χέρι, μά εκείνη ήταν τόσο σαστισμένη, πού δέν του άποκριθηκε.

Κειδά στό έρημο χωράφι πού τίς παράτησε τό φορτηγό, ή ‘Ερέντιρα μέ τή γιαγιά στήσαν τσαντήρι γιά νά μένουν, μέ κάτι φύλλα λαμαρίνα κι άπομεινάρια άσιατικών χαλιών. ‘Εστρωσαν χάμω δυό ψαθιά και κοιμηθήκανε περικαλα, όπως στό άρχοντικό τους, όπου ό ήλιος άνοιξε τρύπες στην σκεπή και τούς τσουρόφλισε τά πρόσωπα.

‘Αντίθετα άπ’ ό,τι γίνονταν πάντα, εκείνο τό πρωί ή γιαγιά δάλθηκε νά συγυρίσει τήν ‘Ερέντιρα. Τής φτιασιδωσε τό μούτρο μ’ ένα στύλ νεκρικής καλλονής πού ήτανε τής μόδας στά νιάτα τής, κι άποτελείωσε τό έργο τής μέ ψεύτικες βλεφαρίδες κι ένα φιόγκο άπό όργαντίνα, πού ‘μοιαζε πεταλούδα πάνω στό κεφάλι τής.

– Είσαι φρίκη, παραδέχτηκε, μά πιό καλά έτσι. Οί άντρες είναι γουρούνια στίς γυναικοδουλειές τους.

Κάμποση ώρα πριν τά δούν, ξεχώρισαν τό βήμα δυό μουλαριών πάνω στον πυρόλιθο τής έρήμου. Σ’ ένα πρόσταγμα τής γιαγιάς, ή ‘Ερέντιρα ξαπλώθηκε στό ψαθί, σά μαθητευόμενη θεατρίνα, τή στιγμή πού έτοιμάζεται ν’ άνοίξει ή αυλαία. Γερμένη στην έπιτοπική πατερίτσα, ή γιαγιά βγήκε άπό τό τσαντήρι και κάθισε στό θρόνο νά περιμένει τά δυό μουλάρια πού θά πέραγαν.

Πλησίαζε ό ταχυδρόμος. Δέ θά ‘ταν πάνω άπό είκοσι χρονώ, μά έμοιαζε κακογερασμένος άπό τή δου-

-15-

λειά, και φόραγε ρούχο χακί, γκέτες, κασκέτο από φελό και μπιστόλα στρατιωτική περασμένη στη ζώνη με τὰ φυσεκλίκια. Ήταν καθάλα σ' ένα δυνατό μουλάρι, κι έσερνε απ' τὸ καπίστρι άλλο ένα, λιγότερο τῆς προκοπῆς, φορτωμένο με καναδατσένιους σάκους τοῦ ταχυδρομείου.

Περνώντας μπρός απ' τὴ γιαγιά τῆς κούνησε τὸ χέρι κι έκανε νὰ τραβήξει πέρα. Ὁμως εκείνη τοῦ ἔγνεψε νὰ ρίξει μιὰ ματιὰ μὲς στὸ τσαντήρι. Ὁ ἄντρας κοντοστάθηκε καὶ εἶδε τὴν Ἐρέντιρα ξαπλωμένη στὸ ψαθί, με τὰ νεκρικά ψιμύθια τῆς κι ένα φουστάνι ὄλο θυσινιά κεντίδια.

– Σ' ἄρῃσει; ρώτησε ἡ γιαγιά.

Ὁ ταχυδρόμος ἴσαμε κείνη τὴ στιγμή δὲν εἶχε καταλάβει τί τοῦ πρότειναν.

– Καλὴ ἔναι, στὴν ἀναδροχιά, χαμογέλασε.

– Πενήντα πέσος, εἶπε ἡ γιαγιά.

– Χρυσωμένο τὸ ἔχει, βρέ γυναίκα; ἀπάντησε.

Τόσα θέλω γιὰ φαί ἑνὸς μηνός.

– Ἄσε τίς ματζιριές, εἶπε ἡ γιαγιά. Στὰ ἀεροπορικά ταχυδρομεία θγάνεις πιὸ καλὰ λεφτὰ κι ἀπὸ παλάς.

– Ἐγὼ εἶμαι τοῦ τοπικοῦ ταχυδρομείου, εἶπε ὁ ἄντρας. Ἡ ἀεροπορικὴ ἀλληλογραφία πάει με τὸ φορτηγάκι.

– Ὁ,τι κι ἂν πῆς, ὁ ἔρωτας δὲ μετράει λιγότερο ἀπ' τὸ φαί, έκανε ἡ γιαγιά.

– Μόνο πού δὲ σὲ τρέφει.

Ἡ γιαγιά κατάλαβε πὼς ἄνθρωπος πού ζεῖ ἀπὸ τίς

-17-

τείας πού περιέμενε, καὶ νὰ ἔναι σωστὰ τὰ λεφτὰ πού τὴν πλήρωναν μπροστὰ γιὰ νὰ μποῦνε στὴν Ἐρέντιρα. Στὴν ἀρχὴ παραῆταν αὐστηρῆ, ἔφτασε μάλιστα νὰ πετάξει ἔξω ἕνα καλὸ πελάτη γιατί τοῦ λείπαν πέντε πέσος. Καθὼς περνοῦσαν ὁμως οἱ μῆνες, χώνεψε τὸ μάθημά τῆς καὶ στὸ τέλος ἄρχισε νὰ δέχεται συμπλήρωμα τῆς πληρωμῆς – κάτι εἰκονίτσες ἀγίων, οἰκογενειακὰ κειμήλια, βέρες, κι ὅ,τι ἄλλο μποροῦσε ν' ἀποδείξει, με τὸ δάγκωμα, πὼς ἦταν γνήσιο χρυσάφι, κι ἄς μὴ γυάλιζε.

Ἐπειτα ἀπὸ κάμποσο καιρὸ πού ἔμειναν στὸ πρῶτο χωριό, ἡ γιαγιά μάζεψε λεφτὰ κι ἀγόρασε γαϊδούρι, καὶ τότε μπήκανε στὴν ἔρημο ἀναζητώντας ἄλλα μέρη, πιὸ εὐνοϊκὰ γιὰ νὰ ξεπληρωθεῖ τὸ χρέος. Ταξίδεψε μέσα σὲ κάτι κοφίνια πού εἶχαν βολέψει στὸ γαϊδούρι, καὶ ἡ ξεδοντιασμένη ὀμπρέλα πού τῆς δαστοῦσε ἡ Ἐρέντιρα πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι, τῆς ἔκοβε τὸν ἀσάλευτο ἥλιο. Πίσω τους πήγαιναν τέσσερις ἰνδιάνοι βαστάζοι με τὰ τσουμπλέκια τῆς κατασκήνωσης: τὰ ψαθιά τοῦ ὕπνου, τὸν ἀναστηλωμένο θρόνο, τὸν ἀλαβάστρινο ἄγγελο καὶ τὸ μπαούλο με τὰ λείψανα τῶν Ἀμαδῆς. Ὁ φωτογράφος ἀκολουθοῦσε τὸ καραβάνι με τὸ ποδήλατο, δίχως νὰ τὸ ζυγώνει ὁμως, λές καὶ τραβοῦσε γι' ἄλλο πανηγύρι.

Θά ἔχαν περάσει ἕξι μῆνες ἀπ' τὴν πυρκαγιά, ὅταν ἡ γιαγιά εἶδε ἐπιτέλους καθαρά πού πάει ἡ ἐπιχείρηση.

– Ἄν συνεχίσουμε ἔτσι δά, εἶπε στὴν Ἐρέντιρα, θὰ μοῦ ξεφλήσεις τὰ χρωστούμενα σὲ ὀχτὼ χρόνια, ἑπτὰ μῆνες καὶ ἔντεκα μέρες.

-16-

ξένες ἐλπίδες θὰ ἔχε ὄλο τὸν καιρὸ νὰ τὸ παζαρέψει με τὴν ἡσυχία του.

– Πόσα ἔχεις; ρώτησε.

Ὁ ταχυδρόμος ξεπέξεψε, ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τσέπη του κάτι μασημένα χαρτονομίσματα καὶ τὰ ἔδειξε τῆς γιαγιάς. Τοῦ τὰ βούτηξε με χέρι ἀρπαχτικό, λές κι ἦταν τόπι.

– Θὰ σοῦ κάνω σκόντο, εἶπε, ἀλλὰ μ' ἕναν ὄρο: θ' ἀπλώσεις τὴ φήμη παντοῦ.

– Ἴσαμε τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, εἶπε ὁ ταχυδρόμος. Αὐτὴ εἶναι ἡ δουλειά μου.

Ἡ Ἐρέντιρα, πού δὲν εἶχε προφτάσει μήτε τὰ μάτια τῆς ν' ἀνοιγοκλείσει, ἔβγαλε τότε τίς ψεύτικες βλεφαρίδες καὶ τραβήχτηκε ἄκρη στὸ ψαθί, νὰ κάνει τόπο στὸν ἀγαπητικό τῆς εὐκαιρίας. Τὴν ἴδια κιόλας στιγμή πού ὁ ἄντρας τρύπωνε στὸ τσαντήρι, ἡ γιαγιά ἔκλεισε τὴν εἴσοδο τραβώντας δυνατὰ τὸ μπεροντέ.

Ἡ συμφωνία ἀποδείχτηκε συμφερτική. Μαγεμένοι ἀπ' τίς κουβέντες τοῦ ταχυδρόμου, ἤρθαν ἄντρες ἀπὸ πολὺ μακριὰ γιὰ νὰ γνωρίσουν τίς πρωτοφανέστερες χάρες τῆς Ἐρέντιρα. Πίσω τους ἤρθαν τζογαδόροι με τραπεζία, ἤρθαν καὶ καντίνες, καὶ τελευταῖος κατάφτασε ἕνας φωτογράφος με ποδήλατο, πού ἔστησε μπροστὰ στὴν κατασκήνωση μιὰ μηχανὴ σὲ τρίποδο με μαῦρο σεντόνι, κι ἕνα τελάρο γιὰ φόντο πού ἔδειχνε μιὰ λίμνη καὶ κάτι σακατεμένους κύκλους.

Ἡ γιαγιά ἀεριζότανε στὸ θρόνο τῆς κι ἔμοιαζε ξένη μὲς στὸ ἴδιο τῆς τὸ πανηγύρι. Τὸ μόνο πού τὴν ἔμελε, ἦταν νὰ κρατᾶ τὴν τάξη στὴν οὐρά τῆς πελα-

-18-

Ξανάπιασε τὸ λογαριασμὸ με τὰ μάτια κλειστὰ, μασουλίζοντας τὰ σπόρια πού ἔβγαζε ἀπὸ ἕνα σουρωτὸ πουγκί, ὅπου φύλαγε καὶ τὰ λεφτὰ τῆς, καὶ διόρθωσε:

– Δίχως νὰ λογαριάσω βέβαια τὸ φαί καὶ τὴν πληρωμὴ τῶν ἰνδιάνων καὶ κάτι ἄλλα μικροξέσοδα.

Ἡ Ἐρέντιρα, πού προχωροῦσε δίπλα στὸ γαϊδούρι ξεθεωμένη ἀπὸ τὴ ζέστη καὶ τὴ σκόνη, δὲν ἔφερε ἀντίρρηση στοὺς λογαριασμοὺς τῆς γιαγιάς, ἀλλὰ κρατήθηκε νὰ μὴ βάλει τὰ κλάματα.

– Νιώθω γυαλιά ἀλεσμένα στὰ κόκαλά μου, εἶπε.

– Προσπάθησε νὰ κοιμηθεῖς.

– Ναί γιαγιά.

Ἐκλεισε τὰ μάτια, κατέβασε μιὰ βαθιὰ ἀνάσα καφετέρου ἀέρα, καὶ συνέχισε νὰ προχωρᾶει κοιμισμένη.

Κωμικοτραγικό μαυσωλείο

Γιά τὰ «Έκατό χρόνια μοναξιά»

του Τάκη Θεοδωρόπουλου

Πρίν ακόμη κατορθώσει νά ολοκληρώσει τήν πορεία του, πρίν ακόμη καλοδιαβαστεί, τό βιβλίο αυτό κι ὁ συγγραφέας του εἶχαν περάσει στόν μύθο. Τό εὐρωπαϊκό κοινό, κουρασμένο ἀπ' τίς λέξεις καί τήν περιπλάνησή τους στή λευκή σελίδα, διψασμένο ὅμως ἀπ' ὅ,τι φαίνεται ακόμη γιά λογοτεχνία, δέχτηκε τόν μαγικό ρεαλισμό τοῦ Μάρκες πού τό ἔβγαξε ἀπ' τήν ἀφόρητη ἐπανάληψη τοῦ Νέου Μυθιστορήματος, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού δέχτηκε καί τόν νέο γερμανικό κινηματογράφο.

Μόνο πού ἐδῶ τά πράγματα γιά τό Star System ἦταν πιό ἀπλά: ἡ νοτιοαμερικάνικη λογοτεχνία ἐρχόταν ἀπό μακριά. Ἡ ἤδη ὑπάρχουσα ἀπόσταση βοηθοῦσε πολύ τήν ἰχνογράφηση τῆς εἰκόνας πού, καλύπτοντας τά σκοτεινά σημεῖα τοῦ μυθιστορήματος, θά τό ἔκανε κατάλληλο γιά τούς ἀνήλικους τῆς πλατιάς κατανάλωσης.

Παρόλο πού τά ἐπίθετα πού χρησιμοποιοῦνται εἶναι ἀφθονα, ὅλα συγκλίνουν σ' ἓνα κέντρο δάφους: τοιχογραφία ἢ χρονικό, τό ἔργο τοῦ Μάρκες ἀξίζει τόν κόπο γιατί μέσ' ἀπ' τίς σελίδες του προβάλλει ἡ εἰκόνα κάποιου ἄλλου κόσμου, κάποιας ἄλλης ἱστορίας, κάποιας ἄλλης παράδοσης. Τά *Έκατό Χρόνια Μοναξιά* κρύβουν τή νομιμότητα διάθεση τοῦ συγγραφέα νά διασώσει σ' αὐτό τό κωμικοτραγικό του μαυσωλεῖο ἕναν κόσμο πού χάθηκε.

Ἔτσι τά πρόσωπα αὐτά μποροῦν νά παίξουνε τό νούμερο τῆς μοναξιάς τους δίπλα στά τέρατα πού μᾶς προσφέρει ἡ διομηχανία τῆς φαντασίας γιά νά στολίσει μέ λίγη ἀγωνία τή μονοτονία τῆς καθημερινότητάς.

Εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ Μάρκες, αὐτός ὁ Κολομβιανός δημοσιογράφος ὁ τόσο ἐντυπωσιασμένος ἀπ' τίς ἐπαγγελίες τοῦ Κάστρο γιά τήν ἐνότητα τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, γράφοντας τά *Έκατό Χρόνια Μονα-*

ξιά, θέλησε νά φτιάξει ἓνα ἔργο πού οἱ σελίδες του νά συνθέτουν τήν ταυτότητα τῆς νοτιοαμερικάνικης ζωῆς. Μιάς ζωῆς πού κυλάει πίσω ἀπ' τίς ὑπερσύγχρονες κατασκευές τῆς Μπραζιλία καί τή θλιβερή φυσιογνωμία τοῦ Βιντέλλα στήν ἐναρκτήρια τελετή τοῦ παγκόσμιου ποδοσφαιρικοῦ κυπέλλου.

Εἶναι σίγουρο ὅτι τό βιβλίο του χρωστάει ἓνα μεγάλο μέρος τῆς γοητείας του στό πρόσωπο πού περιγράφει: Ἡ γενεαλογία τῶν Μπουεντίας μοιάζει μέ θίασο πού ἐκτελεῖ μπροστά στά μάτια μας τίς πράξεις μᾶς ἀλλόκοτης καί μακρινῆς φαντασμαγορίας.

Ὅμως ἡ ἐνταση τῆς ἐπαφῆς δέν σταματάει μόνο στόν ἐξωτισμό τοῦ ἄλλου προσώπου. Χωρίς νά ἀφαιρέσει οὔτε ρανίδα ἀπό τήν μαγεία τῆς λαϊκῆς παράδοσης, ὁ Μάρκες κατάφερε νά τῆς δώσει τήν πνοή τῆς παρουσίας, καλύπτοντας τά σκοτεινά σημεῖα πού ἄφησε τό πέρασμα τοῦ χρόνου μέ τήν αἴσθηση τοῦ τυχαίου, τοῦ αὐθαίρετου καί τοῦ ἀνεξήγητου πού ἀναδεύει μιὰ πράξη ἀτέλειωτη ακόμη, ἀνολοκλήρωτη. Ἄν ἔψαξε, γιά νά βρεῖ μέσ' ἀπ' τούς δρόμους τῆς παράδοσης τό χάρισμα πού λείπει ἀπ' τό παρόν, τό ἔργο του δέν περιορίζεται σ' αὐτό τό παιχνίδι πού πρίν ακόμη ἀρχίσει ξέρομε τό τέλος του: Ὅπου τό παρελθόν πληγώνει τό παρόν καί τό παρόν μοιρολογεῖ τό μέλλον.*

Ἄν ὁ Μπόρχες στρέφει τό βλέμμα του στό παρελθόν, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ Κάφκα ἀντιμετωπίζει τήν ἀπρόσιτη μηχανή τοῦ Πύργου, ὁ Μάρκες ἀγγίζει τήν παράδοσή του μέ τίς ἀπλές κινήσεις τῆς καθημερινῆς ἐπαφῆς. Καί ὅπως ἡ καθημερινή ἐπαφή δέν ξεχωρίζει

*Παίχνιδι πού τόσο ἔχει ταιλαιπωρήσει τό ἑλληνικό κοινό καί τή λογοτεχνία του.

τό σημαντικό ἀπ' τό ἀσήμαντο ἔτσι καί τὰ Ἐκατό Χρόνια Μοναξιά δέχονται στήν τελετουργία τους τά πιό ἑτερόκλητα στοιχεία: ἀπ' τίς μορφές πού βρήκανε τήν θέση τους στούς μύθους καί τίς ἐποποιίες, μέχρι τίς στιγμές πού πέρασαν καί σάν τό Μακόντο σήσανε ξεχασμένες κι ἀπ' τόν ἴδιο τό Θεό, ἀφήνοντας πίσω τους τήν κρυφή νοσταλγία τοῦ περάσματος τους. Ἀπό τά γεγονότα πού κάποιο βιβλίο ἱστορίας τά κατοχύρωσε δάξοντας πάνω τους τή σφραγίδα τοῦ πραγματικοῦ, μέχρι αὐτά πού ἔκθετα βρήκανε καταφύγιο στή φαντασία.

Ποιά εἶναι ἡ δύναμη πού συμπλέκει τό ἑτερόκλητο χωρίς νά τοῦ ἀφαιρέσει τήν κυριολεξία, χωρίς νά τό περιορίσει στίς στοιχειώδεις διαστάσεις τοῦ συμβολισμοῦ ἢ τῆς ἀλληγορίας; Τί εἶναι αὐτό πού δίνει στό Μακόντο τό ἰδιαίτερο τῆς ὑπαρξῆς του καί τό κάνει νά μοιάζει μέ ἱερό χώρο πού ὑποτάσσει κάθε τί πού περνάει τά σύνορά του στή δική του νομοτέλεια;

Ἐμεῖς πού δέν κατέχουμε τά μυστικά τοῦ Νοστράδαμου καί δέν μποροῦμε, σάν τόν γέρο Μελκιάδη, νά διαβάσουμε τή νομοτέλεια αὐτή στή γλώσσα πού γράφτηκε, στά σανσκριτικά, πού τή μαντεύουμε ὁμως στήν ἀνάληψη τῆς ὁμορφῆς Ρεμέδιος, στή θρυλική φυσιογνωμία τοῦ συνταγματάρχη Ἀουρελιάνο, στό πρόσωπο τῆς Οὔρσουλα ὅταν ἀποφαίνεται ὅτι ὁ χρόνος εἶναι κυκλικός, ξέρουμε ὅτι τό μυστικό τῆς βρίσκεται ἄλλοῦ: Στόν τρόπο πού τό Μακόντο καί οἱ κάτοικοί του ζοῦν τή μοναξιά τους.

Τριγυρισμένοι ἀπ' τούς δάλτους, χαμένοι κάπου στούς τροπικούς τοῦ Νότιου ἡμισφαιρίου, δέν ἔχουν κανένα νόμο, καμιά ἀρχή γιά νά προστατεύσει τήν ὑπαρξή τους. Ἀντίθετα ἀπ' τόν Αἰνεΐα πού ξεκινάει μετά τήν καταστροφή τῆς Τροίας γιά νά ἰδρῦσει τή Ρώμη κουβαλώντας μαζί του τά κόκαλα τῶν προγόνων του καί τό εἶδωλο τῆς θεότητας, ὁ γέρο Χοσέ Ἀρκάδιο καί ἡ γυναίκα του ἡ Οὔρσουλα ἰδρῦνουν τό Μακόντο μέ γυμνά τά χέρια. Ὁ κόσμος γίνεται τόσο πρόσφατος ξαφνικά πού κι ὁ ἴδιος ὁ θάνατος τούς ξεχνάει. Τά λείψανα πού βρίσκουν τυχαῖα στήν γύρω περιοχή, ἡ πανοπλία τοῦ ἴσπανοῦ κονκισταδόρ καί ὁ σκελετός τοῦ καρδιοῦ, μοιάζουν νά μή τούς λένε τίποτε.

Ἡ μόνη τους κληρονομιά, ὁ μόνος ἀπόηχος κάποιου μύθου πού διαθέτουν γιά νά συλλάβουν τήν ὑπαρξή τους σχετίζεται μέ τήν ἀπομόνωση: Εἶναι ἐκείνη ἡ δοξασία τῆς Οὔρσουλα γιά τά παιδιά τῆς αἱμομιξίας πού θά γεννηθοῦν μέ τήν οὐρά στριφτή σάν γουρουνάκια.

Ἔτσι, μέ μόνη συντροφιά τό φόβο τῆς ἀπομόνωσης, θά παραδοθοῦν στούς κύκλους τῆς μοναξιάς τους: ἀποφεύγοντας τή γύμνια τους θά ντυθοῦν τόν ἄλλο κόσμο – ὁ νεότερος Χοσέ Ἀρκάδιο μάλιστα στήν κυριολεξία, ὅταν θά γυρίσει στό Μακόντο μέ τό κορμί του σκεπασμένο ἀπό τατουάζ – γιά νά ὀλοκληρώσουν τή ζωή τους ξαναβρίσκοντας τή μοναξιά τους περισσότερο ἔντονη παρά ποτέ. Κι ὅπως τίποτε δέν θρυσκόταν στόν τόπο πρῖν ἀπό τό πέρασμα τοῦ Μακόντο, ἔτσι καί τίποτε δέν θ' ἀφήσουν πίσω τους, κανένα ἴχνος, καμιά παράδοση, ὅταν ἡ ἀμμοθύελλα θά σαρώσει τά τελευταῖα ὑπολείμματα τῆς ἱστορίας τους ἀπό πρόσωπου γῆς.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ γέρο πατριάρχης, ὁ Χοσέ Ἀρκάδιο, θά ριχτεῖ στά μυστικά τῆς γνώσης, μέ τόν ἴδιο τρόπο ὁ γίγος του ὁ Ἀουρελιάνο θά παρασυρθεῖ στά ἀτέλειωτα κύματα τῶν αἱματηρῶν ἐμφυλίων. Καί μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ γέρο Χοσέ θά καταλήξει δεμένος στή βαλανιδιά τῆς αὐλῆς του νά ψελλίζει αὐτήν

τήν δαιμονισμένη διάλεκτο πού μετά τήν ἐπέμβαση τοῦ παπᾶ θά ἀποδειχτεῖ ὅτι πρόκειται γιά τά λατινικά, μέ τόν ἴδιο τρόπο ὁ Ἀουρελιάνο, ἀφοῦ ὀργανώσει τριανταδύο ἔνοπλες ἐξεγέρσεις κι ἀφοῦ γλιτώσει ἀπό δεκατέσσερις ἀπόπειρες δολοφονίας, ἐξδομήντα τρεῖς ἐνέδρες καί μιὰ δόση στρυχνίνης στόν καφέ του ἱκανή νά σκοτώσει ἄλογο, θά γυρίσει πάλι στό Μακόντο γιά νά πουλάει τά χρυσά ψαράκια τῆς οἰκογενειακῆς του ἐπιχείρησης.

Τί ὀρίζει τίς μεταμορφώσεις τους, τί τούς κάνει νά διαλέξουν αὐτό τό προσωπεῖο κι ὄχι ἄλλο; Εἶναι σάν νά ρωτᾶμε τό γέρο Χοσέ νά μᾶς πεί τήν ἀλήθεια πού ἀνακάλυψε: «*Hoc est simplicissimus*» θά ἀπαντήσει στόν παπά, «εἶμαι τρελός». Κι οἱ δυό μοιάζουν νά μᾶς δείχνουν τό πρόσωπό τους γιά νά κρύψουν τήν ἀλήθεια τους. «...Μποροῦμε νά περιορίσουμε τό χαρακτηρισμό τοῦ Μεξικάνου σ' αὐτή τήν φράση: *Δέν θέλει ἢ δέν τολμάει νά δεχτεῖ ὅτι εἶναι αὐτό πού εἶναι*», λέει ὁ Ὀκτάβιο Πάζ σ' αὐτό τό ἀριστογραμματικό του βιβλίο, στό *Λαδύρινθο τῆς Μοναξιάς*.

Καί ὁ Χοσέ Ἀρκάδιο καί ὁ Ἀουρελιάνο θά στήσουν τήν τελετουργία τῆς ζωῆς τους καί θά ὀργανώσουν τήν τρέλα τους γύρω ἀπ' τή θέρμη μιᾶς στιγμῆς: Ὁ γέρο Χοσέ ἀνακαλύπτει τή μαγεία τῆς γνώσης δάξοντας τό χέρι του σ' ἓνα κομμάτι πάγο, στό μεγαλύτερο διαμάντι τοῦ κόσμου. Κι ὁ Ἀουρελιάνο ξεσηκώνεται βλέποντας μιὰ νύχτα τίς διαιοπραγίες τῶν συντηρητικῶν. Καί δέν ὑποχωρεῖ οὔτε κι ὅταν τίποτε δέν ξεχωρίζει πιά τούς συντηρητικούς ἀπό τούς φιλελεύθερους.

Ὁ Μάρκες καί ἡ νοτιοαμερικάνικη λογοτεχνία, μ' αὐτήν τήν ἔντονη γεύση τοῦ τυχαίου, ξεφεύγουν ἀπ' τόν πρόγονό τους τόν Θεοβάντες καί πλησιάζουν τούς δόρειους γείτονές τους. Ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Δόν Κιχώτης ξεκινάει νά βρεῖ στήν πραγματικότητα τόν κόσμο πού ὀραματίστηκε στίς λέξεις. Ἀντίθετα ὁ κάπταιν Ἀχαμπ ὀργώνει τούς ὠκεανούς γιά νά ξαναβρεῖ τή θέρμη μιᾶς στιγμῆς: Τῆς στιγμῆς πού συνάντησε τό θεϊκό κῆτος, τόν Μόμπυ Ντίκ, καί πού τόν σημάδεψε γιά τό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του.

Μπορεῖ ὁ Μάρκες νά μήν βρῆκε το Θεό του, ὅπως ὁ Μέλβιλ βρῆκε τόν δικό του καί τοῦ θυσίασε τόν κάπταιν Ἀχαμπ. Τά πρόσωπα τοῦ Μαυσωλείου του ἀνοῦνται τόν θάνατο καί τή θυσία: Τούς τρεῖς χιλιάδες νεκροῦς τῆς ἀπεργίας τούς ξεχνᾶνε. Οὔτε μπροστά στόν θάνατό τους δέν δέχονται νά βγάλουνε τό προσωπεῖο τους.

Κι ἂν κάτι γοητεύει στή γραφή τοῦ Μάρκες εἶναι ὅτι καταφέρνει νά υἱοθετήσῃ τήν πίστη στό τελετουργικό, νά τό ἐπεκτείνει πέρα ἀπό τόν θάνατο τῶν προσώπων του καί, ἄλλοτε μέ τά κωμικά γλιστρήματα, ἄλλοτε μέ τή νοσταλγία, νά μᾶς πείσει γιατί ἀκριβῶς δέν προσπαθεῖ νά αἰτιολογήσῃ τήν ὑπαρξή του.

Ἔτσι, μέ τό ὕφος του πού συνδυάζει τήν αὐστηρότητα καί τήν σταθερότητα τοῦ χρονικοῦ μέ τίς λυρικές ἐντάσεις, βρίσκει ξανά αὐτό πού οἱ περισσότεροι πίστευαν ὅτι εἶχε χαθεῖ μιὰ καί καλή ἀπ' τή λογοτεχνία: Τό βάρος πού δίνει στίς λέξεις ἢ κυριολεξία, ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ πλοκή τους πάνω στόν χώρο τῆς λευκῆς σελίδας δέν ὀφείλεται στήν ἀγωνία κάποιας ὀριστικῆς σύνταξης, κάποιου πρωταρχικοῦ λόγου, ἀλλά στήν ὕφανση ἑνός κόσμου πού μορφοποιεῖται στά σχήματα τοῦ λόγου γιά νά μᾶς καταδείξει πόσο ἀπρόβλεπτος εἶναι.

Ο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες μιλάει στο γάλλο μεταφραστή του Claude Couffon*

μετάφραση: Βασίλης Παπαβασιλείου

Ανατολικά της Μπαρνακίγια, μόλις περάσεις τὰ μέγαρα πρασινωπά ρεύματα τοῦ Μαγδαλένα, βλέπεις νὰ ξανοίγονται τὰ παράλια τῆς Κολομβίας μέ τις κοιλάδες τις γεμάτες μπαμπού καί μέ τὰ τενάγη. Στήν ἄκρη τοῦ δρόμου ἢ στυλωμένα πάνω σέ σπασμένους λεπτούς κορμούς δέντρων στέκουν τὰ σκιαχτρα, ἀτενίζοντας, πέρα μακριά, τις ἀσπριδερές νησίδες πού σχηματίζουν οἱ συγκεντρωμένοι γερανοί. Στό βάθος, ἀνάμεσα στούς φοίνικες καί τούς κοκοφοίνικες, διαγράφεται ἡ θάλασσα μέ τούς πρασινογάλανους ἰριδισμούς καί μέ τὰ θαλασσοπούλια πού πετοῦν. Εἶναι ἡ περιοχὴ μέ τὰ διάφανα νερά, τις μέδουσες καί τις χελώνες.

Σ' ἕνα παραλίμνιο ψαράδικο χωριό, βάρκες σμιλεμένες ἀπό κορμούς δέντρων λιάζονται μπροστά σέ ξύλινες παράγκες πού μέσα τους διακρίνεις χρωματιστούς λεκέδες: κίτρινους, μώβ, πορφυρούς, ἀνταύγειες ἀπό τὰ ἀσπρόρουχα τῶν γυναικῶν. Στή λίμνη πού δέν ἔχει ὄρια, οἱ ἄντρες ρίχνουν τὰ δίχτυα τους ἢ γυρίζουν τὰ μάτια καί παρατηροῦν τόν οὐρανό πού 'χει ξαφνικά σκοτεινιάσει. Ζέστη. Ὑγρασία. Μοναξιά. Ἐνας δρομάκος ξεκόβει ἀπό τήν παραλία καί τραβάει λοξά, στήν κατεύθυνση πού ἔρρισκεται τό Ἄρακατάκα, τό χωριό ὅπου γεννήθηκε ὁ Γκαρσία Μάρκες. Ἐνας καταρράχτης πέφτει πάνω στήν τροπική βλάστηση· ὅλα τρίζουν, γλιστροῦν, σφυρίζουν, ψιθυρίζουν, μέσα σέ μιάν ἀτμόσφαιρα τελικοῦ ἢ ἀρχέγονου χάους. Δέ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι δρισκόμαστε στόν κόσμο τοῦ μεγάλου κολομβιανοῦ μυθιστοριογράφου, ἕναν κόσμο ὅπου ὁ ἥλιος κι ἡ βροχὴ ἐναλλάσσονται βίαια μέσα σ' ἕνα εἶδος μανιασμένης ἀμίλλας.

Στό Ἄρακατάκα ὁ ἥλιος πέφτει κάθετα πάνω στή μεγάλη ἐκκλησία, πού 'χει χρώμα κίτρινο καί μπλέ, καθώς καί πάνω στό μοντέρνο, γαλακτερό κτίριο τοῦ δημαρχείου. Λούζει ἀκόμα ὁ ἥλιος τὰ ποικιλόχρωμα ξύλινα σπίτια μέ τις καλαμωτές ἢ τις κύματοειδεῖς

λαμαρινένιες στέγες· πέφτει ἀπάνω στό ξηρομο καπηλειό, πάνω στούς καθάλαρηδες μέ τὰ σουφρωμένα μάτια πού στρέφουν τό κεφάλι γιά νὰ παρατηρήσουν αὐτόν τόν «ξένο» πού, ἀσφαλῶς, ἦρθε νὰ δεῖ «τή χώρα τοῦ Γκαρσία Μάρκες». Καί ποιός δέν ξέρει τόν Γκαρσία Μάρκες στό Ἄρακατάκα, ἢ, μάλλον, στό Μακόντο, ὅπως μετονόμασε τό χωριό στά μυθιστορήματά του δανειζόμενος τό ὄνομα αὐτό ἀπό μιὰ παλιά ντόπια φυτεία! Ἐνα τραγουδάκι, πού εἶναι πολύ διαδεδομένο ἐδῶ, μάς λέει: «Στά χώματα τοῦ Μακόντο / γεννήθηκε ὁ Γκαμπριελίτο / πού ὅλος ὁ κόσμος τονε ξέρει / μέ τό ὄνομα Γκαμπίτο».

«Νά σᾶς πᾶω στό σίτι τοῦ Γκαμπίτο», μοῦ λέει μιὰ ἄμορφη κοπέλα πού φορεῖ μπλου-τζήν καί «τήσέρτ», «ἀλλά δέν ἔχουν μείνει καί σπουδαῖα πράγματα». Περνάμε μπροστά ἀπό τό κτίριο τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, πού 'χει χρώμα κόκκινο, αἰμάτινο· προσπερνᾶμε καί τό κτίριο τοῦ κόμματος τῶν Συντηρητικῶν, πού τό δικό του χρώμα εἶναι μπλέ ἀνοιχτό. Τά αὐτιά μᾶς τὰ 'χουν πάρει οἱ στριγγλιές ἀπ' τὰ τζούκ-μπόξ. Μπαίνουμε κατόπιν σ' ἕνα χωροφύδορο μέ βίλλες σκιερές καί λουλουδιασμένες. Τά ἀπομεινάρια τοῦ σπιτιοῦ ὅπου γεννήθηκε ὁ Γκαρσία Μάρκες, στίς 6 Μαρτίου 1928, σύμφωνα μέ τούς βιογράφους του, στεγάζονται πίσω ἀπό ἕνα πιό πρόσφατο κτίσμα. Τά μεγάλα ξύλινα δωμάτια καταστράφηκαν σχεδόν ὀλοκληρωτικά ἀπό τὰ μυρμηγκία καί τούς τερμίτες, πού δέ σεβάστηκαν παρά μόνο τή γωνιά τοῦ κοιτώνα ὅπου γεννήθηκε ὁ συγγραφέας. Ἐνας τσιμεντένιος διάδρομος – ἡ δεράντα μέ τις μιγκόνιες στά Ἐκατό χρόνια μοναξιά – ὀδηγεῖ σέ μιὰ μικρὴ αὐλή μέ ξύλινο χαγιάτι. Παραδίπλα ἀπλώνεται τό πράσινο τοῦ χέρσου κήπου.

Ἀρχίζω νὰ ὄνειρεύομαι, ὅταν ἡ σημερινὴ ιδιοκτήτρια τοῦ χώρου μοῦ δείχνει σ' ἀριστερά ἕνα χάλασμα πού μέσα του ὑψώνονται μερικά χαμηλά δέντρα. «Αὐτό ἦταν τό ἐργαστήρι τοῦ Μπουεντία τοῦ Θεμελιωτῆ καί τοῦ Μελκιάδη τοῦ Ἀλχημιστῆ. Ἐδῶ βρισκόταν ἡ καστανιά ὅπου ἔδεσαν τό γερο-Μπουεντία ὅταν τρελάθηκε. Ἐκεῖ βλέπετε τόν κάδο ὅπου λουζόταν ἡ Ὠραία Ρεμέδιος».¹ Ὡ, μέγα θαῦμα τῆς λογοτε-

1. Κεντρικά πρόσωπα τοῦ μυθιστορήματος Ἐκατό χρόνια μοναξιά.

* L'Express, No 1332, 17 Ἰανουαρίου 1977. Ἡ συνέντευξη αὐτὴ ἀποτελεσε τόν κορμό ἑνός ἀφιερῶματος στόν Γκαρσία Μάρκες, πού μεταδόθηκε σέ δύο συνέχειες ἀπό τό Γ' Πρόγραμμα, στίς 17 καί 24 Ἀπριλίου 1980.

χνίας! Έτσι ακριβώς και στην Ίσπανία, τή Μάντσα του θρύλου, σου δείχνουνε τούς άνεμόμυλους του Δόν Κιχώτη στην Κριπτάνα, τό σπίτι τής Δουλταινέας στό Έλ Τομπόσο καθώς και τό πανδοχείο – όλα αυτά τά πράγματα πού βγήκαν άκέραια μέσ' από τήν πλαστουργό φαντασία του Θερβάντες!

Ὁ Γκαρσία Μάρκες ζει σήμερα στό Μεξικό, αλλά εγώ τόν συνάντησα στην Μπογκοτά, όπου ετοιμάζει ένα σήριαλ και πολλές έκπομπές μέ αναμνήσεις του για τήν τηλεόραση. Ένάμιση χρόνο μετά τήν έκδοσή του, τό μυθιστόρημά του *Τό Φθινόπωρο του Πατριάρχη* εξακολουθεί νά παθιάζει τή Λατινική Άμερική, προκαλώντας παραλήρημα ένθουσιασμού, από τή μιά, και ζηλόφθονο μίσος, από τήν άλλη. Οί μεταφράσεις πολλαπλασιάζονται. Οί λαθραίες εκδόσεις επίσης. Ὁ Γκαρσία Μάρκες διασκεδάει μ' αυτή τήν ιστορία:

Μάρκες: Συνιστώ στους άναγνώστες μου τίς πειρατικές εκδόσεις. Έχουν καλύτερο δέσιμο και είναι πιο άνθεκτικές από τίς νόμιμες, πού διαλύονται όσο τίς διαβάζεις!

Αυτός ὁ χαμογελαστός, εὐκίνητος άντρας μέ τό αυλακωμένο πρόσωπο, πού θυμίζει άντάρτη, μέ τό νιτσεικό μουστάκι και τίς άστειές κρεατοελιές, αυτός ὁ άντρας ὁ τυλιγμένος μέ τό πόντισο, τή «ρουάνα» όπως τή λένε εδώ, είναι σήμερα ὁ πιο επιτυχημένος, από τήν άποψη τής κυκλοφορίας τών βιβλίων του, συγγραφέας μέσα σέ δυό γενιές λατινοαμερικανῶν μυθιστοριογράφων, όπου συγκαταλέγονται μερικά από τά μεγαλύτερα ὀνόματα τής παγκόσμιας λογοτεχνίας. Έδώ και δέκα χρόνια είναι ὁ συγγραφέας πού όχι μόνο διαβάζεται αλλά και σχολιάζεται πιο πολύ απ' ὅλους.

Μάρκες: Τόν πατέρα μου τόν λέγανε, όπως και μένα Γκαμπριέλ, Γκαμπριέλ Έλγιο Γκαρσία. Ήταν τηλεγραφετής στό Άρακατάκα. Ζούσαμε τότε τήν περιλάλητη εποχή τής μπανάνας στά άτλαντικά παράλια τής Κολομβίας. Άνθρωποι συνέρρεαν από παντού, μέ τήν έλπίδα νά γίνουν πλούσιοι χάρη στό «πράσινο χρυσάφι». Άκουγες νά μιλιούνται όλες οί γλώσσες του κόσμου. Ἡ United Fruit είχε αγοράσει άρκετές εκτάσεις και τό Άρακατάκα είχε μεταβληθεί σέ μίαν εὐημερούσα κωμόπολη. Τό βραδάκι, σάν έρχόταν ἡ ώρα για τό χορό «Cumbia», καίγανε χαρτονομίσματα έν είδει κεριῶν. Ὁ πατέρας μου, λίγο μετά τήν άφιξή του, τιμπλήθηκε μέ τή μητέρα μου, τή Λουΐσα Σαντιάγα, κόρη του συνταγματάρχη Μάρκες Ίγουαράν, ὁ ὁποῖος είχε άγωνιστεί στίς γραμμές τών φιλελευθέρων κατά τήν έκστρατεία τών Χιλίων Ἡμερῶν. Έπρόκειτο για έναν φοβερό εμφύλιο πόλεμο πού κράτησε από τό 1899 ὡς τό 1902. Οί παππούδες μου ήταν κάπως ενάντιοι στην ένωση τών γονιῶν μου. Γι' αυτό και κείνοι, μόλις παντρεύτηκαν, πήγαν κι εγκαταστάθηκαν «άλλου», στή Ριοχάκα. Άλλά εγώ γεννήθηκα στό Άρακατάκα. Μετά τή γέννησή μου οί γονεῖς μου ξανάφυγαν. Νομίζω ότι πήγαν ν' άνοιξουν ένα μαγαζί στην Μπαρρακίγια. Έμένα μ' έμπιστεύθηκαν στους παππούδες μου.

Κουφόν: Σ' αυτό τό «μεγάλο σπίτι», όπου φοβόσασταν τόσο πολύ;

Μάρκες: Οί νεκροί εμφανίζονται μόνο στα μεγάλα σπίτια, γι' αυτό τά μεγάλα σπίτια μου φέρουν φόβο.

Σήμερα γελώ κάθε φορά πού άκούω κάποιον νά διατείνεται ότι έχω έναν πύργο στην Κυανή Άκτή κι ένα άνάκτορο στην Κουερναδάκα. Τά σπίτια πού αγοράζω είναι πάντοτε μικρά, γιατί σ' αυτά δέ βγαίνουν ποτέ οί νεκροί.

Τό «μεγάλο σπίτι» σημάδεψε τά παιδικά χρόνια του Μάρκες. Τό σπίτι αυτό ὁ συγγραφέας τό ανέπλασε μετά, μέ διαφορετικές μορφές, στα μυθιστορηματά του. Σ' ένα κείμενό του του 1968, γράφει²: «Σ' αυτό τό σπίτι υπήρχε ένα δωμάτιο άκατοίκητο. Σ' αυτό είχε πεθάνει ἡ θεία μου ἡ Πέτρα. Κι ήταν και ένα άλλο δωμάτιο, όπου είχε ξεψυχήσει ὁ θεῖος Λάζαρο. Έτσι, λοιπόν, τή νύχτα δέ μπορούσες νά κυκλοφορήσεις, γιατί οί πεθαμένοι ήταν περισσότεροι από τούς ζωντανούς. Κατά τίς ἑξι ἡ ώρα τό άπόγευμα μέ βάζανε νά καθίσω σέ μιά γωνία και μου' λεγαν: “Μήν τό κουνήσεις από δω, γιατί τότε ἡ θεία Πέτρα, πού είναι μέσα στό δωμάτιό της, θά βγει έξω. Ἡ, μπορεί νά ῥθει κι ὁ θεῖος Λάζαρο από τό δικό του τό δωμάτιο”. Έτσι εγώ ἔμενα καθιστός».

Μάρκες: Θυμάμαι επίσης μιά άλλη θεία μου, μιά δραστήρια γυναίκα. Αυτή μιά μέρα στρώθηκε κι άρχισε νά ύφαινει ένα σάβανο. «Γιατί τό κάνεις αυτό;» τή ρώτησα. «Γιατί θά πεθάνω μωρό μου». Μόλις τελείωσε τό σάβανο, ἡ θεία μου πλάγιασε και πέθανε.

Ἡ Ντόνα Τρανκίλινα, ἡ γιαγιά, πρόσταζε από τό πρωί τίς υπηρέτριες: «Έτοιμάστε κρέας και ψάρι. Δέν ξέρουμε τί άρέσει σ' αυτούς πού θά μᾶς έρθουν». «Αὐτοί πού έρχονται» ήταν τά φυσικά τέκνα πού έσπειρε ὁ συνταγματάρχη κατά τή διάρκεια του πολέμου. Τά δέχονταν μέ άνοιχτές άγκάλες. Τό βράδυ ἡ γιαγιά διηγόταν στον Γκαμπριέλ θρύλους, παραμύθια, ιστορίες μέ φαντάσματα ἡ νοσταλγικές αναμνήσεις από τήν εποχή τής μπανάνας. Ὁ παππούς τόν πήγαινε στό τσίρκο ἡ στό σινεμά και του έπαναλάμβανε άκούραστα ιστορίες από επεισόδια του εμφύλιου πολέμου. Ήταν τά «υπέροχα παιδικά χρόνια» – περίοδος πού ἤρθε νά τή διακόψει βίαια ὁ θάνατος του συνταγματάρχη.

Κουφόν: Ἦσασταν τότε ὀκτώ χρονῶν. Εἶπατε συχνά ότι τότε νιώσατε ὀρφανός κι ότι έκτοτε τίποτα σημαντικό δέ συνέβη πιά στή ζωή σας.

Μάρκες: Στην πραγματικότητα, ὀρφανός νιώθεισ σ' αλήθεια μόνον όταν πλησιάζεις τά πενήντα. Τή στιγμή εκείνη δέν τό είχα νιώσει πολύ καλά, αλλά σήμερα πιστεύω ότι τότε ὀρφάνεψα.

Κουφόν: Κι ὁμως ξαναείδατε τούς γονεῖς σας. Τή μητέρα σας...

Μάρκες: Ναι. Τήν είδα ὕστερα από δυό-τρία χρόνια. Μέ βάση τή μορφή της έπλασα τό πρόσωπο τής Ίσάβέλας στα *Ξερά φύλλα*.³ Οί παππούδες μου μου μιλούσαν συχνά γι' αυτήν σάμπως για ένα πρόσωπο πού ὀφειλα νά τό «άγαπῶ πολύ» και πού θά ξαναγύριζε. Πράγματι, μιά μέρα ξαναγύρισε. Τό τρένο πού τήν έφερεν τό άκουσα νά σφυρίζει. Τήν αντίκρισα. Ήταν πανέμορφη. Φορούσε μιά ψάθα στό κεφάλι και

2. «Τό μυθιστόρημα στή Λατινική Άμερική: διάλογος», Λίμα 1968.

3. Στα κολομβιανά, «La Hojarasca» (1955), τό πρώτο μυθιστόρημα του Γκαρσία Μάρκες.

Γκαρσία Μάρκες

ήταν ντυμένη μ' ένα φαρδύ, κλαρωτό φουστάνι. Ένωσα μιά παράξενη ενόχληση, γιατί μου άρεσε τρομερά, αλλά «δέν τήν αγαπούσα πολύ», όπως τό 'θελαν οί παππούδες μου. Μ' άγκάλιασε. Ποτέ δέν ξέχασα τό άρωμά της.

Κουφόν: "Όταν σάς πήρε μαζί της, είχε ήδη πολλά παιδιά. Καί, στή συνέχεια, γέννησε κι άλλα. Ένας από τούς άδελφούς σας έχει τό ίδιο όνομα μέ σάς. Άπό πού προέρχεται αυτό τό άλλόκοτο φαινόμενο πού τό συναντούμε, κατά κάποιον τρόπο, και στά Έκατό χρόνια μοναξιά, όπου, από γενιά σε γενιά, οί πρωταγωνιστές ονομάζονται πάντα Χοσέ Άρκαδίο ή Άουρελιάνο;

Μάρκες: "Η μητέρα μου ήθελε νά 'χει συνέχεια στό σπίτι έναν Γκαμπριέλ. Καί καθώς έγω έφυγα πολύ μικρός κι εκείνη απέκτησε έντεκα παιδιά, άποφάσισε νά ξαναδώσει στό τελευταίο άπ' αυτά τό όνομα Γκαμπριέλ.

Κουφόν: Λένε ότι γράφατε ήδη παραμύθια γιά τούς άδελφούς και τίς άδελφές σας. Παραμύθια μέ ζωγραφιές. Είχατε, λοιπόν, διττή κλίση;

Μάρκες: "Όχι, αλλά όταν ήμουν πιτσιρίκος δέν ήξερα άκόμη νά γράφω. Έτσι ζωγράφιζα. Έφτιαχνα παραμύθια μέ μορφή σχεδίων.

Κουφόν: Δέν πήγατε όμως πολύ νέος στήν Μπογκοτά γιά νά γίνετε συγγραφέας;

Μάρκες: Θά 'μωνα δεκατριών-δεκατεσσάρων χρονών. Δέν είμαι πολύ σίγουρος γιά τήν ήμερομηνία γεννήσεώς μου... Πήγαινα γιά νά προσπαθήσω ν' άποσπάσω μιάν ύποτροφία σπουδών. Τό ταξίδι άρχιζε μέ πλοίο, κατά μήκος του ποταμού Μαγδαλένα. Κανονικά, κρατούσε όχτώ μέρες. Ένιστε, αν συνέβαινε νά έξοκείλει τό καράδι, μπορούσε τό ταξίδι αυτό νά διαρκέσει και δεκαέντε-δεκάξι μέρες. Έν πάση περιπτώσει, ήταν ένα πανηγύρι. Υπήρχαν όρχήστρες πάνω στό κατάστρωμα και φοιτητές πού τραγουδούσαν, χόρευαν, χοροπηδούσαν. Μόλις έφτανες στό Σαλλάρ, ανέβαινες σ' ένα τρενάκι πού όλο τό πρωί έμοιαζε νά σκαρφλώνει μέ τά νύχια, πράγμα πού μέ μάγευε. Τό άπόγευμα έμπαινες στό μεγάλο λιβάδι και τό τρένο τότε άρχιζε νά τρέχει σάν άλογάκι, διασχίζοντας ένα από τά πιό έξοχα τοπία του πλανήτη. Έκανε στάση σ' όλους τούς σταθμούς. Εκεί, μικροπωλητές πουλούσαν κιτρινάρικα κοτόπουλα και πατάτες γεμιστές μέ κρέμα. Όπως γίνεται στό *Φθινόπωρο του Πατριάρχη*.

Τό κρύο έτσουζε και δυσκολευόμωνα ν' άναπνεύσω. Ο άνθρωπος πού κατάγεται από τά παράλια έχει πάντα τήν έντύπωση ότι θά του 'ρθει άσφυξία. Τόση είναι ή περίσσεια όξυγόνου, βλέπετε. Άλλά, ψηλά, πάνω στίς Άνδεις, τό όξυγόνο σου λείπει κι αυτό είναι άκόμη χειρότερο. Κι έπειτα, στό τέρας αυτής της διαδρομής βρισκόταν τό πρόβλημα: ή Μπογκοτά. Έφτασα στίς τέσσερις τό άπόγευμα. Ξέρω πιά σχεδόν όλα τά μεγάλα κέντρα του κόσμου. Η Μπογκοτά ήταν αυτό πού μου έκανε τή μεγαλύτερη έντύπωση. Μιά πόλη γκριζα, τεφρή, θλιβερή, πνιγμένη στή βροχή. Μιά πόλη πού τή διέσχιζαν τά τράμ, δγάζοντας σπινθήρες, μέ τούς ανθρώπους κρεμασμένους, σάν τσαμπιά, στά πλαϊνά τους. Οί άνθρωποι, όλοι στά μαύρα, κρατούσαν όμπρέλες και φορούσαν καπέλα. Γυναίκα δέν έδλεπες στους δρόμους! Κουβαλούσα όλα μου τά συμπράγκαλα μέσα σ' ένα μπαούλο. Τό φόρτωσα σ' ένα άμαξάκι πού άρχισε νά τρέχει μ' όλη του τήν ταχύτητα. Θέλησα νά τρέξω κι έγω στό κατόπι του. Μάταιος κόπος! Δέν μέ είχαν προειδοποιήσει, βλέπετε, ότι είναι αδύνατον νά τρέ-

ξεις όταν βρίσκεσαι σε ύψόμετρο 2.600 μέτρων. Τέλος, έφτασα στήν πανσιόν.

Κουφόν: Ήταν ένα κατάλυμα γιά φοιτητές;

Μάρκες: Ήταν τό καταφύγιο των ανθρώπων από τά παράλια πού βρίσκονταν στήν πρωτεύουσα. Ποτέ και πουθενά άλλου δέν ένιωσα τόσο έξόριστος όσο τό βράδυ εκείνο. Τό βράδυ είναι πένθιμο στήν Μπογκοτά. Τό πέρασμα από τή μέρα στή νύχτα ποτέ δέν είναι ξεκάθαρο. Τά δωμάτια, χωρίς παράθυρα, έδλεπαν σε μιάν αυλή μέ γεράνια και γιασεμιά. Μόλις έκλεινες τήν πόρτα ένιωθες κλειδωμένος μέσα σ' ένα φέρετρο. Γλίστησα στό κρεβάτι μου και ένιωσα σάμπως κάποιος νά είχε μουσκέψει τά σεντόνια μου. Έβγαλα μιά τρομερή κραυγή. Ένας γείτονας μου άπάντησε: «Έτσι είναι εδώ. Πρέπει νά μάθεις νά κοιμάσαι στήν Μπογκοτά».

Ο Γκαρσία Μάρκες πήρε τήν ύποτροφία πού του έδινε τό δικαίωμα νά σπουδάσει στό κολλέγιο της Σιπακίρα, μιάς μικρής πόλης, περίφημης γιά τήν εκκλησία της, πού είναι κτισμένη πάνω σε μιάν άλυκή. Τό ίδρυμα αυτό συγκέντρωνε τούς πιό φτωχούς μαθητές της χώρας. Άποφοίτησε τό 1946 και γράφτηκε μετά στή Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Μπογκοτά.

Μάρκες: Θά προτιμούσα νά σπουδάσω άρχιτεκτονική, μηχανική, οτιδήποτε... αλλά αυτός ήταν ό μόνος τρόπος νά 'χω έλεύθερα τά άπογεύματά μου και νά θγάξω, έτσι, τό ψωμί μου. Στο πανεπιστήμιο γνώρισα τόν Καμίλο Τόρες⁴...

Κουφόν: Τόν άνταρτόπαπα...

Μάρκες: Θυμάμαι στήν έντέλεια πώς έφυγε γιά τό Σεμινάριο. Μιά μέρα, δέν ήρθε στό μάθημα. «Πού είναι ό Καμίλο;» ρώτησα. «Ο Καμίλο έγινε παπάς, μου άποκρίθηκαν. Τήν άλλη μέρα μάθαμε ότι ή μάνα του τόν πρόφτασε στό σταθμό και τόν γύρισε πίσω στό σπίτι... Πήγα νά τόν δώ στό μικρό του δωμάτιο-βιβλιοθήκη. Έκανα πολλή παρέα μέ τόν Καμίλο κι ώστόσο δέν ήξερα τίποτα γιά τή διπλή του κλίση, τή θρησκευτική και τήν πολιτική. «Μά, επιτέλους, τί σου συμβαίνει, Καμίλο;», τόν ρώτησα. «Άκου. Μου συμβαίνει κάτι πού κρατάει από πολύ παλιά και είναι πολύ σοβαρό. Η μεγαλύτερη δυσκολία πού αντιμετώπιζω είναι νά δώσω στήν άρραβωνιαστικιά μου νά καταλάβει... Όμως, έγω, μιά φορά, τ' άποφάσισα...». Ύστερα από μιά δδομάδα τά 'χε καταφέρει νά πείσει τήν οικογένειά του. Κι έτσι, έφυγε.

Τό 1959-60, έποχή πού δούλευα στό πρακτορείο ειδήσεων «Λατινοαμερικανικός Τύπος», στήν Μπογκοτά, παρακολούθησα τήν πρώτη λειτουργία στήν όποία ιερούργησε. Ο Καμίλο συνδέεται μέ μιάν ιστορία πού δέ θά τήν ξεχάσω ποτέ. Ήμωνα ήδη παντρεμένος, όταν μιά μέρα ήρθε στό σπίτι μου και μου ζήτησε νά κρύψω έναν κλέφτη-προστατευόμενο του. Ο τύπος αυτός είχε εκτίσει τήν ποινή του, αλλά ή άστυνομία εξακολούθησε νά τόν κυνηγάει... Μόλις έβγαινε άπ' τή φυλακή, του άραζαν τό πενιχρό διός του και τόν ξαναστέλνανε στό φρέσκο. Ο Καμίλο μās τόν έφερε στό σπίτι κι ό άνθρωπος μας εγκαταστάθηκε. Μιά φορά μās διηγήθηκε μιάν ιστορία άντάξια

4. Κολομβιανός επαναστάτης. Γεννήθηκε τό 1929 στήν Μπογκοτά και σκοτώθηκε στίς 15 Φεβρουαρίου 1966, στή διάρκεια μιάς σύγκρουσης μέ δυνάμεις του κυβερνητικού στρατού.

τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Χεμινγκουαίη *Ὁ γέρος καί ἡ θάλασσα*.

Κάποια νύχτα εἶχε μπει σέ μιά μονοκατοικία ὅπου ὑπῆρχε ἕνα καταπληκτικό ψυγείο. Ἀποφάσισε νά τό συναποκομίσει, ἄρχισε νά τό σπρώχνει, κατάφερε νά τό κατεβάσει ἀπό τή σκάλα, τό 'συρε μέσ' ἀπό τόν κήπο, τό σήκωσε πάνω ἀπ' τόν τοίχο, τό πέρασε στήν ἄλλη πλευρά τοῦ δρόμου, τό 'στησε ἐκεῖ, δίπλα στή στάση τοῦ λεωφορείου καί κάθισε καί τό φύλαγε. Ἡ ἐπιχείρηση εἶχε ἀρχίσει τά μεσάνυχτα κι ἡ ὥρα εἶχε πάει πιά τέσσερις τό πρωί. Στίς πέντε, αὐτός συνέχιζε νά βρίσκεται ἐκεῖ, περιμένοντας, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες πού εἶχαν ἀρχίσει νά καταφθάνουν καί νά σχηματίζουν οὐρά. Μέ τό χάραμα, ἐξαντλημένος πιά, παράτησε τό ψυγείο καί ἐξαφανίστηκε. Οἱ κάτοχοί του τό βρῆκαν στή θέση πού τό ἄφησε: ἐκεῖ, στήν οὐρά, ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους.

Κουφόν: Κι ὁ παράνομος ἐνοικίος σας τί ἀπόγινε;

Μάρκες: Κάποιο ἀπόγευμα ἔφυγε καί δέν ξαναγύρισε. Ὑστερα ἀπό δυό-τρεις μέρες, ἡ ὑπηρέτριά μας, ξεφυλλίζοντας τήν ἐφημερίδα, ἔπεσε πάνω σέ μιά φωτογραφία: «Ἄ!», ἔκανε «καλέ αὐτά εἶναι τά πέδιλα τοῦ κυρίου». Ἡ φωτογραφία ἔδειχνε ἕναν νεκρό πού φοροῦσε, ὄντως, τά παπούτσιά μου. Ἦταν ὁ κλέφτης μας. Τόν εἶχε σκοτώσει ἡ ἀστυνομία. Ὁ Καμίλο πήγε, ἔφαξε, βρῆκε τό πτώμα, τό 'θαψε, καί μου ἐξήγησε μετά, ὀλότελα ἀλλαγμένος: «Ὅ,τι ἔκανα μέχρι σήμερα ἦταν ἀπλῶς ἐλεημοσύνη. Δέν πάει ἄλλο. Γιατί ἄλλο εἶναι τό πρόβλημα». Δέν ξεστόμισε τήν κρίσιμη λέξη, ἀλλά ἐγώ συλλογίστηκα ὅτι ἤθελε νά πει πῶς τό πρόβλημα τῶν κλεφτῶν δέ θά λυνόταν μέ τήν ἐλεημοσύνη, ἀλλά μέ τήν ἐπανάσταση. Νομίζω ὅτι αὐτή ἦταν ἡ τελευταία φορά πού τόν εἶδα.

Στά 1947 ὁ Γκαρσία Μάρκες ἔγραψε τό πρῶτο του ἀφήγημα, τήν «Τρίτη παραίτηση». Τό κείμενο αὐτό τό συνέθεσε ὡς ἀπάντηση στήν πρόκληση τοῦ μυθιστοριογράφου Ἐδουάρδο Θαλαμιά Μπόρδα, πού εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ἡ νέα γενιά δέν εἶχε νά ἐπιδείξει κανέναν ταλαντούχο συγγραφέα. Ὁ Μπόρδα παραδέχτηκε τήν πλάνη του, καί τό δημοσίευσε στό *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ*. Μέχρι τό 1952, ὁ Μάρκες ἔγραψε ἄλλα δέκα πεζά στό ἴδιο στυλ.

Κουφόν: Αὐτή εἶναι μιά ἀγαθή ἀνάμνηση. Ἐχετε, μήπως, καί κακές ἀναμνήσεις;

Μάρκες: Μοῦ ἔλειπαν πάντα πέντε σεντάδος. Ὅταν ἤθελα νά πάω στό σινεμά, ὅπου τό εἰσιτήριο κόστιζε τριάντα πέντε σεντάδος, ἀνακάλυπτα ὅτι εἶχα μόνο τριάντα. Ὅταν ἤθελα νά πάω στήν κορίντα, πού εἶχε εἰσοδο ἕνα πέσο καί εἰκοσι σεντάδος, διαπίστωνα ὅτι εἶχα μόνον ἕνα πέσο καί δεκαπέντε σεντάδος... Μιά ἄλλη δυσάρεστη ἐντύπωση σχετίζεται μέ τήν αἴσθηση πού εἶχα ὅτι παντοῦ ἤμουνα περιττός. Ὅσες φορές μέ καλοῦσαν σέ μιά γιορτή, νόμιζα ὅτι τό 'καναν γιά νά συνοδέψω κάποιον πού δέν θά πήγαινε χωρίς ἐμένα. Κι ὅταν ἔφτανα ἀνακάλυπτα ὅτι δέν ἤξερα πῶς νά βολέψω τά χέρια μου. Εἶναι τό μειονέκτημα τῶν δειλῶν αὐτό. Καί εἶναι, ἐπίσης, ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἀκόμα καί σήμερα προσπαθῶ νά συναναστρέφομαι μόνο τούς φίλους μου. Δέν πηγαίνω ποτέ σέ κοκτέιλς, σέ πρεμιέρες, σέ ἐγκαίνια ἐκθέσεων ἢ σέ γιορτές, γιατί ἔχω πάντα τήν ἐντύπωση ὅτι εἶμαι περιττός.

Στίς 9 Ἀπριλίου 1948 δολοφονεῖται ἐν μέσῃ ὁδῶ, στήν Μπογκοτά, ὁ φιλελεύθερος ἠγέτης Χόρχε Ἐλι-

σερ Γαϊτάν, ὑποψήφιος γιά τό ἀξίωμα τοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Μέ τή δολοφονία αὐτή ἐγκαινιάζεται μιά νέα περίοδος βίας γιά τήν Κολομβία. Τό πανεπιστήμιο κλείνει καί ὁ Γκαρσία Μάρκες πηγαίνει ν' ἀνταμώσει τούς γονεῖς του στήν Καρθαγένη.

Στά 1950 ἐπιστρέφει στό Ἄρακατάκα μαζί μέ τή μητέρα του, μέ σκοπό νά πουλήσει τό πατρικό του σπίτι καί νά πάει νά ἀσχοληθεῖ μέ τή δημοσιογραφία στήν Μπαρτανίγια. Νοικιάζει ἕνα δωματιάκι στόν τέταρτο καί τελευταῖο ὄροφο ἐνός οἰκήματος, τοῦ ἐπονομαζόμενου «Οὐρανοξύστη», πού στεγαρίζει ἕναν οἶκο ἀνοχῆς. Στό δωματιάκι αὐτό δουλεύει ἕνα μυθιστόρημα πού ἀναφέρεται στήν ὠραία ἐποχή τοῦ Ἄρακατάκα: *Ξερά φύλλα*. Ἀργότερα θά πει: «Γιά ἕναν μυθιστοριογράφο τίποτα δέ μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τό νά ζεῖ σ' ἕνα μπροντέλο. Τό πρωί ἔχει ἀπόλυτη ἡσυχία γιά νά δουλέψει καί τό βράδυ τοῦ προσφέρεται τό ἰδεώδες πλαίσιο γιά νά διασκεδάσει». Στίς πόρνες ἀρέσει πολύ αὐτός ὁ συγκατοικος μέ τόν ὁποῖο συζητοῦν ὅταν γυρίζει, μετά τά μεσάνυχτα ἢ τά χαράματα, κουβαλώντας βιβλία μέ «ἀλλόκοτα ὀνόματα»: Φῶκνερ, Βιρτζίνια Γούλφ, Κάφκα, Τζόυς, Χεμινγκουαίη...

Ἐνα δῆμα χωρίζει τήν ἀπλή δημοσιογραφία ἀπό τό μεγάλο ρεπορτάζ. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1955, τό *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ* στέλνει τόν Γκαρσία Μάρκες στή Γενεύη, γιά νά καλύψει τή διάσκεψη τῶν τεσσάρων Μεγάλων, τῶν «τεσσάρων χαρουμένων κουμπάρων», ὅπως τούς χαρακτήρισε ὁ συγγραφέας σέ μιάν ἀνταπόκρισή του.

Μάρκες: Λέω στήν ἀρραβωνιαστικιά μου, τή Μερσέντες: «Μέ στέλνουν στήν Εὐρώπη. Θά γυρίσω σέ δεκαπέντε μέρες». Ἐμεῖνα τρία χρόνια. Ἡ Μερσέντες μέ περίμενε. Ἐπειδή δέν ἤξερα καμιά ξένη γλώσσα, προσπαθοῦσα νά ἐρμηνεύσω τίς ἐφημερίδες. Στήν Κολομβία εἶχα μάθει νά ἐπινοῶ τό γεγονός, ὅταν στήν πραγματικότητα δέ συνέβαινε τίποτα. Ἔστειλα ἐπιμελῶς ἕνα τηλεγράφημα τήν ἡμέρα στήν ἐφημερίδα, καλύπτοντας τά γεγονότα τῆς διάσκεψης. Δέν ξέρω ποιό θαῦμα ἐγινε - σημασία ἔχει ὅτι κατάφερα, τελικά, νά μεταδώσω τήν ἀλήθεια. Ὅταν τελείωσε ἡ διάσκεψη, πήρα ἕνα μήνυμα ἀπό τό *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ*: «Πήγαινε Ρώμη. Πάπας πεθάνει ἀπό λόξυγγα». Ὅταν ἔφτασα στή Ρώμη ὁ Πίος 12ος εἶχε ἀναρρώσει.

Κουφόν: Πράγμα πού σᾶς ἔκανε νά ὀμολογήσετε, σ' ἕνα ρεπορτάζ ὅπου ἀναφέραστε στή σκηνή πού ὁ Πάπας δέχεται ἕνα πλῆθος ἐπισκεπτῶν στό Καστέλ Γκαντόλφο, ὅτι ὁ διάβολος σᾶς ἐνέπνευσε μιά «κακή σκέψη». Καθώς ὁ Πίος 12ος ἐσκυβε ἀπ' τό παλκόνι, εἶπατε μέσα σας: «Ἄν ἔδινε ὁ Θεός κι ὁ Πάπας ἔχανε τήν ἰσορροπία του, θά εἶχα τό προνόμιο μιάς παγκόσμιας ἀποκλειστικότητας».⁵

Ἀφοῦ πέρασε μερικούς μήνες στή Ρώμη, ὁ Γκαρσία Μάρκες ἀποφάσισε νά ἐπιστρέψει στήν Κολομβία μέσω Παρισιῶ.

Μάρκες: Ἐφτασα σιδηροδρομικῶς στό Παρίσι, ἀνάμεσα μεσάνυχτα μέ μιά τό πρωί. Πρώτη εἰκόνα: μιά πόρνη στημένη σέ κάποια γωνιά μέ μιάν ὀμπρέλα χρώματος πορτοκαλί. Τό πρόσωπό της τό ἔχω λησμο-

5. «Ἀρχίζει ἡ συλλογή ἀποδείξεων γιά τήν ὀμοιοποίηση τοῦ Πίου 12ου», *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ*, Δεκέμβριος 1955.

Γκαρσία Μάρκες

νήσει, αλλά την όμπρέλα είναι σαν να τή βλέπω αυτή τή στιγμή μπροστά μου. Πήρα ένα ταξί για να πάω στην οδό Cujas, έναν δρόμο που τόν είχαν αποικίσει οι λατινοαμερικανοί. Ήθελα, συγκεκριμένα, να πάω στο ξενοδοχείο Excelsior, που μου τό είχε συστήσει ο Χόρχε Γαϊτάν Ντουράν.⁶ Όμως είχα κάνει λάθος στη διεύθυνση κι έτσι πήγα, κατά τύχη, στο «Hotel de Flandre». Ήταν ένα θαυμάσιο ξενοδοχείο.

Κουφόν: Στά 1955, στην οδό Cujas, ζούσε, εξόριστος, ο μεγάλος κουβανός ποιητής Νίκολας Γκιλιέν.

Μάρκες: Στο μεγάλο ξενοδοχείο «Saint-Michel» όπου έμενε, ο Νίκολας Γκιλιέν σηκωνόταν κάθε πρωί, στίς πέντε, άνοιγε τό παράθυρό του και διαλαλούσε τίς τελευταίες ειδήσεις. Μιά μέρα τόν άκουσαν να ώρύεται: «Ό άνθρωπός μας έπεσε!» Όλα τά παράθυρα του δρόμου άνοιξαν μονομιάς. Οι άργεντινοί νόμιζαν ότι έπρόκειτο για τόν Περόν, οι περουβιανοί για τόν Όντρια, οι κουβανοί για τόν Μπατίστα, οι βενεζουελανοί για τόν Πέρες Χιμένεθ κι έμεις οι κολομβιανοί για τόν Ρόχας Πινίγια. Τελικά νομίζω ότι ήταν ο Περόν. Έπειτα πήγαμε όλοι και ξανακοιμηθήκαμε.

Κουφόν: Τή διαμονή σας στο «Hotel de Flandre» τή χαρακτηρίσατε περίοδο τής «χρυσής άθλιότητας».

Μάρκες: Μίλησα για «χρυσή άθλιότητα» γιατί αυτή ήταν ή φάση τής ζωής μου κατά τήν όποία ένιωσα τή μεγαλύτερη φτώχεια, αλλά και τή μεγαλύτερη καλοπέραση. Μέ βοήθησε ή τύχη μου. Λίγο καιρό μετά τήν άφιξη μου στο Παρίσι, καθόμουν α' ένα «καφέ» μ' ένα φίλο που διάβαζε τή *Monde*. Σέ μιά στιγμή ο φίλος μου γυρίζει άπτότομα και μου κάνει: «Άσχημα μαντάτα, Γκάμπο. Έκλεισαν τό 'Ελ Έσπεκταδόρ». Ήταν, στην πραγματικότητα, ένα καλό μαντάτο. Δέν ήμουν πιά ύποχρωμένος να έπιστρέψω στην Κολομβία. Πήγα στην άεροπορική εταιρεία, έξαργύρωσα τό εισιτήριο τής έπιστροφής, πήρα τό χρήμα και τό 'βαλα σ' ένα συρτάρι του κομοδίνου μου. Μπορούσα επιτέλους να πραγματοποιήσω τό όνειρο τής ζωής μου: να γράψω μέσα σέ πλήρη έλευθερία.

Κουφόν: Και γράψατε τό *Κανείς δέ γράφει στον συνταγματάρχη*, τό πρώτο σας βιβλίο που μεταφράστηκε στα γαλλικά. Σωστά;

Μάρκες: Ναί. Ήταν έμπνευσμένο από τήν ιστορία του παππού μου, που πέρασε τά γηρατειά του περιμένοντας να του 'ρθει ή στρατιωτική σύνταξη. Σάν πέθανε ο παππούς, ή γιαγιά μου δήλωσε: «Έμένα δέ μέ νοιάζει. Τή σύνταξη θά τήν πάρετε έσεις ή τά παιδιά σας». Η σύνταξη δέν έφτασε ποτέ, αλλά μου προμήθευσε ένα καλό θέμα. Όταν έφτανε ή ώρα για τό μεσημεριανό, άνένυρα από τό κομοδίνο μου ένα-δύο χαρτονομίσματα, κατέβαινα, πήγαινα σ' ένα μπιστρό, στή γωνιά του δρόμου, και γευμάτιζα. Μετά άνέβαινα ξανά για να δουλέψω. Μιά μέρα τά δάχτυλά μου άγγιξαν τόν πάτο του συρταριού. Τίποτα. Τό συρτάρι είχε άδειάσει. Έστειλα SOS στους φίλους κι άρχισα να ζω, μέ τή σειρά μου, τήν περιπέτεια του παππού μου. Κάθε πρωί κατέβαινα τέσσερα-τέσσερα τά σκαλιά από τόν έβδομο όροφο όπου έμενα. Τζίφος. Κανείς δέ μου 'χε γράψει. Ξανάνέβαινα τότε κι έγώ και πρόσθετα άλλη μιά σελίδα στο μυθιστόρημά μου. Όσο προχωρούσε τό γράψιμο, αντιλαμβανόμουν ότι τό γράμμα δέ θά 'φτανε ποτέ κι ότι οι φίλοι, στους όποιους έκανα έκκληση, δέ θά μου άπαντούσαν.

6. Κολομβιανός δοκιμογράφος και ποιητής που έζησε πολλά χρόνια στο Παρίσι.

Κουφόν: Πώς καταφέρατε να μείνετε στο «Hotel de Flandre» χωρίς να πληρώνετε τό νοίκι του δωματίου;
Μάρκες: Μετακομίζοντας από δωμάτιο σέ δωμάτιο, έφτασα στο τελευταίο πάτωμα. Η ιδιοκτήτρια, ή κυρία Λακρουά, μέ κάλεσε και μου είπε: «Βουλευτείτε εκεί ψηλά. Θά μέ πληρώσετε άργότερα». Εκεί ψηλά τελείωσα τό *Κανείς δέ γράφει στον συνταγματάρχη*... έχοντας στην πλάτη μου τά χρέη ενός χρόνου!

Κουφόν: Ό φίλος σας, ο αρχιτέκτονας Χερνάν Βιέκο, δίνει μιάν εικόνα σας εκείνης τής εποχής: «Βρήκα τόν Γκάμπο σ' εκείνο τό δωμάτιο ύπηρεσίας, μέσα στο καταχείμωνο. Θέρμανση δέν υπήρχε. Αυτός ήταν καθισμένος μπροστά στή γραφομηχανή. Φορούσε γάντια, παλτό, σκούφο, κι έγραφε».

Μάρκες: Ό Χερνάν Βιέκο ήταν αυτός που μ' έσωσε. Μιά νύχτα μ' έβαλε σ' άμάξι του, ένα Μ.Γ. και μου είπε: «Έχεις ένα σοβαρό πρόβλημα και δέ μου είπες τίποτα γ' αυτό. Έγώ μπορώ να τό λύσω». «Όχι, δέ μπορείς. Ούτε έσύ ούτε κανένας άλλος». «Λοιπόν, λέγε, πόσα σου χρειάζονται;». «Τριακόσια δολάρια», είπα. Μου υπέγραψε μιάν έπιταγή πάνω στο καλό του αυτοκινήτου του. «Θά μέ ξεπληρώσεις όποτε μπορέσεις». Τήν άλλη μέρα κατέβηκα τά σκαλιά τραγουδώντας και πήγα και πλήρωσα τήν κυρία Λακρουά. Εκείνη θέλησε να μέ μεταπείσει: «Μά, είναι πάρα πολλά. Γιατί δέ μου δίνετε τά μισά σήμερα και τ' άλλα μισά άργότερα;». Άρνήθηκα, γιατί έπρόκειτο να φύγω πιά. Θά πήγαινα να εγκατασταθώ στην οδό Assas, σέ μιά σοφίτα που μου τήν παραχωρούσε κάποια φίλη μου, ισπανή. Όστόσο, ήθελα να μάθω. «Γιατί ύπήρξατε τόσο πολύ ύπομονετική άπέναντί μου;», τή ρώτησα. Και ή κυρία Λακρουά μου έδωσε αυτή τήν ύπέροχη άπάντηση: «Γιατί, οι λατινοαμερικανοί που μένουν στο ξενοδοχείο μου τό ρίχνουν έξω κάθε βράδυ. Ένώ έσάς σάς άκούω να χτυπάτε στή γραφομηχανή ως τίς τρεις ή τέσσερις τό πρωί, για να μέ πληρώσετε». Ποτέ δέν τό είχα σκεφτεί αυτό. Ότι μπορείς, δηλαδή, να γράψεις ένα όλόκληρο βιβλίο κινούμενος από τό άγχος να άπαλλαγείσ ό ένα χρέος!

Στά 1955 εκδίδονται τά *Ξερά φύλλα*, στην πρώτη σειρά βιβλίων τσέπης που δημοσηγήθηκε στην Λατινική Άμερική από τόν συγγραφέα-εκδότη Μανουέλ Σκόρτσα. Κυκλοφορούν σέ τριάντα χιλιάδες αντίτυπα.

Ό καιρός περνάει. Ό Γκαρσία Μάρκες γράφει ένα καινούριο μυθιστόρημα, τήν *Κακιά ώρα*, πάνω σ' ένα θέμα που τό δανείστηκε από ένα πραγματικό περιστατικό που συνέβη στο Σύκρε: μιά μέρα έμφανίστηκαν στους τοίχους άνυπόγραφες έπιγραφές μέ τίς όποιες καταγγέλλονταν σκανδαλώδη γεγονότα άποτέλεσμα ήταν να προκληθούν αίματηρές συγκρούσεις μέσα στην πόλη, ή όποία, διαμιάς, έρημώθηκε. Στή συνέχεια ο Γκαρσία Μάρκες ταξιδεύει. Τόν Αύγουστο του 1957 πηγαίνει στή Μόσχα, συνοδεύοντας ως «διερμηνέας» ένα φολλκλορικό συγκρότημα τής Κολομβίας που πρόκειται να συμμετάσχει στο Φεστιβάλ Νεολαίας.

Μάρκες: Πήγαμε σιδηροδρομικώς. Από τό Παρίσι ως τήν Πράγα τήν έβγαλα όρθιος, δίπλα στίς τουαλέτες. Έμαθα έτσι ότι μπορεί κανείς να κοιμάται όρθιος. Μόλις «τόν παίρναμε» για τά καλά, κατέφθανε κάποιος, έλεγε «μέ συγχωρείτε, κύριοι», μάς παραμέριζε, μάς ξύπναγε, έμπαινε κι έπειτα έβγαине. Κι έμείς ξανακοιμόμασταν. Στή Μόσχα, ο φίλος μου ο Παμ-

πλίτο έπαθε πνευμονία. Οί Ρώσοι γελάστηκαν και τόν έκλεισαν σ' ένα άσυλο φρενοβλαδών. Έμεινε εκεί για ένα μικρό διάστημα, παίζοντας σκάκι με τούς τρελούς...

Κουφόν: Καί ή έπιστροφή;

Μάρκες: Μετά από πενήντα μία ώρες ταξίδι με τό τρένο, μου είχε άπομείνει στήν τσέπη μόνον ένα τηλεφωνικό κέρμα. Καθώς δέν ήθελα νά τό χάσω και καθώς ήταν πολύ νωρίς, περίμενα νά πάει έννιά ή ώρα, τό πρωί, για νά τηλεφωνήσω σ' ένα φίλο. «Περίμενέ με», μου είπε αυτός. Με πήγε σέ μία γκαρσονιέρα πού νοίκιαζε στό Neuilly και μου τήν παραχώρησε. Έκει ξανάρχισα νά γράφω τήν *Κακιά ώρα*.

Τό μυθιστόρημα αυτό τιμήθηκε με τό βραβείο Esso⁷ στά 1961.

Μάρκες: Είναι μία δλόκληρη ιστορία. Φεύγοντας από τό Παρίσι για τό Καράκας, τό είχα σχεδόν τελειώσει. Είχα πολλούς φίλους από τή Βενεζουέλα στό Καρτιέ Λατέν. Ζωγράφους, συγγραφείς, τραγουδιστές. Στά 1958 όλοι αυτοί ξανάφυγαν για νά πάνε νά πραγματοποιήσουν εκεί κάτω τή σοσιαλιστική επανάσταση. Απατήθηκαν, αλλά σέ μικρό βαθμό, είναι ή αλήθεια.

Φτάνοντας στήν Εύρώπη κουβαλούσα δύο βαλίτσες. Κατεβαίνοντας στό Καράκας κουβαλούσα ένα μπλου-τζήν, ένα πουκάμισο νάυλον πού τό 'πλευνα κάθε βράδυ κι ένα κιβωτιάκι μέσα στό όποιο είχα τυλίξει τό χειρόγραφο μου και τό 'χα δέσει με μία γραβάτα. Πετάχτηκα στήν Μπαρτανκούγια για νά παντρευτώ κι επέστρεψα στό Καράκας, με τή γυναίκα μου, τή Μερσέντες. Η Μερσέντες έβαλε κάποια τάξη στό διαμέρισμα. Έπιασε τή γραβάτα, είδε τό ρολό και με ρώτησε: «Αυτό τί θά τό κάνουμε; Θά τό πετάξουμε;». «Άμα θέλεις, πέταξέ το», τής είπα, «είναι ένα χαζομυθιστόρημα». Έκείνη τό ξανάβαλε στό κιβωτιάκι.

Πήγαμε στήν Κολομβία, στή Νέα Ύόρκη φτάσαμε τελικά στό Μεξικό και τό μυθιστόρημα παρέμενε τυλιγμένο με τή γραβάτα. Μία μέρα, ένας φίλος, ό Γκιλέρμιο Άνγκούλο, με ρώτησε γιατί δέ βάζω ύποψηφιότητα για τό βραβείο ESSO. «Δέν έχω τίποτα νά υποβάλω» είπα. «Καλά, κι αυτό τό ρημάδι πού 'χεις μέσα στή γραβάτα, τί είναι;», είπε ή Μερσέντες. Τό είχα ξεχάσει. Τό παρέδωσα όπως ήταν στόν Άνγκούλο κι αυτός τό πήγε στήν Μπογκοτά. Έτσι πήρα τό βραβείο ESSO — 3.000 δολάρια — τή μέρα πού γεννιόταν ό γιός μου ό Γκονζάλο. Πλήρωσα τά έξοδα τής κλινικής κι άγόρασα ένα αυτοκίνητο. Δέ μου έμεινε δεκάρα. Άλλά είχα πλέον ένα γιό κι ένα αυτοκίνητο.

Κουφόν: Τό βιβλίο λογοκρίθηκε όταν εκδόθηκε τόν επόμενο χρόνο στή Μαδρίτη;

Μάρκες: Λίγο καιρό μετά τή βράβευση, μου τηλεφώνησε ό πρεσβευτής τής Κολομβίας στό Μεξικό: «Κύριε Γκαρσία Μάρκες», μου είπε, «ό πατήρ Φελίς Ρεστρέπο, πρόεδρος τής Άκαδημίας, σάς παρακαλεί θερμώς νά αλλάξετε δύο λέξεις πού θίγουν τήν εύαισθησία του άναγνώστη: “προφυλακτικό” και “αυνανίζομαι”». «Δέ δέχομαι κουθέντα πάνω σ' αυτό», απάντησα έγώ. Τό συζητήσαμε. Στό τέλος, του είπα: «Κύριε πρέσβη, θά κάνω μία παραχώρηση: θγάλτε μία από τίς δύο λέξεις: όποια θέλετε». Όταν κυκλο-

φόρησε τό μυθιστόρημα, τήν παραμονή τών Χριστουγέννων, διαπίστωσα ότι είχαν άφαιρέσει και τίς δύο. Καθώς και πολλές άλλες. Κάποιος διορθωτής πήρε τό έλεύθερο ν' αλλάξει όρισμένες εκφράσεις έν όνόματι τής αγνότητας τής γλώσσας!.

Όλο αυτό τό διάστημα ό Γκαρσία Μάρκες γράφει συνεχώς μυθικά άφηγήματα πού, μόλις τά τελειώνει, τά ρίχνει σέ μία βαλίτσα. Μία μέρα παίρνει ένα γράμμα από τόν συμπατριώτη του Άλβάρο Μούτις, κρατούμενο τότε σέ μία φυλακή του Μεξικού: «Στείλε μου κάτι νά διαβάσω», του γράφει. Βγάξει τό διηγήματα από τή βαλίτσα και του τά στέλνει. Ό Μούτις τά διαβάσει, ένθουσιάζεται, και τά στέλνει σέ μία μεξικανή δημοσιογράφο, τήν Έλενα Πονιατόφσκα. Αυτή χάνει τά χειρόγραφα. Έπειτα, εύτυχώς, τά ξαναβρίσκει. Ό Άλβάρο Μούτις, τότε, τά ύποβάλλει στό πανεπιστήμιο τής Βέρα Κρους, τό όποιο και τά εκδίδει τόν Άπρίλιο του 1962, με τόν τίτλο *Η κηδεία τής Μεγάλης Μάμα*. Τό βιβλίο δέν σημειώνει ιδιαίτερη έμπορική έπιτυχία.

Τόν Μάιο του 1967 ό Μάρκες δημοσιεύει τά *Έκατό χρόνια μοναξιά*.

Μάρκες: Τό μυθιστόρημά μου αυτό τό έγραψα στό Μεξικό, από τό 1965 ως τό 1967. Σέ μία εποχή δύσκολη, γιατί δέν είχαμε χρήματα, αλλά και ώρα, γιατί έγραφα σάν τρένο. Όταν ειδα ότι τό μυθιστόρημά μου έτρεχε κι ότι τίποτα δέν τό σταματούσε, είπα στή Μερσέντες: «Άπ' αυτή τή στιγμή αναλαμβάνεις τά πάντα». Είχα τήν έντύπωση ότι ήμουν ό πιο κοινωνικός και ζεστός άνθρωπος του κόσμου. Κι όστόσο έμεινα δεκαοχτώ μήνες κλεισμένος στό δωμάτιό μου. Η, μάλλον, βγήκα μία φορά. Η Μερσέντες μου είχε ανακοινώσει ότι ήμασταν πανί με πανί κι έτσι πήγα τό αυτοκίνητό μου στό ένεχυροδανειστήριο και τής έφερα τά χρήματα: «Τώρα έχεις λεφτά για δέκα χρόνια», τής είπα. Αποδείχτηκε ότι είχαμε για τρεις μήνες.

Έγώ συνέχιζα νά γράφω. Είχα ήδη ολοκληρώσει τό μισό κείμενο, όταν ό νοικοκύρης μας τηλεφώνησε στό Μερσέντες: «Κυρία μου, μου χρωστάτε τό νοίκι τριών μηνών». Η Μερσέντες σκέπασε με τό χέρι της τό άκουστικό και μου φώναξε: «Πόσο καιρό χρειάζεσαι για νά τελειώσεις τό βιβλίο σου;». «Έξι μήνες», τής άποκρίθηκα. Κι εκείνη, ξανά στό μικρόφωνο: «Κύριε, όχι μόνο σάς χρωστάμε τούς τρεις μήνες, αλλά θά σάς χρωστάμε κι άλλους τρεις». Κι ό άλλος: «Θά με πληρώσετε σέ επτά μήνες; Μου δίνετε τό λόγο σας;» Η Μερσέντες σκέπασε και πάλι με τό χέρι της τό άκουστικό: «Του δίνεις τό λόγο σου;», μου είπε. «Μάλιστα. Τό λόγο τής τιμής μου», είπα.

Κουφόν: Με τά *Έκατό χρόνια μοναξιά* γίνεται πλούσιος! Πού νά τό ξερατε αυτό...

Μάρκες: Πλούσιος... όχι άμέσως. Τή μέρα πού τελείωσα τό μυθιστόρημά μου, πήγαμε, ή Μερσέντες κι έγώ, στό ταχυδρομείο, για νά ταχυδρομήσουμε τό χειρόγραφο στόν εκδότη μου, στήν Άργεντινή. Ό υπάλληλος ζύγισε τίς 700 σελίδες: «83 πέσος, παρακαλώ», είπε. «Έχουμε μόνο 45», του άνακοίνωσε ή Μερσέντες. Χώρισα τό χειρόγραφο σέ δύο στοιβές και άπευθύνθηκα στόν υπάλληλο: «Ζυγίστε αυτό και σταματήστε στό βάρος πού άντιστοιχεί σέ 45 πέσος».

7. Μέγα βραβείο κολομβιανής λογοτεχνίας.

Γκαρσία Μάρκες

Κόβαμε τὰ φύλλα τοῦ χαρτιοῦ ὅπως κόβει κανεὶς τὸ κρέας. Ἀφοῦ ξαναφτιάξαμε τὸ δέμα καὶ τὸ στείλαμε, γυρίσαμε στὸ σπίτι, κουβαλώντας μαζί μας τὸ δεύτερο μισό τοῦ βιβλίου. Ἡ Μερσέντες πήρε τότε καὶ μετέφερε στὸ ἐνεχυροδανειστήριο ὅλη τὴν περιουσία μας: τὸ καλοριφέρ (ὅταν κρυώνω δὲ μπορῶ νὰ γράψω), τὸ «πιστολάκι» γιὰ τὰ μαλλιά κι ἓνα μίξερ. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τῆς ἔδωσαν 50 πέσος. Αὐτὴ ἡ δεύτερη ταχυδρομικὴ ἀποστολὴ κόστιζε 48 πέσος. Ἡ Μερσέντες ἔβαλε στὴν τσέπη γιὰ δύο πέσος πού τῆς ἔδωσε ῥέστα ὁ ὑπάλληλος. Εἶχε γίνει πράσινη ἀπὸ τὴ λύσσα τῆς: «Καὶ τώρα ἓνα μόνο μᾶς λείπει: νὰ βγῆ κακὸ αὐτὸ τὸ καταραμένο τὸ παλιοβιβλί σου!»

Τὸ βιβλίο δὲ βγήκε κακὸ! Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ *Ἐκατὸ χρόνια μοναξιά* ἐγινε ἀπὸ τὸν οἶκο Sudamericana τοῦ Μπουένος Ἀϊρες, σὲ 8.000 ἀντίτυπα. Πουλήθηκε ὡς καὶ στίς εἰσόδους τοῦ μετρό καὶ ἐξαντλήθηκε μέσα σὲ τρεῖς μέρες. Σήμερα, ἐννιά χρόνια μετὰ τὴν πρώτη αὐτὴ ἐκδοσὴ,⁸ τὸ συνολικὸ τιρᾶζ του, στὰ ἰσπανικά, ἔχει φτάσει τὰ τρία ἑκατομμύρια ἀντίτυπα, κι ἔχει μεταφραστῆ σὲ εἴκοσι μία γλώσσες.

Κουφόν: Πῶς ἐξηγεῖτε αὐτὴ τὴν ἐπιτυχία;

Μάρκες: Ἀπ' ὅ,τι μοῦ λένε, τὸ βιβλίο μου ἔχει μιὰ παράξενη δύναμη: ὅταν τὸ διαβάσεις, θέλεις νὰ τὸ κουβεντιάσεις. Τὸ προσφέρεις, λοιπόν, στοὺς φίλους σου γιὰ νὰ ἔχετε θέμα κουβέντας. Κι ἐκεῖνοι τὸ ἀγοράζουν μὲ τὴ σειρά τους, τὸ χαρίζουν καὶ τὸ κουβεντιάσουν. Δημιουργεῖται ἔτσι μιὰ ἀλυσίδα ἀπὸ ἀγοραστὲς. Μόλις πρωτοκυκλοφόρησε, μιὰ φίλη μου προμηθεύτηκε 250 ἀντίτυπα γιὰ νὰ τὰ δωρίσει στοὺς γνωστούς τῆς γιὰ τὰ Χριστούγεννα: «Αὐτὴ ἡ χρονιά θὰ εἶναι ἡ καλύτερη τῆς ζωῆς μου», εἶπε, «θὰ τὴν περάσω κουβεντιάζοντας γιὰ τὰ *Ἐκατὸ χρόνια μοναξιά*».

Κουφόν: Ποιὰ εἶναι ἡ γνώμη σας γιὰ τὴ διασημότητα;

Μάρκες: Ἔχει τίς δυσάρεστες πλευρὲς τῆς ἀλλὰ ἔχει καὶ τὰ πλεονεκτήματά της. Π.χ., μοῦ συνέβη νὰ τηλεφωνήσω καὶ ν' ἀκούσω νὰ μὲ ρωτοῦν: «Ποιὸς τηλεφωνεῖ;» «Γκαρσία Μάρκες». Κι ὁ τηλεφωνητῆς: «Κύριε, σήμερα ἀπεργοῦμε, ἀλλὰ ὄχι γιὰ σᾶς». Αὐτὸ εἶναι εὐχάριστο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ δυσκολία συνίσταται στὸ νὰ διαφυλάξεις τὴν ἰδιωτικὴ σου ζωὴ. Λένε πολλὰ γιὰ τίς δραστηριότητές μου. Στὴν πραγματικότητα ἡ μόνη, ἡ μεγάλη μου ἀπασχόληση, εἶναι τὸ γράψιμο. Στὸ γράψιμο ἀφιερώνω, ἐν γένει, ἓνα μεγάλο διάστημα τῆς μέρας: ἀπὸ τίς ἐννιά τὸ πρωῖ ὡς τίς δύο τὸ μεσημέρι. Τὸν ὑπόλοιπο χρόνο μου τὸν περνῶ μὲ τούς φίλους μου. Ἡ μὲ τὰ παιδιά μου.

Κουφόν: Γιατί γράφετε;

Μάρκες: Τὸ εἶπα κάποτε κι ἐξακολουθῶ νὰ τὸ πιστεύω: γράφω γιὰ νὰ μ' ἀγαποῦν περισσότερο. Πιστεύω ὅτι αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς βασικὲς ἐπιδιώξεις τοῦ συγγραφέα.

Κουφόν: Εἶστε πάντα πολὺ διακριτικὸς ὅσον ἀφορᾷ στὴν καταγωγὴ τῶν ἡρώων σας.

Μάρκες: Τούς προστατεύω. Ἕνας σοβαρὸς συγγραφέας δὲν ἀποκαλύπτει ἀπὸ τί – ἢ ἀπὸ ποιὸν – εἶναι φτιαγμένα τὰ πρόσωπά του. Ἄλλωστε ἓνα μυθιστορηματικὸ πρόσωπο δὲν ἀντιστοιχεῖ ποτέ σὲ ἓνα καὶ μόνο πρόσωπο· εἶναι ἓνα εἶδος κολλάζ, ἓνα κρᾶμα

ἀπὸ διάφορα πρόσωπα πού γνώρισε ὁ συγγραφέας. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ὁ συγγραφέας, μόλις τὰ ἰδιοποιηθεῖ, τὰ προστατεύει. Εἶναι θέμα αἰδοῦς.

Ὅσο γιὰ τίς πράξεις τῶν ἡρώων, αὐτὲς προέρχονται μερικὲς φορὲς ἀπὸ τυχαῖες παρατηρήσεις. Γράφοντας τὰ *Ἐκατὸ χρόνια μοναξιά* εἶχα φτάσει στὸ σημεῖο πού ἤθελα νὰ ἰστορήσῶ τὴν περιπέτεια τῆς Ὠραίας Ρεμέδιος ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ ἀναληφθεῖ στοὺς οὐρανούς «ψυχὴ τε καὶ σῶματι». Μάταια ἔγραφα καὶ ξανάγραφα τὸ ἐπεισόδιο· ἡ ἀνάληψη τῆς Ὠραίας Ρεμέδιος δὲν πραγματοποιοῦνταν. Ὡσπου, μιὰ μέρα, βγήκα στὴν αὐλὴ καὶ εἶδα τὴν πλύστρα μας πού ἄπλωνε σεντόνια. Φυσοῦσε ἀέρας. Τὰ σεντόνια, κολπωμένα, πετάριζαν. Κατάλαβα τότε ὅτι ἡ Ρεμέδιος δὲν ὑψωνόταν γιατί εἶχα ξεχάσει τὰ σεντόνια. Ξαναμπήκα ἀμέσως στὸ δωμάτιό μου καὶ προίκισα μὲ σεντόνια τῆ Ρεμέδιος, πού διαμιάς πέταξε μέσα σ' ἓνα φτερωτὸ λινό περίβλημα, μ' ἓνα πετάρισμα μαγευτικὸ, καὶ χάθηκε στὰ σύννεφα μ' ἀπίστευτη εὐκολία. **Κουφόν:** Οἱ ἀρσενικοὶ ἥρωές σας συχνὰ εἶναι ὄνειροπόλοι. Ἀπεναντίας οἱ γυναῖκες πού πλάθεται μοιάζουν πολὺ ρεαλιστριες. Γιατί;

Μάρκες: Τὸν περασμένο αἰώνα, ὅταν γίνονταν κάποια σύρραξη, κάποιοι ἐμφύλιοι πόλεμος, ὁ ἄντρας ξεκρεμοῦσε τὸ τουφέκι του κι ἔλεγε: «Πάω νὰ πολεμήσω», καὶ δὲ μάθαινες τίποτα πιά γι' αὐτόν. Αὐτὴ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἄντρα ἦταν ἐφικτὴ μόνο καὶ μόνο γιατί οἱ γυναῖκες ἀσχολοῦνταν μὲ τὸ σπίτι. Εἶναι κάπως σάν κι αὐτὸ πού ἔκανα ἐγώ, ὅταν εἶπα στὴ Μερσέντες: «Θὰ κλειστῶ μέσα γιὰ νὰ γράψω τὰ *Ἐκατὸ χρόνια μοναξιά*». Ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή, ἐσὺ ἀναλαμβάνεις τὰ πάντα». Ὅταν ἔφτασα στὰ μισὰ τοῦ μυθιστορηματός μου, εἶχα προδλήματα μὲ τὸ πρόσωπο τῆς Οὐρσουλα, ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸ πλάνο μου, ἔπρεπε νὰ πεθάνει ἐνόσω γίνονταν οἱ ἐμφύλιες συρράξεις. Σ' ἓνα πρώτο σκίτσο, μόλις πέθαινε ἡ Οὐρσουλα, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καταλάγιαζαν κι ὀλόκληρο τὸ μυθιστόρημά μου κατέρρεε. Ἔτσι, λοιπόν, γιὰ ν' ἀποφύγω αὐτὴ τὴν καταστροφὴ, ἀποφάσισα νὰ τὴν κρατήσω στὴ ζωὴ ὡς τὴ στιγμή πού ὁ θάνατός της δὲ θὰ ἦταν πιά μοιραῖος, δηλαδὴ ὡς τὸ σημεῖο ἐκεῖνο πού ἡ διήγηση θὰ εἶχε πάρει ἓνα δρόμο τόσο στέρεο καὶ ἀκαταμάχητο, ὥστε ὁ χαμὸς ἀκόμη καὶ αὐτῆς τῆς Οὐρσουλα δὲ θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ τὴν τινάξει στὸν ἀέρα.

Εἴκοσι χρόνια ἔχουν περάσει ἀπὸ τότε πού ὁ Μιγέλ Ἄνχελ Ἀστούριας πρόβαλε στὴν δόθνη τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας τὴ μακάβρια καὶ, ἀλίμονο, τόσο οἰκεία εἰκόνα τοῦ λατινοαμερικανοῦ δικτάτορα, μὲ τὸ βιβλίο του *Ὁ κύριος πρόεδρος*. Ὡστόσο, τὸ θέμα αὐτὸ ἐμπνέει ξανά, ἐδῶ καὶ δύο χρόνια, τούς κορυφαίους ἐκπροσώπους τοῦ λατινοαμερικανικοῦ μυθιστορηματος. Παράδειγμα τὰ βιβλία: *Ἐγώ, ὁ Ὑψίστος* τοῦ Ἀουγουστο Ρόα Μπάστος, *Ἡ προσφύγη στὴ Μέθοδο* τοῦ Ἀλέχο Καρπεντιέ καὶ τὸ *Φθινόπωρο τοῦ Πατριάρχη* τοῦ Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες.

Μάρκες: Ἐδῶ καὶ πολὺν καιρὸ εἶχα μέσα μου τὴν εἰκόνα ἐνὸς ἀπίστευτα γέρου ἀνθρώπου πού ἔκανε τὸν περίπατό του μέσα στὰ τεράστια ἐγκαταλειμμένα σαλόνια ἐνὸς ἀνακτόρου. Ἐνὸς ἀνακτόρου γεμάτου μὲ πουλιά κι ἀγελάδες. Μ' αὐτὸ τὸ δράμα ἀρχίζει ἡ ἐξέλιξη τοῦ μύθου αὐτοῦ τοῦ μανιακοῦ ζῶου πού δὲν

8. Ἡ συνέντευξη πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1977 (Σ.τ. μετ.)

είναι άλλο από τόν λατινοαμερικανό δικτάτορα. Ἄλλά μή γελοιάστε: τό βιβλίό μου ἔχει κι άλλα κλειδιά.

Κουφόν: Δηλαδή;

Μάρκες: Τά Ἐκατό χρόνια μοναξιά γράφτηκαν μέ βάση τίς ἐμπειρίες τῶν γονιῶν καί τῶν παππούδων μου, τῶν ἀνθρώπων πού εἶχα γνωρίσει ὅταν ἤμουνα παιδί, τῶν πραγμάτων πού μοῦ εἶχαν διηγηθεῖ, τῶν λαϊκῶν θρύλων καί δοξασιῶν κ.λπ. Τό *Φθινόπωρο τοῦ Πατριάρχη*, ἀντίθετα, εἶναι ἕνα μυθιστόρημα πού βασίζεται δλοκληρωτικά στίς προσωπικές μου ἐμπειρίες. Ἐμπειρίες προσωπικές ἀλλά καί χρονολογημένες. Εἶναι, ἂν θέλετε, ἕνα κομμάτι ἀπό τά Ἀπομνημονεύματά μου.

Κουφόν: Ἐχει ἀλλάξει μήπως καί τό ἔφος σας;

Μάρκες: Μιά λογοτεχνική φόρμα δέν τή διαλέγεις ἀπό καπρίτσιο· τήν υἰοθετεῖς γιατί σοῦ τήν ἐπιβάλλει τό θέμα. Τά Ἐκατό χρόνια μοναξιά ἦταν ἕνα γραμμικό μυθιστόρημα πού τά ἐπεισόδιά του ἀκολουθοῦσαν τή ροή τοῦ παραδοσιακοῦ χρόνου. Τό *Φθινόπωρο τοῦ Πατριάρχη* περιέχει, στό ἴδιο ποσοστό, σκηνές διασκεδαστικές ἢ τραγελαφικά εὐτράπελες, ἀλλά ὁ χρόνος ἐδῶ ἔχει καταρτηθεῖ. Ὁ στρατηγός μου εἶναι τόσο γέρος πού ἔχει ξεχάσει πιά τήν προέλευσή του. Ἐτσι προκύπτει αὐτή ἡ ἐλικοειδῆς δομή τοῦ βιβλίου.

Κουφόν: Μεταφράζοντας τό μυθιστόρημά σας, μέ ἐντυπωσίασε ιδιαίτερα ἕνα στοιχεῖο: ἡ μαγευτική δύναμη τῶν αἰσθησιακῶν εἰκόνων. Ποιά αἴσθηση παίξει τό μεγαλύτερο ρόλο στό ἔργο σας;

Μάρκες: Ἡ ἄσφρηση. Τά παιδιά μου χρόνια εἶναι ταξινομημένα στή μνήμη μου περισσότερο σέ συνάρτηση μέ ὁσμές παρά μέ ἤχους. Πιστεύω ὅτι ἡ πιό σημαντική αἴσθηση γιά τήν ποίηση εἶναι ἡ ὄσφρηση.

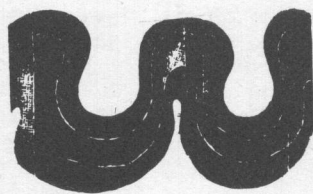
Κουφόν: Καί ἡ μουσική; Στό *Φθινόπωρο τοῦ Πατριάρχη* οἱ δίσκοι μέ μουσική τοῦ Μπροῦκνερ σκεπάζουν τίς κραυγές τῶν ἀνθρώπων πού βασανίζονται. Μ' αὐτό τόν τρόπο ξεκαθαρίζετε τούς λογαριασμούς σας μέ τόν συγκεκριμένο συνθέτη;

Μάρκες: Πράγματι, ἔχω ἕνα μυστικό πάθος πού τό ξέρετε «ἐσεῖς, ἐγώ κι ὅλος ὁ κόσμος». Εἶναι ἡ μουσική. Ἐχω δίσκους ὅλων τῶν συνθετῶν ἐκτός τοῦ

Μπερλιόζ καί τοῦ Χάνντν. Πιστεύω ὅτι αὐτοί οἱ δύο φέρνουν δυστυχία. Ὅρισμένοι μουσικοί, διά τῆς κακογουσιᾶς, προκαλοῦν, τελικά, τήν κακοτυχία. Τή μέρα πού θά μπεῖ Μπερλιόζ στό σπῆτι μου, κάτι κακό θά συμβεῖ. Ὅταν ἄκουσα γιά πρώτη φορά Μπερλιόζ, σηκώθηκαν οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς μου καί τό ἔδα στα πόδια, πεπεισμένος ὅτι κάποιο κακό μέ περιμένε. Ἐκτοτε, δέν μπόρεσα νά τόν ἀκούσω... Ἀπέναντι στόν Χάνντν ἤμουν ἐξίσου προληπτικός. Ἀλλά μιά μέρα, σ' ἕνα δισκάδικο τοῦ Σάν Φραντσίσκο, ἄκουσα ἕνα κομμάτι πραγματικά ἐξαιρετικό, τή «Δημιουργία», καί κατάλαβα ὅτι εἶχα γελαστῆ.

Κουφόν: Ἀληθεύει ὅτι τό *Φθινόπωρο τοῦ Πατριάρχη* θά εἶναι τό τελευταῖο σας μυθιστόρημα;

Μάρκες: Ὅλα μου τά μυθιστορήματα ὑπῆρξαν ἀποτελεσματικά μιᾶς μακρᾶς ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας. Γιά τά Ἐκατό χρόνια μοναξιά κρατοῦσα, ἐπί δεκαεφτά χρόνια, σημειώσεις· τό *Φθινόπωρο τοῦ Πατριάρχη* πιστεύω ὅτι ὠρίμαζε μέσα μου ἐπί δεκαπέντε χρόνια. Μ' ἄλλα λόγια, ὅταν τελείωνα ἕνα μυθιστόρημα, ἤξερα ποιό ἦταν αὐτό πού θά ἔρχοταν μετά, γιατί, ἀπλούστατα, στριφογύριζε στό μυαλό μου γιά πολύν καιρό. Σήμερα δέν ὑπάρχει κανένα μυθιστόρημα μέσα μου. Σχεδιάζω, ὅμως, καμιά ἐκάτοστή ἀφηγήματα καί πολλούς τόμους Ἀπομνημονευμάτων. Γράφω, ἐπίσης, μιᾶ μελέτη πάνω στήν κουβανέζικη ἐπανάσταση, ἢ μάλλον, ἀκριβέστερα, πάνω στήν καθημερινή ζωή στήν Κούβα κατά τή διάρκεια τῆς ἀπομόνωσης τοῦ νησιοῦ. Ἀφήνω στούς ἱστορικούς τό καθήκον νά προσκομίσουν νοῦμερα κι ἀναλύσεις. Ἐγώ θέλω νά ἐξιστορήσω, χωρίς τούτη τή φορά νά μυθοποιήσω τίποτα, τί ἦταν αὐτός ὁ καθημερινός καί μυστικός ἀγώνας τοῦ λαοῦ τῆς Κούβας, τί εἶδος φαντασία ἀνέπτυξε ὁ λαός αὐτός γιά τήν ἀντιμέτωπιση καί τήν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων, πόση πίστη ἔδειξε γιά τό ξεπέραςμα τῶν δυσκολιῶν πού προκαλέσε ὁ ἀποκλεισμός καί γιά νά διαφυλάξει τό ἔμφυτο κέφι του. Ὅλα αὐτά θά ἤθελαν ὀρισμένοι, καί θά ἦταν εὐκολο ἐδῶ πού τά λέμε, νά τά πάρει μαζί του ὁ καιρός στό διάβα του. Ἐ, λοιπόν, ἐγώ θέλω νά τά σώσω ἀπό τό χρόνο.

“Ένα ἑλληνικό μυθιστόρημα «'Αντιποίησης ἀρχῆς» τοῦ 'Αλέξανδρου Κοτζιά ΔΟΚΙΜΙΟ

τοῦ Π.Α. Ζάννα

(συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος)

Οἱ ἄρμοι

Στὸ μυθιστορηματικό χρονοχώρο κινούνται τὰ πρόσωπα ἀλλὰ καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἄψυχα πού παίζουν κάποιο ρόλο, ὀρίζουν τίς σχέσεις τῶν προσώπων μὲ τὴν ἐξέλιξή τους. Τὰ ἄψυχα αὐτὰ ἀντικείμενα ἢ καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά στοιχεία τῆς ἀφήγησης (λεπτομέρειες κάθε εἶδους, δευτερεύοντα πρόσωπα, ἐκφράσεις πού ἐπανέρχονται στὸν προφορικό λόγο ἢ στὴν ἀφηγηματικὴ περιγραφή) μὲ τὴν ἐπανάληψη ἢ τὸν κατάλληλο φωτισμό, διαρθρώνουν τὸ μυθιστόρημα, ἀποτελοῦν τοὺς ἄρμους πάνω στοὺς ὁποίους ἢ ἀφήγηση στηρίζεται γιὰ νὰ μὴ διαλυθεῖ, νὰ μὴν κυλήσει σὰ νερό μέσα ἀπὸ τὰ δάχτυλά μας, καὶ γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ὑπόσταση καὶ συνοχὴ τὰ πρόσωπα.

Καὶ οἱ συνειρμοὶ (ὀπτικοί, ἀκουστικοί, λεκτικοί, γλωσσικοὶ καὶ ἄλλοι – ἀκόμη καὶ τῆς ὀσφρησης) πρέπει νὰ λειτουργήσουν ὡς συνειρμοὶ ὄχι μόνο τοῦ μυθιστορηματικοῦ ἥρωα ἀλλὰ καὶ ὡς συνειρμοὶ τοῦ ἀναγνώστη – τῆς ἀνάγνωσης πού, κάθε φορὰ, ξαναστήνει, ξαναδημιουργεῖ τὸ μυθιστόρημα. Οἱ ἐπαναλήψεις, οἱ ἀναλογίες, οἱ συσχετισμοὶ λειτουργοῦν καὶ γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νὰ συνδέσει τὰ φαινόμενα ἐτερόκλητα στοιχεῖα πού θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ἀναγνωρίσει πρόσωπα, πράγματα, τόπους, χρόνους, καταστάσεις, σχέσεις καὶ ἀντιθέσεις. Καὶ τὴ ροὴ τοῦ χρόνου καὶ τίς ἀλλαγές στὰ πρόσωπα καὶ στίς καταστάσεις, κι αὐτὴ τὴν πορεία φθορᾶς πού γίνεται πορεία θανάτου. Ὅλα διαρθρώνονται, τὸ ἕνα στηρίζει τὸ ἄλλο, τὸ καθένα ἀπαντᾷ σὲ κάτι ἄλλο καὶ τὸ δικαιολογεῖ. Δημιουργοῦν μιά κατασκευή: τὸ διβλίο, μὲ τὴ δικιά του ὀργάνωση καὶ τάξη. Ἔργο τοῦ μυθιστοριογράφου στὸ ἐπίπεδο τῆς γραφῆς – τοῦ κάθε ἄλλου στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνάγνωσης.

Ἀπὸ μιά ἀποψη ἢ 'Αντιποίησης ἀρχῆς εἶναι μυθιστόρημα τῆς ἀπουσίας, τῆς ἐξαφάνισης, τῆς κλοπῆς – τῆς στέρησης (φυσικά καὶ τοῦ σφετερισμοῦ).

Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ πιστολιοῦ στὴν πρώτη σκηνὴ γίνεται βασικός μοχλὸς τῆς ἀφήγησης. Σχετίζεται φροῦδικά μὲ τὴν ἄπιστη Βούλα πού θὰ τὸ κλέψει φεύγοντας μὲ τὸ Γεράσιμο (θὰ μποροῦσε νὰ συνδυαστεῖ καὶ μὲ τὸν τονισμένο ἀνδρισμὸ τοῦ μακαρίτη Ντίνου πού τὸ ὄνομά του ἐπανέρχεται τόσο ἐπιμονὰ στὸ παραλήρημα τοῦ Μένιου).

Ἡ στέρηση τοῦ πιστολιοῦ θὰ γίνε ἀφορμὴ νὰ περάσει ὁ Κατσαντώνης ἀπὸ τὰ χέρια τῶν βασανιστῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάκριση τοῦ λοχαγοῦ.

Ἀργότερα, στὸ γραφεῖο τοῦ Γιαμπᾶ, οἱ κλάψες καὶ τὰ παρακάλια θὰ περάσουν ἀπὸ τὸ «φαντάσου, πρόεδρε, τὸ ὑπερσειακὸ πιστόλι τοῦ σουφρώσανε [...] ἀπειλεῖ ο μπόγιας ὁ λοχαγὸς νὰ τοὺς παραπέμψει στὸ στρατοδικεῖο, Βούλα καὶ Καρδερίνη... (σ. 167), στὸ «στὰ κομμάτια τὸ πιστόλι του! ἕς τὸ καμαρώνει ὁ Γεράσιμος» (σ. 168) καὶ στὸ «σέ ἰκετεύω, κρᾶτα τὸ πιστόλι ἅμα τὸ γουστάρεις γιὰ τὸν κόπο σου καὶ δώ' μου τὰ παλιοπράματα πού σοῦ ἀκουμπήσανε»... (σ. 175). Ἀργότερα, στὸν καπετὰν Φωτιά, πού κάνει νὰ τὸν ψάξει, θὰ κλαφεῖ: «μὴ μὲ γαργαλᾷς, καπετάνιο, μοῦ τὸ πήρανε τὸ πιστόλι οἱ μαυροκόρακες» (σ. 232).

Μὲ πιστόλι θὰ ξαναβρεθεῖ ὁ Μένιος τὸ βράδυ τῆς Παρασκευῆς: τοῦ τὸ προσφέρει ὁ λοχαγὸς ἀνταμοιβὴ γιὰ τίς πληροφορίες του: «ἢ ἐπιτυχία ὑπερέβη πάσαν, τὸ δίκτυο ὀλοσχερῶς» (σ. 259). Θὰ φορτωθεῖ ὁμοῦ καὶ μιά καραμπίνα, ἀφοῦ τὸν ἐπιστρατεύουν μὲ τοὺς «ἐλευθέρους». Μὲ κόπο τὴ σηκώνει ἀπὸ τὴν ταράτσα. Τοῦ λένε «μπράβο! εἶσαι μάστορης!» Σκότωσε ἄραγε κάποιο ἀπὸ τὰ «ἀναρχοτσιογλάνια, μούσι δὲν ἔχουνε ἀλλὰ μοιάζοντε τοῦ Σάκη» (σ. 280);

Μὰ καὶ τὸ πιστόλι, πάλι στὴν τσέπη, τὸν βαρραίνει (σ. 266) – κι ὕστερα τὸν φοβίζει ἢ σκέψη μήπως τὸ βροῦν οἱ «ἀναρχοί» «δικοὶ τους οἱ γιατροὶ μιά ἔγερση στραθὴ καὶ ἀλληλοῦια!» (σ. 284). Καὶ στὸ τελικὸ του παραλήρημα, ὅταν ὁ νοῦς του πάει στὴ «γκιόσα» καὶ στὸ «μούλικο» καὶ στὸ Γιαμπᾶ: «τὸ πιστόλι μου νὰ τὸ παζαρέψεις πονηρὰ θὰ σ' τὸ πλερώσει μαγαζοῦ ὁ πρόεδρος» (σ. 289). Ὁ κύκλος ὀλοκληρώνεται.

Μένει νὰ προσθέσουμε πὼς ὁ πατέρας τοῦ Μένιου, ὁ Ἀθανάσιος Κατσαντώνης «πιστόλισε» καὶ σκότωσε τὴ γυναίκα του, τὴ μάνα τοῦ Μένιου (σ. 270). Κι αὐτὸ ἴσως ἐξηγεῖ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Μένιου Κατσαντώνη νὰ τονίζει τὸ καύχημά του: «τριάντα χρόνια πόλεμος ἐκτελέσεις φονικά χωσιές, ὁ Μένιος Κατσαντώνης τὸ κανχιέται: βόλι δὲν τράβηξε ποτέ καταπάνω σὲ ζωντανὸ κορμί στὸ αἷμα δὲν ἔβαψε τὰ χέρια του καὶ ἀπεχθάνεται τὴ βία, τὸ πιστόλι ἀχρεῖαστο· στανικά τοῦ τὸ φορτώσανε στὸ Σῶμα γιὰ ὥρα ἀνάγκης λέει, τὸ δικό του πόστο δίχως αἷματα: καφενεῖα ζαχαροπλαστεῖα οὐζερί...» (σ. 35 καὶ ξανά σ. 71). Καὶ ἴσως νὰ εἶναι ἀλήθεια, ἂν ἡ σκοπευτικὴ του ἱκανότητα δὲ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑγγλέζους πάνω σὲ ζωντανούς στόχους (σ. 253-254) κι ἂν δὲ συνεργάστηκε μὲ ἄλλους σκοπευτὲς «στὸ Γιοφύρι» (σ. 252). Ἄν εἶναι, τότε ἡ ἀναίμακτη τριακονταετία τοῦ Κατσαντώνη λήγει τὴ βραδιά τοῦ Πολυτεχνείου – γιὰτὶ φυσικά ὁ Μένιος δὲν καταλογίζει στὴν πλάτη του

δες εκτελέσεις, φόνους, βασανισμούς μπορεί να προκαλέσαν οι πληροφορίες με τις οποίες έσωσε ξανά και ξανά τό τομάρι του, ακόμη κι αφού κατέληξε, δημοσιούπαλληλικά, χαφίες στά καφενεΐα.

Και πάλι, στήν παραζάλη του τριήμερου ό Κατσαντώνης, πού νιώθει να περνά από τή Σκύλα στή Χάρυβδη, να πουλά τήν πραγματεία του χωρίς όφελος, να χάνει τήν υπόστασή του, θά καταφύγει – στοιχειώδης πρόνοια – στό γιατρό Γιαννέλη (κι άς κατέδωσε τήν κόρη του) πού θά μπορούσε να είναι ύπουργός τής μεταχουντικής κυβέρνησης, και στό Μήτσο, τόν καπετάν Φωτιά («... άν έρθετε στά πράματα θά τρίζει ξανά ή άρθύλα σου, θά πετάει φωτιές...» σ. 231).

Και τή συμπόνια όμως πού του προσφέρουν τή φοβάται. Και δέ θά παίξει μόνο τόν ψεύτικο ρόλο του άπέναντι σ' αυτούς τούς δύο («ό Καρδερίνης ό δόλιος είναι αισθηματίας, είναι άντιφασίστας» σ. 212). Θά μεταμφιεστεί (άθελά του; πάντως έπωφελείται) σέ θύμα τών ελευθέρων σκοπευτών, δηλαδή σέ θύμα του έαυτού του, και θά τόν περιθάλλουν οι «άναρχικοί».

Η φιλοσοφία του Κατσαντώνη μπορεί να συνοψιστεί στή φράση πού επαναλαμβάνει μέσα του ξανά και ξανά: «Η ζωή είναι μία βιοπάλη» (σ. 12, 54, 73, 109, 138) – φράση πού στήν παραζάλη του θά ξετομίσει στό γιατρό Γιαννέλη (σ. 213, 217). Άλλοθι; δικαιολογία ενός άνθρώπου πού μπόρεσε πάντα να επιπλεύσει; όμολογία, τώρα, τής τελικής άποτυχίας; Τήν «Παρασκευή» ή φράση δέ θά ξανακουστεί.

Στή «βιοπάλη» του Μένιου συμπαραστέκεται ένα αγαπημένο άντικείμενο: τό κομπολόι. Μπορεί να τό χρησιμοποιεί για να παριστάνει καλύτερα τόν καφενόδιο, αλλά και τό ξεκουκίζει «τάκα-τάκα μήπως και λαγαρίσουνε οι λογισμοί του» (σ. 81 και σ. 12, 104, 111).

Τό κομπολόι, οικογενειακό κειμήλιο από τό μάστορο-Μπαμπά, – «κάθε φαμελιά έχει τά δικά της πατροπαράδοτα» (σ. 111), «τριάντα χρόνους ό Μένιος λεφτό δέν τό 'χει άποχωριστεί» (σ. 149) – ό Καρδερίνης θέλει τώρα να τό στείλει μήνυμα στόν πρωτοξάδελφο: να προσέχει. Και θά γίνει έμμογη ή ιδέα «νά δώσει τό κομπολόι» (σ. 110, 112, 125) ώσπου να τό παραδώσει στήν κερ-Άννα: «Νά δέσει τή θράκα του. Έτσι να του πείς» (σ. 149).

Από κείνη τή στιγμή τό κομπολόι του λείπει. «Του Καρδερίνη τά δάχτυλα γυρίζουνε σά να παίζουνε τό κομπολόι του· μόνο πού κομπολόι δέν κρατάει στά δάχτυλα» (σ. 155). Και τό κομπολόι θά μπει στή βιτρίνα του πρωτοξάδερφου-ύπουργού. Πού θά άρνηθεί να του τό επιστρέψει: «τό κομπολόι είναι του πατέρα μου. Άπορώ γιατί τόσα χρόνια τό κατακράτησες... Είναι κομμάτι εποχής εξαίρετο» (σ. 195).

Η όστερηση αυτή θά εκδηλωθεί έμπρακτα στή συνάντηση με τούς Γιαννέλη: «άνασηκώθηκε κι από του γιατρού τό γραφείο τράβηξε ένα μακρύ κομπολόι μέ φούντα μεταξωτή, τό ξεκουκίζει τάκα-τάκα-τάκα περίλυπος» (σ. 210). Τό ξεκουκίζει, τό μπεγλεράει (σ. 211, 212) και διαπιστώνει: «μήτε ένα τιποτένιο κομπολογάκι δέν αξίζεις ρε σκάστε ξάδερφε» (σ. 212). Ύστερα θά τό ξεκουκίσει «μέ τίς εύχές του άποχαιρετισμού» (σ. 215). Και σέ λίγο: «ό κύριος Μένιος Κατσαντώνης έχει αισθήματα – μήτε πού είδα μήτε πού ξέρω τίποτα, κι άς μή μέ χαλαλίζει ένα παλιοκομπολογάκι ό ξάδερφος! χόρεψε στή χούφτα του τό κομπολόι τους και τ' άφησε πάνω στού γιατρού τό γραφείο» (σ. 216). Τήν τελευταία στιγμή ή γιατρίνα «του τό κρέμασε στά δάχτυλα: “Αφού σ' άρέσει σ' τό

χαρίζω. Πάρ' το ξεροκέφαλε!... καραγκιόζη!... κάβαρμα!... ήλίθιε!” (σ. 217).

Μά ή στέρηση του άλλου κομπολογιού δέ θά λείψει (σ. 222). Και τήν «Παρασκευή» πάλι τό παράπονο «άφήστε μου τό κομπολόι παρηγοριά τούς παρακάλεσε» (σ. 238). Τό καινούριο κομπολόι είναι κι αυτό κάποια βοήθεια (σ. 243) κι άς μή λαγαρίζουν πιά οι λογισμοί. Τά ξημερώματα του Σαββάτου «μήτε να ξεκουκίσει τό κομπολόι του δέν έχει πιά τή δύναμη» (σ. 276). Και ή προτελευταία του φράση: «πού είναι τό κομπολόι μου βοήθεια» (σ. 289).

Τό κομπολόι παιχνίδι είναι και τό κομπολόι τής φυγής και τής περισυλλογής. Γίνεται συνδυετικό στοιχείο – μήνυμα – τής οικογένειας, τής παράδοσης. Ξαφνικά άπόδειξη τής ρήξης με τόν ξάδελφο (σε συνδυασμό με τήν άλλαγή του όνόματος πού θά μäs άπασχολήσει παρακάτω). Άπό ζωντανό άντικείμενο στό χέρι του Κατσαντώνη, άψυχο έργο τέχνης στή βιτρίνα. Άλλά για τό Μένιο παραμένει («τάκα-τάκα-τάκα») μετρητής τής ροής, κομπολόι-ρολόι, κλειψύδρα. Η τελική έρώτηση-έπίκληση έρχεται να ύποδηλώσει πώς τό κομπολόι (ό κύκλος) έσπασε, οι χάντρες σκόρπισαν: «και τώρα;» (σ. 289).

Έξαφανίζεται τό πιστόλι, τό σκάει ή Βούλα, του στερούν τό οικογενειακό κομπολόι. Και τά τρία ό Μένιος θά τά ξαναβρεί ή θά τά άντικαταστήσει. Τίποτα όμως δέ θά είναι πιά όπως πριν. Και δέν είναι οι μόνες άπώλειες πού σημαδεύουν τή φθορά και τή διάλυση.

Τό σπιτικό (τό ύλικό του περιεχόμενο) φαίνεται να του κοστίζει περισσότερο από τό φευγιό τής Βούλας, ίσως γιατί διαισθάνεται πώς εκείνη θά ξαναγυρίσει (δέν είναι πρώτη φορά). Δύο άλλα άψυχα συνδέονται με τό σπιτικό του: τό τηλέφωνο (τό καλώδιο θά τό κόψει ό λοχίας ενώ «έχει άδράξει [...] τό μπράτσο» τής Βούλας, σ. 54), και τό καταραδιάκι: δώρο του ξαδέρφου ύπουργού, έξω από τό σπίτι του θά του μαχαιρώσει τά λάστιχα ό «μαχαιροβγάλτης» Γεράσιμος Δρακόπουλος (σ. 151). Μπορεί κανείς να διακρίνει κι εδώ φροϋδικούς άπόηχους.

Άλλωστε ειδικά τό τηλέφωνο (παράλληλα με τό ραδιόφωνο) παίζει σημαντικό ρόλο στό μυθιστόρημα. Πραγματοποιεί τίς διασυνδέσεις. Κι άν οι άλλοι (ή Βούλα, ό δεκανέας, ό λοχαγός, ό Γιαμπάς, ό ξάδερφος) έξασφαλίζουν εύκολα τήν επικοινωνία, ό Μένιος πάντα συναντά έμπόδια. Μόνο για να μιλήσει στό γραμματικό του λοχαγού βρίσκει άμέσως άκρη: θά καταδώσει τό παράνομο δίκτυο τής κυρίας Μνησικλέους (σ. 127).

Του Μένιου θά του λείπει ακόμη, όσο περιμένει «στό δωματιάκι μέ τούς άσυρμάτους» (σ. 62), τό «έμορφο ελληνικό μυθιστόρημα», πού τό είχε πάντα συντροφιά στή φυλακή και τό έμαθε πιά άπ' έξω. Οι άσύρματοι, στό μικρό δωμάτιο, είναι κι αυτοί ένα μέσο επικοινωνίας, αλλά για τό Μένιο νεκρό, άχρηστο.

Η πιο κρίσιμη όμως άπώλεια σ' αυτή τήν πορεία τής φθοράς, είναι ή άπώλεια του όνόματος.

Πρέπει όμως πρώτα να τονιστεί ή σημασία τής έπιλογής τών όνομάτων. Γύρω από τό Μένιο: ή Κούλα, ό Σάκης και ή Σούλα, ή Ρούλα και ή Βούλα. Όλα ύποκοριστικά πού δέ σου επιτρέπουν να μαντέψεις με σιγουριά τό αρχικό τους όνομα. Όνόματα πού με τή μορφή αυτή γίνονται χαρακτηριστικά μιας τάξης μικροαστικής στις παρυφές του ύπόκοσμου. Ύποκορι-

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

στικό καί τό ὄνομα τοῦ Ντίνου καί τοῦ Μένιου – πού ὅπως μαθαίνουμε καί τό κανονικό του ὄνομα: ὄχι Ἰαγαμένων ἀλλά Μενέλαος.

Αὐτή ἡ θελημένη σύγχυση πού δημιουργοῦν τά τρία ὁμοιοκατάληκτα γυναικεῖα ὀνόματα καί ἀναγκάζουν τόν ἀναγνώστη νά γίνεῖ πιό προσεκτικός, ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τά πιό σπάνια ὀνόματα στήν ἀντίπερα ὄχθη: Θάλεια, Μίρκα (οἱ δύο Γιαννέλη) Ντόρα (ἡ Μνησικλέους).

Ἐπιπλέον συνδέεται ἠχητικά μέ τό μαστρο-Μπαμπά – ὁ πατέρας τῆς Βούλας (πεθερός περιπού τοῦ Μένιου) κι ὁ παππούς. Κι ἀκόμη ὑπάρχει τό μπέρδεμα Ἰαγαμένων καί «Ἀλήγιαμπα» (σ. 239).

Ἰσχυροῦν δύο τουλάχιστον Κυριάκοι: ὁ λοχίας Κεχαγιάς κι ὁ λοχαγός. Ἴσως κι ἕνας τρίτος μέ τόν ὁποῖο μιλά ὁ ξάδερφος ἀγγλικά στή τηλεφώνω.

Τό ὄνομα τοῦ Σάκη ξανακούγεται δίχως νά προσδιορίζεται σέ ποιόν ἀνήκει.

Χαρακτηριστικά τά παρατσούκλια τῶν βασανιστῶν: Γκόγκος, Χταπόδας, Ντίλιγκερ. Ἄλλά καί τό παρατσούκλι τοῦ δικτάτορα: Χαμάλης.

Συνονόματα τά ξαδέφια ξεπέρασαν μαζί τίς περιπέτειες μιᾶς τριακονταετίας, κι ἂν πιστέψουμε τό Μένιο τοῦ Ἀθανασίου αὐτός ἔσωσε συχνά τόν ξάδερφό του. Ὁ Μένιος ὅμως τοῦ Ἀθανασίου θά γίνεῖ Καρδερίνης (ὄνομα πού τοῦ κόλλησαν καί πού θέλοντας καί μή τό δέχεται), παρά λίγο νά γίνεῖ Μοναχομουρούρας («τόν εἶχανε βαπτίσει οἱ χωροφυλάκοι στό Τμήμα Μεταγωγῶν, εὐτυχῶς δέν τοῦ κόλλησε», σ. 71).

Τό ἱστορικό μυθιστόρημα τοῦ Κατσαντώνη, πού ὁ Μένιος τό διαβάξει καί τό ξαναδιαβάξει ὥσπου νά τό μάθει ἀπ' ἔξω, τόν κάνει νά περηφανεύεται γιά τό ὄνομα καί τήν καταγωγή του.

Ἡ συνωνυμία ὁμοῦ ἐνοχλεῖ τό Μένιο Κατσαντώνη, ὑπουργό καί ἐπίδοξο πρωθυπουργό, θέλει νά τήν ἐξαφανίσει: «...ἀποκλείεται νά ἐξακολουθήσεις νά φέρεις τό ὄνομα Μενέλαος Κατσαντώνη. Διαρρήδην ἀποκλείεται!» (σ. 188). Καί «ὡς τῆ Δευτέρα» πού θά ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἡ τάξη, μπορεῖ νά διαλέξει καινούριο ὄνομα καί νά συναντήσει τό δικηγόρο γιά τά τυπικά. «Καί νά σταματήσει αὐτό τό ξάδερφε καί ξάδερφε. Μέ τό ποιόν σου δέν ἔχεις τό δικαίωμα νά λέγῃσαι Μένιος Κατσαντώνη, θά προστατεύσω τ' ὄνομά μου» (σ. 191). Στήν ἀπειλή τοῦ ξαδέρφου «ὡς τῆ Δευτέρα» ἔρχεται νά δώσει ἀπάντηση ὁ τελευταῖος μονόλογος τοῦ Μένιου: «Καρδερίνη τῆ Δευτέρα θά ἔχουμε τήν κηδεῖα σου» (σ. 289).

Καί ὁ Μένιος Κατσαντώνη (ὁ Καρδερίνης, ὁ Μοναχομουρούρας) συνειδητοποιεῖ σιγά σιγά τί τοῦ ζητοῦν: «Ἐγώ Μένιος Κατσαντώνη λέγομαι ἀπό τόν γεννήθηκα...» (σ. 191). «Καί πῶς θά λέγομαι ἅμα δέ λέγομαι;... Κι ἅμα ἐγώ δέ λέγομαι...» «Πλήν ἐγώ ἅμα δέ λέγομαι... Ἄς μήν ἀλλάξω τό Μένιος. Πειράζει;» «Μά τό'χω συνηθίσει τό Μένιος κοντά πενήντα χρόνια. Κι ἅμα ἐγώ δέ λέγομαι...» Γιά νά καταλήξει στό «στερνό ἐπιχειρήμα: "Πῶς θά 'μαι ἐγώ ἅμα δέ λέγομαι;"» (σ. 192).

Ἐπιπλέον ὁ Καρδερίνης καταρρέει. Ἄλλωστε ὁ ξάδερφος μπορεῖ νά λείε ὅ,τι θέλει, τό δικό του τό «ποιόν» μήπως εἶναι καλύτερο; Κι ἀνακαλύπτει τώρα πῶς ὁ ξάδερφος, πού τόσο προσπάθησε ὁ ἴδιος νά προστατέψει, συνεννοεῖται θαυμάσια μέ τό λοχαγό, ἴσως καί μέ τό Γιαμπά.

Ἡ στέρηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Μένιου Κατσαντώνη εἶναι καίριο σημεῖο τῆς ἀφήγησης. Τοποθετημένο στή μέση περιπού τοῦ τριήμερου, εἶναι τό σημεῖο στό

ὁποῖο θά διαλυθεῖ τό ἱστορικό παρελθόν τῆς οἰκογένειας, ἡ οἰκογενειακή σχέση, τό μόνο σίγουρο στήριγμα πού ὁ Καρδερίνης πίστευε πῶς διατηροῦσε. Κι ἐδῶ τονίζεται πάλι ἡ πολύπλοκη σχέση τοῦ Μένιου Κατσαντώνη μέ τόν Καρδερίνη τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος – μιᾶ σχέση ὀνομάτων.

Ὅσο προχωρᾷ ἡ ἀφήγηση ὁ Κατσαντώνης γίνετα ὄλο καί περισσότερο Καρδερίνης – ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος ἔχει προχωρήσει περισσότερο ἀπ' ὅσο φαντάζεται ὁ ἴδιος. Ὁ «κύριος Κατσαντώνης» χάνεται σιγά σιγά. Μόνο στήν ἀρχή, μιᾶ φορά, ὁ Μένιος θά διαμαρτυρηθεῖ γιά τό παρατσούκλι πού τοῦ τό «κόλλησαν ἐπικατοχῆς»... «οἱ ἀναρχικοί» (σ. 41). Ὁ Καρδερίνης (τό ὄνομα) τοῦ ἔσωσε τή ζωή, κι ἀπό Κατσαντώνη μπορεῖ ἂν θέλει νά γίνεῖ ἐπίσημα Καρδερίνης, ὁ ξάδερφος δέν ἔχει ἀντίρρηση (σ. 191).

Τώρα ἡ στέρηση τοῦ ὀνόματος φέρεται πού Μένιο πού κοντά στό ἱστορικό μυθιστόρημα. Ὁ «ἥρωας» Κατσαντώνη θά ἀναφερθεῖ δύο φορές (σ. 208, 214) καί τό οἰκογενειακό ὄνομα μόνο σέ σχέση μέ τόν ξάδερφο (σ. 201-262) καί τόν πατέρα (σ. 270).

Στό Γιαννέλη θά κλαφεῖ ὁ Μένιος: «Ἐγώ, γιατρέ μου, δέν ἔχω πλέον ὀνοματεπώνυμο, δές τά ποδαράκια μου!» (σ. 206) δένοντας στήν ἴδια φράση τά πονεμένα τραύματα καί τούτη τήν ἀόρατη πληγή. Καί παρακάτω θά μπλέξει τόν Κατσαντώνη καί τόν Καρδερίνη τῆς ἱστορίας μέ τό δικό του ὄνομα, δίχως νά ξεχωρίζει πάντα ποιό τοῦ ἀνήκει (σ. 208). «Ἀφοῦ ἐγώ ὀνομάζομαι Κατσαντώνη μωρέ Ἰσοῦφ-Ἀράπη, ἐγώ νά σοῦ πῶ τό μυστικόν» (σ. 209) τό μυστικό δηλαδή πού πρόδωσε ὁ Καρδερίνης. Καί σέ λίγο: «Γίνεσαι γιατρέ, νά γεννηθῶ ἐγώ μέ τέτοιο ἔνδοξο ὄνομα; Ἐρεῖς τί λογιάζω; ὁ ἥρωας Κατσαντώνη, λέω, μέ συχώρεσε... εἶναι ἅγιος καί μέ πήρε ψυχοπαῖδι του, λέω ἐκεῖ πού ὄνειρεύομαι, καί τ' ὄνομά του μοῦ χάρισε. Ἔτσι μονάχα ἐξηγεῖται... Εἶναι ὅμως ἄδικο, γιατρέ! εἶναι ἄδικο!» (σ. 214).

Ὁ Μένιος θά ἀποχαιρετήσῃ τό γιατρό καί τή γυναίκα του μέ τό ὄνομά του: «ὁ Μένιος Κατσαντώνη ἔχει αἰσθήματα» (σ. 216). Καχύποπος ὅμως, δέν ἐμπιστεύεται κανένα, οὔτε τό γιατρό (σ. 225) οὔτε τόν καπετάνιο – πού καί σ' αὐτόν θά κλαφεῖ γιά τ' ὄνομά του (σ. 222). Ἄλλωστε πέρα ἀπό τήν καλοσύνη καί τήν γιατρική φροντίδα, μήπως τόν ἐμπιστεύεται ὁ Μένιο ὁ καπετάνιος ἢ ὁ γιατρός; Κι ὁ Μήτσος ὁ Φωτιάς θά τοῦ πει ξεκάθαρα: «Θά 'πρεπε νά 'χεις ἐκλείψει προπολλοῦ, μαυροκόρακα». Κι ὁ Μένιος: «θά 'πρεπε καπετάνιο... θά 'πρεπε, ἄχ» (σ. 227 καί σ. 146).

Τό «πολύ ἔμορφο ἑλληνικόν μυθιστόρημα» δέ δίνει μόνο ὀνόματα στό Μένιο. Καθρεφτίζει τή ζωή του. Ἀκόμη καί τό πρόσωπό του. Ὁ Μένιος ἔχει ἕνα «σημάδι ἀπό γεννησιμοῦ του στό κούτελο, ἴδιο τάλιρο» (σ. 15), τό βλέπει στόν καθρέφτη. Μά καί στό «ἔμορφο μυθιστόρημα» τό ἴδιο καθρέφτισμα: «Ὁ Ἰσοῦφ-Ἀράπη ἰχνηλατῶν τόν Κατσαντώνη περὶ τήν δύσιν τοῦ ἡλίου εὔρεν ἐλαύνοντα ἀγέλην αἰγῶν τόν καλόγηρον Καρδερίνην, οὔτος ἔχων ἐρυθρόν στίγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου μεγαλύτερον ταλλήρου» (σ. 50).

Ἄν ὅμως στήν ἀρχή ὁ Μένιος μπορεῖ νά ξουρίζεται καί νά κοιτάζεται στόν καθρέφτη, στό τέλος τοῦ ἔχον πάρει καί ξουράφια καί καθρέφτη (σ. 241).

Καθρέφτες πολῖτιμοι στολίζουν τήν εἶσοδο τοῦ ξαδέρφου (σ. 140-141). Γιά τό Μένιο μόνοος καθρέφτης ὁ Καρδερίνης τοῦ χαμένου βιβλίου, πού τό ξέρεῖ ἀπ' ἔξω, κι ἔτσι βρῖσκεται πάντα μαζί του.

Ὁ Μένιος χάνει τὴν προστασία τοῦ πρωτοξάδερφου, κάτι πού τό θεωροῦσε ἀδιανόητο ὕστερα ἀπό τόσες κοινές δοκιμασίες, κι ἀφοῦ τόσες φορές μπόρεσαν νά ἐπιπλεύσουν μαζί. Ἀπέναντι στοὺς δύο Μένιους, δύο ἄλλα πρόσωπα ἀποκοτοῦν ξεχωριστή σημασία: ὁ Θωμᾶς ὁ Χεμαγγιόρος καί ὁ Μῆτσος ὁ καπετάν Φωτιάς. Θῦμα καί ὑπόμνηση τῆς κατοχῆς ὁ πρῶτος, τοῦ ἐμφύλιου ὁ δεύτερος. Ὁ πρῶτος περιφέρεται τρελός στοὺς δρόμους, τόν βασανίζουν στήν ΕΣΑ καί θυμίζει τό γερμανό χεμαγγιόρο Οὐρλιχ πού ὀργάνωνε τίς ἐκτελέσεις στήν Κοκκινιά. Χρόνια στή φυλακὴ ὁ δεύτερος, δέν ἀπαρνήθηκε τόν Ἄρη καί τόν Πεορδίκη, δέν ἀπαρνήθηκε τό κόμμα – «*τριάντα χρόνια ἡ ἡγεσία κράτησε τόν καπετάνιο σέ ἀπομόνωση χολεριασμένο προδότη καί πιστῶν δέ βαρυνγόμεσε...*» (σ. 231). Οἱ Κατσαντώνηδες τοῦ χρωστᾶνε τή ζωή.

Ὁ Θωμᾶς κι ὁ Μῆτσος πέρασαν κι αὐτοί τόν «*τριακονταετή πόλεμο*», ὁ καθένας τόν ὑπέστη μέ τόν τρόπο του, πού δέν ἦταν ὁ τρόπος τοῦ Καρδερίνη.

Ὁ Καρδερίνης ἐπιζητεῖ καταγγέλλοντας τοὺς ἐχθρούς τῆς κάθε πολιτικῆς ἐξουσίας. Στά θύματά του δέ θά διατάσει νά συμπεριλάβει ἀκόμη καί τὰ παιδιά του. Νιώθει ἄραγε τύψεις; Ἴσως κάποια μεταμέλεια, ἀργότερα. Ἔτσι, ἀφοῦ καταδώσει τόν κουνιάδο του, τό γιό του, τὴν κόρη του, θά πει στό Σάκη νά μὴν περιφέρεται μέ τὴν κίτρινη τσάντα, αὐτὴν πού ὁ ἴδιος ἐπισημάνει στήν ἀνάκριση (σ. 138).

Καί στό γιατρό: «*δῶσε σύρμα στήν ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ νά σῶσουμε τὰ παιδάκια μας, θά τὰ μακελεύουνε. Ἐγώ, πατέρας ἀγωνιστῶν, μέ κίνδυνο ζωῆς εἶπα καί ἐλάλησα.*» (σ. 212).

Στό ἐπίπεδο αὐτό δέν ὑπάρχει πιά περιθώριο γιὰ ἠθικές ἐπιλογές. Ἡ ζωὴ, ἡ οἰκογένεια, οἱ γυναῖκες (ἔρωτας δέν ὑπάρχει), οἱ φίλιες – ὅλα ἐντάσσονται στή «*βιοπάλη*», πού δέν μπορεῖ παρά νά καταλήξει στήν πάλι μέ τό θάνατο.

Γιατί ὁ μηχανισμός τῆς βίας, τῆς παρακολούθησης καί τῆς καταπίεσης εἶναι ἕνας ἐφιαλτικός μηχανισμός καταστροφῆς καί αὐτοκαταστροφῆς. Μηχανισμός πού λειτουργεῖ μέ τὴ λογικὴ καί τόν παραλογισμό του καί πού νιώθουμε τὴν παρουσία του ἀκόμη κι ὅταν δέν περιγράφεται. Μηχανισμός πού ἔχει ἀμέτρητα θύματα. Μερικά ἐμφανίζονται καί χάνονται: ὁ Θωμᾶς Χεμαγγιόρος, ἡ οἰκογένεια Γιαννέλη, ἡ Μνησικλέους, τὰ παιδιά τοῦ Πολυτεχνείου, οἱ ἀγνωστοὶ τραυματίες καί νεκροὶ στό δρόμο. Ἀλλά κι ἔξω ἀπὸ τό ὀπτικοακουστικὸ πεδίο τοῦ Μένιου (ἐκεῖ ὅπου δέ θέλει νά κοιτάξει) τὰ ἄλλα θύματα ὑπάρχουν, τὰ μαντεύουμε. Ἡ ἀόρατη παρουσία τους βαθαίνει πάνω στήν ἀφήγηση. Διακριτικά, παγερά, συχνά ἀδάσταχτα. Μέ τὴ σιωπηλὴ ἀξιοπρέπεια πού στέκει ἀπέναντι στήν ψευτιά, τὴν ἀπάτη καί «*τά σιδερένια τέρατα*».

Ἐπάρχουν στήν ἀφήγηση ὀρισμένες ἐντυπώσεις, ὀρισμένες εἰκόνες πού βλέπει ἢ περιγράφει ὁ Μένιος καί πού, δοσμένες ἀρχικά ὡς ἀντικειμενικές, ἀποκαλύπτεται ἀργότερα πὺς δέν εἶναι παρά φαντασιώσεις, ἔμμονες ἰδέες τοῦ ἥρωα. Εἶναι κι αὐτές ἕνας τρόπος νά ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀξιοπιστία τοῦ χαφιέ – μήπως ψεύδεται; μήπως ὄνειρεύεται; μήπως τρελάθηκε; Καθὼς ὅμως προχωρεῖ ἡ ἀφήγηση οἱ ἐντυπώσεις αὐτές προβάλλονται σὰ σημάδια, σὰ προμηνύματα θανάτου.

Πιὸ χαρακτηριστικὴ ἀπ' ὅλες εἶναι ἐντύπωση, ἡ αἰσθησιμὴ τῆς μπόχας – μ' αὐτὴν ἀρχίζει τό μυθιστόρημα.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ποίηση

ΤΟΜΟΣ Α ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

- ΕΠΟΣ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ ■ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ
- ΔΗΜΩΔΗΣ ΠΟΙΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ Β' Μ. Μ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ

- ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ (Βηλαράς, Χριστόπουλος κ.λπ.)
- ΠΡΟΣΟΛΩΜΙΚΟΙ
- ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ (Σολωμός, Κάλβος κ.λπ.)

ΤΟΜΟΣ Γ' Μ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

- ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ (Ζυλοκόστας, Παράσχος, Σούτσος κ.λπ.)
- ΕΠΟΧΗ ΕΘΝΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΩΝ (Παλαμᾶς, Ἐφταλιώτης, Πορφύρας, κ.λπ.)
- ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΟ ΒΟΡΡΑ
- ΟΙ ΣΑΤΙΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ

ΤΟΜΟΣ Δ' ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

- ΝΕΟ ΑΪΜΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ (Μελαχρινός, Σικελιανός, Βάρναλης, Αὔγερης, Καζαντζάκης)
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ ΚΥΚΛΟΣ (Καβάφης, Μάγνης, Ἀλιθέρσης, κ.λπ.)
- ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΑΝΑΝΕΩΣΕΙΣ (Φιλύρας, Λαπαθιώτης, Οὐράνης, Καρωτάκης, Ἄγρας, Πολυδούρη, κ.λπ.)
- ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ (Καββαδίας κ.λπ.)

ΤΟΜΟΣ Ε' ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

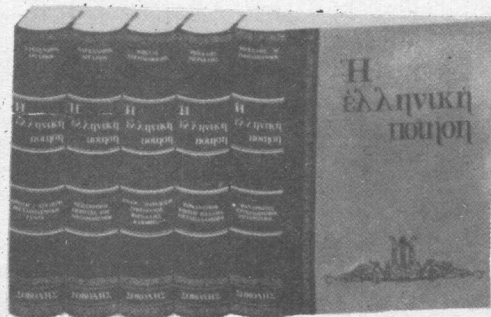
- ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (Παπατσώνης, Δρίβας, Ντόρος, Ράντος, Σεφέρης, Σαραντάρης, Ἐμπειρικός, Βρεττάκος, Ἐλύτης, Ρίτσος κ.λπ.)

ΤΟΜΟΣ ΣΤ' ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΕΝΙΑ (Δημάκης, Δικταῖος, Παπαδίτσας, Κακναβάτος κ.λπ.)

ΤΟΜΟΣ Ζ' ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΕΝΙΑ (Χριστιανόπουλος, Δημουλά, Ἀσλάνογλου κ.λπ.)

Τιμὴ κάθε τόμου 1500 δρχ.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ Γραβιάς 10-12 τηλ. 3605-520

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

«Καί λέω πῶς ἅμα εἶναι δυό χιλιάδες ποντίκια τουμπανιασμένα δέκα χιλιάδες ποντίκια ψόφια ὡς ἑκατό χιλιάδες τουμπανιασμένα ψοφίμια κάργα τό μπουντρούμι τοῦ Ἀλήπασα θέ νά βρωμάει πολύ ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀγέρας...» (σ. 9).

Τή βρώμα τή νιώθει ὁ Μένιος στό ὑπόγειό του, θά προσπαθήσει νά τήν ἐξηγήσει στό γιατρό: «Βρώμα, γιατρέ μου, χολέρα! Δέν τήν ἀκοῦς τή μπόχα, ἔ; [...] Ἔχει καργάει ὁ φωταγωγός μας ψοφίμια» (σ. 204). Κι ὁ γιατρός τοῦ ἀπαντᾷ: «Μυρίστε! Δέ βρωμάει ἀπολύτως τίποτα...» (σ. 207). Ὁ Μένιος ἐπιμένει. Καί εἰμαστε πιά βέβαιοι πῶς ἔχει παραισθήσεις: «σέ πνίγει ἡ μπόχα στό μπουντρούμι τουμπανιασμένα ποντίκια κάργα κεφάλια καί ποντίκια» (σ. 216).

Ἀπό ἓνα σημεῖο κι ἔπειτα δέν ξέρεις ἂν ἡ μπόχα εἶναι πραγματική, ἀνύπαρκτη ἢ μεταφορική (σ. 236), ἴσως καί μεταφυσική.

Τήν Παρασκευή τό θέμα τῆς βρώμας ξαναγυρίζει ὄλο καί πιό ἔντονο: «τόν ἔχει ἀλαλιάσει ἡ μπόχα γουστερίτσες ποντίκια φίδια τουμπανιασμένα ποντίκια» (σ. 251 καί 265) κάτω ἀπό τόν πέτσινο καναπέ ὅπου κάθετα ὁ λοχαγός, ὅπου πλάγιασε μέ τή Βούλα, ὅπου δέχεται τόν «ξανθόκωλο» ἀμερικάνο. Ἡ ἴδια ἐντύπωση ἀργότερα καί στήν ταράτσα ὅπου, σ' ἀρχεῖα τοῦ Ὁργανισμοῦ, γίνονται «οἱ φάκελοι πρωτοκολλημένα ψοφίμια» (σ. 271).

Ἡ μπόχα βγαίνει κι ἀπ' τόν ὑπόνομο, πού παραπέμπει στό βουρκο, καί «βοῦρκος» εἶναι ὁ πρωτοξάδερφος ὑπουργός (σ. 141, 224, 228, 265). Μπόχα πού ἄλλου συνδέεται μέ κομμένα κεφάλια (σ. 216) πού συνειρμικά ὁδηγοῦν στήν καρμανιόλα (ὁ παλπούς) καί στήν πριονοκορδέλα (ὁ Ντίνος).

Τά δύο αὐτά μοτίβα (καρμανιόλα-πριονοκορδέλα) θά ἐμφανιστοῦν ἀπό τήν ἀρχή (σ. 13, 19) καί θά ἀναπτυχθοῦν παράλληλα μέ τά δύο πρόσωπα μέ τά ὅποια συνδέονται. Ὅμως κάποια στιγμή θά μπλέξουν μέ τρόπο ἐντυπωσιακό:

Ἀπό τό δωματιάκι ὅπου ἐκλεισαν τό Μένιο στήν ΕΣΑ, ἀκούει καί παρακολουθεῖ τά «παλικάρια» πού παίζουν μπάσκετ καί φωνάζουν «καλαθιά! καλαθιά! καθῶς ἡ μπάλα κατακόκκινη πού νά στραγγίξει τό αἷμα ἔπεσε μέσα στό καλάθι ἀναμαλλιάρικο τό κεφάλι τοῦ παλπούλη τοῦ μάστορο-Μπαμπᾶ στό Παλαμίδι χαράματα τόν δέσανε πιστάγκωνα πάνω στό σανίδι κι ἔκοψε ἡ πριονοκορδέλα τό κουφάρι τοῦ συχωρεμένου τοῦ Ντίνου κύλησε στά ροκανίδια τῆς φάμπρικας ἀκέφαλο...

Ὁ Μένιος ἄνοιξε τά μάτια. Βαστάει τό κεφάλι του στίς ἀπαλάμες. Ἀσάλευτος.» (σ. 67).

Ὑστερα ἀπό αὐτά τά περάσματα ἡ περιγραφή θά συνεχιστεῖ πιό ἀναλυτικά γιά τόν παλπού καί γιά τό Ντίνιο.

Τό θάνατο τοῦ Ντίνου ὁ Μένιος θά τόν χρησιμοποιήσει καί γιά ἐκδίασμό στόν καπετάν Φωτιά (σ. 232), ὅμως αὐτός ξέρει πῶς ἔχει νά κάνει μέ προδοκάτορα (σ. 235). Κι ὁ Μένιος τελικά θά ὁμολογήσει: «τόν μεθύσανε τό μπεκρούλιακα στή φάμπρικα» (σ. 236), ὅπου ὁ Ντίνος κατασκόπευε, τάχα ἐργάτης, τούς ἀναρχικούς (σ. 287). Ποίος τόν πρόδωσε ἀραγε (σ. 93); Μήπως ὁ Μένιος;

Κι ὅταν πλησιάζει «ἡ ὥρα τοῦ θανάτου» ἡ καρμανιόλα καί ἡ πριονοκορδέλα θά μπλέξουν ἐφιαλτικά μέ τούς δύο γύφτους, τούς δήμιους τοῦ ἥρωα Κατσαντώνη (σ. 238, 288). Τό λεπίδι φαίνεται νά εἶναι ὁ τρόμος τοῦ θανάτου γιά τόν Καρδερίνη.

Μιά ἄλλη ὀπτική ἐντύπωση τοῦ Μένιου παρουσιά-

ζεται μέ τόν ἴδιο ἀρχικά ρεαλιστικό τρόπο γιά νά φαίνεται ἀργότερα πῶς εἶναι κι αὐτή ψεύτικα.

Στό πρώτο τοῦ πρωινό ξεινίημα βλέπει μπροστά του ἓνα μαῦρο ταξί καί «ξάπλα σά δεσπότης ἓνας ὑπομοίραρχος φτυστός ὁ συχωρεμένος» ὁ Ντίνος (σ. 30). Κι ἀπό κείνη τή στιγμή ἀναρωτιέται ἂν ὑπάρχουν μαῦρα ταξιά, ἂν ξέμεινε κανένα (σ. 59, 89, 209, 244).

Πέντε μαῦρες λιμουζίνες στέκουν μπροστά στό σπίτι τοῦ ὑπουργοῦ (σ. 139), καί μαῦρη λιμουζίνα ἔχει ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργός, φυσικά (σ. 15).

Ἀργότερα γεννιέται ἡ φοβία τοῦ μαύρου ταξί: «κρωῶνω, ρέ Μῆτσο, ξύλιασα... ὄχι μαῦρο ταξί, φοβάμαι!» (σ. 233, 234). Καί θά ζητήσει: «Κόκκινο ταξί, ρέ Μῆτσο... νά χαρεῖς!» (σ. 234). Μαῦρο καί τό «Πεζῶ» πού θά μεταφέρει τό Μένιο στήν ταράτσα (σ. 263).

Στό τέλος, ἡ μοτοσυκλέτα πού ἴσως θά τόν μεταφέρει στή Τουρκοβούνια, εἶναι «κοκκινόμαυρη» (σ. 287).

Ἄλλο μεταφορικό μέσο – πραγματικό αὐτό – τό πράσινο τρίκυκλο τοῦ Γεράσιμου (σ. 89, 151).

Τά χρώματα παίζουν κι αὐτά ρόλο στήν ἀφήγηση καθῶς, μέσα στή γενική μουντή ἀτμόσφαιρα, προβάλλονται ξαφνικά, ἔντονα, τονισμένα, δίχως ἀποχρώσεις.

«Πορτοκαλί φουλάρι» τοῦ Χεμαγγιόρου (σ. 38), «κίτρινη τσάντα» τοῦ Σάκη (σ. 99, 138), «κίτρινο μέ πορτοκαλιά νερά» τό κομπολόι (σ. 182), «πράσινα κόκκινα γαλάζια χρυσαφένια» τά βεγγαλικά (σ. 218).

Κόκκινο τό πορτοφόλι πού θά κλέψει ὁ Μένιος (σ. 160, 161), κόκκινο γαρύφαλλο ρίχνει κάποιος κουτός στούς φοιτητές (σ. 160).

Καφεδί τό χρώμα τοῦ λεκέ πού ἄφησε ὁ καφές (σ. 278) στήν ταράτσα, ὅπου καί «κοκκίνισε ἡ πλάκα» (σ. 281) ἀπό τό αἷμα. «Τό αἷμα ἔχει ἀπλώσει λεκέδες στό μωσαϊκό» (σ. 281), κι ὕστερα «κόκκινος λεκές στό πεζοδρόμιο» (σ. 283).

Πιό ἔντονες οἱ ἀντιθέσεις τοῦ μαύρου (μαῦρη κι ἡ τσάντα μέ τά πυρομαχικά, σ. 279) καί τοῦ κόκκινου. Μαῦρο τό κυρίαρχο χρώμα στό τέλος – μαῦρο τῆς νύχτας καί τῆς τελευταίας μέρας πού θαρρεῖς πῶς μένει ἀφώτιστη. Καί τό «χαλκόχρουν» στήν ὄψη τοῦ Χούσου καί τοῦ Μούστου.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις δέν ἐξαντλοῦν τά θέματα καί τά μοτίβα πού ὑφαίνονται στήν κατασκευή τοῦ μυθιστορήματος. Οἱ συνειρμικές διασυνδέσεις εἶναι τόσο πυκνές ὥστε ἡ καταγραφή τους θά ἀπαιτοῦσε τήν ἀντιγραφή τοῦ βιβλίου.

Τό βιβλίο λειτουργεῖ καί σά γρίφου, ἓνα σταυρόλεξο πού προσφέρεται στόν ἀναγνώστη.

Τό «Ἑλληνικόν μυθιστόρημα»

Ὁ Κωνσταντῖνος Ράμφος (1776-1871), γεννημένος στή Χίο, τυπώνει τό 1862 στήν Ἀθήνα τό πρώτο του ἔργο: ὁ Κατσαντώνης, κλέφτικον ἐπισόδιον ἢ ἑλληνικόν μυθιστόρημα. Εἶναι τό βιβλίο πού τριάντα χρόνια συνοδεύει τό Μένιο Κατσαντώνη ἢ Καρδερίνη.

Μυθιστόρημα ἱστορικό θά πάρει τή θέση του μέσα σ' ἓνα ἄλλο ἱστορικό μυθιστόρημα. Τό μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά παραπέμπει στό μυθιστόρημα τοῦ Ράμφου, τό μυθιστόρημα τοῦ Ράμφου λειτουργεῖ μέσα στό μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά, τό προεκτείνει, τό διαμορφώνει ὡς ἓνα σημεῖο, ἐξηγεῖ κατά κάποιο τρόπο τόν ἥρωα.

Δέν είναι πρώτη φορά πού ἕνα πραγματικό μυθιστόρημα λειτουργεῖ ἔτσι μέσα σ' ἕνα ἄλλο. Σκέφτομαι τὸ ρόλο πού παίζει τὸ μυθιστόρημα τοῦ Μαρσέλ Προυστ στό *Μεγάλο ταξίδι* τοῦ Jorge Semprun – ρόλο σίγουρα λιγότερο σημαντικό ἀπ' αὐτόν πού παίζει ὁ *Κατσαντώνης* στόν Κοτζιά. "Ὅμως κι ἐκεῖ ἡ ἐπαφή μέ τὸ βιβλίο γινόταν μέ τήν ἀνάμνηση, ὄχι μέ τήν ἀνάγνωση. ἀνάμνηση πού προσπαθοῦσε (μέσα στό τρένο μέ προορισμό ἕνα γερμανικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως) νά ξαναστήσει τὸ μυθιστόρημα.

Ἐδῶ, στόν Κοτζιά, ὀρισμένα ἀποσπάσματα τοῦ μυθιστορήματος ὑπάρχουν αὐτούσια, ἀκριβέστατα, γιατί ὁ Μένιος Κατσαντώνης τὰ εἶχε μάθει ἀπ' ἔξω καί τὰ χρησιμοποιεῖ – ὅπως ὁ πιστός χρησιμοποιεῖ περικοπές ἀπό τὰ Εὐαγγέλια. Τά κομμάτια αὐτά μέ τόν ἀποσπασματικό τους χαρακτήρα, λειτουργοῦν ὅπως καί οἱ συνειρμοί: μᾶς προσφέρονται κάπως ἀσυνάρτητα, ἀσύνδετα, γιά νά μᾶς ἀποκαλύψουν σιγά σιγά κάποια ἐνότητα, τήν ἱστορία τῆς προδοσίας τοῦ Κατσαντώνη, τῆς σύλληψης καί τῆς θανάτωσής του.

Βιβλίο μέσα στό βιβλίο, κείμενο μέσα σέ ἄλλο κείμενο, τὸ *ἑλληνικόν μυθιστόρημα* τοῦ 1862 στηρίζεται τώρα τὸ μυθιστόρημα τοῦ 1979. Τό τοποθετεῖ σέ μιάν ἄλλη ἱστορική διάσταση ἄλλα καί σέ μιὰ συγκεκριμένη ἀπόσταση ἀπό μιὰ παλαιότερη φάση τῆς γλωσσικῆς καί τῆς λογοτεχνικῆς μας ἱστορίας. Κι ἔχει σημασία τὸ γεγονός πὼς τὸ κείμενο τοῦ Ράμφου μᾶς παρέχεται μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια, τὰ ἀποσπάσματα εἶναι σωστά, λέξη πρὸς λέξη.¹⁶

Τὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ *Κατσαντώνη*, ὑπαρκτό ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γραφή τῆς *Ἀντιποίησώς ἀρχῆς*, μᾶς παρέχει τὸ τρίτο ἐξακριβωμένο στοιχεῖο πού ἐπιτρέπει στό μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά νά προσγειωθεῖ σέ μιὰ πραγματικότητα πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τόν ἴδιο τὸ μυθιστορηματικό λόγο πού ἡ γραφή του δημιουργεῖ. Ὑστερα ἀπὸ τὴ δυνατότητα ἀναγωγῆς σέ συγκεκριμένο, πραγματικό χῶρο (δρόμοι τῆς Ἀθήνας) καί τὴ δυνατότητα ἀναγωγῆς σέ συγκεκριμένο χρόνο καί αὐστηρά καθορισμένα ἱστορικά γεγονότα (οἱ ἐκπομπές τοῦ Πολυτεχνείου), τὸ μυθιστόρημα μέσα στό μυθιστόρημα (ὁ *Κατσαντώνης* μέσα στήν *Ἀντιποίησιν ἀρχῆς*) λειτουργεῖ ὡς κάτι ὑπαρκτό, πραγματικό, μέσα στόν κόσμο τοῦ μυθιστορήματος. Ἐπιτρέπει τὴν ἀναγωγή σέ κάτι ὅμοιο, πού δέν εἶναι ὅμως μυθιστορηματικός λόγος στό ἴδιο ἐπίπεδο, ἀλλὰ λόγος προγενέστερος, πρώτη ὕλη πού δέν μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ (ὅσο διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειά της) στόν καινούριο μυθιστορηματικό λόγο ἀλλὰ ἐντάσσεται σ' αὐτόν ὡς ἀντικείμενο, ὡς δεδομένο ἱστορικό καί γλωσσικό.

«... Ὁ Ράμφος δείχνει μιὰ ἐντελῶς νεανική ἀφηγηματική ἱκανότητα, συμπλέκει περιπέτειες σέ σφικτὰ ἐπεισόδια μέ μιὰ πνοή ἀληθινὰ ἐπική. Τὰ προτερήματά του αὐτὰ τὸν κατέστησαν ἀγαπητὸ μυθιστοριογράφο στίς λαϊκῆς τάξεις, πού ἐξακολουθοῦσαν νά τὸν διαβάζουν ὡς τὰ χρόνια μας. Μερικῆς παραχωρήσεις τίς ὁποῖες κάνει στήν δημοτικὴ μέσα στοὺς διαλόγους του, δέν ἀρκοῦν γιά νά ζωντανέψουν τὴν γλώσσα του, πού εἶναι στερημένη ἀπὸ ἐπιμέλεια καί λογοτεχνικό χαρακτήρα».¹⁷

16. Βλ. *Τὸ Ἱστορικόν Μυθιστόρημα*, ἐπιμέλεια Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Βασική Βιβλιοθήκη ἀρ. 17, 1955, σ. 19-67, ὅπου ὑπάρχει ἡ πιὸ πρόσφατη ἀναδημοσίευση τοῦ ἔργου (ἀποσπασματική).

17. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, 6η ἐκδοση, Ἰκαρος 1975, σ. 330.

Κοντὰ στό σπίτι σας καί δίπλα στό Λυκαβηττό λειτουργεῖ τὸ νηπιαγωγεῖο «Τὸ Ἀστράκι»

- Μιά μικρὴ ὄαση μέσα στό τιμμένο.
- Πρόγραμμα μελετημένο. Διδασκαλία καί ἐπίβλεψη ἀπὸ ἐμπειρο προσωπικό.
- Παιχνίδι καί μάθηση σ' ἕνα περιβάλλον φροντίδας καί ἀγάπης γιά τὸ παιδί.
- Ἐλᾶτε νά γνωριστοῦμε καί νά συζητήσουμε γιά τὸ παιδί σας.

Βαλασαμῶνος 4 καί Ἀσκληπιοῦ
τηλ. 6447830 3635419
Γκόλφω Π. Εὐθυμίου

Σ.Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΝΕΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
στό κέντρο τοῦ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141

Θά βρεῖτε ὅ,τι χρειάζεστε γιά τὴ μάθηση τῆν ἐκπαίδευση, τὸν προβληματισμό σας

• **ΕΞΥΠΗΡΕΤΕΙΣΤΕ** •
 μ' ἕνα σας τηλεφώνημα
 στό 41.16.530

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

Κείμενο λόγιο, ἀλλά ἀγαπητό ἀκόμη καί στίς μέρες μας, στό ὅποιο ἀνακατώνεται ἡ καθαρεύουσα καί μιὰ λαϊκόμορφη δημοτική, ταιριάζει ὄχι μόνο στό βίο τοῦ Μένιου Κατσαντώνη ἀλλά καί στή δικιά του αἴσθηση τῆς ἱστορίας καί τῆς γλώσσας. Πέρα ἀπό ὅσα ἔχουν κιάλας ἐπισημανθεῖ γιά τό καθρέφτισμα τοῦ Μένιου μέσα στό διβλίον αὐτό, γιά τήν ἀναγνώριση τοῦ Μένιου στό πρόσωπα τοῦ Κατσαντώνη καί τοῦ Καρδερινῆ, πρέπει νά τονιστεῖ ἐδῶ αὐτή ἡ ἄλλη συγγένεια πού κάνει τό μυθιστόρημα τοῦ Ράμφου νά λειτουργεῖ ὡς συνειρμικό κανάλι μέσα στήν πρόσφατή μας ἱστορία.

Τήν πρώτη φορά πού συναντοῦμε φράσεις ἀπό τόν Κατσαντώνη στήν Ἀντιποίησιν ἀρχῆς εἶναι ὅταν ἀναδιώκουν ἀναμνήσεις τῆς κατοχῆς (πού τίς προκάλεσε πρῶτα ἡ ἐμφάνιση καί τό ὄνομα τοῦ Θωμᾶ Χεμαγγιόρου, σ. 45-46). Τά γερμανικά (ἐλληνοποιημένα, ὅπως γινόταν τότε) δένονται μέ τό λόγιο καί τό λαϊκό κείμενο τοῦ Ράμφου:

«*Αἰν-τσάι-ράους!* ἔξω ὦρέ παντίδο ἐκραύγασεν ὁ Ἀληπασάς ἐξαφθείς εἰς ἄκρον ὑπ' ὀργῆς καί ἠγέρθη ἡ μάλλον ἐπήδησεν ὡς τίγρις μαινομένη ἐκ τοῦ ἀνακλίντρου μουσκέτ! φουζιλίρεν! οὐρλιάζει ὁ Οὐρλιχ ξεπλυμένος βεληγκέκας ξανθομπούμπουρας τρίζωνε στά σανίδια οἱ μαῦρες μπότες του καθρέφτης καί σύμπα ἡ κομαντατούρα κλαρίνο στό διάδα του, τσορμπελετόν! μουσκέτ! οὐρλιάζει ὁ Οὐρλιχ τό καθμερινό προσφάγι του, φουζιλίρεν! λαός! οὐρλιάζει. Γιαδόλ χερμαγιόρ! κλαρίνο οἱ Βάφεν καμεράντ καθεμέρα γιαδόλ χερμαγιόρ καί κατόπιν φόγιαρ! φόγιαρ! καί κατόπιν τραγουδάνε στό προαύλιο τῆς κομαντατούρας ἐνώματι ὀσολαρία-ἄλαλά ὀσολαρία-ἄλαλά. Χορμούλ Καρτερίνης, προστάζει ὁ χερμαγιόρ μετά φωνῆς τραχείας καί ἀπειλητικῆς ρίψας ἐπί τοῦ ἐδάφους τό τσιμπούκιόν του, πολύ ἔμορφο Ἑλληνικό μυθιστόρημα ἡ κλέφτικον ἐπεισόδιον ὁ Κατσαντώνης τό σούφρωσε ὁ Μένιος...» κτλ. κτλ. (σ. 46).

Ἡ ταύτιση Ἀλήπασα-Οὐρλιχ, ἀλλά καί Βεληγκέκα-Οὐρλιχ, πού ξεκινᾶ ἀπό τόν Κατσαντώνη, ὀδηγεῖ σέ ἀντιστοιχίες πρῶτα λεκτικές (οἱ γερμανικές κραυγές – οἱ κραυγές τοῦ Ἀλήπασα) κι ὕστερα ἐμφάνισης ὀπτικῆς καί συμπεριφορᾶς. Καί πάνω ἀπ' αὐτές ἄλλες παρηγήσεις δένουν τό κείμενο τοῦ Ράμφου μέ τόν ἐσωτερικό μονόλογο τοῦ Μένιου (τό κείμενο τοῦ Κοτζιά): *ράους – ὦρέ – ὀργῆς – οὐρλιάζει – Οὐρλιχ – χερμαγιόρ – φόγιαρ – χορμούλ*, γιά νά περιοριστοῦμε στίς πύο σημαντικές καί μέ τή σειρά πού ἔρχονται στό κείμενο. Ἔτσι ἡ κατοχική ἀτιμόφαιρα δένεται μέ τό Σεράγι τοῦ Ἀλήπασα, κι ὁ Καρδερινῆς τοῦ Κατσαντώνη μέ τό Μένιο στήν πλατεία τῆς Κοκκινιάς. Καί ἡ ἀνάμνηση τῆς κατοχῆς θά δοθεῖ μ' αὐτό τό ἀνακάτωμα καί στήν ἐπόμενη σελίδα, ἐνῶ λίγο πύο πέρα (σ. 49-50) τό παρατσούκλι Καρδερινῆς θά βρεῖ τήν ἐξήγησή του στό παλιό διβλίον.

Τό κείμενο τοῦ Ράμφου θά ξανακάνει τήν ἐμφάνισή του ὄσο περιμένει ὁ Μένιος κλεισμένος στό δωμάτιό τῆς ΕΣΑ (σ. 66) καί ὕστερα στή σκηνή τῶν δασανιστηρίων (σ. 76-77) πού συνδυάζονται μέ τούς δήμιους καί τή θανάτωση τοῦ Κατσαντώνη, ὅπου «ἤφρισεν ὑπ' ὀργῆς ὁ θεομάχος Ἀλήπασας σφίγγων τούς ὀδόντας του ὡς μανιώδης».

Τό «ὡς μανιώδης» θά ἀποδοθεῖ συχνά στόν κύριο λοχαγό (σ. 95, 97, 105). Ἀργότερα, ὅταν μπροστά στους Γιαννέλι ὁ Μένιος «*πασχίζει νά ξεδιαλύνει στό γιατρό τούς λογισμούς του*» (σ. 208), τό κείμενο θά μπλέξει μέ τό «*χερμαγιόρ*» ἀλλά καί τή «*γκιόσα*» καί μέ τά δύο ὀνόματα: Κατσαντώνης Καρδερινῆς (καί

πάλι στή σ. 214). Ἐδῶ ἐμφανίζεται (ὅπως καί λίγο ἀργότερα, μέ τόν καπετάνιο, σ. 228) τό θέμα τῆς προδοσίας «*Πέ μου ὦρέ Καρδερινῆ ἔνα μυστικόν! πού εἶναι ὦρέ τό Κατσαντώνη*», πού εἶχε πρωτοεμφανιστεῖ σέ σχέση μέ τήν κατοχή (σ. 49-50).

Ἦσως περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο συνειρμό ἡ ἀναφορά στόν Κατσαντώνη (τό μυθιστόρημα) νά δένει τούς Γερμανούς μέ τούς στρατιωτικούς τῆς ΕΣΑ, τήν Κατοχή μέ τήν ἄλλη κατοχή τῆς δικτατορίας. Ἐκεῖ, στόν Κατσαντώνη, πρωτοδιασταυρώνονται καί ἀργότερα οἱ συσχετισμοί θά πυκνώσουν: ἔνα πράγμα ὁ Κυριάκος καί ὁ Οὐρλιχ, οἱ «*Βάφεν*» καί οἱ «*σατανάδες*» (σ. 213). Κι ὕστερα, τήν Παρασκευή, τή νύχτα τοῦ Πολυτεχνείου, «*οἱ χεμαγγιόροι*» καί «*τά σίδερα στήν ἄσφαλο*» καί πάλι «*ὁ χεμαγγιόρος Οὐρλιχ μέ ἰοδόλον ὄμμα τσορμπελετόν μουσκέτ κι ἄς τόν περικαλᾶνε ἀπό τό ράδιο τ' ἀναρχοσκατόπαιδα ἀδέρφια μας στρατιώτες ἀδέρφια μας στρατιώτες ἀδέρφια μας στρατιώτες*» (σ. 274).

Μέ τό κείμενο τοῦ Κατσαντώνη ἀρχίζει ἡ «*Παρασκευή*» «*... ἡ ὦρα τοῦ θανάτου*»: «*περὶ τό μεσονύκτιον ἡ ἀπόκρυφος θύρα τοῦ σεραγίου ἠνεώχθη*» (σ. 237) καί θά κάνουν τήν ἐμφάνισή τους οἱ γύφτοι, ὁ Χουῖσος καί ὁ Μοῦστος, πού θανατώνουν τόν ἥρωα Κατσαντώνη. Καί τό θέμα τοῦ θανάτου, ξεκινώντας ἀπ' αὐτούς, θά περάσει στό Ντίνο, στόν «*μυροπαπούλη*» κι ὕστερα σέ ὅλα τά γεγονότα τῆς Παρασκευῆς, ὡς τό γκρέμισμα τῆς πύλης, καί πάλι στόν ἐτοιμοθάνατο Μένιο (τόρα καί μέ ἀποσπάσματα ἀπό τά τροπάρια τοῦ Ἀσώτου¹⁸) γιά νά καταλήξει πάλι στόν Κατσαντώνη: «*... Ντίνο ἀδερφέ μου φοβᾶμαι φοβᾶμαι κοίτα ἀδερφέ μου χαλκόχρουν ἔχοντες τήν ὄψιν ὁ Χουῖσος καί ὁ Μοῦστος οἱ δύο γύφτοι νάτοι φτάσανε...*» (σ. 289).

Ἐπί τῆς Κατσαντώνης διαπερνᾶ σά συνδετικό νῆμα τά σκόρπια κομμάτια τῆς ζωῆς τοῦ Μένιου καί ταυτόχρονα δένει διάφορες ἱστορικές στιγμές: ἀντάρτικο-κατοχή καί χρόνια τῆς δικτατορίας, τήν ἀρχή καί τό τέλος τοῦ «*Τριακονταετῆ Πολέμου*».

Τό μυθιστόρημα μέσα στό μυθιστόρημα δημιουργεῖ μίαν ἀμφίδρομη σχέση, ὅπου τό προγενέστερο φωτίζει τό μεταγενέστερο κι ἀντίστροφα. Ὅπου ἡ ἱστορία καί ὁ μύθος πού συνθέτουν τό κάθε μυθιστόρημα δημιουργοῦν συγχρονικές καί διαχρονικές διασυνδέσεις καί ἐπιδράσεις: στό ἐπίπεδο τῆς πλοκῆς καί τῆς σύλληψης τῶν προσώπων, στό ἐπίπεδο τῆς γραφῆς καί τῆς γλώσσας, στό ἐπίπεδο, τελικά, τῆς ἀνάγνωσης.

Ἡ γλώσσα

Ἐπί τῆς Κατσαντώνης διαπερνᾶ σά συνδετικό νῆμα τά σκόρπια κομμάτια τῆς ζωῆς τοῦ Μένιου καί ταυτόχρονα δένει διάφορες ἱστορικές στιγμές: ἀντάρτικο-κατοχή καί χρόνια τῆς δικτατορίας, τήν ἀρχή καί τό τέλος τοῦ «*Τριακονταετῆ Πολέμου*».

Τό μυθιστόρημα μέσα στό μυθιστόρημα δημιουργεῖ μίαν ἀμφίδρομη σχέση, ὅπου τό προγενέστερο φωτίζει τό μεταγενέστερο κι ἀντίστροφα. Ὅπου ἡ ἱστορία καί ὁ μύθος πού συνθέτουν τό κάθε μυθιστόρημα δημιουργοῦν συγχρονικές καί διαχρονικές διασυνδέσεις καί ἐπιδράσεις: στό ἐπίπεδο τῆς πλοκῆς καί τῆς σύλληψης τῶν προσώπων, στό ἐπίπεδο τῆς γραφῆς καί τῆς γλώσσας, στό ἐπίπεδο, τελικά, τῆς ἀνάγνωσης.

18. Πού ἀκούγονται καί ἄλλοι, ὅταν τοῦ τά ψέλνει ἡ Κούλα πίσω ἀπό τή σῖτα στή φυλακή μαζί μέ τά ξόρκια (σ. 68-69).

γλώσσας, τό δικό του ὕφος πού προσδιορίζεται κοινωνιολογικά, καί πού ὑπηρετεῖ τίς δικές τους προθέσεις. Ἡ γλώσσα τοῦ μυθιστοριογράφου δέν εἶναι ἡ γλώσσα του – δέν τή μιλάει – , εἶναι ὁ λόγος του ὁ μυθιστορηματικός, ἡ γραφή του.¹⁹

Ἡ ἔνταξη τοῦ Κατσαντώνη στό μυθιστόρημα τοῦ Ἄλ. Κοτζιά, φέρνει στήν Ἀντιποίηση ἀρχῆς στοιχεῖα μιᾶς λόγιας ἀλλά καί μιᾶς λαϊκίζουσας γλωσσικῆς παράδοσης. Τά στοιχεῖα αὐτά ἀλλοῦ θά ξεχώριζαν σάν ξένο σῶμα· ἐδῶ δέονται φυσιολογικά. Γιατί τό γλωσσικό ἰδίωμα τοῦ Μένιου Κατσαντώνη ὑπακούει σ' αὐτή τήν παραμόρφωση πού ἔχει ὑποστεῖ ἡ δημοτική σέ ὁρισμένα κοινωνικά στρώματα, ὅπου ἡ (ἀνεξέλεγκτη καί αὐθαίρετη) χρήση στοιχείων τῆς καθαρεύουσας θεωρεῖται ἔνδειξη κοινωνικῆς ἀνόδου. Ἔτσι τό τυπικό τῆς δημοσιόυπαλληλικῆς γραπτῆς ἀναφορᾶς εἰσχωρεῖ στόν προφορικό λόγο, διαστρεβλώνει τίς ζωντανές ρίζες καί δημιουργεῖ μιᾶ λαλιά πού δέν ὑπακούει σέ γλωσσικούς κανόνες ἀλλά, ἀντίθετα, τονίζει τή γλωσσική παραφθορά. Γλωσσική παραφθορά πού ἔγινε πολύ πῶς εὐδιάκριτη στή διάρκεια τῆς δικτατορίας, ὄχι πιά στό ἐπίπεδο μιᾶς περιορισμένης ἢ καί μὴ ἔνταγμένης στό κοινωνικό σύνολο ὁμάδας, ἀλλά στό ἐπίπεδο τῆς πρόσκαιρης «ἡγεσίας» πού διατηροῦσε τόν ἔλεγχο τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί τῆς ἐκπαίδευσης.

Ἄλλωστε, κι ἂν ἀκόμη ὑποθέσουμε πῶς ὁ Μένιος ἀπ' τό Μεγαγάλα κρατοῦσε κάποια ἐπαφή μέ τίς λαϊκές του ρίζες, πολύ γρήγορα ἀποξενώθηκε κι ἀπ' αὐτές καθῶς ἔγινε κάτοικος τῆς πρωτεύουσας, τρόφιμος τῶν φυλακῶν κι ἐντάχθηκε στόν ὑπόκοσμο τοῦ ἐγκλήματος καί τοῦ χαφιεδισμοῦ. Αὐτή εἶναι ἡ «κοινωνική ἀνοδος» τοῦ Μένιου, καί τό πιστεύει. Δέ θεωρεῖ ἄλλωστε (καί μέ τό δίκιο του) πῶς στέκει πολύ μακριά ἀπό τόν πρωτοξάδερφο, κι ἄς ἔγινε ἐκεῖνος ὑπουργός, κι ἄς ζεῖ στήν πολυτέλεια. Ἦταν πῶς τυχερός, ἀλλά ὁμοίος του.

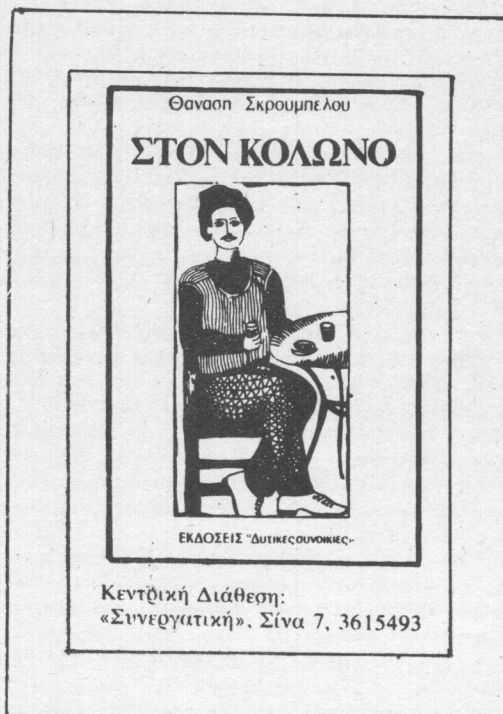
Τό στίγμα μιᾶς τέτοιας πορείας ἐπισημαίνει τό γλωσσικό ἰδίωμα πού νιοθετεῖ ὁ Κοτζιάς. Καί διατηρεῖ (ἢ ὑπογραμμίζει) τίς βωμολοχίες, ἀφήνει νά ξεχυθεῖ «ὁ βούρκος», «ἡ μπόχα» καί στή γλώσσα, πού στό ἐπίπεδο αὐτό διόλου δέν ἐνοχλεῖ τό Μένιο Κατσαντώνη, ἀφοῦ οἱ προϊστάμενοί του μ' αὐτή τή γλώσσα διοικοῦν, μ' αὐτή τή γλώσσα διατάζουν τούς ἀνώτερούς τους ἢ βασανίζουν τά θύματά τους. Ἡ γλώσσα αὐτή ἐκφράζει τά ἐρείσματα τῆς καταπίεσης καί τῆς βίας, τοῦ πολιτικοῦ σφετερισμοῦ. Ἀντιποίσεις ἀρχῆς – ἀντιποίσεις τῆς γλώσσας.

Ἡ γλωσσική ἐκφραση τοῦ Μένιου ἀγκαλιάζει πολύ φυσικά τόν κόσμο του, τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐπαγγέλματος πού διαστρέβλωσε τή σκέψη του ἀλλά καί τίς συναισθηματικές του ἀντιδράσεις.

Ἐπισημάνθηκε ἤδη ὁ ρόλος τῆς «ιδιοματικῆς ἢ ιδιόγλωσσας ἀφήγησης» στό μυθιστόρημα τοῦ Ἄλ. Κοτζιά, σέ συσχετισμό καί μέ τή «ροή τῆς συνείδησης».²⁰ Καί ἀναφέρθηκαν προηγούμενα στήν ἀγγλοσαξονική λογοτεχνία. Θά μπορούσαν νά ἀναφερθοῦν καί ἀντίστοιχα γαλλικά παραδείγματα. Ἴσως νά εἶναι πῶς χαρακτηριστικά, γιατί ἡ ιδιοματικὴ ἀφήγηση εἶναι πῶς βαθιά ριζωμένη στήν ἀγγλοσαξονική μυθι-

19. Βλ. γιά τό θέμα τῆς «πολυγλωσσίας» στό μυθιστόρημα, Mikhail Bakhtine, *Esthétique et théorie du roman* (γαλλική μετάφραση), Gallimard 1978, σ. 83-151.

20. Ἀπό τό Σπύρο Τσακνιά, στή *Φιλολογική Καθημερινή* τῆς 12 Ἰουλίου 1979.

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

στορηματική και γλωσσική παράδοση, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ «ὠραία» γλώσσα, τὸ «ὠραίο» ὕφος κυριάρχησαν στὴ γαλλικὴ λογοτεχνικὴ ἱστορία. Ἴσως, ἀπὸ τὴν ἀποψη τουλάχιστον αὐτῆ, ἡ δικιά μας λογοτεχνικὴ και γλωσσικὴ παράδοση νὰ στέκει πιὸ κοντὰ στὴ γαλλικὴ.

Σκέφτομαι τὴν τεράστια σημασία τοῦ μυθιστορηματοῦ τοῦ Louis-Ferdinand Céline *Ταξίδι στὴν ἄκρη τῆς νύχτας* (1932) πού τόσο ἐπηρέασε τὶς μεταγενέστερες γενεές (ἐναν Sartre, ἐναν Queneau). Μιά ἀδάσταχτη ἀπαισιοδοξία, μαυρίλα, βρωμιά, δοσμένη με γλώσσα ἀντιλογοτεχνικὴ, καθημερινή, – «χυδαία» θὰ τὴν ἔλεγαν πολλοί.

Ὁ Raymond Queneau προσπάθησε λίγο ἀργότερα νὰ φέρει στὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα τὴν καθημερινὴ λαλιά. Διαπίστωσε πὼς ἡ νεοελληνικὴ μας διγλωσσία (καθαρεύουσα-δημοτικὴ) ὑπάρχει και στὴ γαλλικὴ γλώσσα και προσπάθησε νὰ φέρει τὴ γλώσσα πού μιλιέται στὸ γραπτὸ λόγο, ἀλλοιώνοντας ἀκόμη και τὴ γραφὴ γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ ὁ προφορικὸς ἦχος πού δίνει δύο λέξεις σὲ μία, δημιουργεῖ ἢ καταργεῖ καθιερωμένες συναρτήσεις.²¹

Ὁ Κοτζιάς (πού δὲ νομίζω νὰ δέχτηκε τέτοιες γαλλικὲς ἐπιδράσεις) προχωρεῖ συχνά κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἐπισημάνθηκαν ἀπὸ ἐναν εὐσυνείδητο και προσεκτικὸ ἀναγνώστη πάνω ἀπὸ 140 λέξεις πού σχηματίζονται ἀπὸ δύο ἢ και περισσότερες, ἀλλὰ γράφονται στὸ μυθιστόρημα και ἀκούγονται ὡς μία.²² Μερικὰ παραδείγματα: *ἐντηθασιλεία, πραινάλολογα, ἐκτουφυσικου, Τζιμλόντος, φερδημίγδη, γημαδιά, ὀμηγένοιτο*.

Πολλά ἀπὸ τὰ μονολεκτικὰ αὐτὰ συμπλέγματα ἔχουν καθαρηνουσιάνικη προέλευση και λαϊκοποιούνται στὸν προφορικὸ λόγο ἐνῶ ἄλλα ἔχουν προέλευση καθαρὰ λαϊκὴ. Ἡ γραφτὴ τους ἐμφάνιση μπορεῖ νὰ ξαφνιαίνει ἀλλὰ ἀποδίδει σωστὰ τὴν αἴσθηση τοῦ κοινῶ προφορικῶ λόγου. Καί ἡ ρυθμικὴ αἴσθηση τῶν συνθημάτων στὶς φοιτητικὲς συγκεντρώσεις ἢ τῶν τραγουδιῶν ἀποδίδεται κι αὐτὴ στὸ γραπτὸ κείμενο. Ἐνα μόνον παράδειγμα:

«ἠελλάαα – δα ποτεδενπεθαίαι-νει» (σ. 109).

Ἡ ἐπεξεργασία τῆς γλώσσας πού πραγματοποιεῖ ὁ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὶς μυθιστορηματικὲς του προθέσεις και στὸν τόπο πού διάλεξε γιὰ νὰ τὶς ἀποδώσει. Ἐτσι ὅλα τὰ στοιχεῖα πού ἐπισημάνθηκαν παραπάνω (μυθιστορηματικὸς χωροχρόνος, ἀφηγηματικὸ ἐπίκεντρο και ἀφηγηματικὴ σκοπιὰ, βιβλίον μέσα στὸ βιβλίον κτλ.) διωλίζονται γιὰ νὰ περάσουν στὴ γραφὴ πού θὰ τοὺς προσδώσει τὴν τελικὴ και οὐσιαστικὴ τους δικαίωση και ὑπόσταση.

Τὸ πολύπλοκο σύστημα ὑπαινιγμῶν και συνειρμῶν πού διαπερνᾷ ὅλο τὸ μυθιστόρημα στηρίζεται πάνω σὲ μιὰ σύνθετη ἐπεξεργασία τῆς γλώσσας, με ἐπαναλήψεις, ἀλλοιώσεις, ἐπαναφορές, πού ἐπιβάλλουν τὴν αἴσθηση τοῦ χρόνου ἀλλὰ και τοῦ ρυθμοῦ. Στὸ πλέγμα τοῦ μηχανισμοῦ πού περιβάλλει τὸ Μένιον

Κατσαντώνη, ἀντιστοιχεῖ τὸ γλωσσικὸ πλέγμα τῆς μυθιστορηματικῆς γραφῆς, πού ἔρχεται τὸν τελικὰ (με τὴ διεργασία τῆς ἀνάγνωσης) νὰ τυλίξει τὸν ἀναγνώστη.

Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά εἶναι πολυφωνικὸ στὴ σύλληψή του: τὰ πολλαπλὰ νήματα πού βάζει στὸν ἀργαλεῖο του ἀκολουθοῦν πολύπλοκους μαϊανδρούς πρὶν μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν τελικὴ σύνθεση. Με τὸν ἴδιο τρόπο λειτουργεῖ και ἡ «πολυγλωσσία» του.

Γλώσσα τοῦ Κωνσταντίνου Ράμφου (και εἶναι τουλάχιστο δύο τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα στὸν Κατσαντώνη), γλώσσα τῶν ἐφημερίδων, γλώσσα τῶν φοιτητικῶν ἐκπομπῶν τοῦ Πολυτεχνείου, γλώσσα «ὑπουργικὴ» με κάποιο μεγαλεῖο, γλώσσα τῆς ΕΣΑ (ἀπὸ τὴν τυπικὴ εὐγενικὴ διατύπωση ὡς τὴ βωμολοχία και τὴν ἀναρροη κραυγὴ), γλώσσα τῆς φυλακῆς, τῆς πόρνης, τοῦ ὑπόκοσμου, γλώσσα τοῦ καθηγητῆ Πανεπιστημίου, τὶς ἀγκαλιάζει ὅλες τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα και τὸ παραφθαρμένο γλωσσικὸ αἰσθητήριο τοῦ Μένιον Κατσαντώνη.

Ὅλες αὐτὲς οἱ γλώσσες με τὶς ἰδιωματικὲς τους ἀποχρώσεις τονίζουν ἢ κάθε μία (λιγότερο ἢ περισσότερο) τὴ διάλυση, τὴν καταστροφή τῆς γλώσσας.

Κι ὅμως τὸ πολυγλωσσικὸ και πολυφωνικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπεξεργασίας τῆς κάθε ἰδιωματικῆς γλώσσας εἶναι κάτι ἄλλο. Εἶναι, ἀντίθετα (με τὴ σπάνια αἴσθηση τῆς γλωσσικῆς ἀκριβείας και τοῦ γλωσσικοῦ ρυθμοῦ πού διαθέτει ὁ συγγραφέας) μιὰ γλωσσικὴ ἀναδημιουργία πού ἀποκαλύπτει ταυτόχρονα τὴν παραφθορὰ τῆς γλώσσας ἀλλὰ και τὶς δυνατότητές της. Δυνατότητες πού τὸ ἴδιο τὸ βιβλίον τὶς ἀξιοποιεῖ στὸ ἔπακρο.

Και θρῆσκόμεστε μπροστὰ σὲ τοῦτο τὸ παράδοξο ἀποτέλεσμα: ἡ γλώσσα αὐτὴ ἢ διαλυμένη, ἢ σακατεμένη, ἢ γλώσσα δόροβρος, γλώσσα δίχως φραγμούς κι ἀναστολές, νὰ γίνεται, στὴ μυθιστορηματικὴ γραφὴ τοῦ Κοτζιά, γλώσσα καθαρὴ και «στραφτερή, γλωσσικὸ ἦθος και γλωσσικὴ ἐλπίδα. Κοπιαστικὴ δουλειὰ πάνω στὶς λέξεις πού προωθεῖ τὴ μυθιστορηματικὴ γραφὴ ἀλλὰ και τὴν ἴδια τὴ γλώσσα, διερευνώντας τὴ και πόσο ἀντέχει.

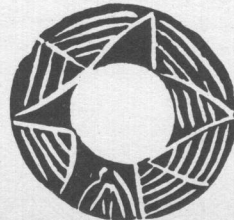
Γλώσσα πού λειτουργεῖ μέσα στὸ κείμενο ὄχι μόνον μυθιστορηματικὰ ἀλλὰ και «ποιητικὰ». Με τὴν ποίηση πού δὲ δανείζεται τίποτα ἀπὸ τὸν ποιητικὸ λόγο γιὰ νὰ στήσει μιὰ ψεύτικη «ποιητικὴτητα» ἀλλὰ πού βρίσκει τὶς ζωογόνες ρίζες τῆς στὴν ἴδια τὴν πεζογραφία, στὸ λόγο τὸ μυθιστορηματικὸ, στὴ σωστὴ θέση και λειτουργία τῆς λέξης πού δημιουργεῖ ρυθμούς, μελωδίες και παύσεις στὸ πεζὸ κείμενο.

Και ἡ ἀνάγνωση, ξεπερνώντας τὶς πρώτες ἀναστολές – «μπόχα γουστερίτσες ποντίκια φίδια τουμπανιασμένα ψοφίμια» – θὰ βρεῖ τὴν καθαρὴ, τὴ μεγάλη ἀνάσα.

Ἰούλιος 1979

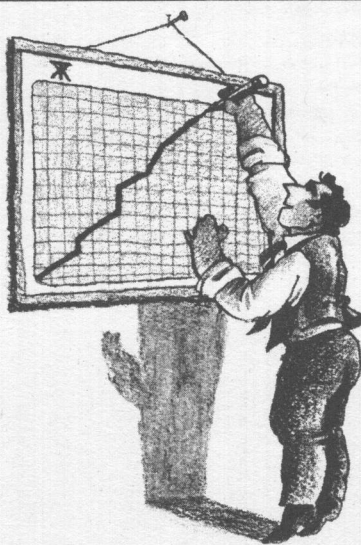
21. Βλ. σχετικὰ Π.Α. Ζάννα «Ἡ Ζαζι, ἡ λογοτεχνία και ὁ κινηματογράφος» στὸ περιοδικὸ *Ἡ Τέχνη στὴ Θεσσαλονίκη*, Περίοδος Β, Τεύχος 2, 1961.

22. Ἀπὸ τὸ φίλον Ἠλία Παπαδημητρακόπουλο, πού με τὴν ἀδεία του μπορῶ νὰ ἀναφερθῶ σ' αὐτὴ τὴν πρόχειρη ἀλλὰ χρησιμὴ ἀποδελτίωση. Θὰ πρόσθετα στὸν κατάλογό του τὴν πολὺ χαρακτηριστικὴ μονολεκτικὴ ἔκφραση «κακοχρονόναχεις» (σ. 216).

Η Τράπεζα Κρήτης μεγαλώνει σταθερά

	<u>1979</u>	<u>1978</u>	
ΣΥΝΟΛΟ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΥ	9,5 δισεκ.	7,1 δισεκ.	+33%
ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ	3,6 δισεκ.	2,7 δισεκ.	+34%
ΧΟΡΗΓΗΣΕΙΣ	2,7 δισεκ.	2,1 δισεκ.	+29%
ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	127,3 έκ.	106,3 έκ.	+20%
ΜΕΡΙΣΜΑ (ανά μετοχή)	86 δρχ.	70,40 δρχ.	+22%

ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΡΗΤΗΣ

Ταχύτητα και συνέπεια.

Ὁ ὑπερρεαλισμός ἀνάμεσά μας;

Ἡ τελευταία συνέντευξη πού ἔδωσε ὁ Τριστάν Τζάρα, ἕνα μήνα περίπου πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, τὸ 1963, ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξῆς ἐρωταπόκριση:

«- Ἀφοῦ πιστεύετε πῶς ὁ ντανταϊσμός συμπλήρωσε τὸν κύκλο τῆς ζωῆς του, ποιό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει γιὰ σὰς ἡ ἐπανέκδοση τῶν «Μανιφέστων»;

- Κανένα».

Ὅμως. Δέν γίνεται νά μὴν προσέξει

κανεὶς πῶς τὸν τελευταῖο καιρὸ νέα σχετικὰ ἐκδοτικὰ δοκιμάζουν τὴν τύχη τους παρουσιάζοντας κάποια κείμενα τοῦ ὑπερρεαλιστικοῦ κινήματος: τὸ «Πλέθρον» τὴν ἐγκυρη πλέον «Ἱστορία τοῦ σουρεαλισμοῦ» τοῦ Μ. Ναντώ, τὰ «Υψίλον/βιβλία» τὸν Τριστάν Τζάρα «Ὁ ὑπερρεαλισμός καὶ ὁ μεταπολεμος», οἱ ἐκδόσεις «Αἰγόκερως» τὴν «Ἀνθολογία τοῦ μαύρου χιούμφορ» τοῦ Μπρετόν, ἡ «Οὐτοπία» τὴν «Πολιτικὴ θέση τοῦ σουρεαλισμοῦ» τοῦ Α. Μπρετόν. Τὸ περιοδικὸ «Τομές» (τεύχ. 60) δημοσιεύει τὴν συνέντευξη τοῦ Τ. Τζάρα πού ἀνεφερα παραπάνω. Σίγουρα μοῦ διαφεύγουν κι ἄλλα κείμενα - κυρίως σέ περιοδικὰ - χωρὶς νά ξεχνῶ πῶς ἡ ἀρχὴ ἐνὸς εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν Ὑπερρεαλισμὸ ἀρχίζει περίπου μὲ τὴν μετάφραση τῶν «Μανιφέστων» τοῦ Μπρετόν (1972) καὶ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ «Ἡριδανός» (1976). Σκέφτομαι πῶς θά μπορούσε νά κρίνει κανεὶς κάποιο ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία - μὲ τὴν ἔννοια πού ἐκκρεμεῖ π.χ. μία βιβλιοκρισία (μελέτη καὶ τοποθέτηση) τῆς «Ἀνθολογίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπερρεαλισμοῦ» (ἐπιμέλεια Φρ. Ἀμπατζοπούλου, Νεφέλη 1980). Ἐπισημαίνουμε ἀπλῶς ἕνα γεγονός πού δέν εἶναι φυσικὰ μονάχα προϊόν ἐκδοτικῆς δραστηριότητος. Τὰ στοιχεῖα πού ὡς ἕνα σημεῖο «ἐξηγοῦν» τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ὑπερρεαλισμὸ σήμερα στὴν Ἑλλάδα, μπορεῖ κανεὶς νά τὰ ὑποψιαστῆ, νά τὰ μυρίσει στὸν ἀέρα πού πνέει στὰ φράσια μαλλιά τῆς νεότητος: στὴ χρῆση πού κάνει τῆς γλώσσας, ὅπου ἡ αὐταξία τῆς νεογέννητης (σέ παλιά λεξικά) λέξης θά σπάσει τὴν κοινὴ λειτουργία τοῦ λόγου, στὴν

ἀνακάλυψη τῆς τρέλας καὶ τοῦ φρουδισμού στὴν πολιτικὴ, σέ μιά σειρά ἀπὸ ἀρνήσεις δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν «καθιερωμένων» κ.λπ. Τί σημαίνει αὐτὸ τὸ κουβάρι παρόμοιων ἀπόψεων καὶ ἐκδηλώσεων - τόσο νέων γιὰ τὰ δικά μας ἢ ἄλλὰ καὶ τόσο παλιῶν (δέν ἀξιολογῶ, ἀφοῦ οὔτε κἀν τὰ ἀπαριθμῶ) - πού ἄλλοτε παίρνομε χαμπάρι ὅτι ἐμφανίζονται κάπου κοντὰ μας, ἄλλοτε τὰ θεωροῦμε ἀσήμαντα, εἶναι μιά «ἄλλη» ἱστορία. Ὅπως εἶναι μιά «ἄλλη» ἱστορία τὸ κείμενο τοῦ Μπρετόν «Ἡ πολιτικὴ θέση τοῦ σουρεαλισμοῦ» στὰ 1935 ἢ τοῦ Τζάρα «Ὁ Ὑπερρεαλισμός καὶ ὁ μεταπολεμος» στὰ 1947. Σ' αὐτὴν ἐδῶ, τουλάχιστον, τὴν περίπτωση δέν πιστεύω ὅτι πάσχω ἀπὸ «ιστορικισμό»: ἀναφέροντας τίς χρονολογίες ὡσάν σύμβολα κάποιοι ἐποχῶν, λυπᾶμαι στ' ἀλήθεια, ἀναλογιζόμενη τί θά σήμαιναν αὐτές οἱ σκέψεις ἂν τότε ὑπῆρχαν ἀνάμεσά μας καὶ σκέφτομαι σέ τί ἄραγε θά μπορούσαν νά μεταφραστοῦν *σήμερα*. Στὴν ἀποπολιτικοποιημένη πολιτιστικὴ ζωὴ μας ἐπενδύονται σέ κάποια «Αὐγά» π.χ. ἀλλὰ χωρὶς τὸ σόφλι ἐκεῖνο πού τότε συντάραζε ἀνθρώπους μαχητικούς καὶ προικισμένους, ἐφτιαχνε ἰδέες, πολιτικὴ καὶ ποίηση καὶ ἔρωτα γιὰ τὰ ὅποια, εἰ μὴ τί ἄλλο, ἐκείνοι κονταροχτυπιόντανε.

Μαριάννα Δήτσα

Υ.Γ. «Πρέπει ν' ἀποφασίσουμε ἐπιγόντως μέσα στὴν προσεχὴ ἑκατονταετία ἂν ἡ ποίηση θά συνεχίσει νά εἶναι μιά ἀνάπτυξις στίλβοντος ποδηλάτου»

(Τ. Σινόπουλος, *Νυχτολόγιο*, σ. 15)

Ὁδεῖα Παιδαγωγικὰ ἰδρύματα ἢ ἐπιχειρήσεις;

Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ὁδείων ἢ μουσικῶν σχολῶν πού λειτουργοῦν αὐτὴ τὴ στιγμή στὴν Ἀθήνα εἶναι ἐντυπωσιακός: 108 ἰδρύματα ἐπὶ συνόλου 230 γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιπλέον ἡ κατανομή τῶν ὑπόλοιπων σχολῶν στὴν ἐπαρχία εἶναι πολὺ ἄνιση, γιὰ τὸ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τους βρίσκεται στὶς τρεῖς τέσσερις μεγάλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας (Θεσσαλονίκη, Ἡράκλειο, Βόλος, Πάτρα κ.λπ.) ἐνῶ πολλές μικρότερες πόλεις, ὅπως τὸ Ἄργος π.χ., δέν ἔχουν Ὁδεῖο.

Κι ἐνῶ ἀπὸ τῆ μιά μεριὰ ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὑψηλός, ἀπὸ τὴν ἄλλη οὔτε τὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπαγγελματιῶν μουσικῶν τῆς χώρας, οὔτε ἡ μουσικὴ ζωὴ μας βρίσκονται σέ ἀνάλογο ὕψος. Ἀρκεῖ νά σκεφτεῖ κανεὶς πῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν

ἐπαγγελματιῶν μουσικῶν ὀρχήστρας πού θά μπορούσαν νά σταθοῦν καὶ σέ μιά εὐρωπαϊκὴ ὀρχήστρα δέν θά πρέπει νά ξεπερνᾶ τὴν ἑκατοντάδα, ἐνῶ οἱ συναυλίες ἢ γενικὰ οἱ μουσικὲς ἐκδηλώσεις στὴν Ἀθήνα, σέ κανονικὲς περιόδους (χωρὶς τὴν καλοκαιρινὴ «ἐπέμβαση» τοῦ ΕΟΤ), μόλις φτάνουν, στὴ διάρκεια μιᾶς βδομάδας, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀντίστοιχων ἐκδηλώσεων μιᾶς μόνο μέρας τοῦ Παρισιῦ ἢ τοῦ Λονδίνου.

Τί ἀκριβῶς συμβαίνει; πού εἶναι ὄλο αὐτὸ τὸ δυναμικὸ πού θεωρητικὰ θά ἔπρεπε νά «παράγουν» ὅλες αὐτές οἱ σχολές; Ὑπάρχουν αὐτὴ τὴ στιγμή 10.000 μαθητές σ' ὅλη τὴ χώρα, ἀπὸ τούς ὁποίους 7.000 στὴν Ἀθήνα καὶ 3.000

στην ἐπαρχία (ἐδῶ ἡ κατανομή τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἀκόμη πιό ἄνιση). Τί μαθαίνουν καί τί γίνονται μετά; Πρῶτα ἀπ' ὅλα ὑπάρχει – κατά γενική ὁμολογία – ἕνα 30% τουλάχιστον εἰκονικῶν μαθητῶν· εἶναι αὐτοί πού ἐγγράφονται σ' ἕνα Ὁδεῖο γιά νά πάρουν ἀναβολή ἀπό τό στρατό. Νά ἦδη μιά πλευρά ἐνδιαφέρουσα γιά ἐπιχειρησιακή ἐπένδυση ἀσχετῆ πρὸς τή μουσική: ὁ ὅποιοσδήποτε νεαρός μπορεῖ, ἐναντί ἑνός σχετικῶς χαμηλοῦ ποσοῦ, νά ἐξαγοράσει τήν ἀναβολή του γιά μερικά χρόνια. Μιά δεύτερη τῶρα πλευρά εἶναι τὰ πιάνο. Οἱ μαθητές πιάνου καλύπτουν πᾶνω ἀπό τό 50% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν. Μόνο στό Ὁδεῖο Ἀθηνῶν πού εἶναι καί τό πιό αὐστηρό, σέ σχέση μέ τά ἄλλα, φοιτοῦσαν πέρσι 546 μαθητές πιάνου ἐπί συνόλου 1003 μαθητῶν. Ποιά μητέρα σήμερα, ἀπό μικροαστή κι ἐπάνω, δέν θέλει νά μάθει τό παιδί της πιάνο. Εἶναι καί φυσικό καί δυνατό – μέσα στά οικονομικά ὄρια δηλαδή τοῦ βιοτικοῦ μας ἐπιπέδου. Κι αὐτή ἡ ἐπιθυμία τῶν γονιῶν ὅπως καί τῶν παιδιῶν θά ἦταν πολύ θετικό φαινόμενο, ἂν ὑπῆρχε ἡ σωστή ἀνταπόκριση ἀπό τήν πλευρά τῆς μουσικῆς παιδείας. Θά ἔπρεπε δηλαδή καί οἱ γονεῖς καί τὰ παιδιά νά ξέρουν πρὶν ἀπ' ὅλα πῶς μαθαίνω μουσική δέν σημαίνει ὑποχρεωτικά πῶς προορίζομαι γιά ἐπαγγελματίας μουσικός καί κατά συνέπεια ἡ ὀπτική γωνία καί οἱ παιδαγωγικοί μέθοδοι τῆς μουσικῆς ἀλλάζουν ἀνάλογα μέ τό στόχο. Ὑστερα θά ἔπρεπε νά καταλάβουν πῶς ἡ σωστή ἐπαφή μέ τή μουσική δέν γίνεται ἀποκλειστικά μέσα ἀπό τό πιάνο· κι ἀκόμη πῶς ἂν πραγματικά προορίζονται γιά ἐπαγγελματίες μουσικοί, τό πιάνο εἶναι σήμερᾶ ἡ χειρότερη δυνατή ἐπένδυση, γιατί ὑπάρχει ὑπερπληθώρα πανιστῶν, κι ἐλάχιστη ζήτηση – αὐτό πιά διεθνῶς – ἐνῶ ὑπάρχουν στήν Ἑλλάδα τεράστιες ἐλλείψεις σέ πολλά ὄργανα (βιόλες π.χ. ἢ ὀρισμένα πνευστά) πού ὑπόσχονται μιά θαυμάσια ἐπαγγελματική καριέρα γιά ὅποιον θά ἤθελε ν' ἀσχοληθεῖ σοβαρά μ' αὐτά. Ὁμως ποῖός θά τὰ ἐξηγήσει ὅλα αὐτά στούς φτωχοῦς γονεῖς καί στά ἴδια τὰ παιδιά ἂν ὄχι οἱ ἴδιοι οἱ διευθυντές οἱ δάσκαλοι καί οἱ ἐν γένει ὑπεύθυνοι τῆς μουσικῆς παιδείας; Ἀλλά ὅλοι αὐτοί δέν ἔχουν κανένα ἰδιαίτερο συμφέρον νά τό κάνουν, γιατί τὰ πιάνο εἶναι μιά θαυμάσια ἐπιχείρηση. Μ' ἕνα μόνο δάσκαλο πιάνου – κι ὄχι καλόν ἀπαραίτητα – μποροῦν νά βολεύουν πλήθος μαθητῶν πού πληρώνουν ἐγγραφές καί μηνιατικά ἐναντί ἑνός ἀστραπιαίου «μαθημάτος» πιάνου, βασισμένου στίς πιό σχολαστικές κι ἀπαρχαιωμένες μεθόδους, πού ἀντί νά διευρύνουν στενεύουν ἀφόρητα τόν μουσικό ὄριζονα τοῦ μαθητῆ καί πού φτάνουν συχνά μέχρι καί τήν καταστροφή τῆς ἐμφυτῆς του εὐαισθησίας, τήν ἀπογοήτευση, τήν ἐγκατάλειψη. Κι ὅλα αὐτά ἀνακατεμένα μέ μιά ἀντιδραστική ἰδεολογία, αὐτή τοῦ μουσικοῦ-ἰδιοφυΐας, τοῦ «διαφορετικοῦ ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους», τοῦ μουσικοῦ-βεντέτας, ἀντικείμενου λατρείας τοῦ φτωχοῦ λαοῦ, τοῦ μουσικοῦ-ἄλογο τοῦ ἵπποδρόμου πού πρέπει μέ κάθε μέσο νά νικήσει (βλέπε νά ἐκτοπίσει ἢ νά ἐξοντώσει) ὅλα τά ἄλλα ἄλογα, τοῦ μουσικοῦ πού «δέν πρέπει ν' ἀσχολεῖται παρά μέ τήν Τέχνη του», ἀδιαφορώντας γιά τό τί γίνεται γύρω του...

Γιατί ἕνα Ὁδεῖο νά πληρώνει ἕνα δάσκαλο τοῦ ὄμοιο, π.χ., ὅταν δέν θά ὑπάρχουν παρά δύο-τρεις μαθητές πού δέν θά καλύπτουν τὰ ἐξοδά του;

Γιατί νά ξοδέψει χρήματα γιά νά προσελκύσει τούς μαθητές μέ συναυλίες, ἐπιδείξεις καί τήν κατάλληλη διαφώτιση, στά ὄργανα πού πραγματικά μᾶς χρειάζονται, ὅταν ἔχει μιά τόσο ἀπλή καί συμφέρουσα λύση «ἄφετε τὰ παιδιά ἔλθειν πρὸς τό πιάνο».

Ὑπάρχει ἐπίσης (στήν Ἀθήνα κυρίως) μιά ἄλλη κατηγορία μαθητῶν, αὐτῶν πού μαθαίνουν «θεωρητικά» – ἁρμονία, ἀντίστιξη, φούγκα, σύνθεση κ.λπ. – καί πού ἔχουν δύο συνήθως ἐπαγγελματικές διεξόδους: νά διδάξουν μουσική σάν καθηγητές στή μέση ἐκπαίδευση ἢ νά ἀσχοληθοῦν μέ τή σύνθεση. Ποιοί εἶναι τό ἐπίπεδό τους, νομίζω ὅτι γιά μὲν τούς πρῶτους, ὅλοι ὅσοι ἔχουμε κάνει τό Γυμνάσιο ἔχουμε μιά κάποια ἰδέα. Ἄλλωστε συνέβη συχνά τὰ τελευταῖα χρόνια, παιδιά πού εἶχαν τό «Πτυχίο

Ὁδικῆς» πού τούς δίνει τό δικαίωμα νά διδάξουν (καί πού κατά συνέπεια μπορεῖ νά γίνει ἀντικείμενο χρηματισμοῦ), ὅταν θέλησαν νά συνεχίσουν σπουδές στο Conservatoire τοῦ Παρισιοῦ, πιστεύοντας (μέ ἄρκετὴ ἀφέλεια) πῶς το χαρτί τους θ' ἀναγνωριστεῖ, ἀναγκάστηκαν νά δώσουν ἐξετάσεις καί ἀπέτυχαν στίς εἰσαγωγικές τῆς τάξης τῆς ἁρμονίας. Γιά τούς δεύτερους, τούς «συνθέτες» δηλαδή, εἶναι λιγότερο εὐκολο νά ἔχει κανεὶς μιά ἰδέα, γιατί ἐδῶ τὰ πράγματα μπερδεύονται. Πάντως εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὅποιοσδήποτε ἀνθρώπος φτάσει στό ἐπίπεδο νά σφυρίζει καί νά γράφει μιά μελωδία (καλή ἢ κακή) καί νά βάζει ἀπό κάτω δύο-τρία ἄκκοντα (σωστά ἢ ὄχι), μπορεῖ ἄνετα νά κερδίζει τό ψωμί του σάν «συνθέτης», βγάζοντας δίσκους, δίνοντας συναυλίες (ἐνίοτε μάλιστα διεκδικώντας καί παίρνοντας τόν Λυκαβηττό ἀπό τόν ΕΟΤ), γράφοντας «μουσική» γιά θέατρο (οἱ ἀρχαίες τραγωδίες προσφέρονται ἰδιαίτερα), κ.λπ. Αὐτό βέβαια δείχνει καί τό γενικότερο μουσικό ἐπίπεδο τῆς χώρας, κι ὄχι μόνο τῶν μουσικῶν.

Ἄν λοιπόν, μετά ἀπ' ὅλα αὐτά, σκεφθεῖ κανεὶς πῶς ὑπάρχει καί μιά ἄλλη κατηγορία μαθητῶν, ἀριθμητικά ἰδιαίτερα σημαντική, πού μαθαίνουν κιθάρα ἢ ἄκκορντεόν σέ καθαρά ἐρασιτεχνικό ἐπίπεδο, τότε θά καταλάβει πόσο χαμηλό πρέπει νά εἶναι τό ποσοστὸ ἐκείνων πού ἀσχολοῦνται ἀληθινὰ δημιουργικά μέ τή μουσική, καί πόσο ἀκόμη πιό μικρὸ τό ποσοστὸ ἐκείνων πού θά πᾶν τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια γιά τήν ἐπαγγελματικὴ τους ζωὴ.

Ὑπάρχουν βέβαια οἱ ἐξαιρέσεις (ἀναγκάζομαι νά τό πῶ, παρόλο πού βρίσκω ἀφόρητη αὐτὴ τὴ φράση – κλισέ, πού χρησιμοποιεῖται συνήθως γιά τόν ἐφησυχασμό τῆς συνείδησής μας). Εἶναι γεγονόσ πῶς καί οἱ καλοὶ μας μουσικοί, αὐτοὶ ἔστω οἱ λίγοι, αὐτοὶ πού συχνά ἔχουν καί διεθνή ἀκτινοβολία, ἀπὸ τὰ ἴδια αὐτὰ Ὁδεῖα μας βγαίνουν. Δέν μπορεῖ ὅμως νά εἶναι κανεὶς ἱκανοποιημένος μόνο καί μόνο ἐπειδὴ μερικά παιδιά, εἴτε λόγω ἐξαιρετικῶν ἱκανοτήτων κατάφεραν νά ξεφύγουν ἀπὸ τόν εὐνοχισμό τῆς ὡδειακῆς παιδείας, εἴτε ἔτυχε νά πέσουν σ' ἕνα φωτισμένο καί εὐσυνείδητο δάσκαλο – ὑπάρχουν σίγουρα καί τέτοιοι ἀκόμη καί στά Ὁδεῖα.

Ἄλλωστε, ὅπως εἶχε πει καί κάποιος πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια, ξεκινώντας ἀπὸ τελείως διαφορετικὴ σκοπιά, «τό πρόβλημα δέν εἶναι νά γίνει ὅλος ὁ κόσμος Μότσαρτ, ἀλλά νά δοθοῦν οἱ ἴδιες δυνατότητες σέ ὅλους ὅσους θά μπορούσαν νά γίνουν Μότσαρτ».

Γιώργος Κουρουπός

Σκιάζομαι...

«Ἡ ὄλη ὑπόθεση εἶναι κάποια γιορτὴ πού συναντιοῦνται δυὸ οικογένειες νὰ περάσουν μιά βραδιά μαζί. Ἡ ἐξέλιξη ὅμως εἶναι ὀλωσδιόλου πέρα ἀπὸ κάθε λογικὴ. Στὸ βάθος ὅμως δρᾷ δυναμικὰ ἢ λογικὴ τοῦ συγγραφέα πού ὀδηγεῖ τὸ θέμα του εἶναι γιὰ τὰ πράγματα ὡς ἔχουν, ἀποκλείουν ὀποιαδήποτε ἄλλη ἐξέλιξη. Ὄντας οἱ χαρακτήρες κούφια σκαριά φωτεινῶν ἐνθυμᾶτων μὲ πρόθεση νὰ φανοῦν, νὰ δειχτοῦν κι ἄς μὴν εἶναι ἔτσι, δὲν βρῖσκουν καμιὰ ἄκρη ἐπικοινωνίας. Χωρὶς κανένα ὑπόβαθρο, ἀπλὰ θορυβοῦν μὲ τρύπια μάτια καὶ αὐτιά καὶ ἡ βραδιά κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ «ἔχει» τῶν ἀνθρώπων καταλήγει σὲ πόλεμο. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πανδαιμόνιο μπαίνει τὸ μικρὸ παιδί, τὸ «ἄταχτο» πού κοιμᾶται στὸ διπλάνο δωμάτιο καὶ φωνάζει ἀπεγνωσμένα: «σκιάζομαι». Φωνὴ πού πιστεύουμε πὼς ἀντηχεῖ σὰ σειρήνα στ' αὐτιά τῶν νουνεχῶν».

Ἄραδες ἀπὸ τὸ φυλλάδιο-πρόγραμμα πού μοίρασε ἡ ΕΦΕΕ τίς μέρες τῆς «Βδομάδας παρουσίας φοιτητικῆς πολιτιστικῆς δουλειᾶς» (20-25 τοῦ Μάη). Ἄραδες προκλητικὰ ἄσχημες καὶ πολιτικὰ ἄσχημες - ἢ ὄχι; Μερικὲς ὑφαρπαγὲς ἀπ' τίς σελίδες τοῦ ἐντύπου:

1. Δεῖ δὴ πολιτισμοῦ καὶ ὁ μεσσιανισμὸς τῶν ἐκπολιτιστῶν

«Πιστεύουμε ὅτι μὲ τὴ δουλειὰ μας πρέπει νὰ συμβάλλουμε στὸ ξεκαθάρισμα τῆς πολιτιστικῆς μας ταυτότητας σὰ λαός. Γι' αὐτὸ χρειάζεται νὰ ἀξιοποιήσουμε γόνιμα κάθε ντόπια καὶ ξένη μορφή τέχνης. Σὰν τέτοια δεχόμαστε κάθε μορφή ἐμπνευσμένη καὶ γαλουχημένη ἀπὸ γνήσιες πολιτιστικὲς ἀξίες».

«...γιὰ ἄνοιγμα τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος μέσα ἀπὸ τέτοιες ἐκδηλώσεις στὸ λαό, μὲ στόχο νὰ δημιουργηθοῦν τέτοιου εἴδους πολιτιστικὲς διεγέρσεις πού νὰ τὸν ὠθήσουν σὲ μιά προσπάθεια ἀπαγκίστρωσης ἀπὸ τίς «πολιτιστικὲς» διαστρεβλώσεις».

2. Λαϊκισμὸς-ἀντικυβερνητισμὸς

«Τὸ φοιτητικὸ κίνημα μὲ τὴν πολιτιστικὴ δραστηριότητα δίνει σ' ἓνα ἀκόμα μέτωπο μάχη, ἐνάντια στὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ προωθήσει τίς δικὲς του λύσεις, μέσα στοὺς γενικότερους στόχους του, καὶ νὰ συμβάλει στὴν πάλη τοῦ λαοῦ».

«Πιστεύουμε ὅτι πρέπει ν' ἀλλάξουμε στάση ἀπέναντι στὴν τέχνη. Ἀπὸ τὴν οὐδέτερη, τὴν καταναλωτικὴ στάση πού εἶχαμε ὡς τώρα, νὰ πάρουμε ἐνεργητικὴ. Νὰ δημιουργήσουμε. Νὰ ἀξιοποιήσουμε τὴ μεγάλη παραδοσιακὴ κουλτοῦρα τοῦ λαοῦ μας».

3. Ἡ εὐρύτητα τῶν γλωσσοκτόνων

«Ἐρόντας πὼς μέσα στὸ φοιτητικὸ κίνημα ὑπάρχουν τὰ ταλέντα, οἱ διαθέσεις, οἱ δυνατότητες καὶ κύρια ἢ ἀνάγκη ἀνάπτυξης τῆς συλλογικῆς πολιτιστικῆς δημιουργίας, σὲ προοδευτικὴ κατεύθυνση πλατιά, ξεκινήσαμε μὲ στόχο νὰ ἀξιοποιηθῆ τὸ τεράστιο δυναμικὸ πού κρύβει μέσα του τὸ φοιτητικὸ κίνημα...»

«Ἡ Μουσικὴ εἶναι ἡ γλώσσα πού χρειάζεται λιγότερους προλόγους γιὰτί μιλάει ἀπὸ μόνη τῆς πλατιά».

Σκιάζομαι...

4. Ἐνέσεις καὶ παραινέσεις

Ἐνέσεις ἀντι(ἰμπεριαλιστικοῦ+καπιταλιστικοῦ+κ.τ.λ.) πολιτισμοῦ ὅλα τοῦτα. Κινήσεις προτελεσμένες καὶ μονόδρομες πού τακτοποιοῦν τὰ ποικίλα κομματικὰ χρέη: «Πρέπει νὰ

ἀνεβάσουμε τὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ». Μά μήπως μόνον «ἀπολίτιστος» μᾶς ἐξυπηρετεῖ;

5. Ὃπου ἡ ἰδεολογία κατασκευάζει συγκίνηση

Ἄναφορὰ στίς, παρὰ τὴν ΕΦΕΕ, πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις τὸν ἴδιο καιρὸ στὸ χώρο τοῦ Πολυτεχνείου: Ρόκ μέχρι ἰδεολογίας ἢ ἰδεολογία μέχρι ρόκ: Ὁ δὴ τοῦ ἀντικονφορμισμοῦ κονφορμισμός.

Τ' αὐθόρμητο τὸ ἐφεύραμε διαβάζοντας τὰ βιβλία τοῦ Φρόυντ. Τὴ ρόκ τὴν γευόμαστε ἀφοῦ καταβροχθίσσαμε μπόλικα μυθοπλαστικὰ κείμενα. Πῶς νὰ συγκινηθεῖς ὅταν χρειάζεται νὰ ἐπιχειρηματολογήσεις γιὰ τὸ εἶδος τῆς συγκίνησης σου;

Καὶ πάλι, σκιάζομαι...

Πα.Μ.

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ

P. ΒΑΝΕΓΚΕΜ Ἡ Βίβλος τῶν ἡδονῶν	170
M. ΜΠΟΥΚΤΣΚΙΝ-Κ. ΓΟΥΩΡΝΤ Αὐθορμητισμός καὶ Ὁργάνωση	80
M. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ-Α. ΡΟΜΠΕΡΤΣ Ἡ Οἰκολογία κι ἡ Ἐπαναστατικὴ Σκέψη	80
MARRAÏH ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Ἱεραρχία καὶ Κυριαρχία	60
MARRAÏH ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Τὰ Ὁρία τῆς Πόλης: Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῶν πόλεων ..	110
NTANIEL KON-MΠENTIT Τὸ Μεγάλιο Παζάρι	150
ΑΛΜΠΕΡΤ ΚΑΜΥ Οὔτε Δῆμοιο Οὔτε Θύματα	60
ΑΛΑΝΤΟΥΣ ΧΑΞΕΛΕΥ Ἐπιστροφή στὸν Θαυμαστό Νέο Κόσμο	100
Φ. ΠΕΡΑΜΑΝ-Ρ. ΒΑΝΕΓΚΕΜ Ἡ Ἀναπαραγωγή τῆς Καθημερινῆς Ζωῆς	100

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ - ΑΝΤΙΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ

ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΪΧ Οἱ Ρίζες τῆς Σεξουαλικῆς Καταπίεσης	70
ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΪΧ Ἡ Πάλη τῶν Τάξεων καὶ ἡ Ψυχανάλυση	110
ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΪΧ Τὸ Ξεπέρασμα τοῦ Οἰδιπόδειου Συμπλέγματος	70
ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΪΧ Ἐρωτισμὸς καὶ Αὐτοερωτισμὸς	80
ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΪΧ Χειρόγραφα Βιοφυσιολογίας	150
ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΪΧ Ὁ Μαζοχιστικὸς Χαρακτήρας	90
ΛΑΙΝΓΚ-ΖΑΑΣ Δύο Δοκίμια γιὰ τὴν Ψυχιατρικὴ Καταπίεση	60

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Κίαφας 3, Ἀθήνα, τηλ. 3639980

καί γράμματα γνωρίζω

Κριτική του Ευρωκομμουνισμού

του Έρνέστ Μαντέλ

μετάφραση: Θ. Θαλασσινού
Νέα Σύνορα, Αθήνα 1980

Όταν ο Μαντέλ ήταν γύρω στα 17, ο Ραμόν Μερκαντέρ δολοφονούσε τον Τρότσκι. Η μέρα στάθηκε μοιραία για τον νεαρό Έρνέστο: φαίνεται ότι εκεί, στο Μεξικό, και τότε, στα 1940, σταμάτησε το μυαλό του. Δεν νομίζω ότι έχει να μάς πει τίποτα ακόμα και για τότε. Για σήμερα πάντως σίγουρα δεν έχει. Και αν πραγματικά είναι, όπως λέει το όπισθόφυλλο, «ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς στοχαστές της εποχής μας», τότε η εποχή μας κι εμείς μαζί της την έχουμε άσχημα.

Πρόκειται λοιπόν για μία λίθινη πολιτική σκέψη που ό σκληρός πυρήνας της - ολόιδιος, στη ρίζα του, με τον σοβιετικό και φιλοσοβιετικό - πάει κάπως έτσι: οί κατά χώρα εργατικές τάξεις είναι «θυγατρικές μιάς και της ίδιας πολυεθνικής» (202). Έξου και τό ρητορικό δίλημμα «διεθνής οργάνωση ή σοσιαλπατριωτικός διασκορπισμός;» (46). Και άρα «τό περίφημο ένιαίο κέντρο, που ό Στάλιν και ό σταλι-

νισμός τό δυσφήμισαν τόσο πολύ..., είναι ή μόνη εναλλακτική λύση που περιμένει τούς κομμουνιστές αγωνιστές» (44). Μόνο που αυτή τή φορά θά είναι μιά «πραγματικά Κομμουνιστική Διεθνής δημοκρατικά συγκεντρωτική» (46-47). Άλλά τό πιο ευχάριστο δεν τό παμε ακόμα: ή Διεθνής αυτή υπάρχει. Πράγματι, «για τούς αυθεντικούς κομμουνιστές δεν υπάρχει άλλη διέξοδος από τό δρόμο του κομμουνισμού, τής 4ης Διεθνούς» (64). Η όποία, θά πεί σιμνά και μέ ευθύτητα πνεύματος ό Μαντέλ, είναι ή «νόμιμη κληρονόμος του κομμουνισμού και τής Κομμουνιστικής Διεθνούς» και «ένσαρκώνει σήμερα τή ζωντανή μαρξιστική σκέψη». Μέ δυνάμεις «άκόμα ισχνές και τόσο ανεπαρκείς σέ σχέση μέ τά γιγαντιαία καθήκοντα τής εποχής μας, αλλά μέ δυνάμεις επιτέλους σέ γρήγορη ανάπτυξη που δεκαπλασιάστηκαν μέσα στα τελευταία χρόνια» (77). Δεν είμαστε μεις, σάν μερικούς μερικούς, «μικρές περιθωριακές σέκτες τής πολιτικής και κοινωνικής ζωής που μπορεί να φυτοξωούν επί δεκαετίας στή σκιά τής πραγματικής ταξικής πάλης» (165).

Πατώντας γερά στο έδαφος των πραγματικών συγκρούσεων και μέ τό να μάτι στο παρελθόν και τό άλλο στο μέλλον, ό Μαντέλ ζωγραφίζει έτσι μέ φωτεινές πινελιές τό σοσιαλιστικό αύριο, καταστρώνει σχέδια περί του πώς θά απορροούσουμε τή βέβαιη αντίδραση του ιμπεριαλισμού, φωνάζει «Για τίς Ένωμένες Σοσιαλιστικές Πολιτείες τής Ευρώπης!» (37 και 202) και καταρτίζει μεταβατικά, υπερβατικά και άλλα προγράμματα για τήν επανάσταση στήν ΕΣΣΔ και άλλου, προγράμματα που δεν άστειούνται: τό καθένα τους είναι και «ένα αντικαπιταλιστικό πρόγραμμα αναμέτρησης των τάξεων και όχι συμπιλίωσης τους» (233).

Μά υπάρχουν, τελοσπάντων, άνθρωποι του 1980 που έχουν να πάρουν κάτι από ένα τέτοιο βιβλίο; Φαίνεται πως ναί. Γιατί τό ενλόγω βιβλίο έχει και τά καλά του.

Συνοπτικά και πρόχειρα, λοιπόν, τά θετικά στοιχεία του είναι τά εξής:

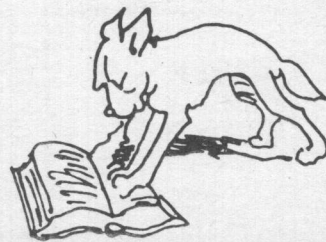
- ή λατρεία τής έν ούρανώ Έπανάστασης (τής Άλλαγής).
- ή πίστη στίς έμφυτες δυνατότητες του επί γής Προγράμματος τής:
- ή πίστη στον Άρχηγό, τήν

έξουσιοδοτημένη επί γής φωνή τής:

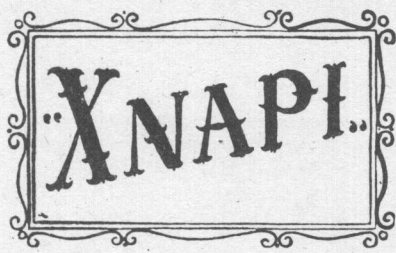
- ή αισιοδοξία του Πιστού.
- σάν συνέπεια των παραπάνω, για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, ό πιο άκραίος μανιχαϊσμός άταξικών κατηγοριών και ή άλλεργία άπέναντι στα Λαϊκά Μέτωπα και τίς συμμαχίες. Πράγματι, για τόν Μαντέλ, «τό προλεταριάτο περι- κλείνει» τούς πάντες, όπως π.χ. «δλους τούς "χαρτογιακάδες" καθώς και τούς τεχνικούς και όλα τά "νέα στρώματα" των μισθωτών», και άρα άποτελεί «τό 70-90% του ενεργού πληθυσμού στίς δυτικές ιμπεριαλιστικές χώρες». Μέ βάση αυτόν «τόν κλασικό όρισμό» τό μόνο που υπάρχει είναι τό Προλεταριάτο (κατ' άλλους ό Λαός), τό όποιο (ό όποιος) είναι βέβαια άνθρωπίνως άδύνατο να συμμαχήσει μέ τόν έαυτό του: έτσι άλλα καταρρέει αυτόματα και ή ευρωκομμουνιστική έπιχειρηματολογία για τόν «άποφασιστικό» και «ζωτικό», τάχα μου, χαρακτήρα των «συμμαχιών των τάξεων» στή Δυτική Ευρώπη (193). Δεν συμμαχούμε λοιπόν μέ κανένα, γιατί τά πάντα είμαστε εμείς.

Σέ αυτά τά βασικά προτερήματα του Μαντέλ πρέπει να προστεθεί και τό σπουδαιότερο: είναι πολιτικά ακίνδυνος, άμελητός, άνυπαρκτος, δεν άπειλεί κανένα. Μπορεί δηλαδή να χρησιμοποιηθεί έλεύθερα. Για όσους «μή προνομίουχους» λοιπόν έχουν κάθε λόγο να άπεχθάνονται ό,τι νέο έφερε (ή θά μπορούσε να είχε φέρει) ό ευρωκομμουνισμός, αλλά δεν διαθέτουν τούς διανοούμενους ή τή θεωρία ή τίς άπόψεις ή ούτε τούς διανοούμενους ούτε τή θεωρία ούτε τίς άπόψεις να τόν πολεμήσουν μέ άξιώσεις, γι' αυτούς τό βιβλίο του Μαντέλ μπορεί να κάνει, κουτσά στραβά έστω, τή δουλειά.

Γιώργος Καρράς

καί γράμματα γνωρίζω

βιβλία
δίσκοι
αφίσσες

γιώργος τσιλδερίκας

κίαφας 5 και ακαδημίας τηλ. 36.05.493
σωστή επιλογή βιβλίων χαμηλές τιμές

ΚΑΘΕ ΠΡΟΙ

αφραζτε

διαβαζτε

διαδιδε

την ΑΥΓΗ
τη δίκμη 68
φωνη

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

1-4

"Αγρο
ΙΟΥΝΙΟΣ 1980

Πλατεία Σταδίου 5, Αθήνα 501, τηλ. 728.263

—ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ—

«... Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕ ΠΛΗΓΩΝΕΙ...»

Ἀγαπητέ «Πολίτη»,
διάβασα μ' ενδιαφέρον καί ειλικρινή
εὐχαρίστηση τό σχόλιο τῆς Μαριάνας
Δήτσα «Ἐπιτέλους σ' αὐτό τόν τόπο»
(τεύχος 34, Μάιος 1980). Ποιός θά
βρεθεῖ «σ' αὐτό τόν τόπο» νά διαφω-
νήσει μέ τίς ὀρθότατες διαπιστώσεις
τῆς; Ὅχι ἐγώ. Εἶναι λ.χ. πραγματικά
ἐμετική ἡ κατάχρηση τοῦ στίχου τοῦ
Σεφέρη «ὅπου καί νά ταξιδέψω ἡ Ἑλ-
λάδα μέ πληγώνει» καί τῶν ποικίλων
παραλλαγῶν του. Ἄλλ' ὄχι, φεῦ,
μόνο ἀπό τίς στήλες τῶν ἐφημερί-
δων. Καί, γιά νά μὴν πάμε μακριά,
νά! φτάνω στή σελ. 71 τοῦ ἴδιου τεύ-
χους καί τό μάτι μου πέφτει ἀμέσως
σέ μιὰ τέτοια παραλλαγή πού προ-
βάλλει σάν ἐμβλημα στό δοκίμιο τοῦ
Π.Α. Ζάννα «Ἐνα ἑλληνικό μυθιστό-
ρημα, «Ἀντιποίηση ἀρχῆς» τοῦ
Ἀλέξανδρου Κοτζιά. Εἶναι ὁ στίχος
τοῦ Τάκη Σινόπουλου «Ἡ Ἑλλάδα
ταξιδεύει χρόνια ἀνάμεσα στούς δο-
λοφόνους». Κί ὅμως, ποτέ δέν πεθαί-
νει! ἐμβάλλεταιίς τίς εἰς τόν πειρασμόν
νά προσθέσει. Ἄλλ' αὐτό εἶναι ἄλλου
παπᾶ... λιβάνισμα, γιά τό ὅποιο δέν
εὐθύνεται βέβαια ἡ Μαριάνα Δήτσα.

Πολύ φιλικά
Κώστας Ταχτοῆς

Ἄν καί ἡ ἐπιστολή σας ἀπευθύνεται
πρός τόν «Πολίτη», ποιός ἄλλος
παρά ἐγώ θά μπορούσε νά σᾶς εὐ-
χαριστήσῃ γιά τόν ἐπαινετικό σας
λόγο; Ξέρω πῶς τό σχόλιό μου
ἀπλῶς θίγει, σχεδόν ἀπό διαισθητική
ἀντίδραση, πολλά, ἴσως ἑτερογενή,
προβλήματα. Πάντως τά φαινόμενα
πού περιγράφω, συνοπτικά εἶναι
ἀλήθεια - αὐτόνομα κινήματα, περι-
θωριακή ἰδεολογία κλπ. - στό σχόλιο
αὐτό τά συσχετίζω μέ τή δημοσιο-
γραφική τους προβολή καί κακομε-
ταχείριση: συνιστοῦν θάλεγα κάτι
σάν παραδείγματα τοῦ ἐπιτυχῶς ἐμ-
πορευματοποιημένου λουμπενισμοῦ
πού αἴφνης μᾶς περικυκλώνει ἀπό
παντοῦ. Δέν ἔχω τίποτε ἐναντίον τοῦ
στίχου τοῦ Σεφέρη ἢ τοῦ Σινόπου-
λου, πού μιλοῦν μάλιστα γιά τόσο
διαφορετικές Ἑλλάδες. Καί δέν
θεωρῶ, φυσικά, οὔτε τόν Παῦλο
Ζάννα οὔτε τόν «Πολίτη» συνένοχος
αὐτῆς τῆς δημοσιογραφικῆς πρακτι-
κῆς. Κάθε ἄλλο. Ἡ ἄσκηση λογοτε-
χνικῆς κριτικῆς καί ἡ ἀνάλυση λογο-
τεχνικῶν ἔργων μᾶς προφυλάσσουν
ἄλλωστε κατά κάποιον τρόπο ἀπό
τά «λιβανίσματα».

Μαριάνα Δήτσα